

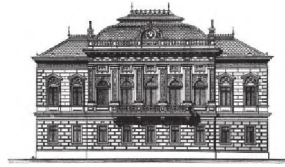
ВОСВОДСТВА
БУКОВИ
в розширенні
ЕВАРА ФІШЕР

Володимир Старик

Між націоналізмом і толерантністю

Товариство
«Український Народний Дім
в Чернівцях»

Володимир Старик

Між націоналізмом і толерантністю

Видавництво «Прут»,
Чернівці, 2009

На обкладинці вміщено репродукцію листівки

«Українська Бригада в Німецькім Яблоннім (Чехія).
Апoteоза України. Живий образ Шевченківського свята дня 13 і 14 марта
1920.

Світлий поручник С. Смолинський
Наклад: Просвітнього гуртка в Німецькім Яблоннім».

Пояснення алегорії див. далі у тексті розділу «Вже воскресла Україна!».

Наукове видання

**Старик Володимир Петрович
Від Сараєва до Парижа.
Буковинський Interregnum 1914-1921.
(Частина II: Між націоналізмом і толерантністю)**

Редактор Л. Звенигородська
Графічне опрацювання та обкладинка І. Павчак
Комп'ютерна верстка В. Старика

Підписано до друку 12.01.2009. Формат 60x84/8. Папір крейдований. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 40,92. Умов. фарб.-відб. 40,92. Обл.-вид. арк. 48,15. Тираж 1000 прим.
Вид. 18. Зам. 4 від 09.01.2009.

Видавництво «Прут», 58000 Чернівці, вул. Шептицького, 23.

*Свідectво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК 969 від 01.07.2002 р.*

Друк ПП Глібка В. Т., тел. 80372585454

Присвячую поколінню 1918 року
та моєму незабутньому батькові

Текстова частина книги Володимира Старика «Між націоналізмом і толерантністю» досліджує генезу та розвиток модерного українського національного проекту Чернівецької області в XIX – на початку XX століть.

Розділ «Становлення націй» присвячено розглядові формування української нації на Буковині та Хотинщині як процесу модернізації аграрного суспільства в контексті аналогічних процесів, що відбувалися синхронно на теренах Південно-Східної Європи. Особливу увагу приділено російському, румунському та молдавському національним проектам, які реалізовувалися в той час на території Чернівецької області, простежено зв'язки між ними та українським проектом.

Розділ «Інструментарій національного будівництва» містить опис найефективніших, на погляд автора, інструментів, використання яких дозволило успішно реалізувати український національний проект на Буковині та Хотинщині в несприятливих умовах австрійської, російської та румунської окупацій.

Цитовані в цій книзі україномовні тексти подаються в оригінальній мовній редакції та первісній транскрипції першоджерела. Читаючи їх, треба мати на увазі, що в етимологічному правописі літерою «е» позначалася не лише сучасна «е», але й «є»; літерою «ѣ» позначалися сучасні «і» та «ї»; літерами «ê», «ô» та «î» позначалася сучасна літера «і», причому на початку слів «ô» читалася як «ві» («ôн» читалося як «він», «ôт» як «від», «ôсь» як «вісь»), «пôл» читалося як «пів». Уніфіковано згідно з вимогами сучасного правопису написання «і» замість «ї» в словах на місці колишнього «ѣ», тобто пишеться «хліб» замість «хлїб», «слід» замість «слїд» тощо.

Тексти чужомовного походження цитуються в книзі в перекладі українською мовою згідно з вимогами сучасного правопису.

В текстовій частині книжки містяться посилання, обрамлені двома трикутниками ◀▶, на відповідні сторінки її ілюстративної частини. Наприклад, «Макс Вітнер ◀124▶» означає, що портрет Макса Вітнера розміщено на 124-й сторінці ілюстративної частини книги «Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914-1921».

Зміст

Становлення модерних націй

Вже воскресла Україна!	9
Адміністративно-територіальний поділ Чернівецької області напередодні I Світової війни	16
Чернівецька область у складі трьох династичних держав	18
Формування культурної основи модерної української нації	20
Територія Чернівецької області в загарбницьких планах Австро-Угорщини, Росії та Румунії	23
За що цінували держави, підданими яких вони були, наші предки?	26
Сегрегованість буковинського суспільства	29
Еволюція національних ідентичностей у Чернівецькій області – процес завдовжки в століття	31
Дещо про архаїчну «волоську» ідентичність буковинців	36
Вплив архаїчних релігійних ідентичностей на формування модерної національної ідентичності буковинських українців	48
Російський проект у Чернівецькій області – фантом чи історичне непорозуміння?	55
Іларій Карбулицький. Спогади про боротьбу «кацапів» з «козаками» в Горішніх Станівцях	65
Іван Бажанський. Як то я з кацапа став русином-українцем	67
Що спільного мали український та румунський національні проекти на Буковині?	71
Олег Гром про румунський і молдавський національні проекти в Бессарабії в 1905-1914 роках	78
Рутенські батьки модерного русько-українського національного проекту	81
Малоруська сторінка українського національного відродження Буковини	88
Фундатори русько-українського національного проекту про перспективи цього проекту на Буковині	94
Творці української нації на Буковині – живі й після смерті	100
Головна трансформація русько-українського національного проекту – буковинські русини стають українцями	108
Зродились ми великої години з пожеж війни, із полум'я вогнів...	112

Інструментарій національного будівництва

Як уявляли собі батьківщину буковинські українці століття тому?	123
Переписи населення та етнографічні карти як інструменти націєтворення	125
Етнографічні карти Буковини – знайдіть десять відмінностей!	127
Етнографічна карта Бессарабії – дещо про парадокси національної самоідентифікації	130
Паломництва та ювілеї як засоби для формування національної свідомості	133
Чернівецькі ювілеї 1901 та 1908 років як індикатори стану розвитку національної самосвідомості буковинців	140
Роль буковинської преси у формуванні модерних національних спільнот	142
Українська поштова листівка як дзеркало українського національного проекту	145
Буковина на фронтах правописних воєн	153
Табірна школа українського патріотизму	158
Національні ради як повноправні представники модерних національних проектів	161
Василь Сімович про особливості формування модерної української нації на Буковині	181
Націоналізм та толерантність як основні параметри становлення модерних національних спільнот	183

Становлення модерних націй

На звороті вміщено репродукцію листівки

«Аптеоза України.
Малював Євген Турбацький, накладом Д. Г. Л., 1903».

У лівій частині листівки зображено український народ, котрий з надією дивиться на політичний символ України – архангела Михаїла.

Шлях до вимріяної України, зображеної в вигляді модерного європейського міста на горизонті, показує український інтелігент як спадкоємець і охоронець духовних скарбів народу.

Лавровий вінок з написом «Своїм вірним синам Русь-Україна» покладено до постамента, на якому викарбувані імена українських політичних діячів минулого – Хмельницького, Мазепи, Дорошенка, Полуботка та творців модерної української нації – Шевченка, Драгоманова, Шашкевича, Федьковича, Котляревського. Імена українських письменників обрамлено кайданами, які символізують неволю українського слова в Російській імперії.

На постаменті лежать, освітлені смолоскипом просвіти та свободи, символи високої культури – ліра, мольберт, книга. Світло, випромінюване воскреслою Україною, засліплює скупчених в правому кутку листівки представників сусідніх народів, які з недовірою спостерігають за процесом пробудження української нації. Декого з них можна впізнати за характерною формою шапок (поляків і росіян).

Описану вище листівку надіслав Іванові Франкові ювілейного 1903 року Іларій Карбулицький, відомий педагогічний і громадський діяч Буковини, супроводивши її таким текстом:

«Вельми шановний добродію!

При нашій стрічі у Львові казались мені, що фотографію вже маєте. Тому прошу уклінно подарувати мені, бо мені єї конечно потрібно задля виготовлення кліша.

Знаю, що Ви страх заняті ріжними ділами, але простіть – коли докучаю.

З низьким поклоном,

Іларій Карбулицький,

в Мамаївцях на Буковині».

Вже воскресла Україна!

Період буковинського Interregnum-у 1914-1921 років, який вмістив у себе і добу українських визвольних змагань, закарбувався в пам'яті буковинців як час воскресіння України і української нації. Пізніше надміру часте використання словосполучення «воскресіння нації» багатьма поколіннями політиків, від Володимира Винниченка і Дмитра Донцова почавши, перетворили його на таке собі гарне слівце, що його годиться бездумно і бездушно використовувати у ювілейних промовах. Тим часом для творців українського модерного національного проекту впевненість у тому, що розп'ята між двома ворожими імперіями нація мусить воскреснути, носила характер майже релігійного одкровення. «Війна – ми були і є сього певні – не може принести нам дальшого поневолення, а тільки визволене з ярма, – писала на початку 1918 року газета «Буковина». – І ся наша віра переміняла ся в певність, а певність в самозрозумілість, коли з закордонної України стали прилітати ластівки національного визволення, вістка про будову української держави»¹. Тому падіння царського режиму в Росії та проголошення спершу автономії, а згодом і державної самостійності України в 1917-1918 роках викликало таку хвилю емоційного піднесення на Наддніпрянщині, в Галичині, на Буковині і на Закарпатті, яку здатна пробудити лише визвольна боротьба епохи Рісорджіменто².

Образним виявом цього піднесення стало повсюдне поширення на всій Україні, включно з Буковиною, виконання українського національного гімну П. Чубинського – М. Вербицького в незвичній для нас нині редакції «Вже воскресла Україна»:

*Вже воскресла Україна,
І слава, і воля!
Вже нам, браття молодії,
Усміхнулась доля.*

*Гинуть наші вороги
Як роса на сонці,
Бо пануєм вже ми, браття,
У своїй сторонці.*

*Душу, тіло ми положим
За нашу свободу,
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду!*

Заміна лише кількох слів – і жалібний плач над розритою могилою ньєнки-України перетворився в бадьорий славень вільного народу, який цементував українську національну спільноту, скріплював серця її членів та кликав їх до боротьби за свободу. За короткий час пісня облетіла цілу земну кулю і вже в 1918 році її партитура заходами Г. Смолинського побачила світ в Нью-Йорку³. Тож згадаємо бодай кілька митей тієї короткої світлої доби українського Рісорджіменто, що проходили під акомпанемент нового гімну, як вони запам'яталися учасникам і сучасникам цих подій.

Після проголошення Української Народної Республіки III Універсалом Центральної Ради 7 листопада 1917 року в Одесі відбувся величний військовий парад, про перебіг якого довідуємося зі сторінок тогочасної преси: «Вгорі гордо майорять блакитно-жовті прапори. Недалеко грає музика – то вояки поспішають на свято, щоб тут, прилюдно поклястися життям за кращу долю України... Сотня за сотнею проходить і займає своє місце. Біля пам'ятника Катерині II розміщується славний 1-й Гайдамацький курінь. Починається парад... “Здорові пани козаки!” – вітає генерал. “Здоров був пан генерал!” – з любов'ю, довір'ям та ширістю несеться в повітрі. А над усім ллються дивні мелодії “Вже воскресла Україна” та “Марсельєзи”. Універсал читається окремо, кожній частині. Уважно, з

¹ «Буковина» (Відень). – 1918. – 8 лютого.

² Відродження (італ.), вживається в ширшому розумінні на означення періоду боротьби за політичне, національне та культурне об'єднання пригноблених європейських націй у XIX столітті.

³ Альбом найкрасших українських пісень. 4. – Нью-Йорк, 1918. – С. 31-32.

напруженням, ловлячи кожне слово слухають козаки, моряки, та громадяни... Згадалося минуле нашого народу, згадалась його доля, розвій і, занепад... А на площі, в осередку, вкрита ряднами й брезентами стояла вона, винувниця політичного занепаду українців – Катерина II. Мов каючись і криючись від того, що колись зробила...»⁴.

А вже через місяць, 20 грудня 1917 року, буковинський хроніст Іван Бажанський «74» підсумує на сторінках свого щоденника-хроніки результати першого року української революції: «Австрія і її союзники заключили з Росією і Румунією 28 днів перемиря (а то від 17.12 1917 року до 14.1 1918 року). Пахне від Сходу миром. Молода республіка Україна кріпиться і улажується все ліпше. Лунає вже пісня: “Вже воскресла Україна!”... В Росії лютує домашня війна (Bürgerkrieg); ще найтихше в Україні. Тут знесено право власності землі. Вся земля має належати робучому люду. Дідичам, монастирям і тому подібне відбереться безплатно земля. Се їм не по нутру, але що вдіють?...»⁵

Проголошення самостійності України IV Універсалом Центральної Ради 22 січня 1918 року та міжнародне визнання нової держави дало поштовх до проведення масових свят миру та української державності скрізь на Буковині, де це лише дозволяли обставини воєнного часу. Впродовж весняних місяців у різних повітах краю відбувалися небачені до того часу за масовістю українські маніфестації «97», про які залишилися згадки на шпальтах тогочасної преси.

3 березня 1918 р. відбулося свято миру та української державності в Погорилівці в Заставнівському повіті «98». «Як всюди по Галичині, так і на Буковині епохальна хвиля світлого відродження української держави і заключення з нею мира радісно зворушила українське населення. Доказом того відправи благодарствених Богослужень і численні маніфестаційні походи по селах і містах. Одним з таких, тут до нині небувалих всенародних об'явів свідомості а донесlosti хвилі було знаменне своєю повагою і зворушенем учасників відсвятковане дня 3 марта свято українського воскресення в Погорилівці. Діди і діти, жінки і дівчата, всьо тамошне і сусіднє українське населення без різниці віри (отже й всі римо-католики поляки) взяло громадно участь (понад 2000 голов) в благодарственим Богослуженню, відправленім в греко-католицькій парохіяльній церкві, на котрім виголосив тамошний парох відповідну проповідь. По урочистім Богослуженню відбув ся величавий маніфестаційний похід поза село і важнішими улицями того села. По середині процесії несено портрет австрійського монарха і герб України. Гарний, добре вишколений місцевий хор на два голоси прекрасно співав в церкві і підчас походу українські патріотичні пісні, між иншими: “Боже великий, єдиний”, “Вже воскресла Україна”, “Гей у лузі” і другі. По поході відправлено над гробами поляглих за свободу народів і в обороні вітчизни борців торжественний соборний парастас. Чувства радості не дасть ся описати. З утіхи плакало всьо та горячо дякувало Богови, улюбленому австрійському монархови, його славним союзникам та Українській Центральній Раді за се велике діло мира і відродження української держави»⁶.

14 квітня 1918 року найбільша українська маніфестація (понад 10 тисяч учасників) пройшла у Вишніці «98». Ось як згадував про цю подію її учасник Іван Новосівський: «Вишницька маніфестація була немов відгомонам вимог Української Парляментарної Репрезентації в австрійському парламенті, народнім повторенням ультимативної вимоги про створення окремого українського коронного краю на українських етнографічних землях. У центрі уваги бесідників на маніфестації була Україна, але рівночасно вони не могли не висловити своєї лояльності до австрійського трону. У предложених головою Організаційного Комітету, професором М. Павлусевичем, резолюціях – призначених для президії ради міністрів, міністра закордонних справ і Української Парляментарної Репрезентації у Відні – вимагалось негайного утворення окремого українського коронного краю на українських етнографічних землях Австро-Угорщини. Маніфестанти однодушно і з одушевленням прийняли ці резолюції. Гимном “Вже воскресла Україна» закінчується маніфестація. Могутній голос пісні, що вирвався з грудей многотисячних мас маніфестантів, котився карпатськими долинами й черемошським лугом на схід, на Київ, куди направлені були думи й надії усіх нас»⁷.

⁴ «Рідний Курінь» (Одеса). – 1917. – № 14-15. – С. 4.

⁵ Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка 1914-1918/22. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 162.

⁶ «Буковина» (Відень). – 1918. – 28 березня.

⁷ «Вільне Слово» (Нью-Йорк). – 1966. – 6 лютого.

7 травня 1918 року свято воскресіння України відзначила громада села Чорнавка в Чернівецькому приміському повіті. «У великодній вівторок 7/5 1918 відсвяткувала шкільна молодіж при співучасті громадян і представителів війська величаве свято Воскресення України. Вже рано в ранці того дня розбрелась дівчора і старша молодь по огородах, в поле, і до ліса, щоб як слід прибрати в зелень і цвіти святочну шкільну кімнату. Вже о 8 годині рано була саля гарно прибрана цвітами, синьо-жовтими прапорцями і портретами народнього пророка Тараса Шевченка і колишніх славних українських гетьманів. О 1/2 9 годині рушив похід до церкви: на переді несли дві школярки синьо-жовту табличку з написю “Вже воскресла Україна”, кожна дитина несла прапорець тої самої краски, по середині несли парубки більшу таблицю з написю “Воскресла Україна”. Поважно мов на стрічу самому Спасителеви ступав похід в напрямі до Божого дому. Та не змістилися всі в церкві; більша часть лишила ся на дворі. Дожидають священника з Добринівців, який приобіщав взяти участь в сім святі перед Божим престолом. Та дарма чекали, не приїхав, хотяй на поплатні функції спішить радо. Сам управитель школи з дяком відспівали канон воскресний, прочитали апостола, а діти під проводом своїх учительок-діригенток Євгенії Крицул і Марії Павлович відспівали “Христос воскрес”, “Боже єдиний великий” і “Вже воскресла Україна”»⁸.

Описуючи останні місяці літа та осені 1918 року перед розпадом Австро-Угорської монархії отець А. Базилевич, духовник Українських Січових Стрільців, які на той час були розквартировані на Наддніпрянщині, згадував, що «вже літом відчували ми, що прийде якийсь переворот...» і що кожної неділі галицькі і буковинські стрільці «по богослуженню співали “Вже воскресла Україна”»⁹. Минуло зовсім небагато часу, і 19 жовтня 1918 року повноважні представники буковинських та галицьких українців на установчому засіданні Української Національної Ради в Народному Домі у Львові «104» проголосили утворення української держави, так описане в газеті «Буковина»:

«Одноголосно рішено факт утворення Конституанти і окремої української держави в границях Австро-Угорської монархії проклямувати публично на з'їзді повітових та громадських діячів та мужів довір'я з цілої Галичини й Буковини. З'їзд той відбув ся у Львові 19 жовтня сього року у великій салі Народного Дому. Ціла велика саля, бічні убікації, сходи, подвіре і бічні вулиці були заповнені учасниками.

Президент української Конституанти д-р Євген Петрушевич привитав о 12 годині зібраних, виголосив довшу політичну бесіду, в якій вияснив і доказав зібраним потребу української держави в границях Австро-Угорщини та проклямував отворення української Конституанти та створення української держави. Зібрані з великим ентузіазмом і окликами “Слава”, які тревали майже пів години, прийняли сю проклямацію до відомма, по чім секретар Конституанти д-р Баран відчитав поодинокі точки цих ухвал. З тисячів грудий залунала пісня “Вже воскресла Україна”.

По прийнятю факту основаня української Конституанти та проголошенню української держави забрав голос відпоручник соціал-демократів Микола Ганкевич та відчитав резолюцію української соціал-демократичної фракції з домаганнем прилучення всіх українських областей Австро-Угорщини до України, та максималістичними домаганнями в господарській і соціальной области. На тім збори скінчили ся відспіванем “Вже воскресла” і “Не пора”.

В кінці годить ся віднести, що численну участь взяли в зборах наші буковинські селяне й інтелігенція із загрожених ромунами громад, не жалуючи коштів на подорож до Львова, чим доказали свою національну свідомість і протест проти несправедливого посягання сусідів на їх землі»¹⁰.

Символічно, що історичного дня 3 листопада 1918 року гімн «Вже воскресла Україна» водночас виконувався і в Чернівцях, і в Києві. Того дня в театрі Бергоньє на Фундуклеївській¹¹ вулиці вперше давав прилюдний концерт новостворений Кобзарський хор під орудою Василя Ємця. В його репертуарі з перших днів був і гімн П. Чубинського на слова «Вже воскресла Україна», який згодом він передав у спадок заснованій наступ-

⁸ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 7 червня.

⁹ Боберський І. Щоденник 1918-1919 рр. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – С. 107.

¹⁰ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 25 жовтня.

¹¹ Тепер вулиця імені Б. Хмельницького.

ного року Олександром Кошицем та Кирилом Стеценком Українській Республіканській Капелі, до складу якої влився і Кобзарський хор.

А в цей же час спів гімну «Вже вокресла Україна» лунав з уст тисячних мас маніфестантів і вулицями Чернівців. Ось як описували перебіг Буковинського Віча чернівецькі нейтральні німецькомовні газети «112»:

«Маніфестація Української Національної Ради позавчора відбулася гідно й не була порушена жодним інцидентом. Збори відбулися у трьох місцях: у Українському Народному Домі, у залі Музичного товариства і в старому театрі (Робітничому домі). У подальшій демонстрації взяли участь 700-800 осіб. Серед маніфестантів були всі присутні в Чернівцях українські депутати й віце-маршалок крайового сейму Драчинський. У демонстрації соціал-демократів взяли участь всі українські залізничники на чолі з деякими службовцями залізниці.

Демонстрація почалася біля Народного Дому і, рухаючись у бік вулиці Руської, зустрілася тут із групою соціал-демократів. Звідси демонстранти пройшли вулицею Руською, з'єднавшись тут з групою націонал-демократів, які по вулицях Пардіні¹², Кароліні¹³ й Темплю¹⁴ через площу Ринок¹⁵ пройшли до Румунського Народного Дому (Palatul Național). Розгорнувши національні стяги, інша процесія рухалася вулицею Головною, через площу Ринок, повз Ощадну касу вулицею Гімназійною¹⁶ до площі Єлизабет¹⁷. Остання виявилася повністю запруженою маніфестантами. Після короткої промови соціал-демократа Безпалка й депутата Спишула присутні виголосили «ура» на честь самостійної української держави й заспівали національну пісню «Вже вокресла Україна»¹⁸.

Натомість українські організатори Віча згадують ще й про небувале піднесення, що охопило того дня тисячі буковинців, котрі відчули себе синами великої батьківщини – України:

«Віче відбулося в трьох найбільших салях – в Народньому Домі, в Музичному Товаристві і в Робітничому Домі, де йшли палкі промови. На остаток із стихійною силою грянуло гасло народу: «Хочемо до України!», хоч після львівської ухвали йшло поки що про автономію для австро-угорської України. З піснею на устах рушили вічевики з усіх трьох збірних точок, і, злучившись разом у величавий похід, перейшли головні вулиці й Ринок аж до площі перед новим театром, яку заповнив нарід битком. З піснею «Вже вокресла Україна» розійшлися вічевики на всі сторони міста, прямуючи домів в настрю, якого досі ніхто з нас не зазнав; що от-от буде своя хата, а в ній своя правда і сила і воля»¹⁹.

Не вдалося розшукати спогадів тогочасних буковинських школярів або гімназистів про їхні враження від листопадових днів народження української держави. Однак немає сумніву в тому, що враження учнів з Чернівців, Кіцманя, Вашківців чи Вижниці небагато відбігали б від спогадів Я. Федуніка, на той час учня школи імені Т. Шевченка в недалекій Коломиї: «До Коломиї ходив я, від першої кляси, до школи ім. Т. Шевченка, де директором в тому часі був М. Гомик. В тій школі довелося мені пережити незабутню хвилину, коли після 1-го Листопада 1918 р. директор Гомик скликав усіх школярів на подвір'я і заявив нам, що ми вже маємо свою державу, вже більше не будемо співати «Боже, буди покровитель», але новий гімн України – «Вже вокресла Україна»²⁰. Три тризуби, три герби української держави, які тримають на картуші фотографії останні випускниці закритої румунськими окупантами приватної української учительської семінарії товариства «Українська Школа» в Чернівцях у липні 1919 року, дають переконливе свідчення сили патріотичного духу, який панував тоді серед учнівської молоді Буковини «143».

Незважаючи на окупацію території Чернівецької області румунським королівським військом, повноважні представники від Буковини взяли активну участь у підготовці та ухваленні конституційно-правових актів про об'єднання Наддніпрянщи-

¹² Тепер вулиця Трояндова.

¹³ Тепер вулиця Заньковецької.

¹⁴ Тепер вулиця Університетська.

¹⁵ Тепер Центральна площа.

¹⁶ Тепер вулиця Емінеску.

¹⁷ Тепер Театральна площа.

¹⁸ «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung"-"Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 8 листопада.

¹⁹ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 98-99.

²⁰ Подається за публікацією на сайті <http://kolomyia.org/histpub/historypub63.htm>

ни, Галичини, Буковини і Закарпаття в соборній українській державі «124». Петро Шеке-рик-Доників, відомий громадський діяч Гуцульщини, згадуючи про піднесений момент прийняття Ухвали Української Національної Ради про Злуку ЗУНР і УНР в Станіславові 3 січня 1919 року, писав: «З усіх грудей вирвалося: “Нехай живе тільки одна УНР!”», поплив народний гімн “Вже воскресла Україна”, заволоділо всіма велике захоплення. Щасливий був, хто бачив і пережив цей момент»²¹.

Цей дух патріотичного піднесення докотився і до найзахіднішого відламу українського народу, знайшовши свій найвищий вияв в ухвалях Всенародного Конгресу українського населення Закарпаття, що відбувся в Хусті дня 21 січня 1919 року. Ось як описав у своїх спогадах цей важливий епізод воскресіння України один з активних учасників Конгресу Августин Штефан:

«Хустський майдан вже скоро вранці був переповнений сільськими возами. Коні й вози були прибрані синьо-жовтими стрічками. Святочно одягнені делегати під синьо-жовтими прапорами збиралися в похід до церкви. Вони так само мали синьо-жовті відзнаки на грудях і в поході співали: “Вже воскресла Україна”, наш народний гімн.

По Службі Божій у церкві – мабуть перший раз у карпато-українській церкві – делегати відспівали “Вже Воскресла Україна”. На майдані перед церквою о. Віктор Желтвай, о. д-р Юлій Гаджега і о. Олекса Паркані посвятили синьо-жовті прапори і делегати помаширували до горожанської школи, де в гімнастичній залі розпочався конгрес.

Голова зборів, д-р Михайло Брашайко, пояснивши 14 точок президента Вільсона, запитав народ: “Куди ми хочемо прилучитися? До Мадярщини? Чи може до Чехо-Словаччини? Чи до України?” – “До України! До України!” – закричали делегати.

Іван Волощук, делегат з Нанкова, зголосився до слова й, звернувшись до представника мадярської влади, окружного начальника Дана так: “Пане окружний начальнику, не дивуйтеся на мої слова! Перекажіть їх панам в Будапешті! Сотки літ ми жили з вами. Були між нами добрі часи, були і злі. Дякуємо за вашу опіку! Але ви мусите тепер зрозуміти! Мати кличе нас тепер, і ми її діти, хочемо піти до неї. Україна кличе нас! Ми хочемо жити з Україною!”

Ціла зала як один муж закричала: “До України! До Київа! Хочемо жити під Київом! Не треба нам Будапешту!”

Потім Михайло Брашайко говорив: “Ясно, що збори бажать злуку Угорської Русі з Українською Державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшости народу, прошу, щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова”.

“Голосіться до слова, – кричали делегати, – ми вас вислухаємо чесно й без гніву”.

У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брашайко: “Однозгідна воля всенародних зборів: З’єднати Угорську Русь з Соборною Україною”.

“Слава! Слава! Слава!” – вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати: “Вже Воскресла Україна, і Слава і Воля”»²².

Під звуки нового гімну проходили і численні народні віча на території Західно-Української Народної Республіки, яка аж до останніх хвилин свого існування не визнала окупації Буковини Румунією. Про одне з найбільших таких віч писала газета «Покутський Вістник»: «На день 4 мая скликала Окружна Національна Рада в Коломиї віче, на яке прибули делегати з цілого Покуття. Всіх учасників було около 10 тисяч. Віче присвячене було виключно справі нашої оборони та скріпленню фронту. Перед отворенням віча відіграла оркестра залізничників гімн “Вже воскресла Україна!” (...) «Тепер найважливіше завдання: оборона нашої держави, – говорив в своїй промові на вічі державний секретар внутрішніх справ ЗУНР І. Макух. – Не забуваймо, що ще треба здобути Буковину і Угорську Україну. Прикра річ, але на нас спадає не тільки оборона Галичини, а й Київа. Наш рідний край в небезпеці...»²³

І вже через десять років після тих подій у своєму програмному «Листі до літераторів» Юрій Липа опише останні хвилини кам’янецької катастрофи Української Народної Республіки в середині 1919 року, що і над ними звучали звуки гімну «Вже воскресла Україна»:

²¹ Арсенич П. Засновник «Січі» К. Трильовський. – Івано-Франківськ: Лілея, 2000. – С. 60.

²² Ключурак С. До Волі. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1978. – С. 142.

²³ «Покутський Вістник» (Коломия). – 1919. – 8 травня.

«Се площа в Кам'янці – столиці Дев'ятнадцятого. Комісарська площа в передосіннім сутінковім дню. Так низько пропливають хмари. На площі перед сірим будинком, на дні площі, як у велетенській мушлі – купка пісчинок – невеликий відділ кавалерії. Неспокійні – коні. Це відсіч (остання!) Кам'янця проти ворогів, що близько. Чути слова промови: “Для слави, для чести”... Се відповідає командир надтріснутим високим голосом і раптом – потім – тут розпихаючи всі почуття ввірвалася і з'єднала мелодія “Вже воскресла Україна”. Як загравою злиті нею були всі. Гімн grano інакше, як звичайно: – його grano на відсіч гарячково, шалено, запановуючо, і одночасно говорив командир, вимахуючи руками. І одночасно говорили сурми, дерлися сурми, і торохкотів барабан. Їх, барабанів, певно було кілька, але, здавалося, гримів один. Величезний звук, що ріс, жемчужився перлою в мушлі площі, що ріс і розпливався золотистою хмарою, золотим небом просторився над блакитною, цілою сталево блакитною Україною, мелодія страшна, барабан Відсічі... З тою мелодією вийшла еміграція. У тій мелодії українська тихомирна і чавунна гордість. Дзвін сеї мелодії тяжко розлягається над усім принишклим краєм...

То не мелодія, то кроки велетня розгніваного, що його посміли аж досі ошукувати. Мелодія страшного Суду України, гімн Чести і Державности – се тло, на котрому творить український письменник-емігрант. І тому він агресивний, незаспокоюючий, гнівний...

Не сміють маршу державности забути Українці, – пропалені мають бути до глибини їх душі тим маршем.

Така є перша і найбільша заповідь сучасної української літератури. До стягу Благочестивої Віри поривала українська література свій край, потім до стягу Визволення Принижених, тепер палаючий стяг Державности розвиває над Українцями їх література»²⁴.

А далі була агонія самостійної української держави, розп'яття української нації вже не між двома, а між чотирма сусідніми державами. Та якими трагічними не здавалися б нам сьогодні події 1919-1921 років, мав абсолютну рацію Іван Лисяк-Рудницький, коли в своїй статті, присвяченій сороковим роковинам української революції визначив завершення формування української модерної нації як головний результат українських визвольних змагань, а, зокрема, й буковинського Interregnum-у 1914-1921 років: «Було б помилково говорити про поразку української революції. Вона не досягла своєї остаточної мети, але вона внутрішньо переродила суспільство України, вона створила Україну як модерну політичну націю. На цьому фундаменті з того часу розвивається все далі українське життя»²⁵.

До періоду українських визвольних змагань, сповненого надій на швидке визволення української нації та об'єднання її в соборній державі, належить і вимовний «живий образ» «Апотеоза України», який винесено на обкладинку цієї книги. Цю живу картину, яка в своєрідній образній формі ілюструє слова українського національного гімну «Вже воскресла Україна!», було поставлено під час Шевченківського свята 13-14 березня 1920 року в таборі «Німецьке Яблонне» (Чехія) просвітнім гуртком інтернованої в таборі бригади УГА генерала А. Кравса «163» і репродуковано згодом на поштової листівці²⁶. На ній бачимо висловлений мовою театрального мистецтва український національний ідеал, як він уявлявся нашим предкам у бурхливі роки української революції. В центрі композиції стоїть на підвищенні, тримаючи в руці смолоскип, вродлива молода дівчина в національному вбранні, символізуючи собою Україну в образі Свободи та Просвіти. Довкола неї завмерли в пошані групи людей, що уособлюють основні класи тогочасного українського суспільства – селяни, міщани та інтелігенція. Цю ідилію прагнуть знищити «вороги» – ворожі солдати, праворуч у формі російської армії, ліворуч у польській формі. Їх наступ успішно відбивають українські вояки – буковинці і галичани в модерній формі Української Галицької Армії, наддніпрянці в традиційних

²⁴ Липа Ю. Статті про «Тарк». – Варшава, 1929. – С. 8-11.

²⁵ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Том 2. – Київ: Основи, 1994. – С. 50.

²⁶ Помилковим є атрибутування цієї листівки під назвою «Об'єднані українці воюють проти російської білої та червоної армій». Ворожий солдат ліворуч має на собі характерну польську шапку-конфедратку, яку неможливо сплутати з жодним головним убором солдата червоної чи білої російської армії. Також великою натяжкою є твердження про єдність українських армій (наддніпрянської та галицької) в 1920 році.

козацьких одностроях. Боротьба ведеться не на життя, а на смерть, адже від її результатів залежить доля цілої української нації та соборної української держави. Саме за таку національну ідею, складовими елементами якої були українськість, соборність та самостійність, впродовж усього ХХ століття віддавали своє життя тисячі українських патріотів, які відчували свою належність до української політичної нації.

Однак шлях до цього був нелегким, особливо на території Чернівецької області, де сходилися кордони трьох держав, де мешкали люди різного етнічного та релігійного походження і де розвивалися, конкуруючи між собою, різні модерні національні проекти. Семи рокам буковинського Interregnum-у передувало сім десятиліть муравлиної праці кількох поколінь будівничих нації. З-поміж різних варіантів, що пропонувалися їм історією, наші предки зробили свій вибір на користь тієї національної ідентичності, яку від них отримали ми. Тож книга ця – про непростий і непрямий шлях національного розвитку на території Буковини, Хотинщини та Герцаївщини від архаїчних спільнот до модерних націй, про те, як на цьому шляху нашим предкам вдалося поєднувати націоналізм та толерантність, ніколи не переходячи поза межу звірства. Честь і хвала їм, котрі перебороли виведену Джоном Пламенацом закономірність про те, що на захід від Трієста націоналізм може бути лагідним, на схід – переважно жадливим.

Починаючи роботу над цією книгою, автор мав на меті присвятити її «поколінню 1918 року», поколінню своїх дідів і прадідів та їхніх однодумців, котрих йому пощасливилось зустріти на життєвій дорозі. Всі вони, колишні січові стрільці або підпільники, активні члени українського громадського та політичного життя, а згодом в абсолютній більшості румунські та радянські політв'язні, без найменшого пафосу згадували про участь у подіях буковинського Interregnum-у 1914-1921 років, не здогадуючись, напевно, про свою історичну роль будівничих української нації. Представники цього покоління вражали нас, дітей радянської безхребетної доби, глибиною та ясністю своїх патріотичних переконань, непохитною впевненістю у справедливості слів прадавньої приказки «все так не буде». Майже ніхто з них не дожив до проголошення української незалежності в 1991 році, однак їм і на думку не спадало засумніватися в тому, що «Україна мусить бути!».

Смерть мого батька, котрий навіки відійшов від нас саме на латинське Різдво 2008 року, коли ця книжка вже готувалася до друку, примусила мене внести корективи в посвяту та віддати в ній шану в особі батька також і тим нашим сучасникам, котрі були виховані представниками покоління 1918 року та зберегли його ідеали аж до кінця «кривавого» ХХ століття. В скорботні дні прощання з померлим я довідався, що мого батька, професора фізики, котрий усе своє життя вирощував кристали для військових лазерів, його учні та співробітники шанували не стільки за це, скільки за український патріотизм та любов до української історії, які він їм прищеплював, незважаючи на пильний нагляд з боку КДБ. Душевної наснаги, отриманої ним у дитинстві від батьків, простих українських селян, від вуйка Олекси, стрільця Української Галицької Армії, від активістів скромної сільської «Просвіти», від професорів української гімназії імені Маркіяна Шашкевича товариства «Рідна Школа» в Чорткові, що діяла там у воєнні роки, виявилось досить, щоб потім майже півстоліття серед цілком безнадійних обставин розбудовувати довкола себе осередок українського духу в дощенту зрусифікованих Чернівцях.

І коли нині на вулицях тих же Чернівців усе частіше лине з дитячих уст українська мова, особливо ясно усвідомлюєш собі, що не пропала марно «кривава праця многих, многих поколінь», що потрохи збуваються мрії Івана Франка, висловлені ним у пролозі «Великі роковини»:

*Боже, наше рідне слово,
Наша пісня ще живе,
І про нас ще пам'ятає
Покоління те нове!*

Для того й створювалася ця книга, щоб вічно тривала пам'ять про всіх будівничих української нації на теренах нашого краю, яких ми поминаємо безсмертними словами царя Давида: «Блаженні, яких вибрав і прийняв ти, Господи, і пам'ять їхня з роду в рід».

Адміністративно-територіальний поділ Чернівецької області напередодні I Світової війни

Наприкінці XIX століття територія сучасної Чернівецької області була розділена між трьома монархіями – Австро-Угорщиною, Росією та Румунією. Як різними за величиною та могутністю були ці три держави, так само різним був адміністративний статус та політичне значення буковинських територій у складі цих держав «57».

Оцінюючи становище цих територій у розрізі понять центру і периферії, можемо стверджувати, що герцогство Буковина знаходилося на периферії Австро-Угорської монархії (віддаль від столиці краю Чернівців до столиці держави Відня складала 720 км), Хотинський повіт перебував на периферії Російської імперії, якою була Бессарабська губернія (віддаль від повітового центру Хотина до губернського центру Кишинева становила 240 км, а до столиці держави Санкт-Петербурга – 1455 км). Найглухішою периферією периферії Румунського королівства була Герцаївська волость Дорогойського повіту провінції Молдова, волосний центр якої Герцу відділяло від провінційної столиці Ясс 150 км, а від столиці держави Бухареста – 420 км.

Герцогство Буковина, визнане окремим коронним краєм у 1862 році, було найменшою (795 тисяч мешканців) провінцією Австро-Угорської монархії, яка в 1910 році налічувала 51 мільйон підданих «58». З 12 повітів Буковини, кожен з яких налічував від 42 до 103 тисяч мешканців, носії української мови склали абсолютну більшість у північних і західних повітах Заставна, Кіцмань, Вижниця, Вашківці та Чернівці (околиця). Носії румунської мови переважали в південних повітах Гура-Гумора, Сучава, Кімполунг, Радівці і Сторожинець. У повітах Серет та Чернівці (місто) носії і української, і румунської мови склали абсолютну меншість «25».

Хотинський повіт (307 тисяч мешканців) був найбільшим повітом заснованої в 1873 році Бессарабської губернії, населення якої в 1897 році складало 1 мільйон 935 тисяч осіб «59». Втім, населення Хотинського повіту складало заледве 0,25% від кількості підданих цілої Російської імперії, яка налічувала на той час 126 мільйонів осіб. З 12 сільських волостей Хотинського повіту, кожна з яких налічувала від 11 до 37 тисяч мешканців, українці переважали в Рукшинській, Романковецькій, Данковецькій, Кельменецькій, Клішковецькій, Грозинецькій та Сокирянській волостях, молдаване склали абсолютну більшість лише у Єдинецькій та Новоселицькій волостях. У Сталінештській, Липканській, Бричанській волостях та у місті Хотині українці, і молдаване склали абсолютну меншість населення «30».

Населення восьми комун Герцаївської волості, які склали основу сучасного Герцаївського району, напередодні I Світової війни не перевищувало 25 тисяч осіб і було сумірним з населенням середньої волості сусідньої Хотинщини. Герцаївська волость була однією з п'яти волостей найпівнічнішого повіту провінції Молдова – Дорогойського повіту, населення якого становило 184 тисячі осіб. Населення ж цілого Румунського королівства напередодні I Світової війни складало 13 мільйонів підданих.

Сьогодні прийнято розглядати Герцаївщину як чисто румунський анклав, затиснутий між молдавськими селами Хотинщини та українськими селами Північної Буковини. Однак ще сто років тому процес румунізації північних повітів запрутської Молдови йшов повним ходом, а, принаймні, одна комуна з восьми (Турятка) була чисто українською. «Те, що є ще гіршим і чого не можна більше толерувати, є факт, що три повіти північної Молдови мають і українські села (sate rusești), – писав у 1905 році румунський історик та політик Ніколае Йорга «21». – В Дорогойському повіті є кілька, з котрих Турятка – чисто українське (rusească)²⁷. Що роблять учителі? Що роблять начальники громад, котрі дозволяють нашим ворогам говорити їхньою рідною мовою на землі вільної Румунії?»²⁸.

²⁷ У державній мові Румунського королівства початку XX століття словами rus, rusesc означалися як росіянин, російський, так і українець, український. Лише в словниках румунської мови, виданих в Австро-Угорщині, можна було зустріти окреме слово rusneas чи rutenian як синонім німецького терміна Ruthene (русин або українець).

²⁸ Jorga N. Neamul românesc în Bucovina. – Бухарест, 1905. – С. 188.

Ми можемо тільки здогадуватися, що робили з мешканцями українського села Турятка учителі та начальники громади після такого гострого нагадування про їхні румунізаційні обов'язки майбутнім прем'єр-міністром Румунії, але вже в переписі населення Румунії 1930 року з 2004 мешканців села 1995 осіб було записано румунами за національністю. При цьому румунську мову з-поміж них назвали рідною лише 139 осіб, натомість аж 1856 турятських «румунів» назвали своєю рідною мовою мову українську.

Російський політолог Володимир Брутер вважає, що мешканці Турятки та кількох аналогічних сіл «в якомусь сенсі не є румунами, а в якомусь не є українцями. Це типовий (хоча й малопоширений) випадок перехідного етносу. Еволюція ідентичності цих людей містила багато потрясінь. Протягом ста років вони пережили вже четверту зміну держави, причому жодного разу ця зміна не відбувалася за їхньою волею. Звідси і поєднання непокерованого. В етнічному плані цих людей можна розглядати як релікт зі всіма наслідками, що випливають з цього. На наш погляд їхня ідентичність носить зміщений характер, хоча не викликає сумніву їхнє слов'янське походження»²⁹.

Можна погодитися з твердженням В. Брутера про те, що часті зміни державних влад на території Чернівецької області в ХХ столітті найчастіше відбувалися не за волею мешканців краю. Хоча, принаймні, в двох випадках упродовж цього століття зміна державної влади в Чернівецькій області не носила характеру окупації, себто зайняття озброєними силами території супротивника. Вперше мирним шляхом державна влада перейшла від Австро-Угорщини до української держави 6 листопада 1918 року на виконання рішення Буковинського Віча. Вдруге це трапилося в 1991 році, коли 92,77% мешканців Чернівецької області підтвердили на референдумі Акт проголошення незалежності України. «Ми з особливою втіхою вітаємо наших братів росіян, євреїв, румунів, молдаван, поляків, білорусів, німців, вірменів, які, проголосувавши того дня за незалежність, підтвердили своє бажання бути громадянами незалежної Української Держави»³⁰, – з таким привітанням звернулися до своїх земляків українські товариства та організації Буковини після оголошення результатів Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року.

За самостійну українську державу проголосували того дня і більше 80-ти відсотків мешканців села Турятка. Однак ми свідомі й того, що в минулому потрясіння та зміщення національної ідентичності мешканців села Турятка носили не добровільний характер, а були самозахисною реакцією людей на безпрецедентно жорстоку румунізаційну політику румунської держави стосовно українського населення Буковини, Герцаївщини та Хотинщини. Так і донині Турятка залишається унікальним селом, де живуть україномовні румуни з українськими прізвищами, котрі не володіють румунською мовою і навчають своїх дітей в українській школі.

²⁹ Брутер В. Украинцы Южной Буковины: проблемы и ориентиры. Опубликовано в сборнике научовой конференції «Трансграничное сотрудничество Украины, Молдовы и Румынии». Вересень-жовтень 2000 року. Подається за публікацією на сайті <http://www.igpi.ru>

³⁰ «Час» (Чернівці). – 1991. – 6 грудня.

Чернівецька область у складі трьох династичних держав

«В наш час, мабуть, нелегко уявити себе в світі, в якому династична держава була для переважної більшості єдино мислимою “політичною” системою, – писав Бенедикт Андерсон. – Адже за своєю фундаментальною суттю “серйозна” монархія корінним чином відрізняється від усіх сучасних концепцій політичного життя. Монархія все зосереджує навколо верховного центру. Свою легітимність вона одержує від божества, а не від населення, яке, врешті-решт, складається з підданих, а не з громадян. За сучасною концепцією державний суверенітет здійснюється повністю, рішуче й рівномірно над кожним квадратним сантиметром законно розмежованої території. А за старими уявленнями, коли держави визначалися центрами, кордони були розмитими й нечіткими, а суверенітети непомітно перетікали один в один. Звідси, як це не парадоксально, й та легкість, з якою домодерним імперіям і королівствам вдавалося на довгий час зберігати своє панування над надзвичайно різномірними й нерідко навіть не суміжними народностями»³¹.

Представники «політичних» верств населення династичної держави (шляхта та духовенство) склали присягу на вірність не державі, нації чи конституції, як це ми робимо сьогодні, але на вірність династії, яка, в свою чергу, брала на себе зобов'язання захищати своїх підданих від зовнішніх ворогів. Вигаснення династії чи її неспроможність вберегти підданих від зовнішніх ворогів давали цим підданим право скористатися «обрядом *defi*» (знищенням вірності). Зазвичай в таких випадках васали посилали сеньйору рукавицю на знак розриву їхніх стосунків; у модерній історії роль таких рукавиць відігравали вже універсали та маніфести народних зібрань. Тому такого значення набували саме складання присяг на вірність володарям та їхнім нащадкам, а серед них відома чернівецька присяга буковинських бояр, шляхти й духовенства династії Габсбургів 12 жовтня 1777 року та неодноразові присяги бессарабських бояр на вірність династії Романових.

Також і поняття батьківщини в династичних державах асоціювалося, особливо у представників знаті, з особою їхнього монарха та його володіннями, а не з рідним краєм чи рідним народом. Оскар Язі переказує цікаве свідчення одного з кореспондентів відомої угорської газети, який під час I Світової війни брав інтерв'ю в пораненого морського офіцера Міклоша Хорті, майбутнього головнокомандувача австро-угорського флоту, котрий згодом, у міжвоєнні роки, стане регентом трону святого Іштвана та диктатором Угорщини. Хорті розлютило те, що в статті було описано, як його думки «линуть до угорської батьківщини, землі його предків». «Запам'ятайте, – сказав він, – якщо мій головнокомандувач є в Бадені, то там і моя батьківщина!»³²

Власне кажучи, серед держав, які напередодні I Світової війни володіли територією Чернівецької області, справжніми династичними державами з багатовіковою історією були лише Австро-Угорщина та Росія. Обидві вважали себе спадкоємицями Римської імперії, обидві мали своїм гербом чорного двоголового орла, історичні права обох династій поширювалися на ті ж спірні території Середньої і Східної Європи, до яких належала і територія сучасної Чернівецької області.

Ось лише початок надзвичайно довгого титулу австро-угорських цісарів: «Імператор Австрії; Король Угорщини, Богемії, Далмації, Хорватії, Словенії, Галіції та Лодомерії, Іллірії; Король Єрусалимський тощо; Ерцгерцог Австрійський; Великий Князь Тосканський і Краківський; Герцог Лотаринзький, Зальцбургський, Штирії, Каринтії, Країни й Буковини...». Династичну владу над українськими землями Австрії символізували тут три титули – короля королівств Угорщини та Галичини й Володимирії, а також герцога герцогства Буковина. Останнє було не лише найменшим коронним краєм Австрії, але й наймолодшим державним утворенням, оскільки до 1849 року (з перервами аж до лютого 1861 року) територія Буковини входила до складу королівства Галичини і Володимирії. Варто зазначити, що згідно з умовами Константинопольського договору 1775 року між Австрією та Туреччиною Буковина офіційно перейшла під владу Габсбургів «на підставі її колишньої приналежності до Покуття».

³¹ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – Київ: Критика, 2001. – С. 36-37.

³² Jászi Oscar. The Dissolution of the Habsburg Monarchy. – Чикаго: University of Chicago press, 1929. – С. 142.

Не менш довгим титулом користувалися й російські імператори, які, втім, не забували і титулів московських царів ще з доімперських часів: «Государь Великой, Малой и Белой России». Малою Руссю в XVII-XVIII століттях прийнято було називати Гетьманщину, однак первісно цією назвою константинопольські патріархи, починаючи з XIV століття, означали територію Галицької митрополії та її держави, того самого королівства Галичини і Володимирії, спадкоємцями якого вважали себе королі Угорщини та цісарі Австро-Угорщини. Викрадення і вивезення до Петербурга 2 червня 1915 року після здобуття російськими військами Перемишля корони короля Данила, якою коронував його в Дорогичині 1253 року папа Інокентій IV, свідчить про великий інтерес династії Романових до спадщини галицько-волинських королів ◀56▶.

Натомість важко було назвати повноцінною династичною державою Румунію, яка щойно в 1878 році згідно з рішеннями Берлінського конгресу одержала міжнародне визнання як самостійна держава. Напередодні I Світової війни Румунією правив перший представник династії Гогенцолернів-Зігмарінгенів на румунському королівському троні Карл I, колишній лейтенант драгунського полку пруської гвардії, який не успадкував свого престолу, а був його засновником. Правителі ж давніх Молдови та Валахії, васальних князівств Османської імперії, які, утворивши в 1862 році зі згоди Порти «Об'єднані князівства Молдова і Валахія» (згодом трансформовані в унітарне Румунське королівство), в феодальній ієрархії займали дуже невисокий щабель воевод, управляючи своїми воеводствами від імені своїх суверенів (королів Угорщини, Польщі чи султанів Туреччини) та не маючи навіть права присвоювати шляхетські титули для своїх підданих. Цих воевод формально обирали бояри, а, по суті, призначали верховні суверени, тож ні про які справжні династії на молдавському чи волоському престолі не могла йти мова. Зрештою, незважаючи на своє стовідсотково німецьке походження, румунський король Карл I вважав себе династичним володарем земель Буковини та Хотинщини, оскільки ті в XIV-XVIII століттях входили до складу Молдавського князівства.

Між трьома монархіями розгорілася справжня «гербова» війна, в якій кожен правитель намагався довести своє історичне право на територію теперішньої Чернівецької області. Оскільки спадщина Галицько-Волинського королівства вже кілька разів переходила з рук до рук, надійнішим способом обґрунтувати претензії на цілу Буковину і Бессарабію було визнано звертання до традицій його наступника – Молдавського князівства. Князівства, історичне ядро якого з давніми столицями містами Серет і Сучава та з гробницями перших молдавських воевод знаходилося в Австро-Угорщині, більша частина території в міжріччі Пруту та Дністра з історичними фортецями Хотин, Сороки, Бендери та Акерман належала до Росії, а південно-західна частина з новою столицею Ясси влилася до складу Румунії. Тож у другій половині XIX століття всі три держави – Австро-Угорщина, Росія та Румунія офіційно затвердили майже ідентичні герби для провінцій, у складі яких перебувала територія Чернівецької області ◀56▶.

9 грудня 1862 року цісар Франц-Йозеф I надав новоствореному герцогству Буковина привілей на право використання власного крайового герба: «На розтятому щиті, права половина червоного, ліва – лазурового кольору, чорна голова тура з червоними очима та три шестикутні розетки» ◀58▶. Наступного 1863 року об'єднані придунайські князівства вирішили злити традиційні символи Валахії (хрестоносний золотий орел) і Молдови (зубр із зіркою між рогами) в один герб, який від 1872 року став гербом Румунського королівства. А 5 липня 1878 року офіційно було затверджено і герб Бессарабської губернії: «На лазуровому щиті золота голова буйвола з червоними очима, язиком і рогами, в супроводі золотої п'ятипроменевої зірки між рогами і, праворуч, срібною п'ятипроменевою розеткою і, ліворуч, срібним півмісяцем, повернутим ліворуч».

Ця гербова коридра між трьома династіями тривала майже півстоліття і закінчилася тим, чим повинна була закінчитися – справжньою війною за спадщину галицько-володимирських королів та молдавських воевод. Спадщину, яка, насправді, не належала ні австрійським Габсбургам, ні російським Романовим, ні румунським Гогенцолернам-Зігмарінгенам, а була власністю українського, румунського та молдавського народів. Тож в історичному підсумку ця війна династій закінчилася сповненням пророцтва Джузеппе Мадзіні (1805-1872): «На руїнах країн королів і привілейованих класів постають країни народів, визначені волевиавленням вільних людей».

Формування культурної основи модерної української нації

Набагато важливіше значення, аніж династичні претензії правителів Австро-Угорщини, Росії та Румунії, мала для формування сучасних націй на території Чернівецької області інтенсивна розбудова власної культурної основи представниками українського, румунського та молдавського етносів напередодні I Світової війни. Відповідаючи на запитання про те, що ж являє собою «спільна культурна основа» етнічних націоналізмів різних народів Східної Європи, Ентоні Сміт таким чином визначив цілі всіх цих рухів:

- «1. Створення літературної “високої” культури для спільноти, якщо тієї культури немає.
2. Формування культурно однорідної “органічної” нації.
3. Створення визнаної “батьківщини”, а ще краще – незалежної держави для спільноти.
4. Перетворення досі пасивного етносу на активну етнополітичну спільноту, “суб’єкта історії”»³³.

Всі ці завдання буковинські та галицькі українці виконали напередодні I Світової війни, зумівши не лише створити «високу культуру» для своєї спільноти, але й забезпечити її стабільне відтворення через густу мережу українських початкових шкіл, державних та приватних середніх шкіл, учительських семінарій, українських кафедр львівського та чернівецького університетів, ба навіть української академії наук у вигляді Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові. Єдине, чого ще бракувало для довершення самодостатності високої культури австрійських українців, – українського університету, заснування якого всіляко противилися як польські кола Австрії, так і російський уряд та російські шовіністи. Обіцянки австрійського уряду про те, що він «з особливою наполегливістю буде працювати над створенням українського університету у Львові, не оглядаючись на російського сусіда»³⁴, так і залишилися обіцянками.

Натомість у Російській імперії створення повноцінної української культури розглядалося офіційними колами як пряма загроза єдності держави. Так, київський генерал-губернатор Анненков, оцінюючи можливість видання Євангелія в українському перекладі Ф. Морачевського, визнав саму справу небезпечною і шкідливою тому, що існування окремої малоруської літератури потягне за собою відірвання Малоросії від Російської держави.

Створена в серпні 1875 року за наказом царя Олександра II спеціальна комісія для «вироблення засобів боротьби з українофільською діяльністю» дійшла до висновку, що «допустити окрему літературу на простонародному наріччі значило б покласти тривку основу для переконання в можливості відділення, хоча б і в далекій будучині, України від Росії».

«Сучасні україномани всіма силами намагаються довести право українського “самостійного” народу на самобутнє політичне існування, – стверджував у своїй доповіді про мазепинський рух на півдні Росії 5 грудня 1911 року заступник голови київського клубу російських націоналістів А. Савенко. – Народ ще вірний інстинктові загальноросійській національній ідеї, але якщо так піде, то за 15-20 років його вкінцець здеморалізують».

Центр – Київ – уже розпропагандовано. “Український клуб” з фальшованими лірниками, кобзарями та бандуристами, три “українські” книгарні, багато “Просвіт” по Малоросії роблять гарячу працю. Головні пружини невловимі, бо вони в Східній Галичині. І коли проект заснування там “українського” університету дійсно збудеться, Малоросія напевно буде втрачена»³⁵.

Політична слабкість українського руху напередодні I Світової війни зовсім не суперечила тій обставині, що саме питання української національної культури було одним із найголовніших у стосунках між Австро-Угорщиною та Росією. Про це свідчить цілий ряд австрійських урядових меморандумів, присвячених українській проблемі в контексті австро-російських відносин. Зокрема, меморандум від 2 квітня 1914 року стверджував: «Не буде перебільшенням сказати, що результат тривалого суперництва Австро-Угорщини і Росії буде залежати від того, чи зможе українська народність у Галичині створити

³³ Сміт Е. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994. – С. 133.

³⁴ Лист німецького посла у Відні фон Чіршкі рейхсканцлерові Бетманн-Гольвергу від 1 липня 1914 р. // ПААА Berlin. – R 8973.

³⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 246-247.

власну національну культуру»³⁶. В іншому меморандумі під промовистою назвою «Значення української проблеми Галичини для зовнішньої політики загалом» австро-угорський консул у Варшаві барон Леопольд фон Адріан так оцінював потенційний вплив формування української нації на майбутнє монархії: «За значенням для нашої зовнішньої політики і для долі монархії український народ обіймає перше місце. Від нашого ставлення до нього найбільшим чином залежатиме майбутній перебіг історії Австро-Угорщини»³⁷.

Говорячи про культурну основу прагнення до здобуття цілей етнічних націоналізмів народів Східної Європи, визначених вище, Ентоні Сміт на перше місце ставив наявність і (або) відкриття самобутньої «етноісторії». Там, де така історія неповна, її слід подекуди реконструювати і навіть «вигадати». «Націоналістів цікавить не дослідження “своєї” минавшини задля неї самої, а привласнення міфології територіалізованої минавшини “свого народу”. Основний процес повсюди полягає в народнокультурній мобілізації пасивної етнічної групи і політизації її культурної спадщини через культивування її поетичного простору й нагадування про її золоту добу.

Наприклад, на початку новітньої доби в Східній Європі ми могли бачити окремі етнічні групи, як-от поляків, угорців та хорватів, у їхніх історичних державах, що пишалися довгими й багатими історіями; пригноблені етнічні спільноти, приміром, сербів, румунів (волохів і молдаван), болгар, чиї середньовічні історії треба було відкрити й узгодити з їхніми недавніми спогадами про османське ярмо; етнічно перемішані території й категорії македонців і рутенців, більша частина спогадів яких зовсім недавня і які, разом із словаками, мали глибоко копнути в минуле, шукаючи родоводів і непевних предків-героїв»³⁸.

Золотою добою свободи для російських українців, яку вони свідомо протиставляли «египетській неволі» початку ХХ століття, була епоха козащини, популяризація якої стала потужним інструментом формування національної самосвідомості на Наддніпрянщині. Однак, зважаючи на вузько становий характер державних структур Гетьманщини, діячі українського національного відродження символом російської України обрали герб Київського воеводства давньої Речі Посполитої як адміністративно-територіальної одиниці, що об'єднувала в собі українські території по обидва боки Дніпра та становила ядро української державності у всіх козацьких проектах, починаючи від Зборівської угоди 1649 року та ідеї створення Великого Князівства Руського в Гадяцькому трактаті 1658 року.

Натомість для австрійських русинів-українців золотою добою була епоха перед інкорпорацією їхнього краю до складу Речі Посполитої, а саме епоха Галицько-Волинського королівства. Тому саме його давній герб (золотий лев), а не австрійський герб королівства Галичини і Лодомерії (галка) стає символом національного відродження австрійських українців, починаючи від революції 1848 року. «Пробудился уже и нашъ левъ рускій и красну намъ ворожить пришлѣсть»³⁹, – читаємо в першій відозві Головної Руської Ради від 10 травня 1848 року. Цей символ використовувався як діячами староруської партії (наприклад, фігура лева прикрашала фасад Народного Дому у Львові «104»), так і діячами народовської партії та всіх інших організацій українського напрямку, в тому числі «Січачами» й «Соколами». Того ж 1848 року Головна Руська Рада затвердила використання синьо-жовтого прапора як національного стяга русько-українського народу.

Буковинській Україні не пощастило мати в ХІХ столітті історика, який зумів би дослідити та міфологізувати історію буковинських українців. Більшість українських діячів, котрі писали на теми буковинської історії, були філологами (С. Смаль-Стоцький, В. Сімович, О. Маковей), богословами (С. Воробкевич, Є. Козак, К. Богатирець) чи педагогами (І. Карбулицький, М. Гарас), але не фаховими істориками. Єдиний український професор історії Чернівецького університету Володимир Мількович не був фахівцем ні з історії Буковини, ні з історії України, тож в його нау-

³⁶ Die schismatische Bewegung in Galizien und ihre Bedeutung für die äußere Politik. – Wien, 2 April 1914. Geheim// ÖstA Wien/ HHStA. – PA-III. Karton 178.

³⁷ Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914-1922. Deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Філадельфія, 1966. – Bd. 1. – S. 1.

³⁸ Сміт Е. Національна ідентичність. – Київ: Основи, 1994. – С. 134.

³⁹ «Зоря Галицка» (Львів). – 1848. – 3 (15) травня.

ковій спадщині немає жодної праці, присвяченої історії краю, де він три десятиліття викладав історію Східної Європи. Тому поза межами етноісторії, яка сформувала модерну українську націю на Буковині, залишилися і князь Юрій Корятович, і епоха «Шипинської землі», і висвячення галицькими митрополитами перших православних владик для Буковини, і багата культурна традиція староукраїнської доби включно з такими епохальними постатями, як Григорій Цамблак, Петро Могила та Паїсій Величковський. Ба навіть уже ближча до нас багатосотлітня історія Руського Довгопілля, тієї буковинської України в гуцульських горах, існування якої не смів заперечувати навіть найгостріший противник української присутності на Буковині Іон Ністор, записалася в українській традиції краю єдиною постаттю соціального повстанця середини XIX століття Лук'яна Кобилиці. Одним словом – поза межами українського національного міфу опинилася вся давня історична традиція Буковини та Молдавського князівства, на яку лише натякав С. Смаль-Стоцький, говорячи про «правдиву буковинську, а притім і руску традицію із господарями і митрополитами в Сучаві» та наголошуючи, що «Молдавія, як довго границі її не сягали далеко поза нинішню Буковину, була державою рускою».

Така ситуація мала свої як негативні, так і позитивні наслідки. Буковинські українці відчували себе менш прив'язаними до суто буковинських крайових історичних цінностей, аніж румуни. Жодна буковинська українська громадська організація чи установа не використовувала давній герб Молдавського князівства (голову бика) як свою національну символіку; так само чужими для українського національного руху залишилися крайові буковинські барви (синьо-червона). Натомість буковинсько-галицькі суперечки ніколи не виходили за рамки релігійного чи побутового характеру, не виростаючи до ідеологічного «сепаратистського» рівня. Тож від часів революції 1848 року буковинські русини-українці використовували як національні барви синю і жовту, а своїм гербом вважали золотого галицького лева, який вже на початку XX століття розглядався не як регіональний, а як національний символ ◀147▶. «Знамя⁴⁰ товариства є український лев. Мовою товариства є мова українська»⁴¹, – записано в статуті гімнастичного товариства «Січ» у Чернівцях, який було офіційно зареєстровано 20 червня 1905 року.

На початку XX століття обидві історичні традиції – галицько-буковинська і наддніпрянська – нерозривно злилися в єдину українську етноісторію, на базі якої відбулося формування модерної української нації і в австрійській, і в російській Україні. Активізувалися спроби синтезувати українську державну символіку, яка включала би і західноукраїнські, і наддніпрянські державні символи, що немало турбувало російських поборювачів «южнорусского сепаратизма». Зокрема, С. Щоголев, прозоро натякаючи на антиросійський характер спортивних організацій Галичини і Буковини, писав:

«Дуже повчальним є прапор львівського “Сокола-Батька”, який має понад 700 філій в Галичині. При маршировках і всяких парадах його урочисто проносять по людних вулицях Львова. З одного боку прапора красується герб Галичини (лев на скалі) з написом “Все вперед”, а на другій – герб київського воєводства часів Речі Посполитої (архістратиг Михайл з двома опущеними мечами); під київським гербом підпис “Борітеся – поборете”. Яка гімнастика тут мається на увазі, не важко, здається, здогадатися»⁴².

Мине ще кілька років – і на прапорі легіону Українських Січових Стрільців зіллється воедино обидва українських державних герби, під якими впродовж 1914–18 років воюватимуть за вимріяну Україну галицькі та буковинські добровольці ◀150▶. Коли ж державним гербом Української Народної Республіки стане найдавніший символ княжої Руси-України – тризуб, він увінчає попередню геральдичну композицію з двох гербів, і саме такий триєдиний державний герб із галицького лева, київського архістратига Михайла та княжого тризуба зображено на поштових марках Західної області Української Народної Республіки (ЗоУНР) в 1919 році ◀123▶.

⁴⁰ Герб (застар.).

⁴¹ Державний архів Чернівецької області, м. Чернівці (далі ДАЧО). – Фонд 3. – Оп. 2. – Спр. 22383. – Арк. 12.

⁴² Щеголев С. Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – Київ, 1912. – С. 133.

Територія Чернівецької області в загарбницьких планах Австро-Угорщини, Росії та Румунії

Вже згадувалося, що для України початком відліку її «довгого» історичного ХІХ століття може вважатися поділ західноукраїнських земель між Австрією і Росією, а його кінцем – вибух І Світової війни. На початку цієї доби, коли землі Буковини і Галичини в 1770-х роках передавалися від одних суверенів до інших, питання етнічної, а тим більше національної самоідентифікації мешканців цих країв навіть не стояло на порядку дня.

Хоча Австрія і заявляла про свої права на королівство Галичини і Володимирії як на спадщину угорських королів, однак фактично вона отримала це королівство у вигляді «санітарної смуги» відповідно до конвенції від 5 серпня 1772 року з Росією і Пруссією (котрі отримали для себе такі ж «санітарні смуги»), «остерігаючись цілковитого розпаду Польської республіки через анархію та дух угруповань». Жодних застережень стосовно того, що Австрія отримувала панування над краєм, більшість населення якого складала згідно з тодішньою термінологією, «Russen» або «росіяни», Росія не робила.

Так само беззастережно двома роками пізніше російські війська передали австрійській армії контроль над Буковиною, заселеною такими ж «Russen», що й Галичина. Єдиним мотивом для передачі Буковини Австрії в конвенції між Туреччиною та Австрією від 7 травня 1775 року виступає «необхідність покращення комунікацій між Семигородом та Галичиною і Лодомерією, що перебувають зараз у володінні імператорського дому і отримані від короля й Польської республіки». В свою чергу, «галицько-німецька бюрократія в Галичині вважала до 1846 року простонародні говори східної Галичини, північно-західної Буковини і північно-східної Угорщини за наріччя загально-руської мови і з цієї причини не сприяла їхній літературній обробці і введенню в школах, прикриваючись тим аргументом, що від пробудження національної свідомості австрійських русских постраждав би державний інтерес»⁴³.

Жодних згадок про етнічний склад населення не містив і Бухарестський мирний договір між Росією і Туреччиною від 16 травня 1812 року про передачу Росії Бессарабії, в тому числі й Хотинщини. Цей договір просто констатував, що надалі середина річки Прут «буде кордоном між двома високими імперіями», незалежно від того, якою мовою розмовляли люди, що жили по обидва боки Пруту. Населенню Чернівецької області доводилося просто брати до відома всі ці геополітичні зміни на європейській арені і якимось пристосовуватися до життя в нових імперіях.

Ситуація кардинально змінилася наприкінці «довгого» ХІХ століття, коли традиційні династичні держави вже не могли адекватно реагувати на виклики епохи націоналізму. Виявилось, що державні кордони розділяють компактні маси людей, які розмовляють однією мовою, а це сприймалося цими людьми як насильство над їхніми національними спільнотами. Існування різних національних проєктів на територіях з етнічно змішаним складом населення, в тому числі на Буковині і Хотинщині, не лише призводило для міжнаціонального напруження, але й давало змогу закордонним чинникам впливати на ситуацію в краї.

Геополітичні суперечності між Російською імперією та Австро-Угорською монархією знаходили свій вияв і у гострій конкуренції форм національної ідентичності українців, які відстоювали обидві держави. Росія відстоювала «общерусску» національну ідентичність, всередині якої допускався обмежений розвиток етнічної «малорусскої» ідентичності поряд з такими ж етнічними ідентичностями «великорусскою» та «білорусскою». Відповідно і буковинські, галицькі та закарпатські українці розглядалися офіційними чинниками Російської імперії як частина малорусского племені общерусскої нації, а загарбницькі плани Росії камуфлювалися як турбота про звільнення «під'яремної Русі» від чужинецького панування.

Ось яким твердженням, що цілком збігається з переконаннями буковинських та галицьких москвофілів, відкривається відомий антиукраїнський трактат С. Щоголева:

⁴³ Ф. И. С. [виступ]. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848-1859 гг. – Львів: Издание О.А. Маркова, 1901. – С. 14.

«Східна гілка слов'янства, відома під назвою русскої, ділиться нині на три племена: білорусске, південнорусске і великорусске. Південнороси в межах Росії називаються малоросами, в Австро-Угорщині же буковинцями, угрорусами і галичанами (колишня Червона Русь). Всі ці рускі племена складають, згідно вдалого вислову академіка Корша, триединий русский народ»⁴⁴.

Визнання російськими українцями своєї окремої національної ідентичності створювало непереборну перешкоду для тих російських політиків, які намагалися напередодні I Світової війни перетворити династичну Російську імперію на національну державу, в якій титульна нація становила б абсолютну більшість населення. Разом з українцями росіяни склали дві третини населення Російської імперії, самі ж великороси були такою ж меншістю в Росії, якою були й німці в Австро-Угорщині. «Мазепинський рух є найгрізніший і найнебезпечніший від усіх течій, направлених проти єдності і цілості Російської імперії, бо рух цей намагається зруйнувати ґрунт цілості і величі Росії – єдність руского народу»⁴⁵, – з таким попередженням звертався до уряду імперії клуб російських націоналістів у Києві в 1911 році.

Натомість в Австро-Угорщині право українців бути окремою нацією вже з середини XIX століття було визнане на державному рівні, а декларування москвофільськими діячами їхньої «общерусскої» ідентичності сприймалося як нелояльна до держави, або навіть як антидержавна діяльність. Тож політичні впливи діячів москвофільського напрямку зменшувалися від виборів до виборів. З 33 депутатів австрійського парламенту, обраних українським населенням Галичини і Буковини в 1907 році, лише 5 належали до «старорусів» (усі п'ятеро з Галичини), натомість у 1911 році «староруси» не отримали вже жодного депутатського мандата ні на Буковині, ні в Галичині.

Однак боротьба за національну ідентичність австрійських українців ще далеко не закінчилася. На початку 1914 року Міністерство внутрішніх справ Австрії подало до Міністерства закордонних справ меморандум «Великоросійська пропаганда у монархії» про масштаби та форми поширення російських впливів серед українців Буковини та Галичини. В ньому, зокрема, стверджується, що «селяни округів Золочів, Санок, Броди, Перемишляни, Зборів, Турка, Жовква і Жидачів майже повністю опановані русофілами; окремі пожежні частини “Русских дружин” почали керуватися інструкціями російською мовою, що містили команди російського піхотного статуту 1911 року; нещодавно створено 12 нових російських інтернатів на 2 тисячі школярів, де діти виховуються в дусі належності до російської нації; значна частина грошей для ведення російської пропаганди в Галичині та Буковині переказується з Росії»⁴⁶. Дещо сприятливішим було становище на Буковині, де організована діяльність русофілів була практично паралізована, однак і там «понад 20% духівництва в рутенських громадах так або інакше налаштовані русофільськи; серед народу поширюються російські церковні книги, якими вкорінюється думка, що цар є главою всіх православних»⁴⁷.

В офіційних документах жандармського управління військового губернатора Галичини, укладених вже після окупації Галичини і Буковини російською армією в 1914 році, можна знайти твердження про те, що ще в 1910 році між спадкоємцем австрійського престолу ерцгерцогом Францом-Фердинандом та українськими лідерами Австрії (доктором Є. Олесницьким і митрополитом графом А. Шептицьким) та Росії (Є. Чикаленком, М. Міхновським і М. Лисенком) було укладено «формальний договір про створення “Українського Королівства” внаслідок війни Австрії з Росією»⁴⁸. І хоча документального підтвердження існування цього договору досі не розшукано, а згадані в жандармському донесенні українські діячі говорять про всю цю справу як про вигадану галицькими москвофілами злісну й небезпечну нісенітницю, імовірність обрання майбутньою

⁴⁴ Щеголев С. Украинское движение, как современный этап южнорусского сепаратизма. – Київ, 1912. – С. 1.

⁴⁵ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 242.

⁴⁶ Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914-1918). – Київ, 2006. – С. 30.

⁴⁷ Там само, С. 30.

⁴⁸ Обзор политического движения Галиции. Начальник Временного комитета Отдельного корпуса жандармов Жандармского управления военного генерал-губернатора в Галиции подполковник Мезенцов – Товарищу министра внутренних дел. 17 января 1915 г// Центральный державный исторический архив України, м. Київ (далі ЦДІАУК). – Фонд 274. – Оп. 1. – Спр. 3320. – Арк. 83.

українською державою монархічної форми державного устрою аж до 1918 року залишалася досить високою.

«В міру того, як австрійська Україна ставала тереном будівництва українського життя з'єдиненими силами України, Росія почала щораз інтензивніше приготувати собі ґрунт для її завоювання. Зазначило ся се з одного боку щораз інтензивнішим підпиранням москвофільської партії серед українського народу в Австро-Угорщині, з другого боку заявами тих кругів російського громадянства, які в українській справі займали те саме становище, що російське правительство, – що Росія доти не здавить українського руху в своїй державі, доки поза її границями він матиме місце свобідного розвитку. В останніх роках уся російська преса противукраїнського напрямку просто закликала Росію до війни з Австро-Угорщиною за відірвання австрійської України та прилучення її до Росії.

І чим яснійше ставало, що надтягає світова воєнна буря, тим яснійше ставало також, що війна між Австро-Угорщиною й Росією буде з боку Росії війною за здобуття й поневолення австрійської України»⁴⁹.

⁴⁹ Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень: Накладом «Союза Визволення України», 1916. – С. 38-39.

За що цінували держави, підданні яких вони були, наші предки?

Складаючи національну меншину в усіх державах, де їм довелося жити напередодні I Світової війни, тогочасні українці силою обставин повинні були плекати подвійну, а то й потрійну ідентичність. Формули лояльності, якої повинні були дотримуватися наші предки як піддані династичних держав, були майже ідентичними в Австро-Угорській монархії «Mit Gott für Kaiser und Vaterland»⁵⁰, Російській імперії «За віру, царя і отечество»⁵¹ та Румунському королівстві «Pentru Ţară și Rege»⁵². Як бачимо, ці формули вимагали від людини відданості до територій та монархів, однак не містили жодного прив'язання до нації.

Втім, уже на початку I Світової війни стало зрозуміло, що вояки набагато охочіше віддаватимуть життя за свої національні спільноти та за свої батьківщини, аніж за монархів та їхні володіння. Тож восени 1914 року, закликаючи гуцульських добровольців до боротьби з ворогом, один із політичних лідерів буковинських українців Микола Василько так визначив ті цінності, за які вони повинні були проливати свою кров: народ (український), край (батьківська земля Буковина) і держава (Австро-Угорщина)⁵³. Симптоматично, що місце цісаря в цій формулі лояльності непомітно зайняв народ, а вірність монархії відступила на задній план перед вірністю краю.

Зрештою, ідентифікація австрійських українців з Австро-Угорською монархією носила не етнічний, а політичний характер. «Ми насамперед русини, а потім австріяки, ми не русини для Австрії, а австріяки для Руси, – стверджував Іван Франко. – З Австрією в'яже нас не що більше, як та свобода, яку тут маємо, як та можливість розвивати свою народність, зглядно більша, ніж є у Росії»⁵⁴. Саме гордість за здобуті в Австро-Угорській державі громадянські, національні та релігійні права аж до вибуху Лютневої революції в Росії становила основу самоідентифікації австрійських українців як окремої спільноти, відрізняючи їх від російських українців як підданих тиранічної держави, «кнотом удержуваного царства».

Багато разів зустрічаємо ми протиставлення «нас» (буковинських українців, мешканців конституційної монархії) з «ними» (підданими російського самодержавного царя) в «Хроніці парохії греко-католицької в Чернівцях від її основи аж до року біжучого», яку вів упродовж всіх років війни її парох Келестин Костецький «81». Зокрема, описуючи сумні обставини першої російської окупації Чернівців восени 1914 року, К. Костецький записав:

«Так в смутку і непевності протривали ми з дня на день, не знали як річи стоять, чи ми дістанемо ся назад до Австрії, чи ми уже сказані на неволю під Росієв, бо своїх газет ми не могли читати, бо їх до краю москалі не допускали, а російські газети неустанно о своїх великих перемогах над австрійськими військами писали, так що нам, читаючим з ко- нечності ті газети, могло видавати ся, що дійсно всі наші армії побиті, і що ми уже позістанем в неволи російській яко піддані того кнотом удержуваного царства»⁵⁵.

Рівно через два роки, наприкінці жовтня 1916 р., К. Костецький записав у свою «Хроніку» зміст розмови з начальником царської охорони в Чернівцях полковником Леонтовичем, до якого старенький священик ходив клопотатися про звільнення з ув'язнення студента-богослова Йосифа Москалика на прохання його нареченої Вікторії Жанковської. Ця дискусія між двома українцями – чернівчанином і полтавцем – показує глибину прірви ненависті, яку вирила між ними належність до двох ворогуючих політичних систем та до двох конкуруючих церков.

⁵⁰ З Богом за цісаря і батьківщину (нім.).

⁵¹ За віру, царя і батьківщину (рос.).

⁵² За батьківщину і короля (рум.).

⁵³ По святочному польовому богослужінні гаряче промовив посол Василько і в своїй бесіді завзивав лицарів-гуцулів до оборони свого народу, краю і держави! По сій промові завзяті гуцули зложили військову присягу, а зложили її радо й весело, бо «в них цісарська фана – дружина кохана».

⁵⁴ Франко І. Зміна системи//Франко І. Зібрання творів у 50 т. – Т. 46, кн. 2. – Київ: Наукова думка, 1986. – С. 302-316.

⁵⁵ Архів Українського Народного Дому, м. Чернівці (далі Архів УНДЧ). – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 106.

«Коли я в понеділок до Леонтовича прийшов, сказав він мені:

“То не есть так легка справа, як ви мені представили, бо з актів виджу, що Йосиф Москалик есть мазепінец, що має українські брошури, котрі жеже наряд розпрастраняє з наміренем, аби взбудити в народі ненависть до Россіі; він проте мусит бути вивезеним до Россіі, щоби там научив ся Россію любити”.

Я ему відповів, що в той спосіб не научит ся Росію любити, але противно, научит ся Росію ненавидіти. “Ми, українці в Австрії єсьмо всі мазепінцями, бо у нас українець а мазепінец означає то само, бо одно імя і друге означає людей, котрі свій язык і свою народність уважают яко окрему народність від російської народности і тую ж понад всі скарби світа любят і цінят, а Росію ми не маєм причини любити, бо нам Росія нічого доброго не зробила, а противно притісняла і притісняє наш язык і нашу літературу, заборонила в Росії друкувати українські книжки, а з 9 дієцезій українських католицьких лишили ся тільки 2, котрі перейшли під Австрію, – то есть Львівска і Перемиска”.

“Котрі ж то єпархії були уніацкими?” – запитав мене полковник.

Я ему відповів: “1. Митрополія Київска, котрої митрополит резидував в Вільні, 2. Архієпископство Полоцке-Вітебске, 3. Архієпископство Смоленске, 4. Єпископство Володимирске-Брестске, 5. Турово-Пінске, 6. Холмске, 7. Луцке”.

На те сказав мені полковник, що він за те не знає нічого, але знає тоє, що в Россіі всі віроісповіданя можут істнувати і розвивати ся. “Правда що всі, бо не тільки магометанське, але навіть поганське віроісповіданє в Росії терпит ся, тільки греко-католицьке ніт і українська народність ніт”, – відповів я ему і додав, що проте ми, українці, не можем Росію любити.

“То ви тільки німцов любите?” – додав він.

“Так есть, німців ми любимо і поважаємо, бо під німцями ми можемо свобідно розвивати ся і свою народність плекати і свою віру визнавати».

“То ви ліпше любите германів як славян?”

“Ми і словян любимо, тільки москалів і поляків з-помежи словян не любимо, бо ті нас утискали і утискают”.

“Поляки не суть славянами, бо они приймили католицьку віру і через тоє від славян відступили”, – сказав полковник.

Я, учувши таке абсурдум з его уст, не хотів дальше диспутовати з ним, тільки сказав ем му: “Если загоріла ненависть до українців ним не керує, то най невинного Москалика випустит”.

“Я єсм українцем і то аж з Полтави, проте я до українців не чую жадної ненависти, а тільки мазепінців я не люблю, а позаяк богослов Москалик есть мазепінцем, проте мусит бути відвезений в Россію, щоби научив ся Россію любити”.

“Я уже вам попередно сказав, що в такий спосіб не научит ся українець Росію любити, тільки противне буде ю ще дужче ненавидіти”, – відповів я ему.

“То все мене не обходит, скоро він мазепінец, най іде в Россію!”

На улиці чикала на мене панна Жанковска, очікуючи нетерпливо рішіння справи. Я ей розповів цілу мою розмову і сказав ем, що я наперед знав, що у того нелюцкокого змосковщеного українця я нічого не потрафлю зробити, а тепер боюся, що моєю бесідою стягну на себе злі наміри того сатрапа охр[ан]к[и]⁵⁶.

Записуючи вдома в свою «Хроніку» перебіг наведеної вище розмови, Келестин Костецький послідовно вкладає в уста полковника Леонтовича одні форми слів (Россія, німцов, славян), в той час як у його власних вустах ці ж слова звучать інакше (Росія, німців, словян). З цього можна впевнено судити, що розмова між буковинським і наддніпрянським українцями велася двома мовами – російською з боку Леонтовича і українською з боку Костецького. Тож до солідарності між ними навіть на чисто мовному ґрунті було ще дуже далеко.

Єдине, в чому дійшли до згоди наші диспутанти, – це їхня обопільна нехіть до поляків, хоча і з різних причин. Для К. Костецького вони є національними противниками українців, а для полковника Леонтовича ворогами православної віри. У всьому

⁵⁶ Архів УНДЧ. – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 149-151.

поза цим структура цього діалогу має хворобливо зациклений характер, оскільки після закінчення дискусії обидві сторони опиняються на тих же позиціях, що й на її початку. Українець австрійський і українець російський мовби не чують і не намагаються зрозуміти один одного, для них головне – непохитно відстоювати свою точку зору.

Причина такого абсолютного непорозуміння між двома українцями зі сходу і заходу України полягала в тому, що жодна із складових їхньої ідентичності – національна, релігійна чи державна – на той час ще не співпадали між собою. В розумінні К. Костецького сенс існування української спільноти полягав у плеканні своєї народності (тобто окремої української національної ідентичності) та своєї віри (тобто незалежної від Москви релігії східного обряду). Українець, на думку К. Костецького, не міг бути лояльним до російської держави, бо тоді він перетворювався на «нелюцкого змосковщеного українця», в той час як в Австрії «українець а мазепінець означає то само». Натомість з точки зору полковника Леонтовича українська (малорусска) ідентичність була регіональною складовою його «общерусскої» національної ідентичності, і руйнувати цю общерусску ідентичність могли тільки ворожі антидержавні елементи («мазепинці»), з якими належало боротися всіма силами. На переконання Леонтовича, всі «русскі» (в тому чисті й малороси-українці) не можуть бути лояльними до «німецького» цісаря, а всі слов'яни, котрі прийняли католицьку віру, автоматично перестали бути слов'янами.

Для підданих двох ворожих імперій погодити ці взаємовиключні позиції було просто неможливо. Єдиний шлях до згуртування усіх українців лежав через створення високої української культури, присвоєння всіма українцями модерної національної свідомості та здобуття незалежної української держави.

Сегрегованість буковинського суспільства

Неймовірна складність державотворчих проблем, які поставали перед суспільністю найменшої і найсхіднішої з провінцій Австро-Угорської монархії, полягала ще й у тому, що Буковина знаходилася не лише в «Куті трьох держав»⁵⁷ ◀55▶, а й на розломі трьох цивілізацій – західно-християнської, основного стовбура східно-християнської цивілізації (яка впродовж століть пристосувалася до існування в імперії Османів) та молодшої гілки православної цивілізації, яка створила власну світову державу – Російську імперію. Туреччина залишила у спадок новим австрійським володарям Буковини характерну для Османської імперії горизонтальну організацію суспільства у вигляді різних національних чи релігійних спільнот, часто оселених не компактною масою, а мозаїчно перемежаними громадами, причому в багатьох містах та містечках окремі етно-релігійні громади утворювали більш чи менш самодостатні організми. Сто сорок років австрійського панування не внесли істотних змін у таку модель суспільного розвитку; її «вестернізація» відбувалася під гаслами надання кожному індивідууму національно-культурної автономії, призвівши до катастрофічної в своїх наслідках для держави сегрегованості буковинського суспільства. Власне кажучи, буковинська модель міжнаціонального співжиття була реліктовим залишком суспільних відносин Османської імперії, інституалізованим (з експериментальною метою?) в одній з провінцій Австро-Угорської монархії – однієї зі світових держав західно-християнської цивілізації.

Буковинське суспільство на зламі ХІХ-ХХ століть було строкато поліетнічним, однак його можна було назвати мультикультурним лише в тому розумінні, що кожен етнос краю розбудовував власну високу культуру на протигагу іншим. Натомість тією складовою мультикультурності, яку ми найбільше цінуємо сьогодні – володінням надбаннями кількох високих культур сусідніх народів – не могла похвалитися жодна етнічна спільнота Буковини. Поширеним явищем була хіба що бікультурність по лінії рідна (українська, румунська або польська) культура та німецька культура, що відповідало базованому на персональній культурній автономії федеративному устрою Австрії. Втім, навіть ця бікультурність мала виразно односторонній характер – масове володіння німецькою мовою освіченими українцями та румунами зовсім не означало такого ж масового володіння українською та румунською мовами буковинськими німцями. Випадки ж повноцінного засвоєння одночасно української та румунської культур носили винятковий характер і стосувалися надзвичайно вузького прошарку вчених, високопоставлених урядовців та верхівки ієрархії буковинської православної церкви. Тут напрошується порівняння з такими ж колоніальними «мультикультурностями», про які писав Б. Андерсон: «Фактично, ми маємо ситуацію не надто, по суті, відмінну від Мозамбікської – двомовний політичний клас, зручно влаштований серед багатьох одномовних народностей»⁵⁸.

На момент вибуху І Світової війни буковинці вже багато років здійснювали своє політичне самовизначення у відповідності до національного кадастру – саме так відбувалися вибори до австрійського парламенту, крайового сейму та органів місцевого самоврядування. За національною ознакою було повністю розмежовано мережу початкових та середніх шкіл, включаючи державні структури з управління освітою та систему підготовки учителів для українських, румунських чи німецьких шкіл. Відбувалися інтенсивні процеси розподілу буковинської православної митрополії та (або) її консисторії на українську та румунську частини. Не лише назви вулиць у Чернівцях і різні офіційні документи, але й поштові листівки, трамвайні талони та залізничні квитки друкувалися тут трьома мовами – німецькою, українською та румунською ◀54▶. Єврейська культурна громада успішно виконувала функції повноправного представника іудейського населення Буковини ◀37▶, та й інші національні спільноти розбудовували свої громади шляхом спорудження національних Народних Домів,

⁵⁷ Цілком реальний тогочасний географічний термін на означення тієї частини Буковини, в якій сходилися межі трьох держав: Австро-Угорщини, Росії та Румунії.

⁵⁸ Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – Київ: Критика, 2001. – С. 172.

бурс для учнівської молоді, приватних шкіл, гімназій та учительських семінарій, кредитно-фінансових установ, лікарень та благодійних закладів тощо «33», «35», «36», «38».

Звичайно ж, для представників освічених верств населення залишалася можливість спілкування між собою державною німецькою мовою, однак для абсолютної більшості українського та румунського простолюдю такий стан справ означав припинення обміну інформацією та майже повну взаємну ізоляцію. З перспективи післявоєнних десятиліть можна впевнено стверджувати, що саме довоєнна національна сегрегованість буковинського суспільства зробила неможливим ефективне інтегрування більшості буковинських українців у громадсько-культурне та політичне життя Румунського королівства, в якому їм з волі країн-переможців у I Світовій війні довелося жити.

До того ж буковинська суспільність була сегрегована не лише за національною чи мовною ознакою. Невидимі кордони ділили буковинців також і за віросповідними ознаками, ба навіть за місцем народження – в краї чи поза ним. Особливо глибокою була прірва між «автохтонами» та галичанами (за походженням), хоча б останні і мешкали на Буковині впродовж десятиліть. Холодна війна між «буковинцями» та «галичанами», яка напередодні вибуху Світової війни переросла в гарячу, тривала аж до розпаду Австро-Угорської монархії і не припинилася навіть у період будівництва української держави. Свідчення про цю згубну ворожнечу, яка часто виходила за рамки здорового глузду, знаходимо на сторінках спогадів Омеляна та Ілька Поповичів, Мирона Кордуби, автора спогадів про Буковинський Курінь, що сховався під псевдонімом ЕмГа, в багатьох матеріалах газети «Голос Буковини» тощо. Її наслідком стала не лише роз'єднаність української політичної еліти на Буковині, «галицька» і «буковинська» частини якої не довіряли собі взаємно навіть у листопадові дні 1918 року, але й деморалізація українського громадянства Буковини взагалі.

І сьогодні, коли минуло вже майже століття після закінчення I Світової війни, між людьми, що живуть у Центрально-Східній Європі, залишаються нестертими бар'єри, що їх прийнято називати «кордонами 1914 року». Мешканці нових держав, що утворилися на уламках Австро-Угорської та Російської імперій, досі по-іншому сприймають довколишній світ у залежності від того, в якій династичній державі жили їхні предки, і відмінності між різними частинами цих нових держав досі є суттєвими. Вони виявляються не лише в побутових відмінностях чи незрозумілому для сторонніх спостерігачів відчуженні сусідніх локальних спільнот по лінії румуни-молдавани, буковинці-бессарабці, ба навіть у різниці електоральних уподобань мешканців двох частин одного населеного пункту, між якими на початку минулого століття пролягав міждержавний кордон.

Еволюція національних ідентичностей у Чернівецькій області – процес завдовжки в століття

Австрійська монархія застала на Буковині наприкінці XVIII століття дві найбільші спільноти автохтонів, які в офіційних документах отримали назву «Moldaueyn» та «Russen», тобто «молдавани» і «руські», і яких у церковних документах аж до середини XIX століття наділяли спільною «волоською» ідентичністю. Так само називалися в Російській імперії мешканці завойованої на початку XIX століття Хотинщини – «молдавани» і «руські»; в обох державах самоназвою слов'янських автохтонів були «русин» або «руснак». Ці етнічно розмиті спільноти, базовані на архаїчних ідентичностях домодерної доби, плекали спільні історичні, культурні та релігійні цінності й часто годі було розрізнити, до якої ж із цих спільнот належить той чи інший буковинець чи бессарабець. Їх єднала належність до спільної православної церкви, де використовувалися написані кириличним письмом церковні книги (руські і молдавські), дуже часто вони володіли на побутовому рівні обома мовами (руською та молдавською), носили подібний народний одяг, як автохтони вони однаково реагували на запровадження нових порядків в обох імперіях. З цих двох архаїчних спільнот на території Чернівецької області в майбутньому розвинулися чотири модерних національних проекти – «український» («русько-український»), «російський», «молдавський» та «румунський».

Нащадки «волоської» архаїчної ідентичності в Чернівецькій області

Процес творення модерних націй у Східній Європі в XIX столітті найчастіше декларувався їхніми творцями як пробудження від віковичного сну до нового вільного життя спільнот, котрі заснули багато століть тому і котрі належить відродити такими, якими вони були в давнину. Однак, як писав Ернест Гелнер: «У Східній Європі не було ні національних держав, ні національних культур. Коли йшлося про те, щоб задовольнити головну вимогу націоналізму: одна держава – одна культура, і про те, що гін до виконання цієї вимоги у XIX столітті був надзвичайно потужним, залишалось тільки одне – і державу, і культуру треба було створити»⁵⁹. Тут йдеться про високу культуру,

⁵⁹ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 246-247.

яка є культурою всього суспільства і базується на кодифікованій мові, що заснована на писемності та освіті. Тож насправді щоразу мова йшла про створення високої національної культури нової уявленої спільноти та її привласнення всіма без винятку членами цієї спільноти, причому найважливішим завданням було національне самоусвідомлення селянства, до якого належало понад 90% автохтонних мешканців Чернівецької області.

Як і в інших краях Східної Європи, так і на території Чернівецької області модерна українська нація творилася переважно з тих мешканців сіл, на яких розраховували у своїх планах творці всіх решти модерних національних проєктів. «Будемо, однак пам'ятати, що аж до I Світової війни розмова про національну ідентичність має сенс лише стосовно до елітних груп і частини міського населення, – наголошував О. Міллер при розгляді національних ідентичностей в Україні. – Основну ж масу складають селяни, в середовищі яких писемність і національні ідеї починають проникати в помітних масштабах лише на початку ХХ століття»⁶⁰.

В класичному варіанті творення так званих «неісторичних» націй є процесом, що на перших порах починає свій розвиток у середовищі, де домінує панівна державна нація, яка сама в ході цього процесу зазнає перетворень або навіть руйнується. «Кожне національне творення є міжнародним процесом, як процес перетворення старої (“великої”) нації в дві або й більше націй, включно зі старою, яка, зберігаючи старе ім'я, насправді стає новою спільнотою, – констатував Роман Шпорлюк. – З цієї точки зору, історія творення України, Словаччини чи Чехії є аспектом історії перетворення відповідно Польщі і Росії, Угорщини, Австрії/Німеччини»⁶¹.

Однак такий варіант розвитку, характерний в цілому для російської України, на території Чернівецької області в чистому вигляді не реалізувався навіть на Хотинщині, яка входила до складу Російської імперії. Процес виокремлення української національної ідентичності відбувався тут в умовах панування державної російської мови в публічному житті і недержавної молдавської мови в приватному житті, адже, незважаючи на русифікаторську політику царського уряду, російською мовою в Бессарабії розмовляли лише нечисленні представники освічених класів та селяни-старообрядці. «Ще й тепер, після ста років панування в краї Росії, не російська, а молдавська мова служить міжнародною мовою для представників різних народностей при взаємних стосунках, – писав у 1916 році В. Бутович. – Разом з тим молдавська мова має якусь притягальну силу для представників багатьох замешкалих в [Бессарабській] губернії народностей, які радо заміняють нею свою рідну мову навіть в сім'ї і швидко перетворюються на молдаван. Процес подібної денационалізації йде швидко вперед»⁶².

Говорячи про розвиток української ідентичності на Хотинщині, потрібно відзначити, що український національний проєкт тут не мав характерного для Галичини і Буковини «рутенського» етапу, наслідком якого стала національна консолідація русинів у межах Австрійської імперії. Бессарабські русини на шляху до присвоєння модерної української національної ідентичності пройшли тільки через «малоруський» етап свого розвитку, який консолідував мешканців цілої підросійської України на засадах відмінної від великоруської «малоруської» етнічної ідентичності. Ми також не можемо виділяти тут як окрему «русофільську» ідентичність, оскільки головний постулат західноукраїнського русофільства – належність до єдиної общеруської нації – був складовою частиною «малоруської» ідентичності в Росії аж до 1905 року. Натомість потрібно згадати про спроби утворення окремої «бессарабської» ідентичності в перших десятиліттях ХХ століття різними емігрантськими середовищами, які, залежно від своєї політичної спрямованості, вкладали в поняття «бессарабський» часто цілком протилежний етнічний зміст – від румунського і молдавського до російського і українського.

В півдавстрійській же Буковині державна німецька нація, культура якої домінувала у всіх сферах публічного життя краю, аж ніяк не була тим організмом, в тілі якого

⁶⁰ Міллер А. Дуализм идентичностей на Украине // Отечественные записки (Москва). – 2007. – № 1.

⁶¹ Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State // Daedalus (Кембридж). – 1997. – Vol. 126. – № 3.

⁶² Бутович В. Материали для етнографической карты Бессарабской губернии. – Київ, 1916. – С. 22.

розвинулася модерна українська національна спільнота. Виокремлення української нації на Буковині жодним чином не привело тут до перетворення або руйнування державної німецької нації, натомість суттєво вплинуло на обмеження сфери поширення румунської та польської недержавних «високих» культур, а також витіснило за рамки українського національного проекту російську культуру, твори якої були досить поширені в XIX столітті серед русофільської інтелігенції. Спроби створення окремої буковинської автохтонної ідентичності на межі XIX-XX століть виявилися такими ж невдалими, як і спроби створення бессарабської ідентичності, якщо розглядати ці процеси через призму формування модерних національних проектів; утім, деякі риси цих ідентичностей успадкували «буковінізм» та «бессарабськість».

Складність процесу формування модерної української нації на території Чернівецької області полягала не лише в тому, що вона призвела до перетворення більше ніж однієї старої нації, але й у тому, що процес виокремлення української національної ідентичності з декількох старих ідентичностей відбувався паралельно в часі. При цьому найголовнішими конкурентами модерного українського проекту і на Буковині, і в Бессарабії були два національних проекти, які розвивалися майже одночасно з українським, претендуючи на представлення тих самих сільських мешканців та нерідко конкуруючи також і між собою – румунський та молдавський. Здобутки і втрати кожного з цих проектів у межах сучасної Чернівецької області можна оцінити за допомогою наведеної нижче таблиці, в якій демографічні дані напередодні I Світової війни по Північній Буковині представлено за переписом 1910 року, дані по місту Хотину – за переписом 1897 року, дані по сільських населених пунктах Хотинщини – за демографічними дослідженнями В. Бутовича 1907 року, а дані по Герцаївщині – за переписом 1912 року. При цьому враховувалися лише ті населені пункти Північної Буковини та Хотинщини, які увійшли до складу сучасної Чернівецької області⁶³.

Зіставляючи дані переписів населення Буковини, Хотинщини та Герцаївщини, які проводилися в різний час у різних державах за цілковито відмінними методиками, ми свідомі того, що консолідовані по Чернівецькій області дані мають оціночний характер та велику статистичну похибку. Впродовж XX століття змінювалися адміністративні межі міста Чернівці, включаючи до його складу не лише приміські села, але й колишнє повітове містечко Садагура. Особливої уваги вимагають дані щодо кількості російського населення, оскільки російський перепис населення 1897 року фіксував носіями російської мови не лише етнічних росіян, але й всіх чиновників та державних службовців, які користувалися російською мовою на службі; румунський перепис населення 1930 року підводив під рубрику «росіяни» також і всіх українців, які подавали свою ідентичність як «руську» (в той час як справжні етнічні росіяни-старовіри опинялися в графі «інші»); радянський перепис населення 1989 року часто фіксував росіянами не лише етнічних росіян, але й численне «російськомовне» населення Чернівецької області. Зрештою, за 12 років, які минули від часу останнього радянського перепису 1989 року до першого українського перепису населення 2001 року, кількість росіян у Чернівецькій області зменшилася майже вдвічі – до 37881 особи, з яких аж 8 тисяч подали своєю рідною мовою українську. Втім, майже всі ці росіяни є новоприбулими в радянські часи осадниками, які не складають ні абсолютної, ні навіть відносної більшості в жодному з населених пунктів області, за винятком трьох прадавніх липованських поселень – Білої Криниці, Луковця та Грубного. Сумарне російське населення цих трьох автохтонних російських сіл у 1989 році становило всього 2123 особи, тож катастрофічне зменшення співвідношення числа компактно поселених автохтонних російських мешканців Чернівецької області до числа російського напливового розсіяного елемента (від 44% на початку XX століття до 3,5% наприкінці того ж століття) переконливо свідчить про провальність російського національного проекту на теренах краю.

⁶³ В даних за 1989 рік села Бояни, Боянівка, Буда, Гай, Зелений Гай, Магала, Остриця, Припруття, Прут, Рідківці, Топорівці враховуються в розділі «Сільське населення Північної Буковини», хоча за сучасним адміністративно-територіальним поділом вони сьогодні входять до складу Новоселицького району.

Динаміка змін кількості носіїв національних мов на території Чернівецької області

	1897-1907-1910-1912						1930					1989				
	Русини+ Малороси	Великороси +Липовани	Румуни	Молдавани	Поляки	Українці+ Русини	Росіяни+ Липовани	Румуни	Молдавани	Поляки	Українці	Росіяни	Румуни	Молдавани	Поляки	
місто Чернівці	15254	84	13440	0	14893	12754	1835	29123	0	8403	171925	45865	13017	6361	2205	
сільське населення Північної Буковини	260579	1258	75773	0	14579	244653	5554	97759	0	14168	308555	7088	63188	23344	2327	
місто Хотин	3974	4676	0	47	427	2252	5745	1314	0	182	10212	1106	32	107	17	
сільське населення Північної Хотинщини	163687	2444	0	27331	1263	157480	28416	45979	0	267	173834	8576	541	50729	133	
Герцаївщина (1912)	2000	0	22723	0	0	1886	16	26654	0	7	1569	431	23539	3978	18	
Консолідована оцінка найбільших етнічних груп у розрізі сучасної Чернівецької області	445494	8462	111936	27378	31162	419025	41566	200829	0	23027	666095	63066	100317	84519	4700	

Сьогодні нас відділяє від початку «довгого» історичного ХІХ століття – а для Буковини воно почалося в 1774 році – десять людських поколінь. Прості математичні підрахунки говорять про те, що світанок цієї епохи зустрів по 1024 предки кожного з нас, у той час коли населення всієї Буковини в 1774 році нараховувало не більше 50-60 тисяч осіб. Це означає, що всі ми, буковинці, є не лише земляками, але й досить близькими родичами. На жаль, а може, й на щастя, жоден з нас не знає навіть імен усіх тих своїх 1024 предків, не кажучи вже про їхню етнічну чи релігійну приналежність. Тож, шануючи закони статистики, ми повинні зарезервувати в пантеоні наших буковинських предків місце не лише для православних українців, румунів чи молдаван, але й для представників тих тисяч буковинських мусульман, яких нові обставини примусили повернутися в християнську віру, а також для греко-католицьких переселенців з румунського Семигороду чи української Галичини, рівно ж як і для римо-католицьких та протестантських переселенців з сучасних Польщі, Чехії, Італії, Австрії чи Німеччини, а може, ще й для когось. Пам'ятаймо також, що сучасну національну ідентичність більшість наших предків присвоїли собі заледве 4-5 поколінь тому, зробивши свій вибір під впливом тих чи інших обставин, інколи не надто почесних з точки зору сучасного патріотизму. І це не є якоюсь суто буковинською особливістю, а стосується й давніх «історичних» націй. «У Франції немає й десяти родин, які могли б подати докази свого французького походження, та й ці докази були б недостатні через тисячі невідомих схрещень, які можуть розбити всі генеалогічні системи»⁶⁴, – стверджував Е. Ренан у своїй праці «Що таке нація?».

Якщо ж ми проігноруємо все сказане вище і вважатимемо свою сьогоднішню національну ідентичність «національною святістю», тобто абсолютним імперативом як для своїх нащадків, так і далеких предків, то ми ризикуємо раніше чи пізніше опинитися в незручній ситуації, подібній до тієї, що трапилася з київським генерал-губернатором Бібіковим. Відвідуючи одного разу Києво-Печерську Лавру, він захотів звинуватити в ренегатстві предків графа Генрика Тишкевича, маршалка київської шляхти – на той час суцільно польської і католицької. Бібіков показав маршалку на гріб православного князя Тишкевича⁶⁵, зауваживши: «От бачите, ваші предки були православні!». На що отримав гідну відповідь: «А ще раніше язичники».

Невідомо, чи зрозумів генерал-губернатор натяк на предків царя Миколи І, які були не стільки росіянами і православними, скільки німцями і лютеранами, а перед тим католиками, а ще перед тим – язичниками. І навіть поставлене М. Драгомановим питання «Котрої з національних святощей мав держатися граф Тишкевич: чи православія, чи культу Перуна?» є для нас другорядним. Набагато важливішою для української нації стала позиція Михайла Тишкевича, онука згаданого вище київського маршалка, одного із найвизначніших дипломатів Української Народної Республіки, котрий уже в зрілому віці вирішив стати українцем, заявивши: «Я обрав тернисту дорогу оборони запропашеного мого краю і люду, ідучи недосяжними слідами митрополита Шептицького, і з піднятою головою йтиму далі по цій дорозі»⁶⁶.

⁶⁴ Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене). – Київ: Смолоскип, 2006. – С. 256.

⁶⁵ «Янгуринь Скуминович Львович Тишкевич, маршалок короля его милости, староста Чорнобылській, 7071 (1553) року, октября 10, здѣ сложивъ брهنное тѣло, къ вѣчнмиъ отиде радостямъ» – напис у Києво-Печерській Лаврі.

⁶⁶ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі ЦДІАУЛ). – Фонд 681. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 103.

Дещо про архаїчну «волоську» ідентичність буковинців

*Ой волохи, волохи,
Вас осталося трохи,
І ви, молдавани,
Тепер ви не пани,*

*Ваші господарі
Наймити татарам,
Турецьким султанам,
В кайданах! в кайданах!*

Такими словами звертався один з героїв поеми Тараса Шевченка «Гайдамаки» до мешканців двох наддунайських князівств, Молдови й Валахії, а отже, й до наших предків, які жили на території сучасної Чернівецької області. Наш Кобзар не погрішив і проти історичної істини, адже в часи Коліївщини Молдавське князівство було безсилим васалом Османської імперії, не маючи найменшого впливу на прийняття рішень про майбутнє Буковини та її мешканців. Глибокою любов'ю сповнене й поетичне звернення до свого рідного краю Юрія Федьковича:

*Буковино, Волощино⁶⁷,
Мамко моя, ньєчко,
Як на тебе подивлюся —
Гуляє серденько.*

Однак ким же були згадані вище «волохи» та «молдавани», чому Буковина і Волощина виступають як синоніми у Юрія Федьковича, який народився, помер і майже весь свій вік прожив на Північній Буковині в оточенні своїх україномовних та німецькомовних земляків?

Виданий у міжвоєнний час румунський енциклопедичний словник за редакцією Г. Адамеску пояснює дуже загальною, що «слово волохи є назвою румунського народу у різних чужих мовах до середини XIX століття. Це слово, що походить з давньонімецької мови, служило для означення мешканців романізованих провінцій або ж Риму». Натомість точніше пояснення, яке враховує також і існування окремої молдавської нації, подає Великий тлумачний словник української мови. На думку його авторів, «волохи — це загальна назва середньовічного населення Придунайських князівств і Трансильванії, з якого в другій половині XIX ст. сформувалися румунська та молдавська нації».

Спільною неточністю обох наведених визначень є ігнорування ними такої важливої для нас обставини, як та, що з середньовічного населення Молдавського князівства в середині XIX століття сформувалися не лише молдавська та румунська нації, але й українська нація на території сучасної Чернівецької області. В цьому розумінні середньовічні волохи були предками і сучасних українців. Це спонукає нас до детальнішого розгляду суті проблеми з метою підняти завісу над загадковими буковинськими «волохами».

Ключ до розв'язання «волоської» загадки Буковини лежить у зверненні до староукраїнської традиції, яка словом Волощина (або Волоська земля) в літературних пам'ятках, народнопоетичній творчості та мовній практиці означала Молдавське князівство. «Въ Влошехъ въ Сочавѣ въ церкви митропольской святый Іоаннь Новый лежить»⁶⁸, — читаємо, зокрема, в «Палінодії» Захарії Копистенського, який не раз подорожував дорогами Буковини. Ця традиція була співзвучною і з традицією польською, в якій за старим Молдавським князівством закріпилася назва Волощина (Wołoszczyzna), а все, що його стосувалося, означалося терміном волоський (wołosky)⁶⁹. Саме тому назва Волощина зберігалася ще деякий час за Буковиною навіть після включення її до складу Австрійської монархії,

⁶⁷ У популярних виданнях творів Ю Федьковича цю строфу часто редагували так: «Буковино, рідний краю...».

⁶⁸ Lew Krevza's Obrona jednoscі cerkiewney and Zaharija Kopystensk'kyj's Palinodija. — Гарвард, 1987. — С. 398.

⁶⁹ Czołowski A. Sprawy wołoskie w Polsce do r. 1412. — Львів: Nakładem Księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1891. — С. 24.

не маючи жодного зв'язку з назвою іншого придунайського князівства Валахія, яке в українській традиції носило назву Мунтенія. Увагу на те, що «в ужитку безнастанно мішались самі назви: Молдавія і Мунтенія, Волощина і Валахія»⁷⁰, звертав ще Михайло Грушевський, однак і досі в головах істориків панує мішанина стосовно буковинської Волощини та ідентичності її жителів. Як приклад такої мішанини наведемо слова одного з перших українських етнографів Буковини Григорія Купчанка «20»:

«Своих братий въ сосѣднѣмъ краю Буковинѣ покутяне, а также другіи русскіи галичане називають “волохами”, а саму Буковину – “Волощиною”. Русскіи буковинці же називають покутянь и другихъ русскихъ галичанъ “лядскими людьми” або “ляхами”, а саму Галичину – “Лядскимъ краемъ” або “Лядчиною”.

Съ всѣ названія суть совсѣмъ невѣрніи, несправедливіи, фальшивіи, бо та часть Буковины, котора граничить съ галичскимъ Покутьемъ, есть чисто русска и въ ней жіеть такіи самыи русскіи нарѣд, якъ въ Покутью і взагалѣ въ Галичинѣ. Волощиною або Волошскимъ краемъ можна называти теперь лишъ тотъ край, который давно назывался Валахією и который составляетъ теперь разомъ съ сосѣдними краями Молдавією і Добрудчою Румынску державу або Румынске королевство»⁷¹.

Насправді ж Г. Купчанко навів звичайні приклади інертності людського мислення, яка примушує нас і сьогодні говорити: «Поїхав у Югославію чи Чехословаччину», – хоча цих країн давно вже немає на карті Європи. Так само в XIX столітті люди за звичкою продовжували означати Буковину і Галичину за їхньою давньою приналежністю до Молдавського князівства та Речі Посполитої відповідно як Волощину та Лядчину, називаючи мешканців цих країв «волохами» і «ляхами». Натомість у другій половині XIX століття та ж сама інертність мислення перешкоджала широкому застосуванню модерних термінів «Румунія» та «румунський» стосовно новоствореного королівства у складі колишніх князівств Молдавії та Валахії, тож українські вчені застосовували щодо них більш звичні терміни «Волощина» та «волоський», ще більше заплутуючи ситуацію з архаїчною «волоською» ідентичністю буковинців. Ось що писала, наприклад, у 1875 році львівська газета «Правда» в статті «Закладина Черновецького університета і 100 роковини прилучення Буковини до Австрії»:

«На пляцу великім, обмеженім від півночи волосою катедрою – гарним і великим будинком – відбув ся найперше празник прилученя Буковини до Австрії.

В Буковині мешкають два народи: волоський (румунський) і руский, майже рівні числом, та не рівні богатством.

Коли в Росії руский шляхтич став москалем або поляком, в Угорщині мадяром, в Галичині поляком, то на Буковині він став волохом. Однак руска мова на Буковині ще донині зістала конвєрзацийною не тільки межі русинами, але й межі волохами й вірменами, не тільки межі простим народом, але й між інтеллігенцією, а навіть межі сільською шляхтою»⁷².

Очевидно, що в наведеній цитаті безсистемно змішано два значення слова «волоський» – означення модерної румунської ідентичності румунського населення Буковини та означення архаїчної православної «волоської» ідентичності всіх православних буковинців, оскільки словом «волоска катедр» названо тут кафедральний собор буковинської православної митрополії, яка аж ніяк не мала виключно румунського національного характеру. Неоднозначним є і вживання назви «волоський» стосовно буковинської шляхти, яке також має більший стосунок до архаїчної «волоської» ідентичності, аніж до модерної румунської національної самосвідомості. Інакше важко собі уявити руських шляхтичів, які би стали волохами (в розумінні етнічних румунів), однак продовжували б користуватися руською мовою. Натомість немає жодної логічної суперечності в тому, що руська шляхта Буковини зберегла своє православне віросповідання (тобто з точки зору католицьких авторів залишилася «волохами»), продовжуючи плекати свою рідну руську мову.

Таке саме змішання різних термінів зустрічаємо і у відомій праці «Буковинська Русь» (1897) Степана Смаль-Стоцького, який вживає назви «волохи», «волоський» як стосовно буковинських молдаван початку XIX століття, так і стосовно румунів кінця XIX сто-

⁷⁰ Грушевський. М. Історія України-Руси. Том IX. – Нью-Йорк: Книгоспілка, 1957. – С. 485.

⁷¹ Купчанко Г. Галичина и еи русскіи жителі. – Відень: Накладомъ издателя, 1896. – С. 50.

⁷² «Правда» (Львів). – 1875. – № 90.

ліття, а крім того ще й на означення архаїчної православної ідентичності мешканців Буковини, яка стосувалася і русинів, і молдаван. Надмірне вживання слова «волоський» як відповідника слова «румунський» діячами українського табору на Буковині можна пояснити ще й тим, що вони намагалися творити нову українську політичну термінологію, яка була б максимально відмінною від російської. Наприкінці ж XIX століття в російській мові, а також у говірці буковинських старорусинів як нормативне вживалося саме слово «румунський» або «роминський», замінивши на Буковині давніший термін «молдавський».

Вперте іменування галичанами словом «волоський» всього православного дивувало навіть румунських учених. Професор Чернівецького університету Симеон Релі в своїй праці, присвяченій румунським релігійним фундаціям у Польщі, так писав про відому Волоську (Успенську) церкву у Львові (подаючи її назву в румунській транскрипції як «moldovenească»): «Отож у Львові, торговому центрі, який мав дуже тісні зв'язки з Молдавією, головна церква русинів (сьогодні уніатська), носила назву “Волоська церква”»⁷³.

Це справді більш аніж дивно, щоб головна церква Руського кварталу у Львові, яка впродовж століть була центром духовного життя руської громади Львова і дала назву існуючій донині Руській вулиці (так само, як Вірменська церква дала назву Вірменській вулиці тощо), носила назву «Волоської» церкви. Богослужіння в цій церкві завжди відправлялися руською мовою, так само руською мовою листувалися з Ставропігійним братством і ктитори церкви з Молдавського князівства – Могили, Строїчі, Барновські та інші. Знаменне виголошення перших проповідей українською мовою у Волоській церкві та ще двох львівських церквах членами «Руської трійці» в 1836 році вважається початком українського національного відродження в австрійській Україні. Однак загадку назви Волоської церкви у Львові дасться легко пояснити з точки зору архаїчної православної «волоської» ідентичності – адже саме ця церква останньою у Львові залишалася при православній вірі задовго після того, як вся Галичина прийняла віру греко-католицьку. Тож у назві Волоської церкви у Львові утривалилася пам'ять про конфлікт двох архаїчних ідентичностей – православної «волоської» та греко-католицької «руської», конфлікт, який на Буковині аж до початку I Світової війни накладатиметься на стосунки між модерними румунською та українською національними ідентичностями.

Однак ні на Буковині, ні на Хотинщині не було етносу, який впродовж історії вживав би самоназви «волохи». Молдавани зберегли свою самоназву ще від часів Молдавського князівства, румуни прийняли свою сучасну самоназву на зміну колишній назві «молдавани», українці прийняли свою сучасну самоназву на зміну колишнім назвам «русини» або «руснаки». Це змушує нас шукати коріння архаїчної «волоської» ідентичності буковинців не стільки в особливостях етнічного, скільки адміністративного, віросповідного та світоглядного характеру.

За браком інших історичних джерел етнічного характеру Чернівецької області на переломі молдавської та австрійської епох дослідники змушені користуватися добре збереженим комплексом архівних справ військової адміністрації Буковини 1774–1786 років. Відтак ми приневолені дивитися на міжнаціональні стосунки в нашому краї очима австрійських «культуртрегерів», для котрих на Буковині було чужим усе – мова, звичаї, релігії.

Більшість прибулих на Буковину після 1774 року австрійських службовців, не володіючи ні руською, ні молдавською мовами, найчастіше називали в документах розмовну мову буковинців національною (Nationalschprache) або крайовою (Landessprache). Її етнічний зміст вони намагалися передати такими визначеннями: ілірійська («illyrische»), слов'янська («slawische»), руська («russische»), сербська («syrbische»), молдавська («moldauische») та волоська («wallachische»). Те, що в австрійських джерелах під назвами ілірійська, слов'янська, руська чи сербська мова фігурує давньоукраїнська мова, а під назвою волоська чи молдавська – давньомолдавська мова, не викликає найменшого сумніву. Натомість не такою простою є проблема визначення етнічної ідентичності тих мешканців Буковини, які фігурують в офіційних документах як «молдавани» чи «волохи», а також проблема нерідкої відсутності в цих документах терміна «русин» навіть щодо того населення, яке розмовляло руською мовою.

⁷³ «Candela» (Чернівці). – XLI. – 1930. – С. 453-464.

Ось як пояснював цю суперечність Аурел Ончул, котрий, зауважимо, ототожнював поняття румунської та молдавської мов: «Помилковою передумовою є твердження, яке стало догмою, буцімто на час австрійської окупації Буковина мала чисто румунське населення. Насправді ж документи тих часів згадують тільки про “молдаван”. Однак в мові Австрії цей термін мав не етнічне, але лише географічне значення. Абсолютистський режим в Австрії не знав чехів, поляків, словенців, а лише богемців, моравців, галіціанів, карніолінців, так само як і нинішній режим знає в недавно анексованих областях тільки боснійців. Термін “молдованин” нічого не говорить про національність мешканців Буковини. Ще менше має значення те, що австрійський уряд відразу ж після окупації листувався зі своїми установами на Буковині румунською мовою. Під пануванням Молдови румунська мова була офіційною, так як сьогодні, під пануванням Австрії, офіційною мовою є німецька. То так само тодішня офіційна румунська мова не є доказом, що населення Буковини на час окупації було румунським, як і нинішня офіційна німецька мова не є доказом, що населення Буковини є німецьким.

Для встановлення етнічної структури населення Буковини на час окупації, найдостовірнішими є документи окупації, які зберігаються в австрійському Військовому Архіві. Ці документи, звіти генералів Сплени та Енценберга, говорять лише про “молдаван” без означення національності. Найточнішим є звіт капітана Будвінського, посланого імператором Йозефом II для вивчення краю. Його звіт, укладений в 1783 році, висвітлює всі визначні моменти. Він детально описує край, гори, рівнини, ріки, будівлі, уточнює життєвий рівень населення тощо. Стосовно мови він говорить: “Тому що більшість тутешніх мешканців складається з руснаків, то й в більшості вони розмовляють по-руськи, і лише близько однієї четвертини розмовляє по-молдавськи”. Точність цих даних оспорується на тій підставі, що Будвінський був слов'янином, а, отже, зацікавленою особою. Однак кожен, хто знайомий з австрійськими військовими звітами і національною індиферентністю цісарських офіцерів середини 18 століття знає, що виключеною є можливість подання цісареві неправдивих відомостей в звіті, укладеним капітаном, якого цісар особисто послав вивчити якоесь питання. Тож історична правда полягає в тому, що більшість населення Буковини на час окупації була за національністю рутенською (*ruteană*)»⁷⁴.

Втім, крім суто адміністративного намагання мати справу з одною «буковинською нацією», була ще й інша, релігійно-культурна причина набагато ширшого розповсюдження на Буковині самоназви «волох» порівняно з самоназвою «русин». Якщо в Середньовіччі назва «Русь», не маючи виключно етнічного змісту, часто вживалася як синонім православ'я поряд з назвою «грецька віра», то наприкінці XVIII століття, після прийняття унії з Римом галицькими єпархіями (в тодішній термінології «Руссю») та заборони церковних контактів з Наддніпрянщиною таким самим синонімом визнавця православ'я на Буковині став термін «волох» – на протигагу терміну «русин» як синоніму визнавця греко-католицької віри. Чисто егоїстичні конфесійні міркування буковинського православного кліру, який в такий спосіб намагався утвердити монопольний контроль на своїй «канонічній території» при цілковитій неписьменності та неповідомованості простих буковинців дали змогу закріпитися цій історичній фальсифікації. Не завадив цьому ані той факт, що абсолютна більшість русинів-українців Наддніпрянщини були православними, ані те, що майже половина (45%) румунів у Семигороді сповідували греко-католицьку віру...

Про те, що на Буковині релігійна ідентичність селян часто переважала їхню національну самоідентифікацію, на підставі власного досвіду мандрівок Буковиною ще в середині XIX століття писав Яків Головацький: «Трудніше потягнути границю русинів від волохів на Буковині, бо тут єсть обичай людей благочестивого ісповідання називати волохами, межі котрими єсть багато таких, що в перших від бранки військової слободних літах австрійського панованя з сусідних округів [Галичини] на Буковину перейшли і благочестіє прийняли; легко їх розпізнати по імені, і хоч по-волоски розуміють, однак їх бесіда домашня єсть тільки руска»⁷⁵.

⁷⁴ Onciul A. Chestiunea Romînească în Bucovina // Viața Romînească (Ясси). – 1913. – Том XXXI.

⁷⁵ Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького. Руска писменність. III, 1. Видане друге. – Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1913. – С. 307-308.

Саме на цій релігійній причині утвердження архаїчної «волоської» свідомості серед буковинців наголошував і Степан Смаль-Стоцький: «Коли ми говоримо про русинів і про волохів як про народности, то тим ніяк не хочемо твердити, що в них у часі прилучення Буковини до Австрії були вже розвинені свідомість і почуте народности, а значить се лиш тільки, що найбільші маси мешканців Буковини уживали в бесіді мови рускої або волоської. Релігія становила тоді головну різницю між людьми, а що так русини як і волохи були православні, а для православних у нас витворила ся здавна назва “волохи”, то і русини і волохи, не почувуючи релігійної різниці між собою, уважали себе за одну громаду, оден нарід, ба навіть називали себе одним імям волохів, котре слово має тоді (а почасти ще і тепер) очевидне релігійне, а зовсім не етнографічне значіне.

Але власне тота назва волохів, котру русини прикладали также до себе, щоб тим означити, що вони є православні, мала серед нових обставин в Австрії важкі наслідки, бо Австрія розуміла се слово в етнографічнім, а не в релігійнім змислі; воно стало ся політичним чинником на Буковині. Відси то походить, що обі тоті народности на Буковині не однаково і нерівномірно розвивали ся. Волохами правительство більше займало ся і опікувало ся, ніж русинами»⁷⁶.

Може здатися дивним, але скріпленню архаїчної «волоської» ідентичності буковинців дуже посприяли цензурні розпорядження австрійського уряду, починаючи від цісарського патенту від 24 березня 1781 року, яким духовенству було заборонено підтримувати будь-які стосунки з духовними начальниками за кордоном. Вже через місяць, 27 квітня 1782 року військовий адміністратор Буковини генерал Енценберг писав про спричинені цим патентом проблеми, про які повідомив генерала радівецький владики Доситей Херескул: «В силу §8 патенту жодних церковних книг з чужих країв більше не дозволяється отримувати, доки ця справа не організується в цісарсько-королівських краях. Пан єпископ признався сам, що на це досі витрачалися великі суми грошей з краю, і він бажає тепер знати, де їх відтепер можна буде купувати. Так як на Буковині більш ніж половина мешканців говорить руською мовою (Russische Sprache redet), то тут були би потрібні церковні книги з Росії, які досі великим коштом доставлялися сюди з руських країв. Також і надруковані в Семигороді молдавською мовою церковні книги з Баласфальви (Блазendorfu) не можуть бути використані через різницю в релігіях»⁷⁷.

Чотири роки пізніше обидва достойники, генерал Енценберг і владики Доситей, у звіті до галицького генерального командування від 14 вересня 1785 року підтверджують існування проблеми браку книг для навчання буковинської молоді, надрукованих зрозумілою для неї мовою, та запропонують перекласти бодай одну з навчальних книг мовою руською: «Тутешній крайовий народ майже наполовину складається з русинів (Russen), які самі, як і їхнє духовенство, не можуть користуватися молдавськими катехизмами. Тому вносимо покірне прохання до високих установ: чи не було б можливим перекласти катехизм руською мовою?»⁷⁸.

Однак ще багато десятиліть дітям буковинських українців доводилося навчатися грамоти за букварями, а релігії за катехизмами, славено-сербська мова яких була майже такою ж незрозумілою для них, як і мова молдавська. Перший же виданий у Чернівцях буцімто крайовою мовою катехизм 1804 року поруч з перекладами катехизму німецькою та молдавською мовами містив не руський, а церковнослов'янський варіант тексту, дещо доступніший для священників, утім, так само малозрозумілий для буковинських дітей. Навіть у 1843 році владики Євгеній Гакман вимагав від керівництва вищого богословського закладу в Чернівцях «властивої підготовки до ґрунтового вивчення молдавської і слов'янської мов, котрі обидві є на Буковині мовами народу і церкви». Тут знову підкреслено, що не народна руська мова, але мертва літургійна церковнослов'янщина, поряд з давньомолдавською мовою, була складовою частиною «волоської» архаїчної ідентичності буковинців.

І була ще третя складова цієї ідентичності – реакція на зміцнення польського національного і латинського віросповідного елемента в часі входження краю до складу Галичини між 1786 та 1849 роками. Передача народних шкіл під опіку Львівської латинської

⁷⁶ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 21.

⁷⁷ Ziglauer F. Geschichtliche Bilder aus der Bukowina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung. B.2. – Чернівці, 1898. – С. 151.

⁷⁸ ДАЧО. – Фонд 1178. – Оп. 1. – Спр. 266. – Арк. 5.

консисторії в 1805 році мала своїм наслідком впровадження навчання дітей ще й польською мовою, яке, так само як і домінування латинської та німецької мов у вищих школах не могли сприяти успіхам у навчанні ні молдавських, ні українських дітей. «Волоською» реакцією автохтонного населення на такий стан речей було укладання рукописних підручників, з яких навчалися читати і писати рідною мовою (а, властиво, двома мовами, руською і молдавською, які тоді ще не сприймалися на Буковині як чужі) діти дрібної шляхти, селян та духовенства.

«В моїх руках є зошит з 1830-го року “Наука руска и волоска для розмови волоского и руского язика”, – писав С. Смаль-Стоцький. – Учив ся з неї шляхтич (резеш) руский Николай Бриндзан в Товтрах. Вона уложена на лад Коменюша: по однім боці стоять рускі реченя, а по другім те саме по-волоски. Мова руска в тім зошиті широко народна (нарічева). Видко ся, що поза стараннями властей о школи публічні ішло старане самого народу о свої власні, більше відповідні народови школи»⁷⁹.

Витіснення в 1820-30 роках німецькою мовою «національної» буковинської мови з внутрішнього вжитку православної церкви сприймалося як порушення одвічних традицій. Тож владика Євгеній Гакман видав спеціальний консисторський циркуляр № 3845 від 24 травня/5 червня 1838 року, яким зобов'язав духовенство використовувати «національні мови» в роботі парохій, протопресвіратів та консисторії: «Консисторія вимагає дотримання правила, щоб всі службові справи велися національною мовою. З цієї причини необхідно всі розпорядження, рішення, резолюції і декрети, які стосуються церкви, дисципліни кліру і єпархії складати і відправляти або лише молдавською мовою, або ж для молдавської сторони молдавською мовою, а для руської сторони руською мовою»⁸⁰.

Така русько-молдавська ідилія в рамках спільної «волоської» архаїчної ідентичності тривала до кінця ери абсолютизму. Її останнім яскравим проявом з руського боку можна вважати енергійні клопотання українців єпископа Євгенія Гакмана⁸¹ та консисторського радника Якова Воробкевича стосовно впровадження румунської мови в навчальний процес в гімназії та духовній семінарії в Чернівцях у 1848 році, хоча в той час подібних кроків щодо руської мови ще не було зроблено. Про те, з якою широкою пошаною ставилися діячі українського національного відродження на Буковині епохи «весни народів» до обох рідних мов «буковинської нації», свідчать слова з відомого листа Дмитра Семаки до Василя Іласевича, датованого 1848 роком: «Лишь прошу ты, не дивуй, що не по-нѣмецки тобѣ пишу, але таки такъ, якъ ми говоремъ, бо народнѣсть и въ нашихъ грудехъ голосно загремѣла, и ми, буковинчики, материнскѣ нашѣ мови, волоску и руску, шанувати повинни»⁸².

Наголосимо тут на головній рисі архаїчної «волоської» ідентичності – її світоглядній консервативності, що знаходило вияв у використанні в письмі молдавською і руською мовами стародавньої кирилиці, дотримуванні старого григоріанського календаря, носінні одягу допотопного східного покрою⁸³, вживанні стародавніх звичаїв у побуті. Сама мова тогочасних буковинських документів та книг містила чимало слов'янїзмів у молдавських текстах⁸⁴ і не менше молдаванїзмів в текстах, писаних руською мовою. Це був світогляд, спрямований назад, у XVIII століття, і всі нові віяння виявилися для нього згубними.

⁷⁹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 60-61.

⁸⁰ Calinescu M. Normalien der Bukowinaer gr. or. Diöcese von 1777-1886. III B. – Чернівці, 1893. – С. 943.

⁸¹ За свідченням Теодора Максимовича, котрий студіював теологію на Віденському університеті одночасно з майбутнім владикою Євгенієм Гакманом, справжнє прізвище останнього було «Сокирник», яке він вже в зрілому віці перемінив на «Гакман». (Архів УНДЧ. – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8).

⁸² «Буковински Вѣдомости» (Чернівці). – 1897. – № 38. – 28 вересня (10 жовтня).

⁸³ «Я запам'ятав Николая ще малим хлопцем і сьогодні стоїть він як живий передо мною у шовковім антерею, підперезаний турецьким шалем, у кафовій джубі (рясі) з розпірками замість кишень – а на лисій голові червоний фес із синім кутасом. Був се стародавній волоський стрій; тепер рідко хто такий носить; ще лиш деякі міщани в Сучаві і в Сереті так убирають ся, а інші перемінили его на куцу сурдугину, вітром підбиту». (Мошул Николай сучавський. Спомини з давних літ// Твори Ізидора Воробкевича. – Т. II. Львів: Видане товариства «Просьвіта», 1911. – С. 220).

⁸⁴ «Ся книжка [виданий у 1810 році в Чернівцях німецько-молдавський підручник для нормальних шкіл Антона де Маркі] звертає на себе особливу увагу тим, що переповнена слов'янськими словами, яких не мож стрітати в теперішнім румунським книжнім письмі. Слова румунські писані кирилицею» (Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці, 1905. – С. 54-55).

Тож хвилі національного відродження, які, почавши від 1848 року, опанували спершу молдавську, а невдовзі й українську частину «буковинської нації» поклали кінець пануванню архаїчної «волоської» ідентичності серед буковинців. Після 1848 року буковинські молдавани присвоїли собі новий етнонім і стали називати себе «румунами», членами румунської нації, яка формувалася в Семигороді, Валахії, запрутській Молдові і на Буковині. Буковинські українці ж перестали називати себе «русскими» (Russen) і присвоїли назву «русини» (Ruthenen), якою позначали приналежність до руської або малоруської нації, що формувалася на Наддніпрянщині, Галичині, Закарпатті і на Буковині. Відтоді кожен буковинець рано чи пізно повинен був дати собі відповідь на запитання: «До якої народності я належу?». Правильна відповідь повинна була звучати: «я румун» або «я русин», але в жодному разі не: «я волох – член румунської спільноти Буковини».

Підтримувані своїми семигородськими одноплемінниками, які зуміли створити привабливу програму національного розвитку, буковинські румуни вже в 1848 році активно виступили на захист своїх національно-політичних прав. Натомість національне самоусвідомлення буковинських українців йшло значно повільнішими кроками, до того ж вони набагато довше від своїх молдавських земляків позбувалися архаїчної «волоської» ідентичності. «Як мало було тоді у русинів буковинських свідомости національної, і як волохи уміли всім буковинцям забити баки, що Буковина волоський край, показує ще і той факт, що влади́ка Гакман, явивши ся на чолі депутації в Оломунці дня 20-го січня 1849 року, аби цісареві Франц-Йосифови зложити привіт від Буковини, в своїй промові говорить лиш від імени “Vucovinaer Romanen”⁸⁵. А прецінь в тій депутації був ще і русин Николай Гакман, був і німець Краль, були і вірмени! Гакман брав, здає ся, слово “Romane” (волох), як ще і доси багато буковинських мужиків, в значіню “православний”!»⁸⁶

Не погрішимо проти справедливості, коли відзначимо, що перших і фатальних ударів по давній «волоській» ідентичності завдали діячі румунського національного відродження Буковини, і насамперед Арон Пумнул. Не належачи до буковинських автохтонів (він приїхав до нашого краю з Семигороду) і не будучи людиною православної віросповідання (він був греко-католицьким священником), Арон Пумнул побудував свою педагогічну і громадську діяльність на нових підвалинах – поняттях нації та рідної мови. «Румунська мова є найсвятішим і найдорожчим скарбом румунської нації, бо вона є її душею, – звертався до буковинської молоді А. Пумнул. – Доки люди будуть розмовляти порумунськи, доти буде жити нація; зі зникненням мови зникне і нація»⁸⁷. Відтепер колишні цінності буковинських молдаван – їхнє автохтонне походження, належність до православної церкви, кириличний правопис та навіть самоназва «молдавани» повинні були поступитися новим цінностям, на яких будувалася модерна румунська ідентичність.

Тим часом деякі провідники румунського національного руху – «автохтони» намагалися наповнити архаїчну «волоську» ідентичність румунським національним змістом, у результаті чого всі колишні буковинські православні «волохи» (і молдавани, і русини) мали б перетворитися на членів модерної румунської національної спільноти. Велася масована пропаганда в пресі стосовно того, що православне населення Буковини, яке розмовляє руською мовою, є, мовляв, румунами, котрі забули «рідну» румунську мову, а «справжніми», буцімто, русинами на Буковині є виключно вірні греко-католицької церкви. Робилися спроби створити руську секцію в Товаристві для румунської культури і літератури на Буковині, щоб не допустити до створення окремих громадських організацій буковинськими русинами – щоб не ламати, мовляв, одвіку існуючої єдності православних буковинців. Але марно. Кожен крок розбудови румунського національного життя викликав симетричну відповідь з боку буковинських русинів, які, розбудовуючи мережу власних громадських та політичних організацій, крок за кроком здобували своєму народові рівні права з румунами в освіті, церкві та державному житті.

При цьому кожен здобуток «руськості» (згодом «українськості») чи «румунськості» в цьому змагальному процесі, що тривав цілих сім десятиліть, означав втрату для «волоської» в її архаїчному варіанті. Навіть у церковному житті, де ще кільканадцять років зу-

⁸⁵ Буковинських румунів (нім.).

⁸⁶ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 176.

⁸⁷ «Vucovina» (Чернівці). – 1850. – № 6.

силлями єпископа Євгенія Гакмана утримувалася видимість єдності «буковинської нації двох язиків», у середині 1860-х років дійшло до відкритого конфлікту з румунською партією, яка намагалася підпорядкувати буковинське владцтво семигородській румунській митрополії. Владика Євгеній до кінця свого життя (а помер він у 1873 році) сприймав румунські зазіхання на «волоську» єдність буковинської православної нації як особисту образу, тим більше, коли згадував усе зроблене ним, сином руського селянина з села Васловівці, для піднесення румунської нації.

«Я зробив для румунської нації більше, ніж ви і ваші товариства разом, значно більше ніж для слов'янської мови і національності»⁸⁸, – з такими гіркими словами звернувся до провідників румунського національного руху на Буковині Євгеній Гакман наприкінці життя, зрозумівши, що його глибоку прив'язаність до старої «волоської» ідеї було використано для зміцнення румунської модерної нації, а отже для знищення базованої на архаїчній волоській ідентичності єдності буковинців.

Офіційно ствердивши в своєму «Посланні» 1865 року той факт, що «буковинська єпархія є наполовину румунська, а наполовину руська»⁸⁹, Євгеній Гакман згодом намагався загоїти кривди, завдані буковинським русинам його попередньою діяльністю, впроваджуючи церковнослов'янську мову та руське язичіє до офіційного використання консисторією, до навчального процесу в духовних і світських навчальних закладах, сприяючи створенню першої громадської організації буковинських русинів «Руська Бесіда».

«В заснованю “Рускої Бесіди” треба бачили першу ознаку почуття відрубності буковинської Русі від волохів, а почуття єдності з прочою Русею; в нім треба бачити першу прояву емансипації буковинської Русі, котра дотепер задля переваги почуття релігійного над почутем народности почувала себе майже заодно з волохами, з-під волоської кормиги, – писав С. Смаль-Стоцький. – Так розуміли сю річ і волохи, і всіма силами старалися не допустити до того, щоб православні буковинські русини відокремили ся від православних волохів, щоб нібито православний мир не розділив ся надвоє. В своїм “Soțietatea”⁹⁰ хотіли вони вже зробити осібну секцію руску, аби лише православних русинів задержати і дальше під своєю кермою. А коли не в силі були здержати сеї в великій мірі таки природної прояви самопізнання серед русинів, тоді накинули ся вони люто на буковинських православних русинів, котрі почувують себе не лише православними, але і справдішними русинами. Дуже добре відчували се волохи, що тут вбито клин в той нібито “одноцільний, автохтонний, православний нарід обох язиків” на Буковині, і що той нібито один нарід доконечно розпаде ся на два народи – на русинів і на волохів, але нічо не помогло. Буковинська Русь, почувши себе з заснованем “Рускої Бесіди” в перший раз Русею, забажала жити своїм осібним руским житем»⁹¹.

Тож на світі вже не було сили, яка могла б змусити буковинських українців та румунів відмовитися від самостійного національного існування та повернутися в тіло домодерної «волоської» нації. Національні еліти обох народів з ентузіазмом працювали над розбудовою модерних національних проектів, які мали своїми центрами не Чернівці і Сучаву, а Київ та Бухарест. Навіть заснування окремої буковинської православної митрополії на початку 1873 року, замість примирити православних українців та румунів, поклато початок боротьбі між обома націями за впливи в церкві, яка закінчилася в 1921 році не лише заміною її давньої нейтральної назви «греко-східна» на «румунська православна», але й ліквідацією будь-яких можливостей української спільноти Буковини впливати на ситуацію у відтоді румунській національній церкві.

Втім, перемога української та румунської модерних ідентичностей не означала негайного зникнення всіх ознак архаїчної «волоської» ідентичності серед буковинців. Незважаючи на те, що в сучасному світі, за словами Ернеста Гелнера, «людина повинна мати національність, так само як вона має ніс та вуха; людина без нації суперечить визнаним нормам»⁹², на Буковині ще багато десятиліть нерідко можна було зустріти україно-ру-

⁸⁸ Die nationale und kirchliche Bestrebungen der Rumaenen in der Bukowina. 1818-1865. Von Bischof Hakman in seinem Sendschreiben dargestellt. – Чернівці: Руска Рада, 1899. – С. 207.

⁸⁹ Там само. – С. 128.

⁹⁰ Товаристві (рум.).

⁹¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 238-239.

⁹² Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 35.

муномовних, україно-німецькомовних чи румуно-німецькомовних індивідуумів, національність яких була загадкою для оточення. Класичним прикладом таких людей були самі брати Гакмани – митрополит Євгеній та професор теології Николай, про яких Василь Продан писав так: «Господинъ Николай Гакманъ, ровно якъ и его братъ, покойный митрополитъ, не исключаются народностію между русскими и румунами, но стоятъ в ровной связи с обѣима народностями»⁹³. Омелян Попович, який і сам не приховував у своїх спогадах «Відродження Буковини» того факту, що румуни вважали його батька і діда за румунів, згадував свого гімназійного вчителя Василя Репту, майбутнього буковинського митрополита Володимира: «Довго не знав ніхто, чи він українець чи румун, бо відтягався від усіх, удавав безстороннього»⁹⁴.

Михайло Драгоманов у своїх спогадах залишив нам дуже реалістичні картини спілкування з мешканцями буковинської Гуцульщини, з котрими він мав нагоду зустрітися у Вижниці в 1875 році. Ось який результат мала його спроба довідатися про національну приналежність вижницького поштмайстра:

«Мені цікаво було знати, якої нації мій поштмайстер. Глядячи на його дерев'яну фігуру, нагадуючу вахтмайстра, я якось машинально говорив з ним по-німецькому, а в другий раз щось казало говорити до нього по-малоруському. Він відповідав на обох мовах. Я спитав його, чи він німець, чи русин? "Ich kann deutsch und ruthenisch"⁹⁵, – відповів він. З цієї формули видно, що мій Амфітріон⁹⁶ ще не дійшов до думки про націю як про якусь колективність. Це атом, котрого доля, а почасти й начальство поставили у примус говорити по-руському й по-німецькому. В Буковині, та й в усій нашій країні, чимало таких атомів, і живуть вони, сповняючи те, що велить їм грубий егоїзм або воля начальства. Безспорно, що націоналізм для таких індивідуумів, навіть коли він не обходиться без певної долі шовінізму, буде для них ступнем до вишого, до того, що все-таки вони стануть «звірми громадськими», говорячи словами Арістотеля».

Не менш повчальним був для М. Драгоманова і його діалог з гуцулом-провідником, який взявся довести його до Юрія Федьковича, котрий на той час мешкав у Сторонці-Путилові:

«Не рано приїдемо», – кажу.

«А ви би хотіли на коли?»

«Та так на службу церковну», – кажу, щоб означити час.

«А якої-сте, паночку, віри? Руської?»

«Руської», – кажу.

«Ну, до руської служби, може, ще й поспіємо, а до волоської спізналисмо ся».

Значить, я не руської віри, а волоської, догадався я. Руська віра – то галицька унія, а волоська – православіє»⁹⁷.

Подібна розмова відбулася дещо раніше у Василя Кельсьєва під час його подорожей по Буковині:

«Яка у вас церква?» – запитував я ямщика, як правило руснака.

«Наша, пане, – відповідав він мені, – молдавська».

«Так ти молдаванин?»

«Ні, пане, я руснак».

«То яка ж в тебе віра?»

«Наша, пане, руська, молдавська»⁹⁸.

Однак уже в другій половині XIX століття загальноприйнятим для освічених людей стало відділяти релігійну та національну ідентичність різних етнічних спільнот. Ось що писав з цього приводу один з перших дослідників етнографії Буковини Григорій Купчанко:

⁹³ «Слово» (Львів). – 1878. – 18 (30) липня.

⁹⁴ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 73-74.

⁹⁵ Я володію і німецькою, і рутенською мовою (нім.).

⁹⁶ Амфітріон – цар Фів, герой багатьох драматичних творів, ім'я якого стало символом гостинності.

⁹⁷ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877)// Драгоманов М. Літературно-публіцистичні твори у двох томах. – Т. 2. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 260-262.

⁹⁸ Кельсьєв В.И. Галичина и Молдавия, путевые письма. – Санкт-Петербург, 1868. – С. 288-289.

«Непросвѣщенні люди мѣшають также народность з вѣрою, якъ коли бы то було одно и то саме. Но таке смѣшование есть великою глупостью, бо народность есть шось совсѣмъ различне отъ вѣри. Такъ мы видимъ, що наприкладъ одні межи нами, русскими, принадлежать до греко-православной вѣри, другі принадлежать до старообрядческой вѣри, треті принадлежать до греко-католической або уніатской віри, четверті принадлежать до римско-католической або латинской вѣри и такъ далѣ. Такъ само есть и съ ромынами або волохами, которі принадлежать по части до греко-православной вѣри, по части до греко-католической або уніатской вѣри и такъ далѣ. Отже мы, русскі жителі Буковины, принадлежимъ до русской народности и составляемъ всѣ разомъ одинъ русскій народъ»⁹⁹.

Останнє десятиліття ХІХ століття ознаменувалося несподіваним ренесансом архаїчної волоської ідентичності на Буковині, що проявився в спробі розбудувати окремії національний проект групою так званих «консервативних русинів» під проводом Івана Тимінського. І. Тимінський, перед тим один із чільних діячів українського національного проекту на Буковині, будучи обраним у 1892 році депутатом буковинського сейму, вирішив, що «нам не треба ні старорусской, ні молодоруской, ані також радикальної партії, але нам треба перед усім буковинців і взагалі щирих русинів, котрі доложили би всяких трудів і заклали так звану “середню партію”, котра стояти могла би на чисто малорускім ґрунті, котра заступала би інтереси буковинского народа, й не оглядалася в політиці ні за Росією, ні також за Україною»¹⁰⁰. Далі він стверджував: «Найважнійше, то буковинцям самим належить ся рядження над собою, а не кільком зайдам, що тут оселилися і православним народом керувати та автохтонних русинів ганьбити хотять. Одним словом сказавши: Буковина буковинцям, а Галичина галичанам»¹⁰¹. З цього та інших виступів І. Тимінського і його прихильників бачимо, що проект «консервативних русинів» став прикладом того, як легко захист прав окремої спільноти («православної буковинської нації») може переродитися на брутальну ксенофобію.

«Консервативні русини» в 1893 році заснували політичне товариство «Народная Рада» (на його установчих зборах 21 травня 1893 року, які відбулися в селі Дорошівцях в домі священника Євзебія Андрійчука, був присутній сам митрополит Сильвестр Морар-Андрієвич), а від 1895 року почали видавати щотижневу газету «Буковински Вѣдомости». Вже в першому числі цього часопису надруковано програму, яка своїм духом повертає нас на півстоліття назад, у часи панування «волоської» архаїчної ідентичності на Буковині. Ось до чого прагнув новий національний проект «консервативних русинів»:

«1) Мирное сожитие съ нашими сосѣдями и единовѣрцами румынами (волохами); 2) Независимость нашей родной Буковины яко окремого краю отъ Галичины; 3) Оборона родного руского языка, славянского письма, церковно-этимологической (старой) правописи, народныхъ обычаѣвъ и – що найважнійше – нашей святой православной вѣры»¹⁰².

Програма національного проекту «консервативних русинів» була кроком назад не лише в порівнянні з програмовими засадами «Руської Бесіди» зразка 1869 року, але й у порівнянні з постулатами Головної Руської Ради 1848 року. Однак, незважаючи на потужну інформаційну кампанію та триособове представництво в буковинському сеймі, вже на початку ХХ століття цей національний проект фактично припинив своє існування, визнавши цим фактом неможливість створення окремої буковинської православної нації. Частина його прихильників (М. Василько, В. Филипович та інші) поповнила ряди українського табору, інша частина перейшла до радикальних москвофільських організацій.

На початку ХХ століття поборювання румунських зазіхань, які нав'язувалися буковинцям під маскою «волоської» архаїчної ідентичності, увійшло навіть до програмних завдань політичного товариства «Руська Рада», яке, усвідомлюючи неефективність механічного зараховування всіх україномовних буковинців до складу української нації, поставило собі за мету об'єднати селян в українські національні організації:

⁹⁹ Купчанко Г. Буковина и еи русскі жителі. – Відень: Накладомъ издателя, 1895. – С. 47.

¹⁰⁰ Руске питання на Буковині. Обговорив буковинский православный русин. – Чернівці, 1892. – С. 22.

¹⁰¹ Там само. – С. 23.

¹⁰² «Буковински Вѣдомости» (Чернівці). – 1895. – 8 (20) січня.

«Русинів на Буковині є 300000 душ, але самі ви дуже добре знаєте, що багато з них зачислено до русинів лиш для того, що вони говорять по-руски, але, по правді, вони зовсім на знають і не відають о Руси, о русинах, не мають найменшого національного почуття, а як їх спитати, що вони за одні, то скажуть вам навіть, що вони “волохи”».

Здавна по нині є такі попи, що навчають в церкві, що русини то уніяти, що у них піп голений, та що той, у кого піп з бородою, є волох. І таку науку переймало багато наших хліборобів. Через таку науку сі рускі хлібороби відчужилися від нас, виховують дітий по школах волоских на ворогів руского народу, і нема на се иньшого способу, як лиш добра мужицька організація, щоб привернути тих заблудших руских овець до нашого руского стада і тим свою руску силу в краї скріпити»¹⁰³.

Останньою спробою нав'язати буковинським українцям видозмінену волоську ідентичність на Буковині став проект «єдина румунська Буковина», який намагалася реалізувати в нашому краї румунська окупаційна влада після розпаду Австро-Угорської монархії. Вже влітку 1919 року нові господарі краю, бажаючи прискорити вирішення на свою користь буковинського питання Паризькою мирною конференцією, організували збір підписів селян під петиціями на адресу «пана Clemenceau (Клеменсо), президента мирової конференції в Парижу, і пана Tardieu (Тарде), президента територіальної комісії», що носили назву «Протест против заміру відлучення одної часті Буковини і єї злуки з Польщою». Мотивація цих петицій, не містячи навіть натяку на національність прохачів та цілком ігноруючи їхні національні потреби, повертає нас у домодерні часи панування релігійних ідентичностей, у нашому випадку до архаїчної «волоської» ідентичності:

«Ми, жителі громади Карапчів над Черемошом протестуємо зі всеї сили і рішучо против заміру відлучити нас від Буковини і православного архієпископства з Черновець і злучити нас з польською державою, з котрою ми доси не мали ніяких зносин і з котрою ми і в будучности не бажаємо увійти в будь які зносини.

Просимо Вас, пане президенте мирової конференції в Парижу, і Вас, пане президенте територіальної комісії, взяти наше рішуче становище і волю в сій справі до відомости, через що заявляємо, що ми бажаємо зістати при старій Буковині, котра злучила ся з Румунією, бо ми злучені з нашою батьківщиною (Буковиною) через старі звичаї, покровленем і одною і тою самою вірою. Особливо бажаємо зістати в злуці з православною митрополією з Черновець, бо єсли би нас злучили з польською державою, творили-б ми в ній лише малу групу православного віроісповідання і стратили би ми висших духовних провідників, через що були-би ми присилувані зректи ся нашої прадідної віри.

На історичні, 560 літ за старі границі нашої батьківщини зважало й австрійське правительство щодо адміністрації краю. В сій нашій батьківщині проживали ми завсїгди дуже добре, і тепер після злуки Буковини з Румунією почуваємо ся вдоволеними.

З сими короткими але важними висновками звертаємося до Вас, високо поважаний пане президенте, із просьбою, постарати ся про те, щоби зважали на наше бажане і лишили і тепер нас в злуці з Буковиною, а не злучили нас з польською державою, бо ми ніколи собі такої злуки не бажали і не бажаємо»¹⁰⁴.

Вищенаведений зразок протесту подав у своїй праці «Українська проблема у світлі історії» Іон Ністор, однак він не додав при цьому, що кампанія зі збору підписів під прорумунською петицією насправді провалилася. Натомість (і це визнав проурядовий пресовий орган «Голос Буковини») буковинські селяни масово підписували інший протест, укладений українськими політиками з врахуванням національних вимог буковинських українців – прилучення Північної Буковини по річку Серет до складу України. Тож надалі «Голос Буковини» змінив курс пропаганди, і з номера в номер друкував матеріали, в яких переконував своїх читачів у тому, що життя в Румунії відповідає національним інтересам буковинських українців:

«Єсли після судьби судилось Буковині повернути ся до Румунії, то чому би й буковинско-руский нарід не проживав надальше зі своїм давним волоским побратимом в

¹⁰³ Вступайте в члени до хліборобского товариства «Руска Рада» в Чернівцях. – Без місця [Чернівці] і року видання [1909]. – С. 9-10.

¹⁰⁴ Nistor I. Problema ucraineană în lumina istoriei // Codrul Cosminului (Чернівці). – 1934. – Vol. VIII.

згоді і не почувався вдоволеним та щасливим в Румунії, коли й тепер вьжуть їх обох та сама православна віра, ті самі земельні і господарські інтереси, а нерідко й покровенство, а то не лише між простим селянином-мужиком, але й між інтелігенцією. Тому, буковинско-руський роде, старайся порозумітися з румунским побратимом в твоїй і його гаразд, а в недолю нашого спільного ворога, буковинского жида»¹⁰⁵.

Однак, незважаючи на всі намагання переконати буковинських українців у комфортності життя в Румунському королівстві в разі їхньої відмови боротися за здійснення свого національного ідеалу, незважаючи на спокушання їх до українсько-румунської дружби волоським православним побратимством під антисемітськими гаслами, ця пропаганда успіху не мала. Присвоєна більшістю буковинських українців напередодні та в роки I Світової війни модерна українська ідентичність витримала всі випробування за часів румунської окупації, незважаючи на те, що міжвоєнний окупаційний режим на Буковині мав набагато більше рис етноциду стосовно українців навіть порівняно з іншими окупаційними режимами на західноукраїнських землях.

Уже наприкінці XIX століття архаїчна «волоська» ідентичність як один з елементів домодерної доби згадувалася з ностальгією. «Се діялося тогди, коли наші діди ще не знали біди, – писав Сидір Воробкевич (один із псевдонімів якого був С. Волох) в оповіданні «Мошул Николай Сучавский. Спомини з давних літ». – Багатий шипітський гуцул і маючий молдаван не знали, що то горівка; при могоричу лилося вино коновками разом з любою розмовою. Що то за часи були тогди! На кождім весілю, на кождій забаві, на храму мала тогди гуцулка-коломийка право як і інші танці; тогди чи русин, чи румун гуляв і гори, і коломийки. Тепер то все змінилося; при румунській забаві не почувеш уже звуків коломийки, а в руському домі з горою і не виривайся. Незрілі плоди нинішньої національної відрубності!.. Гу! Аж соромно говорити, що і музику пошматкували, кожному подали окремих кусень і забули, що вона, божественна, є майном загалу, є дарунком божим для всіх людей»¹⁰⁶.

Але й сьогодні, майже століття після того, як з карти Європи зникла історична Буковина, яка була територіальним підґрунтям архаїчної «волоської» ідентичності, ми з подивом спостерігаємо, як ця ідентичність трансформувалася в нову якість, що її прийнято називати «буковінізмом». Зберігши спрямованість у минуле, свій світоглядний консерватизм та, що найголовніше, здатність сприймати іншого як свого «Landesgenosse»¹⁰⁷, «буковінізм» замінив автохтонів станом на 1774 рік (русинів та молдаван) на автохтонів станом на 1940 рік (українців, румунів, німців, поляків, євреїв, вірменів, липованів), розглядаючи національно-культурні надбання кожної з цих підспільнот як загальну цінність для всієї буковинської спільноти.

Дуже симпатичним символом цієї ідентичності «буковінізму» є змальований Кшиштофом Чижевським образ Чернівчанина – поводиря по місту, яке є пам'ятником самому собі, столицею краю, якого більше не існує ніде поза нашою уявою. «Коли на початку пан Чернівчанин казав “наша синагога”, ми подумали, що він напевно є євреєм. Але потім він так само говорив і про інші святині – “наша церква”, “наш костел”, “наша кірха”... Коли ми зупинились перед красивим будинком навпроти вірменської церкви, він мовив “це наш Український Народний Дім”. За кількасот метрів ми почули від нього: “а це наш Польський Дім” або “наш Німецький Дім”. Потихеньку ми почали звикати до його мови, якою він відверто пишався і яка доволі відрізнялася від тієї, яку ми знали»¹⁰⁸.

¹⁰⁵ «Голос Буковини» (Чернівці). – 1920. – 5 грудня.

¹⁰⁶ Твори Ізидора Воробкевича. Т. II. – Львів: Видане товариства «Просвіта», 1911. – С. 222-223.

¹⁰⁷ Земляк (буквально – товариш по краю) (нім.).

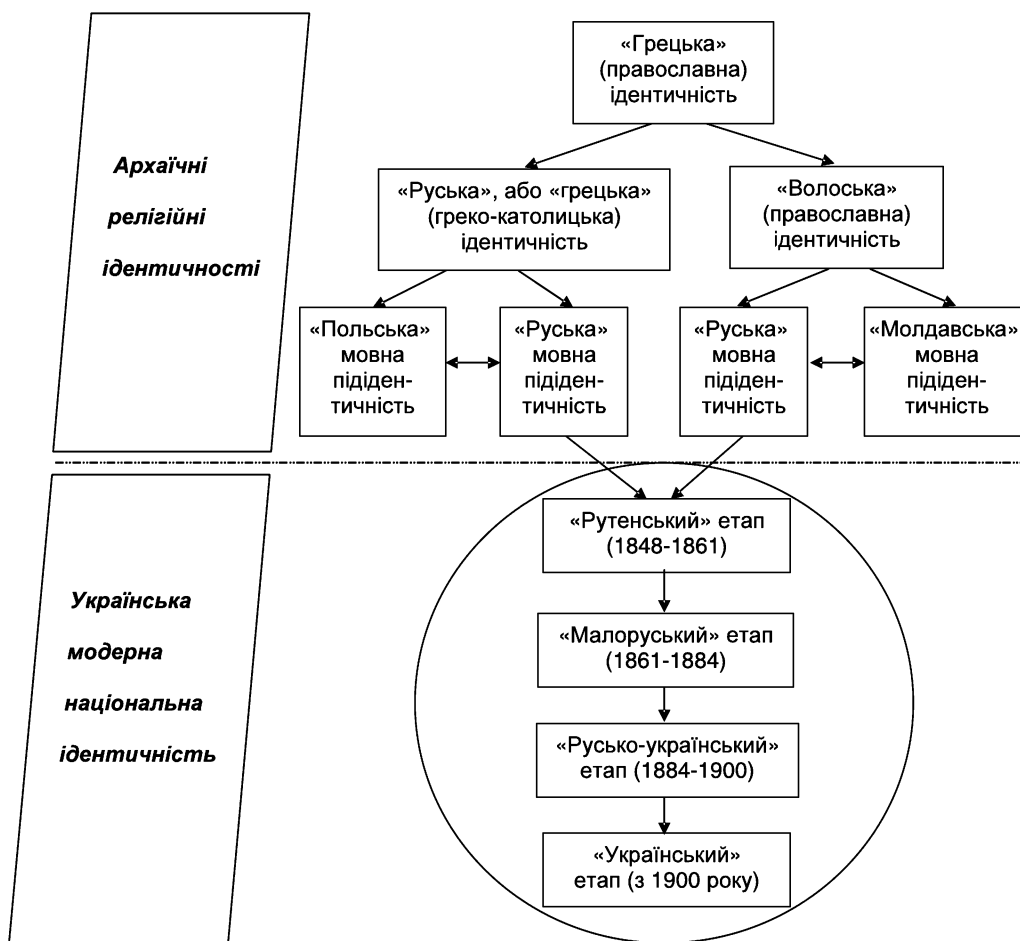
¹⁰⁸ Чижевський К. Забута метрополія на пограниччі Габсбургів/І (Львів). – 1997. – Ч. 7.

Вплив архаїчних релігійних ідентичностей на формування модерної національної ідентичності буковинських українців

На Буковині формування модерної української національної ідентичності в другій половині XIX століття зовсім не означало простолінійної заміни якоїсь однієї архаїчної релігійної ідентичності новою національною ідентичністю. В цьому процесі брали участь руськомовні носії принаймні двох архаїчних ідентичностей – «волоської» (православної) та «руської», або «грецької» (греко-католицької), утворених на базі ще давнішої «грецької» архаїчної ідентичності, до якої протягом кількох століть зараховували себе всі вірні константинопольського патріархату. Внесок обох цих ідентичностей на формування сучасної української нації на Буковині був таким значним, а стосунки між обома церквами склалися так непросто, що змушує нас пильніше приглянутися до цих, здавалося б, давно забутих справ.

Генеза модерної української ідентичності на Буковині

«Взагалі всякий чоловік грецької віри в Галичині називає себе русином, а свою вітчизну Руссю (Галиція безмалъ зовсім незвістна), – писав у 1841 році Яків Головацький, ґрунтуючись на своїх подорожніх враженнях. – Буковинські русини називають прочу Галичину Польщею або Лящиною, галичане знов Буковину Волощиною, а тамошних русинів волохами»¹⁰⁹. Однак було би помилкою намагатися використувати для пояснення бу-

¹⁰⁹ Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького. Руска писменність. III, 1. Видане друге. – Львів: Накладом товариства «Просьвіта», 1913. – С. 307-308.

ковинських обставин кінця XVIII – першої половини XIX століття сформовані наприкінці XIX століття означення-кліше галицької греко-католицької церкви як «проукраїнської», а буковинської православної церкви як «прорумунської». Такою ж недоречністю було б і механічне використання даних офіційних переписів населення Буковини за мовною та віросповідною ознаками для визначення частки впливу православного чи греко-католицького середовищ на формування в краї сучасної української нації, бо для націєтворчих процесів значно важливішими за кількість є свідомість і активність їхніх учасників. До того ж дуже значна частина православних буковинських русинів, ба навіть буковинських православних священників, походила від народжених у Галичині батьків греко-католиків, а багато членів буковинської греко-католицької спільноти походило від народжених на Буковині православних батьків.

Що являла собою з мовного боку архаїчна «руська» ідентичність у Галичині і на Буковині перед 1848 роком, добре видно з опублікованого Кирилом Студинським листування найвизначніших діячів греко-католицької церкви в першій половині XIX століття, яке не містить жодного (!) листа руською мовою. Лише одне пастирське послання митрополита Михайла Левицького подано паралельно німецькою, польською та руською мовами, решта ж кореспонденції написана польською мовою, і лише зрідка німецькою чи латинською. «Хоча переписувалися між собою в польській мові, та однак їх думки та заходи для добра церкви приносили їм честь і пошану»¹¹⁰, – так виправдовував К. Студинський ігнорування руської мови в листуванні єпископа Івана Снігурського та митрополита Михайла Левицького. В церковному обряді панувала літургійна церковнослов'янська мова, причому проповіді найчастіше виголошувалися польською мовою, в школах викладання велося латинською, німецькою та польською мовами, руська ж мова залишалася у вжитку лише неосвічених верств населення. Навіть такий уславлений керівник Головної Руської Ради 1848 року, як єпископ Григорій Яхимович, «не інакше говорив як по-польськи або по-німецьки»¹¹¹, – свідчив на підставі спогадів свого батька-священника Олександр Барвінський. «Як бачимо, закликають любити свою “руську” мову, але кличуть по-польськи чи німецьки»¹¹², – писав Іван Огієнко про перших галицьких дослідників та пропагандистів руської мови Йосипа Левицького та Йосипа Лозинського.

«Інтелігенція руска в Галичині була спольщена, – писав С. Смаль-Стоцький про буковинські обставини перед 1848 роком, – і коли говорити про вплив галичан на Буковину в тій добі, то хіба про вплив польський: польщене Буковини, особливо-ж русинів буковинських, і то через самих таки русинів галицьких, ішло, як се бачили ми на народних школах, а бачимо ще і тепер на містах і місточках, спорим кроком наперед. Не лише верства міщанська, але і витворююча ся інтелігенція буковинська переймала ся польським духом, а дідичі буковинські, котрі до недавна не знали иньшої мови, опріч рускої, стали уживати загально мови польської...»

Так як в Галичині одна греко-католицька церква єднала русинів, хоть вони і по-польськи говорили, до купи, і русини для одних лише інтересів своєї церкви мали сяк-так зрозуміне і інтереси греко-католицької церкви держали за одно з інтересами загальнонародними; так само і на Буковині православна церква єднала русинів і волохів до купи, для одних лише інтересів православної церкви мали буковинці зрозуміне і інтереси православної церкви уважали за одне з інтересами краєвими. Відси то пішло, що тоді на Буковині, як се ще і доси буває, лиш уніятів уважали русинами, тут має корінь і то страшне і пагубне для русинів незрозуміле інтересу народности рускої, котрий вимагає в справах народних спільноти і єдності всіх русинів без ріжниць віри. В іновірцях, хотьби вони належали до одної народности, бачили проте православні русини буковинські своїх ворогів»¹¹³.

Тому нас не повинна дивувати незначна кількість документів, писаних руською мовою і в фондах буковинської православної консисторії того часу – її владики та радники консисторії так само насамперед дбали про добро церкви, а не про піднесення культур-

¹¹⁰ Студинський К. Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1795-1857 рр. – Львів: Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, 1920. – С. XVII.

¹¹¹ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 60.

¹¹² Огієнко І. Історія української літературної мови. – Київ: Либідь, 1995. – С. 175.

¹¹³ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 182.

ного рівня своєї пастви. Ознакою тогочасної вченості було володіння латинською та німецькою мовами, листування чернівецьких владик з їхніми духовними начальниками – сербськими карлівецькими митрополитами велося церковнослов'янською мовою; цією ж мовою відправлялися богослужіння та виголошувалися проповіді в церквах Північної Буковини. Та хоча урядовою мовою консисторії до 1843 року була німецька, все ж багато прохань та заяв від сільських громад, дяків або від старих маловчених священників укладалися близькою до народної руською мовою, ба навіть цілий Русько-Кімполунзький вікаріат (буковинська Гуцульщина) впродовж усього XIX століття вів своє діловодство руською мовою. Зрештою, офіційна русько-молдавська двомовність буковинської православної церкви (в руських селах священник повинен був правити службу Богу церковнослов'янською мовою, натомість у молдавських – молдавською) існувала ще з доавстрійських часів і була збережена в ході духовних реформ, проведених за часів цесаря Йозефа II.

І все ж як серед православних, так і серед греко-католиків Буковини існували великі середовища людей – носіїв руської мовної підідентичності, в яких з покоління в покоління передавалося знання руської мови. Зв'язки з романомовними чи польськомовними членами їхніх власних релігійних громад були в цих людей набагато тіснішими, ніж зв'язки між буковинськими православними та греко-католицькими русинами; «суперництво в справах віри відтручувало одних від других»¹¹⁴, – як писав С. Смаль-Стоцький. Та важливим було вже те, що в згаданих релігійних спільнотах Буковини ніколи не зникла сама традиція «руськості», що носії обох архаїчних ідентичностей цінували руські друковані або й рукописні книжки та виховували молодь на українських піснях і думах. Національне відродження буковинських українців брало свій початок не з владичих палат і не з кам'яних чернівецьких мурів. У тихих буковинських містечках і селах, в тісно спокривнених між собою попівських, дяківських, шляхетських, міщанських та учительських родинах народжувалися гадки про піднесення руської мови та руської народності. При цьому важливо зазначити, що на другому («малоруському») етапі реалізації українського національного проекту саме моральна підтримка православного владики Євгенія Гакмана допомогла організаційно оформити національний рух буковинських русинів, створивши першу українську громадську організацію «Руська Бесіда».

Утвердження нових національних ідентичностей у другій половині XIX століття призвело не до відкинення буковинцями їхніх колишніх релігійних ідентичностей, а до відсунення їх на другий план, оскільки в процесі формування модерних націй відбувалася докорінна перебудова ієрархії цінностей, і визначальним для людей ставала приналежність саме до культурної, а не до релігійної традиції. Цей конфлікт старих і нових ідентичностей, який не був чимось винятковим чи притаманним лише Буковині, накладався на конфлікт між конкуруючими модерними національними українським та румунським проектами. В цьому останньому конфлікті більшість румуномовних ієрархів буковинської православної церкви після смерті владики Євгенія Гакмана зайняли активну позицію на боці румунського національного проекту, публічно декларуючи, що українство є виплодом польсько-єзуїтської інтриги, і що ані українцям, ані українській мові немає місця в православній церкві. «Волоська консисторія переслідувала всякий народний руський рух на Буковині і тих священників, котрі брали в нім яку-небудь участь»¹¹⁵, – свідчив Олександр Барвінський на підставі свого багатолітнього знайомства з фундаторами русько-українського національного проекту на Буковині, православними священниками братами Сидором та Григорієм Воробкевичами. При цьому ці ж самі ієрархи згодні були толерувати серед своєї пастви русинів з літургічною церковнослов'янською мовою, ба навіть «русских» (великоросів) з мовою російською. Цей офіційний консисторський поділ слов'янського населення Буковини на росіян, русинів і українців з крайньою відвертістю відобразився в доносі до буковинської консисторії кліводицького пароха Іоанна Менги на Сидора Мартиновича, датованому 4/16 липня 1887 року: «великоруські росіяне, малоруські русини, и тіи, которыхъ полско-лоіолскіи рутенофилы черезъ украинофилство до себе перетягають»¹¹⁶.

¹¹⁴ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 181.

¹¹⁵ Барвінський О. Спомины з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 101.

¹¹⁶ ДАЧО. – Фонд 320. – Оп. 3. – Спр. 322. – Арк. 22. (Ігнатій Лойола – засновник католицького ордену освітан і місіонерів Товариства Ісуса, члени якого відомі як єзуїти).

Ворожість до самого поняття «український» доходила за часів митрополита Сильвестра Мораря-Андрієвича до такої гостроти, що офіційній церковній забороні були піддані українська газета «Буковина», щорічні українські православні календарі товариства «Руська Бесіда», духовенству і вірним православної церкви заборонялося брати участь в діяльності українських читалень. Студентам теологічного факультету, які водночас були і студентами православної духовної семінарії, було офіційно заборонено відвідувати лекції української мови. Професор української мови та літератури Чернівецького університету Степан Смаль-Стоцький засвідчив, що «в році 1886 вписалося в мої виклади значне число теологів. Майже по 1/2 місяцях перестали ходити вони ходити. А то, що вони далі не можуть ходити на виклади, мотивували теологи тим, що їм заборонено зі сторони ректорату семінарії ходити на мої виклади. Так стоїть справа до нині»¹¹⁷.

Свідченням принципово негативного ставлення керівництва буковинської православної церкви до українського національного проекту є й, зокрема, лист православної консисторії до буковинського крайового уряду від 10/22 червня 1899 року, в якому консисторія мотивувала свою відмову підтримувати хлоп'ячу бурсу товариства «Руський Дім Народний» в Чернівцях саме тим, що згадане товариство переслідує, мовляв, цілі, чужі для православної церкви, а саме намагається «перетворити галицьких і буковинських русинів на українців»¹¹⁸.

Внаслідок цього, незважаючи на перехід у 1856 році з православної до греко-католицької віри румунських мешканців одного з найбільших на Буковині містечок Бояни, аж до I Світової війни в свідомості частини селянства зберігалася стійка асоціація православ'я з «волоською вірою», а греко-католицизму з «руською вірою». Поборювання подібних пережитків, прищеплення селянам модерної національної свідомості було одним з найважливіших завдань українського національного руху впродовж довгих десятиліть. Багато зусиль докладала до цього газета «Буковина», яка вже в одному зі своїх перших номерів вмістила статтю під промовистим заголовком «Народність а вѣра»:

«Запитайте ся буковинского селянина, якої онъ вѣри, а почуете дуже часто отповѣдь: “Я волоской вѣри”. Таку глупу отповѣдь вымислено конче на збаламученъе нашего руского народа. Если бы вы, братья селяне, зойшли весь свѣтъ, то не найдете нѣгде людей волоской вѣры. Суть на свѣтъ волоскїй народы, то есть такї люде, котрї говорятъ по-волоски, але нема нѣгде а нѣгде въ свѣтъ волоской вѣры. Мусите також знати, що той самої вѣры, що суть буковинскїй румуни або волохи, до той самої вѣры належать и росїяне, однако хто изъ васъ бувъ въ Бесарабіи, не чувъ, що би тамъ хто сказавъ: “я волоской вѣры”.

Коротко сказавши, обрядъ а народность то не одно, а цѣлкомъ рѣже дѣло. Обрядъ пѣзнае ся по церквѣ, до котрой хто належить, а народность наибольше по мовѣ, якої научила його мати рѣдна. Мы, русини, одного обряду съ православными росїянами, сербами и румунами; но мы не одинъ народъ съ ними, тѣлько всѣ люди, що говорятъ по-русски, становлять рускїй народъ.

Всѣ буковинцѣ, що говорятъ по-русски, належать до руского народа, суть русинами; хто изъ нихъ ходить до православної церкви, суть православного обряду.

Запитае ся васъ отже хто: “Якої вы вѣри?”, то скажѣтъ йому: “Я православный, бо належу до православної церкви”. Спитае васъ хто: “Якої вы народности?”, то скажѣтъ ему: “Я русинъ, бо руска бесѣда моя рѣдна”¹¹⁹.

«Перед війною старші несвідомі селяни, називаючи себе людьми “волоської віри” – з “бородатим попом”, відрізняли себе від українців греко-католиків, що їх називали людьми “руської віри” – з “голеним попом”, – писав Василь Сімович. – З того виходили не раз такі курйози, що, наприклад, румуни греко-католики з чисто румунського містечка Бояни часто називали себе “руснаками”, а їх сусіди, православні українці з Гоголини були – “люди волоської віри”. Коли ж було приперти такого чоловіка, а то й забалакати до нього по-румунськи, то можна було дістати нерідко дуже кумедну відповідь, що “ми, мовляв, із тих волохів, що по-волоськи не балакаємо”. Воно виходило смішно, але румуни використовували цю несвідомість нашого селянства, й це виходило українцям на велику некористь»¹²⁰.

¹¹⁷ «Буковина» (Чернівці). – 1899. – 2 (14) травня.

¹¹⁸ ДАЧО. – Фонд З. – Оп. 4. – Спр. 3881. – Арк. 1.

¹¹⁹ «Буковина» (Чернівці). – 1885. – 15 (27) квітня.

¹²⁰ Сімович В. Праці в двох томах. Том 2. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 631.

І щойно на часи буковинського Interregnum-у 1914-21 років припадають знаменні рішення буковинської православної та галицько-буковинської греко-католицької церков, якими обидві церкви позиціонували себе як національні церкви, і ці соборні рішення ще й до нині не втратили своєї сили.

3 травня 1918 р., в сімдесяту річницю знесення панщини на західноукраїнських землях, греко-католицькі владика звернулися до народу з пастирським листом у справі національної єдності, в якому закликали духовенство до єдності між собою і до з'єднання з народом. Це послання, будучи опублікованим в українській пресі Австро-Угорщини та проголошене у всіх греко-католицьких церквах Галичини і Буковини, було схвально сприйняте цілою українською спільнотою, незалежно від віросповідних різниць.

«Єдність священників зі своїми єпископами між собою, єдність священників з народом і усунене всякого розлому і роз'єднання в народі нехай буде прапором нашої праці. Само Боже провидіне вскажує нам неначе на потребу єдності і помагає до її осягнення. Відпала, зникла причина розділу на партії в нашій народі.

В виду змін і прояснення, які спричинила Світова війна, та кличів, принятих цілим культурним світом про самоозначене народів, погляди тих священників, які уважали наш нарід за оден нарід з російським, во всіх народних питаннях мусіли підпасти змінам і зближити їх до загалу нашого духовенства. Від хвилі упадку царату, переворотів в Росії і признання цілим світом українського народу за нарід самостійний, відмінний від великоруського, стає ся неможливий той розділ в народних поняттях, який ділив наше духовенство до війни. Дальше руководити ся тими самими засадами, якими руководили ся перед війною і найбільше умірковані члени москвофільської чи староруської партії, значило-би безумовно шкодити нашому народови і противити ся його добру.

Не можемо входити у внутренні пересвідчення політичні чи народні людей, але мусимо жадати від усіх священників одної праці і одного духа. Священники, які мали-би такі почування національні не як весь нарід, є з совісти обовязані примініти ся в цілій зовнішній праці до всіх прочих, свої особисті пересвідчення мусять в праці залишити і ві всім примірати ся до народа, якого суть душпастирами. Ми такої праці жадали-би від кожного німця, француза чи бельгійця, якому мали-би повірити душпастирство над українським народом, ми не могли-би позволяти на яку-небудь агітацію політичну чи національну, противну національним почуванням українського народа. Такої самої праці будемо домагати ся і від кожного священника, що належав до так званої москвофільської чи староруської партії. Будемо домагати ся, щоби без огляду на які-небудь особисті національні пересвідчення не ставив ніхто ніякої перепони всестороннім розвитку національного життя і культури українського народа; а навпаки служив йому і зичливо відносив ся до всіх його справ.

Після принципу Апостола: «Всім вся быхъ» чужинець, працюючи як душпастир серед українського народа і для нього, мусить відречи ся свого особистого патріотизму, нести хрест Ісуса Христа, і з любови для Христа і для своєї пастви стати всім для свого стада, українцем для українців, щоб їх спасти»¹²¹.

Визнання ієрархією греко-католицької церкви модерної національної української ідентичності як єдино можливої в тогочасних умовах, категорична вимога до всіх без винятку духовних осіб припинити публічну діяльність москвофільського чи русофільського напрямку, запровадження принципу обов'язкового присвоєння всіма священниками української національної ідентичності і вимога для священників стати «українцями для українців» (незважаючи на їхнє етнічне походження чи політичні переконання) – все це визначило майбутню роль греко-католицької церкви як національної церкви українського народу. Відтоді українська національна ідентичність та релігійна ідентичність греко-католиків гармонійно уживаються між собою і не викликають ні внутрішнього роздвоєння, ні публічних конфліктів.

Натомість усі спроби зберегти українсько-румунський національний паритет у буковинській православної церкві зазнали невдачі після розпаду Австро-Угорської монархії. Лише в останньому перед розпадом монархії циркулярі буковинської православної консисторії від 27 вересня 1918 року керівництво церкви визнало існування на Буковині окремої української (не руської чи малоруської) нації і звернулося до «всіх православних братів наших духовних і мирян народності румунської і української», закликаючи їх до об'єднан-

¹²¹ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 3 травня.

ня «на лоні нашої церкви, працюючи разом кожний по своїм силам враз з душпастирями як вірні сини церкви, як чесні парости нації, як достойні горожани австрійської держави»¹²². Втім, цей заклик залишився лише пам'яткою добрих намірів двох митрофорних архимандритів – румуна Іполита Воробкевича та українця Тита Тимінського «140», винятком, якому не судилося бути реалізованим у новій історичній реальності.

Скликаний восени 1921 року, вже в умовах запровадженого румунською владою надзвичайного стану, церковний конгрес буковинської православної церкви прийняв новий статут, яким колишню православно-східну архидієцезію перейменовано на румунсько-православну архидієцезію. Це перейменування викликало протест нечисленних українських делегатів конгресу, які не могли ототожнювати себе з цим нововведенням, що перетворювало дотеперішню буковинську православно-східну церкву (половина вірних якої належали до української нації) в національну румунську церкву.

18 жовтня 1921 року Євген Козак виступив на конгресі з глибоко документованою промовою, в якій обґрунтував права буковинських українців на рівноправність з румунами в церкві. Зокрема, він заявив:

«Згідно з основоположним принципом православно-східної церкви характер кожної національної церкви визначається за мовою відповідного народу, а саме національно-грецький характер церкви в греків, національно-румунський характер церкви у румунів і національно-слов'янський в слов'ян (болгар, сербів, русинів) з церковнослов'янською мовою богослужіння і відповідною народною мовою в проповідях і в катехизації.

Якщо б хтось бажав накинути румунам грецький характер в церкві, як це було в часи фанаріотів, або ж слов'янський, це було б явним наступом на національні права румунського народу, і кожен румун вимушений був би виступати проти цього. Так само негативно муситимуть поставитися до накинення їм невластивого національно-румунського характеру в їхній церкві росіянин або русин, серб або болгарин, оскільки таке починання означає позбавлення національних прав у власній церкві і денационалізацію. Це є не похристиянськи і суперечить інтересам православ'я. Єпископ Євгеній Гакман з повним правом пророко остерігав в своєму посланні від такої пристрасті до денационалізації.

Національний характер буковинської церкви був завжди двомовним, слов'янсько-румунським, як за часів молдавського, турецького, австрійського панування, так і зараз під румунським пануванням, через що він не може бути названий ані чисто румунським, ані чисто руським.

Дієцезію, в якій дві нації є кількісно рівноважними, не можна розглядати як належну лише одній нації і називати цю дієцезію іменем лише цієї однієї нації. Така зміна буде для однієї нації несправедливою і ніколи не приведе до тривалого миру між двома націями, бо вона мимовільно викликає огірчення в скривдженій стороні.

Втім, навіть згідно з принципами православно-східної церкви, яка допускає в своїх межах національні церкви, такі як грецька, болгарська, російська, румунська, коли до цього прагнуть однорідні по національності вірні православні малоруси Буковини мають таке ж право на перейменування, як і румуни.

Якщо ж в запропонованому органічному статуті буде обрано перейменування нашої архидієцезії на «православно-румунську» з цілковитим замовчуванням православних русинів Буковини, тоді я пропонуватиму на противагу цьому перейменування архидієцезії на «православно-малоруську-румунську» або лише на «православну» з упушенням слова «румунська» без зазначення національності»¹²³.

Цю пропозицію 19 жовтня 1921 року було поставлено на голосування і провалено 37 голосами проти семи після того, як віце-президент конгресу Євзєбій Попович припинив дискусію, заявивши від імені президії конгресу:

«Є назавжди встановленим, що завдяки акту возз'єднання наша держава буде однорідною національною державою румунського народу; з огляду на це також і всі вірні нашої православної церкви об'єднуються в національній румунській церкві. Так само як не румунські елементи всередині нашої держави не можуть змінити національного характеру нашої румунської держави, так само і не румунські елементи всередині нашої церкви ніко-

¹²² ДАЧО. – Фонд 320. – Оп. 2. – Спр. 4982. – Арк. 166.

¹²³ Kozak E. Benennung der ort. or. Bukowinaer Erzdiözese im Kirchenkongresse 1921. – Чернівці, 1921. – С. 1-2, 10-16.

ли не зможуть змінити характер нашої національної православно-румунської церкви. Тому я не дозволяю вести дискусію з цього питання»¹²⁴.

Так буковинська православна церква втратила навіть формальні ознаки українськості і стала національною церквою румунського народу аж до кінця «назавжди» встановленого Євзебієм Поповичем періоду румунського панування, тобто до 1940 року. З того часу українська національна ідентичність та релігійна ідентичність православних українців Буковини перебували в постійному конфлікті, що виявлявся і на світоглядному рівні, і в суспільному житті.

Однак перетворення православної церкви на українській Буковині на румунську національну церкву в 1921 році лише на перший погляд могло здаватися важливим здобутком для утвердження тут румунської національної ідентичності. Це лише в середині XIX століття патріотично настроєний румунський священник міг схилити до присвоєння румунської національної ідентичності своїх руськомовних парафіян-селян, або, образно кажучи, спрямувати їх на шлях «із селян в румуни». Після подій буковинського Interregnum-у 1914-1921 років неможливо навіть уявити собі повторення такої ситуації з буковинськими селянами, що вже присвоїли собі українську національну ідентичність. Тож незважаючи на те, що в міжвоєнний період навіть в чисто українських селах богослужіння в православних церквах Буковини відправлялися румунською мовою, жодна буковинська громада не змінила своєї української національно-культурної ідентичності на румунську. При цьому повна румунізація буковинської православної церкви сприймалася її українськими вірними як насильство над совістю та порушення національних прав буковинських українців, викликаючи, крім громадського спротиву, ще й відчуження між православним духовенством та мирянами-українцями.

Ступінь відчуження румунської православної церкви від українського народу Буковини найкраще можна побачити з порівняння дій ієрархії та духовенства двох сусідніх митрополій – буковинської православної та галицької греко-католицької в роки II Світової війни. Український митрополит Андрей Шептицький в грудні 1939 року та в травні 1940 року заборонив підлеглому духовенству покидати своїх парафіян та рятуватися втечею на Захід навіть перед загрозою репресій з боку радянських властей. «Що буде моїй громаді, то буде зі мною. Не маю релігійного, духовного права і не маю права як патріот український лишати громаду», – ці слова, що стали прологом мученицької смерті священника Андрія Бандери, характеризували загальне ставлення греко-католицького духовенства до своїх душпастирських обов'язків. Тож, незважаючи на арешт усіх єпископів та більшості священників греко-католицької церкви і навіть повну ліквідацію її легальних структур сталінським режимом, підпільні структури цієї церкви користувалися повною підтримкою українського населення Галичини, зберігши свій обряд і традиції, щоб відродити їх через півстоліття вже в незалежній українській державі.

Натомість румунський митрополит Буковини Тит Сімердя з усією консисторією 28 червня 1940 року втік до Румунії, залишивши не лише свою архієпископську столицю Чернівці, але й сотні тисяч вірян напризволяще. Православні буковинці позбулися надії на заступництво їхніх інтересів перед новою окупаційною владою з боку керівництва буковинської митрополії, яке було досить дієвим в роки I Світової війни, коли митрополит Володимир Репта не боявся клопотатися перед російськими окупаційними властями за полегшення долі арештованих буковинців. Вслід за своїми духовними властями подалися до Румунії та Німеччини і сотні буковинських православних священників. «Близько 10-15 буковинських священників залишилися під большевиками»¹²⁵, – засвідчив один з цих утікачів протоієрей І. Ткачук. Буковинська митрополія румунської православної церкви, яка перед війною налічувала майже чотириста священників, на українській Буковині фактично перестала існувати, без слова протесту віддавши свою канонічну територію російській православній церкві. При цьому конфлікт між національною ідентичністю буковинських українців та релігійною ідентичністю румунської православної церкви трансформувалася в такий же конфлікт з релігійною ідентичністю російської православної церкви, який продовжує тривати й після проголошення самостійності України.

¹²⁴ «Dreptatea» (Чернівці). – 1921. – 25 жовтня.

¹²⁵ Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 753.

Російський проект у Чернівецькій області – фантом чи історичне непорозуміння?

Здавалося б, що найуспішнішим національним проектом у Чернівецькій області повинен був стати російський проект, за яким стояла вся міць найбільшої в Європі Російської імперії, однак в історичній перспективі він виявився найневдалішим. Цей проект, вбачаючи основну загрозу для себе в розвитку української національної самосвідомості серед бессарабців та буковинців, усіяко утруднював процес присвоєння ними високої української культури, не зумівши, натомість, створити ефективних механізмів для захисту русинського населення від молдавізації, а згодом від румунізації.

На Хотинщині російському проекту за більш ніж століття царського панування не вдалося залучити до себе не лише молдаван, але й нащадків згаданих вище бессарабських русинів, які вже наприкінці XIX століття масово декларували свою приналежність до малоруської народності – спершу у складі офіційної «общерусської» нації, до якої належали також і великоруси та білоруси. Після спричинених I Світовою війною геополітичних змін більшість бессарабських русинів стали належати до модерної української нації, хоча процес присвоєння ними модерної української національної ідентичності продовжувався і в 1920-1930 роках. «Великоруська національність [в Бессарабії] насправді менш чисельна, ніж її зобразили дані перепису [1897 року], оскільки до неї зарахували всіх освічених людей в губернії, що користуються літературною російською мовою»¹²⁶, – стверджував на підставі спеціальних демографічних досліджень В.Бутович. Делікатний вираз «менш чисельна» уточнив академік Л.Берг, засвідчивши, що демографічні дослідження 1907 року нарахували лише 2505 великорусів у сільських громадах Хотинського повіту, в той час як згідно з даними офіційного перепису 1897 року в тих же населених пунктах буцімто мешкало 13106 великорусів¹²⁷.

Останню спробу реанімувати російський національний проект було зроблено на Хотинщині вже за часів панування Румунського королівства, використавши для цього як інструмент перепис населення Румунії 1930 року. Скориставшись тим, що процес переходу від «малоруської» до модерної «української» ідентичності штучно гальмувався новою владою, цей перепис населення зарахував до росіян всіх тих, хто продовжував називати себе русинами, зафіксувавши в сільських населених пунктах Хотинщини аж 41646 росіян. При цьому загальна кількість тих, хто назвав своєю рідною російську мову, в тих же населених пунктах становила 34161 особу, решта ж новоспечених «росіян» назвала своєю рідною мову українську. Такий фантастичний зріст кількості росіян у Північній Бессарабії (майже в шість разів!) упродовж перших трьох десятиліть XX століття є одним з парадоксів національної політики Румунського королівства, спрямованої на зменшення за будь-яку ціну кількості українського населення Румунії – навіть за рахунок збільшення кількості росіян.

«Одні кажуть ми “рускі”, другі “малороси”, треті “русини”, головно ті з Хотинського повіту... Найбільша часть басарабських українців зве себе ще “рускими”. Однак треба зазначити, що це ім’я “руский”, “рускі” не є для басарабських українців те саме, що московський чи російський. Як ви скажете наприклад нашому чоловікові: “Ви руский, значить Ви москаль”, то він вам зараз відповість: “Я є руский, але я не москаль, я малорос”. Значить, що тут заходить баламутство, щодо національної назви, і цей хаос щодо назви існує, на жаль, і далі серед басарабських українців. Наші люди є свідомі того, що між ними, а москалями існує різниця; баламутство спричинює тут тільки назва “руский”, “рускі”»¹²⁸.

І справді, російські жінки Хотинщини не народили за цей час кожна по десятеро дітей, та й хвилі російської еміграції не залили територію сучасної Чернівецької області. Про те, наскільки недостовірними були дані перепису Румунії 1930 року стосовно кількості українців на території Чернівецької області, говорить і той факт, що останній перепис населення радянської доби 1989 року, проведений після півстолітнього панування Росії в формі СРСР, нарахував у Північній Бессарабії 202978 українців та лише 10049 росіян (3,6% від загальної кількості населення). За винятком кількох давніх старообрядницьких громад

¹²⁶ Бутович В. Материалы для этнографической карты Бессарабской губернии. – Київ, 1916. – С. 44, 48.

¹²⁷ Берг Л. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. – Петроград, 1923. – С. 15.

¹²⁸ О. К. Басарабські українці // Календар-альманах «Самостійности» на рік 1937. – Чернівці, 1936. – С. 87.

на Сокирянщині, абсолютна більшість цих росіян є новоприбулими міськими жителями; мешканці жодного русинського села на Хотинщині не присвоїли собі російську національну ідентичність.

Таким був остаточний результат впровадження російського національного проекту на території Північної Бессарабії впродовж майже півтора століття.

Нижче в таблиці наведено динаміку співвідношення між українцями та росіянами в кільканадцяти найхарактерніших з точки зору румунських демографічних фальсифікацій 1930 року селах Хотинського повіту – за демографічними дослідженнями В. Бутовича 1907 року, згідно з даними перепису населення Румунії 29 грудня 1930 року та згідно з даними перепису населення СРСР 12 січня 1989 року. Лише в цих сімнадцяти селах ми відшукали більше половини з тих сфабрикованих переписом у 1930 році «росіян», які насправді були звичайними бессарабськими русинами-українцями.

Динаміка переходу від малоруської до української ідентичності на Хотинщині

Назва населеного пункту	1907		1930		1989	
	Малороси	Великороси	Українці	Росіяни	Українці	Росіяни
Анадоли	450	0	0	604	937	5
Вовчинець	1267	0	580	1370	1109	12
Ворничани	532	0	182	581	704	2
Данківці	885	0	29	1269	1092	12
Довжок	585	0	0	1245	1053	11
Долиняни	1727	0	5	1862	1991	1
Каплівка	1190	0	0	1896	1543	7
Козиряни	819	0	0	1067	1144	8
Круглик	975	0	0	1445	1498	8
Крутеньки (Толбуряни)	1200	0	146	1352	1174	8
Лівинці	860	0	655	926	1435	14
Михайлівка	556	0	0	551	587	9
Нелипівці	934	0	1021	152	2010	84
Пашківці	1300	0	3	1458	1247	11
Перебиківці	2050	0	562	1693	2156	17
Поляна	1375	0	41	1293	1303	8
Ставчани	1250	0	0	1876	2236	8
Разом:	17955	0	3224	20640	23219	225

Іншу долю мав російський національний проект у півдавстрійській Буковині, де його наприкінці XIX століття намагалися втілити діячі «общерусского» напрямку (русофіли) та радикального проросійського напрямку (москвофіли). Останній проект наприкінці XIX століття виокремився з традиційного «русофільського» проекту, хоча й поділяв основне гасло останнього, висловлене ще в 1866 році на шпальтах львівської газети «Слово» Іваном Наумовичем: «Русь Галицка, Угорска, Києвска, Московска, Тобольска и пр. подь взглядомъ етнографическимъ, историческимъ, лексикальнымъ, литературнымъ, обрядовымъ есть одна и тая же Русь... Не можемъ отдѣлитися хиньскимъ муромъ отъ братей нашихъ, и отстояти отъ языковой, литературной и народной связи со всѣмъ русскимъ миромъ»¹²⁹. Однак навіть так широко декларована діячами русофільського напрямку на Буковині (Г. Купчанком, К. Богатирцем, Є. Козаком) національна єдність з «руським» світом залишала можливість для розвитку окремої етнічної «малоруської» підідентичності буковинців. Зрештою, навіть І. Наумович писав у тому ж 1866 році: «Яко рускій человекъ не могу въ Москвѣ не видитьъ русскихъ людей, и хотя я малорусинъ, а они великоруссы, то таки и я рускій, и они рускіе»¹³⁰.

Таку ж «общеруську» національну ідентичність пропагував і буковинець Г. Купчанко, однак його обґрунтування тези про належність буковинців до 84-мільйонного «руського» народу носило не стільки науковий, скільки політичний характер:

¹²⁹ «Слово» (Львів). – 1866. – № 59.

¹³⁰ Там само. – № 83.

«Мы, русскій жителі Буковини, єсмо однако лишь маленька часть русского народа, бо русскій народъ есть дуже великій и жіеть, кромѣ Буковини, также въ Галичинѣ, Угрії, Росіи и Америцѣ, и то жіють: въ Галичинѣ больше якъ три мѣлліоны, въ Угрії больше якъ пѣль мѣлліона, въ Росіи мало-не вѣсьмьдесятъ мѣлліонѣвъ русскихъ душъ. Разомъ съ нами, русскими жителями Буковини, на свѣтѣ есть больше якъ 84 мѣлліоны душъ русско-го народа»¹³¹.

«Русскій жителі Буковини роздѣляються по своему говору, по своему облику по своему характеру, по своей одежѣ и по своему домостроенью на три головні части, а то: 1) на такъ называемыхъ подолянъ, полянъ або поляницъ, 2) на такъ называемыхъ гуцулѣвъ, гѣрцѣвъ або гѣрянъ и 3) на такъ называемыхъ филиппованъ, пилиппованъ або липованъ.

Що касается языка, мовы, нарѣчя або говора сихъ трѣхъ частей русского народа въ Буковинѣ, то подоляне и гуцулы говорятъ такъ называемымъ малорусскимъ нарѣчьемъ, а филипповане говорятъ такъ называемымъ великорусскимъ нарѣчьемъ. И называютъ себе одні, другі и треті різличными именами. Такъ, подоляне называютъ себе руснаками, русскими або русскими людьми, гуцулы называютъ себе русскими або русскими людьми або гѣрскими людьми, а филипповане называютъ себе звичайно русскими старообрядцами, русскими старовѣрцами або просто липованами»¹³².

Намагання вибудувати свою «уявлену спільноту» на базі 84-мільйонного конгломерату «русскихъ народностей» привело Григорія Купчанка та його однодумцѣв до ствердження тези про єдину національну ідентичність буковинських українцѣв та російських липованів-старовірів, абсурдність якої видно було неозброєним оком. «Отъ запытайте ся гуцула, чи принявъ бы вѣнъ одежу, мову, звичаѣ и обычаѣ кацапа, що зове ся “пилипономъ”? – запытавав з цього приводу Омелян Огоновскій. – Ой, на такую замѣну гуцулѣ не приставаъ бы нѣколи, хотяй бы ему обѣщовано Богъ-зна які корысти!»¹³³.

Натомість молодша генерація авторів російського проекту – так звані політичні «москвофіли» – всіяко декларували свою великоруськість і вважали використання в літературі та освіті народної говірки буковинцѣв, хоча би і з етимологічним правописом та густими вкрапленнями церковнослов'янської мови лише перехідним станом до запровадження серед австрійських українцѣв чистої літературної великоруської мови. Не маючи змоги з кінця ХІХ століття пропагувати свої ідеї через мережу державних шкіл, буковинські москвофіли марно намагалися здобути реванш над діячами української орієнтації за допомогою громадських організацій, бурс, читалень, кредитних установ та засобів масової інформації. Однак запровадження в українському шкільництві Буковини і Галичини фонетичного правопису, розробленого на підставі затвердженого Міністерством освіти Австро-Угорщини підручника «Руска граматика» двох чернівецьких учених С. Смаль-Стоцького й Т. Гартнера (перше видання – 1893), щороку зменшувало кількість прихильників старого правопису і великоруської літератури.

І все ж аж до початку І Світової війни москвофіли продовжували виступати антагоністами українського національного проекту на Буковині, слідуєчи власній програмі національного розвитку для буковинських русинів:

«Мы будемъ дальше соединяти подъ общерусскій національный прапоръ всѣхъ нашихъ единицъ, защищати русску мысль и русску идею єдиной, культурно и национально недѣлимой Руси, защищати св. Православіе, єдинствѣнну спасительну вѣру нашего стомилліонного русского народа, боротись съ нашими измѣнниками украинцами, ширящимъ гниль и безвѣріе въ нашей буковинской отчини, боротись за права, яки намъ запоручени державными основными законами, – за нашу русску мову, за русски буквы, за русски школы, в загалі за все, що есть дорогимъ нашему русскому сердцу»¹³⁴.

Подібну національну програму в рамках єдиної і неділимой Русі декларувала і редакція останнього москвофільського тижневика на Буковині «Русская Правда»:

«Намъ отбирають наше русское имя, нашу прадѣдную православную вѣру, наше русское письмо, нашъ русскій книжный языкъ, намъ, значить, отнимають всю нашу русскую культуру, все, что для насъ есть дорогимъ и святымъ. И что-жъ намъ австрийское прави-

¹³¹ Купчанко Г. Буковина и еи русскій жителі. – Відень: Накладомъ издателя, 1895. – С. 47.

¹³² Там само. – С. 20-21.

¹³³ Огоновскій О. Маркіанъ Шашкевич. Про его жите и письма. – Львів: Накладом товариства «Просвѣта», 1886. – С. 99.

¹³⁴ «Православная Русь» (Чернівці). – 1910. – Ч 1.

тельство предлагаетъ въ замѣнъ? За русское намъ даютъ якуюсь “Украину”, чтобы насъ роздвоити и потомъ легче ополячити; за православную вѣру – заскорузлое латинство, за русское письмо – куцухвостую фонетику, а прекрасный нашъ русскій книжный языкъ хотять замѣнити якимъ-то ополяченнымъ нибы-то “украинскимъ” жаргономъ»¹³⁵.

В останньому десятилітті перед початком I Світової війни полеміка між прихильниками російського та українського національних проектів, скотившись з мовно-культурного на політичний рівень, перейшла не лише всі межі пристойності, але й здорового глузду. «Зрадники», «ренегати», «запроданці», «безбожники» – це ще не найгостріші вирази, якими обмінювалися сторони конфлікту на шпальтах преси та партійних видань. Бійки не лише між малописьменними селянами «козаками» і «кацапами», але й між студентами, що належали до організацій української та москвофільської орієнтації, використання сторонами конфлікту грошей і впливів Австро-Угорської монархії та Російської імперії, доноси на противників, які нерідко завершувалися судовими переслідуваннями, в'язницями, концтаборами або ж висилкою до Сибіру – все це належить до найсумніших сторінок історії українського політичного життя Буковини. На жаль, зразки конструктивної співпраці між активістами українського та москвофільського таборів у справах загальнонаціонального значення на локальному рівні, як, наприклад, між І. Карбулицьким та К. Богатирцем у Горішніх Станівцях, були скоріше винятками, ніж правилом, і не могли подолати атмосферу загальної ворожнечі між «кацапами» та «україноманами», що панувала в буковинському політикумі.

Щоправда, автори планів перетворення буковинців у членів єдиного стомільйонного «русского» народу і не сподівалися на реалізацію своїх планів звичайним еволюційним шляхом. Москвофіли поклали свої надії на могутнього «білого царя», який, як вони очікували, прилучить Буковинську, Галицьку та Угорську Русь до Великої Росії і покінчить назавжди з українськими «зрадниками». Характерною в цьому плані була опублікована в часописі «Русская Правда» «Пісня буковинських крестьянъ»¹³⁶, перероблена з українського гімну «Ще не вмерла Україна»:

*Душу и тило мы положимъ
За Русь въ Буковинѣ
И прогонимъ руссовъ силою
Вражу «Украину».*

Цим мріям судилося збутися лише на короткий час, коли в 1914-1915 роках російський національний проект, як здавалося, здобув тріумф на Буковині. Разом з російською окупаційною армією до краю повернулися з еміграції лідери буковинських москвофілів на чолі з Олексієм Геровським, які врешті-решт отримали можливість реалізувати на практиці свої російські ідеї. Келестин Костецький у своїй «Хроніці» відзначив ще один важливий аспект діяльності О. Геровського у Чернівцях в часі війни – помста усім, хто стояв на перешкоді русифікації Буковини:

«На 15/9 1914 прибув до Черновец цивільний губернатор Євреїнов. Три дні перед губернатором прибув тут 12/9 1914 доктор Геровский Алексей, котрий попередно був тут в Чернівцях адвокатом і редактором російської газети “Русская Правда”, але за шпідіажа в користь Росії і підозріне о раду державну був арештований і увязнений, але кілька місяців перед війною про помочи підкупленого дозорця з в'язниці утік до Росії. Він був сином доктора Юліана Геровского і Добрянської, доньки славного гофрата на Угорській Русі Адольфа Добрянського, горячого москвофіла.

Тепер приїхав він з Росії яко предтеча російского губернатора Євреїмова. В місті запанувата, особливо межі судовими урядниками, котрі провадили его процес о зраду державну, велика паніка і небезпідставно, бо Геровский, як то пізніше описане буде, на тих, котрі завчасу не поутікали, пімстив ся»¹³⁷.

«Геровські лютували відтак проти українців під час російської окупації на Буковині, аж із вибухом революції в Росії вивезено їх силою з Буковини»¹³⁸, – запише в своїх спогадах

¹³⁵ «Русская Правда» (Чернівці). – 1910. – Ч. 1.

¹³⁶ Там само. – 1911. – Ч 26.

¹³⁷ Архів УНДЧ. – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 99-100.

¹³⁸ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 93.

Омелян Попович, і підтвердження його словам знаходимо також у мемуарах багатьох інших буковинців.

Мрії про російське майбутнє Буковини надзвичайно виразно сформулював уже 22 вересня 1914 року москвофіл-емігрант Ю. Яворський: «Насамперед повинна переможно відродитися в ній прекрасна і вільна, велика і могутня царственна російська мова! У всіх областях і виявах громадського і державного життя, в школах і канцеляріях, на зборах і в пресі, в написах, оголошеннях, промовах. В споконвічно російському краї не може бути іншої публічної, громадської і державної мови, крім єдиної, переможної мови господарів – російської»¹³⁹. Буковинських українців проголошено рускими, а край приєднано навіки до Російської імперії і передано до складу Бессарабської губернії. Це обернулося забороною вживання на Буковині української мови в публічному житті, закриттям українських газет, громадських організацій, шкіл та ненависних москвофілам українських бурс, вилучення з книгарень української літератури, арештами та депортацією в глибину Росії буковинських «мазепинців». Не менш відрозливою рисою реалізованого на теренах Буковини під час I Світової війни російського проекту був і його зоологічний антисемітизм.

Австрійський уряд зі свого боку вжив не менш рішучих (точніше, драконівських) заходів для знешкодження дійсних чи уявних прихильників російської ідеї на Буковині і в Галичині; символом цієї боротьби з російською ідеєю стали страждання тисяч в'язнів концтабору Талергоф та страти без суду і слідства десятків невинних буковинських селян. Російська офіційна пропаганда без будь-яких застережень поклала вину за австрійський терор на ненависних для Росії українців; класичним прикладом такого пересмикування фактів є підпис до відомої російської пропагандистської листівки зі сценою страти австріяками цивільного мешканця в Садгорі: «За що?! Бо онь русский и не признавалъ Украины» «67».

Вже у вересні 1914 року впливовий член Державної думи Росії Д. Н. Чихачов направив на ім'я генерал-губернатора окупованих територій Г. А. Бобринського доповідну записку «Про навчальну справу в Східній Галичині і Буковині», в якій писав:

«Маючи на увазі існування глибоко ворожої до Росії школи з польською, німецькою мовами і штучно створеним українським жаргоном, і ставлячи перед собою мету створення російською державною владою в цьому краї в найближчі роки виключно російської школи нижчої, середньої і вищої, дозволю собі запропонувати:

- університети і інші вищі навчальні заклади закрити на невизначений час;
- негайно влаштувати курси російської мови для вчителів Східної Галичини і Буковини в найбільших місцевих центрах і ввести з 1 січня у всіх навчальних закладах краю викладання російської мови як обов'язкового предмету;
- вжити всесторонніх заходів для ознайомлення з російською літературною мовою, історією і географією Росії і російською літературою місцевого учительського персоналу і учнів;
- обіцяти особливі нагороди і вдячність російських властей тим завідувачам навчальних закладів, які введуть викладання російської історії, географії, літератури в цьому навчальному році і зуміють досягнути добрих результатів;
- тимчасово допустити в середній і нижчій школі викладання тими мовами, якими воно велося досі, а також і на малоруському наріччі, з тим однак, щоб фонетичний правопис був замінений російським, а з 1916 року – викладання вести винятково російською мовою, допускаючи місцеві мови і наріччя лише при першому спілкуванні з учнями»¹⁴⁰.

В свою чергу, граф В. А. Бобринський, котрий був не лише братом найвищого керівника окупаційної російської влади на території австрійської України та батьком першого російського окупаційного правителя Буковини¹⁴¹, але й найвпливовішим покровителем російського проекту в передвоєнному десятилітті, стверджував у записці «Про мову в Галичині і Буковині», що «тепер, коли Червона Русь стала частиною російської держави, штучні успіхи “української” мови і фонетики повинні впасти. В початкових школах повинна ви-

¹³⁹ «Прикарпатская Русь» (Львів). – 1914. – 22 вересня.

¹⁴⁰ Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (далі РДІА). – Фонд 821. – Оп. 150. – Спр. 38. – Арк. 43-43 зв.

¹⁴¹ «Дня 2/12 1914 (...) оголошено плякатами, що Буковина має бути прилучена до губернії бесарабської якої уїзд (повіт), а управа Буковини має бути повірена братанцеви графа Бобринського, генерал-губернатора Львівського». (К. Костецький, «Хроніка парохії греко-католицької в Чернівцях від її основаня аж до року біжучого»: Архів УНДЧ. – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 118).

кладатися наша російська літературна мова, але при навчанні потрібно користуватися і місцевими піднаріччями. В гімназіях же і вищих навчальних закладах, звичайно ж, може мати місце лише наша літературна мова»¹⁴².

Однак безрезультатність усіх цих заходів з перетворення буковинців на росіян стала ясною для російського уряду вже в середині 1916 року, в часі третьої окупації Буковини після відомого брусиловського прориву на Східному фронті. Буковинці не бажали зрікатися ні української мови, ні звичного для них фонетичного правопису. Обурення ж місцевого населення та міжнародної громадськості русифікаційною політикою в окупованих частинах Галичини і Буковини було таким великим, а кількість новоспечених тут за два попередніх роки росіян такою жалюгідною, що царський уряд змушений був внести суттєві зміни в «Положення про управління тимчасово окупованими областями Галичини і Буковини». Зокрема, генерал-губернатор поряд з державною російською мовою міг допускати використання і місцевих мов, якщо визнає це необхідним. Головнокомандувач Південно-Західного фронту російської армії генерал-ад'ютант А. А. Брусилов дотримувався думки, що військова влада повинна однаково ставитися до всіх мешканців окупованих територій без різниці їхніх національностей і релігій, тож новопризначений восени 1916 року генерал-губернатором зайнятих російськими військами областей Австро-Угорщини генерал-ад'ютант Ф. Ф. Трепов дозволив відкрити тут школи та відновити навчання за довоєнними програмами. Негайного введення вивчення в цих школах російської мови вже не передбачалося.

Українська мова знову зайняла місце однієї з крайових мов у Буковині і використовувалася разом з російською та румунською навіть на плакатах, які містили офіційні повідомлення російської окупаційної влади «80». Військова влада зігнорувала всі протести не лише російської націоналістичної преси, котра вважала, що дії нової адміністрації межують з легковажністю і що в школах «не повинно бути місця ні для якої штучної “мови” австрійського виробництва»¹⁴³, але й міністерства іноземних справ. Останнє також вважало, що хоча провінційні місцеві наріччя і мають право на існування та використання в місцевому самоврядуванні, однак у школі повинні служити лише знаряддям для засвоєння учнями їхньої єдиної літературної мови, якою є тільки загальноросійська літературна мова.

Лютнева революція в Росії 1917 року позбавила російський проект на Буковині державної підтримки, а роки російської військової окупації вивітрили москвофільські ідеї з голів більшості буковинців. Український національний рух відновлював свої позиції не лише серед буковинських українців, але й здобував пошану серед тисяч українців у російських військових мундирах, які рішуче припиняли антиукраїнську агітацію москвофілів під час солдатських мітингів. «Під час одної з таких агітаційних розмов [в Чернівцях] підніс ся був і Александер¹⁴⁴ Геровський і протестував проти петроградської формули: “Без займів і відшкодувань”¹⁴⁵. “Вороги Росії, – казав він, – се тільки одні українці і жида. Поки ми не упораємо ся з тими двома народами, свобода не буде забезпечена”. “Стули писок, бо як ні, то заткаю його тобі своєю долонею” – почув ся з-посеред товпи голос хорунжого-українця, і Александер Геровський спрятав ся так скоро, як був виринув»¹⁴⁶.

Символічним був і кінець діяльності Олексія Геровського на Буковині – він покинув край як злочинець у кайданах під ескортом військової варті за наказом генерал-губернатора окупованих областей Галичини і Буковини Дмитра Дорошенка, котрий керував нашим краєм не лише від імені Тимчасового уряду Росії, але й від імені Української Центральної Ради. «Коли людність, яка мала на нього око, зміркувала докладно, що він разом з своїми захитниками¹⁴⁷ ладив погром, агітував за уличним рабунком і проти свободолубивих змагань, тоді губернатор Дорошенко приступив до діла покарання для приміру духової голови сего руху. Він приказав Геровського арештувати, наложити на нього кайдани і вивезти до Росії. На очах усього населення міста москвофільського героя ведено на дворець по улицах міста під ескортою двадцяти козаків. Була ж то була з того втіха для людности, котра стільки натерпіла ся тяжко через того зрадника-злочинця»¹⁴⁸.

¹⁴² РДІА. – Фонд 821. – Оп. 150. – Спр. 38. – Арк. 48 зв.

¹⁴³ «Новое Время» (Петроград). – 1916. – 16 листопада.

¹⁴⁴ Помилка, насправді Олексій.

¹⁴⁵ Без анекдотів та контрибуцій.

¹⁴⁶ «Буковина» (Відень). – 1917. – 22 вересня.

¹⁴⁷ Охранкою.

¹⁴⁸ «Буковина» (Відень). – 1917. – 22 вересня.

Арешт і вивезення в Росію О. Геровського стали останнім актом непримиренної і безоглядної війни між прихильниками українського та російського національного проєктів на Буковині. Розуміючи шкідливість такої ворожнечі перед обличчям викликів, які ставили перед русько-українською спільнотою краю майбутній розпад Австро-Угорської монархії і безперестанні претензії Румунського королівства на цілу Буковину, поміркованіші діячі і українських, і москвофільських переконань перемістили центр своїх зусиль на боротьбу із зовнішнім ворогом. Можна лише пошкодувати, що обидві сторони не почали координувати свої зусилля аж до середини 1919 року, не виробивши до того часу спільної позиції щодо захисту прав своїх земляків-буковинців на міжнародній арені та перед новою окупаційною владою.

Між тим, багато кроків буковинських москвофілів наприкінці I Світової війни виявляли більшу політичну тверезість, ніж часто не прив'язані до нових геополітичних реалій дії їхніх українських антагоністів. На протигагу тим українським політикам, які аж до листопада 1918 року плекали ілюзії, що «Австрія нам допоможе», буковинські москвофіли вже в середині 1917 року відверто задекларували вимогу приєднання Буковини до України у складі Росії та відкинули протекторат Австрії. На жаль, у часі відсутності в місті Дмитра Дорошенка чернівецький виконавчий комітет солдатських депутатів багнетами розігнав багатотисячне селянське віче в митрополичій резиденції як контрреволюційне, хоча резолюції цього віча могли б стати державно-правною підставою для об'єднання Буковини з Україною вже у 1917 році ◀87▶:

«Ухвала зборів буковинсько-руського народу від 6 червня 1917 р.

Делегати буковинсько-руського народу, зібрані в синодальній залі чернівецької православної митрополії згідно з правилом самовизначення народів одностайно вирішили, що вони вимагають приєднання Буковини до України, тісно зв'язаної в одну державу з Великоросійською державою і енергійно протестують проти гетьманської України на чолі з Вільгельмом Габсбургом під протекторатом Австрії.

Зобов'язуєм правління русько-народної партії передати цю ухвалу губернатору, резидуючому в Чернівцях, з проханням довести цю ухвалу до відома російського уряду.

Передаючи цю ухвалу вашому превосходительству, просимо повідомити про неї ваш, а від учорашнього дня і наш уряд і постаратися, щоби ця ухвала в силу права націй на самовизначення здійснилася.

Микола Григорій, Василь Велигорський, Євген Цурканович, Іван Михайлович Савчук, Василь Ковальчук»¹⁴⁹.

У вересні 1918 року лідери буковинських москвофілів Є. Козак та К. Богатирець привітали з поверненням у Чернівці митрополита Володимира Репту, інтернованого австрійською владою за співробітництво з російською окупаційною владою, в той час як українські політики в пресі всіляко ганили митрополита як зрадника австрійського цісаря. В результаті – збереження ще на кілька років подвійного румуно-слов'янського характеру буковинської православної церкви навіть після окупації краю Румунським королівством, натомість негайна ліквідація всіх ініційованих українськими політиками політичних рішень австрійської влади щодо поділу консисторії на українську та румунську частини.

14 вересня 1918 року скликане москвофілами віче «делегатів буковинсько-руського народу на зборах під голим небом в Чернівцях» прийняло ухвалу з вимогою про приєднання Буковини до України, яка перебуватиме у державному зв'язку з Росією:

«Зважаючи на те, що румунські емісари ведуть серед буковинсько-руського народу шалену агітацію, зазиваючи його всілякими обіцянками, щоби він погодився на приєднання Буковини до Румунії, делегати буковинсько-руського народу, зібрані 14 вересня 1918 року в Чернівцях, повторюємо ще раз нашу ухвалу від 6 червня 1917 року і вимагаємо об'єднання з Україною, тісно зв'язаною з російською державою і закликаємо правління русько-народної партії вжити всіх заходів, щоби конференція миру в Парижі цю вимогу народу згідно з принципом самовизначення здійснила.

Вислати меморіал і ухвалу на руки чеських делегатів в Парижі»¹⁵⁰.

Меморіал до Паризької мирної конференції, переданий через посередництво чеської делегації в надії на прихильне ставлення держав Антанти, підписав від імені буковинців

¹⁴⁹ Архів УНДЧ. – Фонд К. Богатирця. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 12.

¹⁵⁰ Там само. – Арк. 13.

Касіян Богатирець. Ось переклад уривку з цього меморіалу, що стосується Буковини, опублікований Іоном Ністором в його праці «Українська проблема в світлі історії» (1934):

«Ми хочемо домогтися від загальної мирної конференції надійних кордонів для нашої національної території, через які в майбутньому жоден член нашої нації не стогнав би під ярмом неприхильних сусідів. Ми хочемо повної свободи для наших співвітчизників.

Територія Карпатської Русі, відірвана від старої Австро-Угорської монархії повинна містити в своїх кордонах наступні міста і села:

Місто Серет, потім річкою Серет до Сторожинця, далі звідти Кошуя, Стража, Путна, Суцавиця, Качика, Гура-Гумора, Кирлібаба, перевал Стіол, далі через вершини Карпат до Сігета Мармарошського»¹⁵¹.

Нескоординованість дій буковинських діячів української та москвофільської орієнтації на Паризькій мирній конференції не дала змоги повною мірою використати потенційні можливості обох таборів та врятувати Буковину від румунської окупації. Показовою, однак, була активна участь москвофілів у творенні Західно-Української Народної Республіки. Чимало з них працювали на високих державних посадах до повітових комісарів включно, зробивши важливий внесок у розбудову української держави. «Москвофіли йшли разом з українцями і, понехавши давні партійні спори, брали участь в українському державному будівництві», – згадував про листопадові дні 1918 року Олекса Кузьма. Льонгін Цегельський, секретар внутрішніх справ першої Ради державних секретарів ЗУНР, писав про них так: «Саме оці бувші москвофіли показалися найлояльнішими урядовцями української держави та знаменитими адміністраторами»¹⁵².

Почавши від літа 1919 року, українські та москвофільські діячі Буковини виступають єдиним фронтом проти політики румунської окупаційної влади на засадах такого компромісу: в спільних документах сторони повертаються до старої довоєнної назви народу «руський» або «рутенський»; обидва політичних напрямки визнають взаємно право одного на існування як двох частин (фракцій) – «української» та «русько-народної» – політикуму одного і того ж народу; при цьому сторони не вимагали одна від одної визнати єдино правильним якийсь один варіант національної ідентичності. Цей вистражданий кількома десятиліттями боротьби на знищення компроміс відкрив дорогу до солідарної дії українським політикам Буковини незалежно від їхніх політичних та світоглядних переконань, першим прикладом чого став бойкот виборів до румунського парламенту буковинськими українцями восени 1919 року.

Успішною була також співпраця представників обох «фракцій» у справі захисту прав буковинських українців на церковному полі, почавши від церковного конгресу 1921 року, на якому відважний і історично умотивований протест проти перетворення буковинської православної церкви на румунську національну церкву виголосив професор Євген Козак, один з лідерів буковинських москвофілів, підтриманий всіма без винятку українськими делегатами конгресу. За захист прав буковинських українців у жовтні 1921 року Є. Козака було позбавлено посади професора Чернівецького університету та відправлено на пенсію. В обороні Є. Козака стала ціла українська спільнота Буковини, тож одна з резолюцій скликаного українськими партіями всенародного віча в Чернівцях 16 липня 1922 року протестувала «проти відобрання катедри слов'янської мови Євгенові Козакові та передання її професорові, який не відповідає вимогам тої катедри».

І пізніше, впродовж 1920-1930 років, продовжувалася спільна активна дія всіх без різниці політичних поглядів представників буковинських українців проти румунізації буковинської православної церкви. До складу «Українського Блоку до Єпархіальних Зборів» незмінно входив і Касіян Богатирець, солідарно виступаючи на захист національних прав українського народу Буковини.

Однак активна діяльність в 1920-1930 роках кількох лідерів довоєнного москвофільського руху не могла приховати факту цілковитого розвалу російського проекту на Буковині як цілості. Незважаючи на спроби професора Євгена Козака відновити діяльність довоєнного «Русско-православного народного дома» в Чернівцях, ані ця, ані жодна інша москвофіль-

¹⁵¹ Supplique, Les Russes des Karpathes, delaissees, et dignes de protection. L'imprimerie S. Cyrillus, Marbourg [без року видання]. Документ підписав, серед інших, і буковинський священик Касіян Богатирець (примітка Іона Ністора).

¹⁵² Цегельський Л. Від легенд до правди. Спомини про події в Україні зв'язані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – С. 88.

ська організація за часів румунської влади активно вже не діяла. Так само не вдалося відновити жодного пресового органу русско-народної партії на Буковині, а ті буковинці, які перед війною підтримували москвофільський рух із соціальних міркувань, або стали симпатиками новоутворених прорадянських лівих партій, або ж влилися до інших українських партій та організацій. Величезні зусилля та ще більші кошти, які напередодні I Світової війни йшли з російської імперської казни на підтримку буковинських «русско-православних» організацій, пропали марно, не залишивши сліду в національному розмаїтті нашого краю.

Динаміка переходу від русинської до української ідентичності у Північній Буковині

Назва населеного пункту	1910		1930			1989	
	Русини	Липовани	Українці	Росіяни	Липовани	Українці	Росіяни
Біла Криниця	7	865	0	211	592	14	179
Великий Кучурів	5339	0	532	117	0	5865	33
Долішній Лукавець	3562	353	2833	123	367	2387	35
Драчинці	3303	0	2967	318	0	3033	14
Камена	2161	0	817	142	0	2627	28
Лукавиця	1410	0	963	278	0	1311	9
Маморниця	542	0	306	104	0	440	7
Неполоківці	1024	0	924	114	0	2661	77
Молодія (Плай-Козмін)	815	0	35	119	0	1150	51
Тарашани	906	0	655	153	0	774	14
Чагор	786	0	2	123	0	2431	68
Разом:	19855	1218	10034	1802	959	22693	515

Свідченням провальності російського національного проекту на Буковині є й наведена вище таблиця, в якій представлено порівняння даних переписів населення 1910, 1930 та 1989 років для всіх сільських громад, в яких перепис населення Румунії 1930 року подав наявність більше ніж 100 росіян (Ruși) в кожній. Бачимо тут таку ж закономірність, як і в аналогічній таблиці для Хотинщини – мешканці жодного села Північної Буковини не присвоїли собі російську національну ідентичність; її зберігають лише члени двох одвічно старообрядницьких громад Біла Криниця і Долішній Лукавець. Знову бачимо безсоромне намагання румунської держави зменшити кількість українців на Буковині бодай за рахунок збільшення кількості росіян, що спостерігається тут уже відкрито, адже справжніх росіян «липован» на Буковині перепис 1930 року записав у графі «Інші»! Тож півтори тисячі новоспечених переписом 1930 року буковинських росіян в одинадцяти наведених селах – це, скоріш за все, ті люди, в котрих процес присвоєння української національної ідентичності на той час ще не завершився і котрі подали свою національність як «руську». Сучасні ж росіяни в буковинських селах (за винятком двох старообрядницьких сіл) – це новоприбулі фахівці, які жодним чином не впливають на український характер населення цих місцевостей. Згадки ж про «російський народ»¹⁵³ у Сторожинецькому чи Чернівецькому повітах у сучасних перекладах давніх русофільських видань є історичним курйозом, який лише свідчить про повне нерозуміння редакторами цих перекладів процесу етногенезу русинів-українців на Буковині.

Російська імперія, «свята православна Русь», частиною якої відчували себе творці російського проекту на Буковині, перестала існувати в 1917 році, а геополітичні зміни в середині «кривавого» ХХ століття в Східній Європі породили хаос навіть у голові такого високовченого москвофільського діяча, яким був доктор філософії і доктор теології Касіян Богатирець. Відповідаючи 1 серпня 1944 року на запитання стандартної радянської анкети: «Чи був за кордоном, коли і де перебував?», він назвав дві чужі країни, в яких йому довелося побувати: «Був 1908 в Росії, 1940 в Німеччині (табір Лейбус в Сілезії)»¹⁵⁴.

¹⁵³ Купчанко Г. Деякі історико-географічні відомості про Буковину. – Чернівці: Золоті литаври, 2008. – С. 119.

¹⁵⁴ Архів УНДЧ. – Фонд К. Богатирця. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4.

Росія, отже, була для К. Богатирця такою ж чужиною, як і Німеччина, натомість своєю батьківщиною він вважав Буковину і, силою обставин, Австро-Угорщину та Румунію.

Ще цікавішим є пояснення К. Богатирця про причини його перебування в фашистській Німеччині, куди він виїхав, оскільки шлях у Румунію йому був закритий. Він, котрий цілий свій вік працював для «руського» народу, тепер тікав від радянської окупації (не визволення рускими братами!) до найбільшого ворога Росії – в Німеччину, хоча саме австрійські німці в 1916 році засудили К. Богатирця до смертної кари за його працю на користь Росії.

«Радянська окупація»¹⁵⁵ застала мене настоятелем парохії міста Кіцмань і благочинним Дністерського округу. Відношення радянських властей в 1940 р. до церкви і її служителів священників було тоді, на противагу до теперішнього, принаймні негативним, і становище духовенства з часом стало невиносимим. Церковну землю від них в більшості відібрано, з парохіальних будинків їх виевакуйовано, платні вони не отримували, доходи знизилися до мінімуму, податки на церкви і священників досягли казкових цифр і тому священники почали клопотатися, щоб радянські власті відпустили їх в Румунію, чия церква по канонічному праву була зобов'язана дати їм утримання, наділити їх парохіями і платити відповідну платню. Однак радянські власті їм цього не дозволили.

В листопаді 1940 р. священники отримали нагоду переїхати в Німеччину і там евентуально отримати парохії в православної єпархії Варшавській, аби відти потрапити в Румунію, щоб там отримати утримання. І я скористався цією нагодою після марних спроб найти тут в Буковині засоби для існування і виїхав в Німеччину, звичайно ж, за згодою радянських властей (в відповідних комісіях засідали і члени радянських властей). В Німеччині я пробув шість місяців, і коли прибула туди румунська комісія, щоб позабирати румунських громадян в Румунію, я скористався цією нагодою, щоб повернутися на батьківщину»¹⁵⁶.

Радянська влада поставилася до К. Богатирця лагідно, як до майже єдиного «руського» патріота з-поміж місцевого населення – його нагородили навіть орденом та призначили небувало високу як на ті часи пенсію. Це викликало неоднозначну реакцію серед буковинських українців, десятки тисяч яких були жорстоко покарані сталінським режимом за вияви їхнього українського патріотизму. Ось як відреагував на це в своїх спогадах відомий громадський діяч Василь Руснак, навівши також і разючі приклади безпідставних арештів тих українців, котрі з патріотичних міркувань після II Світової війни вирішили повернутися з Румунії в Україну:

«Цікаво, що після окупації Північної Буковини радянською армією і включення її до Радянської України радянська влада вважала за відповідне платити одному з колишніх провідників москвофілів і завзятому ворогові українського народу докторові Богатирцеві персональну пенсію по 2000 карбованців у місяць, а після грошової реформи в 1961 році по 200 карбованців у місяць за те, що він в I Світову війну потерпів за своє москвофільство і пробув чотири роки в австрійській тюрмі в Талергофі. Цей факт може послужити найкращим доказом, що теперішній Радянський Союз в національній політиці не різниться зовсім від колишньої царської Росії та що є її щирим продовжувачем, використовуючи при цьому більш модерні і дійові, а через те більш небезпечні для українського народу засоби»¹⁵⁷.

Вважаємо, що цей вирок є справедливим щодо національної політики Радянського Союзу, але занадто суворим стосовно пам'яті доктора Касіяна Богатирця «103». Він ніколи не був «ворогом українського народу», лише вважав його частиною «общерусскої» нації, та й то не завжди. Гімназійний товариш К. Богатирця Теодот Галіп у своїх спогадах пише, що той «на гімназійній лаві написав драму на тему пісні “Ой не ходи Грицю” – під заголовком “Маруся Чурай”»¹⁵⁸. Постає людини, яка після оголошення йому австрійським військовим трибуналом смертного вироку у воєнному 1916 році мала відвагу заявити: «Я ще Австрію переживу!», і весь свій 92-річний вік була віддана своїм переконанням, не може не викликати поваги. Шкода лише, що Касіян Богатирець та його однодумці віддали свій громадський і науковий хист цілком безперспективній справі реалізації в нашому краї російського проекту, марно намагаючись перетворити буковинських русинів на общеруссів – але історія все розставила на свої місця!

¹⁵⁵ Слово «окупація» в оригіналі анкети двічі підкреслене, очевидно, олівцем працівника «органів».

¹⁵⁶ Архів УНДЧ. – Фонд К. Богатирця. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8-9.

¹⁵⁷ Архів УНДЧ. – Фонд В. Руснака. Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 50-51.

¹⁵⁸ Архів УНДЧ. – Фонд Т. Галіпа. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

Іларій Карбулицький¹⁵⁹. Спогади про боротьбу «кацапів» з «козаками» в Горішніх Станівцях

«В Станівцях були між селянами дві партії: українська і так звана старорусска, які себе взаємно поборювали. Українська партія стояла під проводом директора Купчанка, згуртована в райфайзенській касі й “Січи”, а старорусска – під проводом місцевого пароха доктора Касіяна Богатирця, одного з лідерів старорусської, себто москвофільської партії на Буковині. Народ був дуже розагітований з обох сторін, а 19.01.1906 року прийшло там до дуже поганих буч між приклонниками обох партій, себто між “козаками” і “кацапами”. Жандармерія інтервенювала, а наслідки бучі були такі, що на донос жандармерії краєвий суд в Чернівцях засудив був кількох старорусських аранжерів цієї бучі на арешт. Розуміється, що ворожнеча між обома партіями ще більше розгорілася, як доти.

Після тої бучі Купчанка заіменовано інспектором, а на його місце виписано конкурсу. Я подався на цю посаду, і з огляду на те, що моя службова кваліфікація була найкраща з усіх прочих, повітова шкільна рада в Вашківцях поставила мене як першого в пропозицію. Доктор Богатирець був членом повітової шкільної ради і був проти моєї номінації. Він зібрав кількох громадських радних і разом з громадським начальником пішов в депутації до крайового президента (як председателя краєвої шкільної ради). Він передав президентові на письмі протест іменем громади проти мого іменування, мотивуючи цей протест тим, що я є “bekannt als ein ukrainischer Hetzer”¹⁶⁰. Президент приобіцяв депутації, що звелить справу розслідувати. Розслідування не потвердило цього Богатирцевого наклепу, і 31.08.1906 р. краєва шкільна рада заіменувала мене директором в Горішніх Станівцях.

Прибувши до Горішніх Станівців, я прийшов до переконання, що вся ворожнеча та всякі погані бучі між селянами є для народу дуже шкідливі. Я переконався, що причиною провокацій зі “старорусського” боку була тільки несовісна й глупа агітація проти “українських козаків”, що, мовляв, вони самі безбожники, які йдуть проти православної церкви, тягнуть до унії, моляться не до Бога і не до святих, а до безбожного Шевченка. Це була та “ідеологічна, ідейна” почва, на яку опиралася пропаганда проти “козаків”, а ці зі свого боку боролися в той спосіб, що “кацапам» не розходиться ні о православну церкву, ні о Бога, а єдино тільки о боротьбу проти українства, яке противиться царистичному руссофільству. Така оборона з українського боку була помилкова, бо фактично “кацапи” не мали й поняття о руссофільстві, а вірили тільки в ті брїхні, які дійсні москвофільські провідники та їх газети пускали в почасті темний, національно несвідомий народ, проти ненависних їм “україноманів”. Пізнавши правдиву суть ворожнечі між обома сторонництвами в селі, я став утихомирювати “козаків” в їх заїлості проти “кацапів” та намагався повернути їх енергію в бік просвітної й економічної організації та спокійного, поважного життя в громаді без найменшого реагування на провокації з противної сторони. Не споминаю вже про те, що я не робив і найменших ріжниць між громадянами і зі всіма поводився однаково чемно і ввічливо.

Вся моя бачність була звернена в тому напрямі, щоб народ втихомирився, та щоби бодай перестали всякі бучі між обома таборами. Мушу признати, що й доктор Богатирець, побачивши, що ні я, ні хто інший з української партії не виступав проти його особисто, залишив всяке цькування проти “україноманів” і так помалу стала притихати й ворожнеча між народом.

Аби звернути увагу громадян на якусь загальнокорисну справу я придумав вихіснувати в тій цілі тодішню боротьбу в Австрії за загальним, рівним, безпосереднім і тайним

¹⁵⁹ Іларій Карбулицький (1880-1961) – відомий педагогічний діяч, поет, прозаїк та публіцист. Працював учителем та надучителем (директором школи) в селах Ревна-Стрілецький Кут та Горішні Станівці. Секретар Станівської філії товариства «Українська Школа». Член правління товариства «Українська Школа» в Чернівцях. Співредактор учительських журналів «Промінь» (1904-1907) і «Каменярі» (1908-1922). Редактор «Крейцарової бібліотеки» (1902-1908). Автор праці «Розвій народного шкільництва на Буковині» (1907), драми «Зрадник» (1916) та ін. В 1918 р. був членом буковинської секції Української Національної Ради від радикальної партії. Представляв Буковину на львівській Конституанті 19 жовтня 1918 р. На початку 1919 р. арештований румунською владою і ув'язнений у гарнізонному арешті в Чернівцях. З 1927 р. член дирекції Української Національної Партії. З 1934 р. заступник голови товариства «Український Народний Дім» в Чернівцях. У 1941-1944 рр. переслідувався румунською сигуранцюю як «український іредентист». Арештований більшовиками, перебував на засланні в 1944-1956 рр. Залишив цінні спогади про українське життя на Буковині в першій половині ХХ століття.

¹⁶⁰ Відомий як український підбурювач (нім.).

виборчим правом до парламенту, яка знаходилася тоді в останній стадії своєї потужності. Я задумав устроїти громадське віче й пояснити громадянам суть виборчої реформи, якої домагалися всі демократичні партії всіх народів Австрії. Однак, щоб ініціатором скликання того віча не був я, то я рішився порозумітися в тій справі з Богатирцем. Я пішов до Богатирця і промовив до його менше-більше так:

“Отче докторе! З огляду на те, що справа виборчої реформи в Австрії повинна бути рішена ще цього року, бо з кінцем цього року кінчиться й парламентарна каденція, а з початком наступного року повинні відбутися нові вибори послів до парламенту, то було б побажаним, щоби й наші громадяни були поінформовані, що таке виборча реформа. Я думаю, що треба би запросити всіх наших громадян на віче, обговорити там справу, ухвалити відповідну резолюцію і вислати її телеграфічно до Відня – так, як це зробили вже майже всі буковинські громади. Це треба зробити ще й з тої причини, що як я переконався, наші громадяни майже нічого не знають про виборчу реформу. А ви ж напевно признаєте, що це справа непартійна, а загальнонародна і не відмовитесь взяти на себе ініціативу і наступної неділі запросити всіх громадян на віче в цій справі”.

Богатирець згодився на мою пропозицію, тільки завважив, що цісарсько-королівське староство, з огляду на бувші бучі в громаді, на віче не згодиться, а скликати віче без старостинського дозволу це було б річчю дуже ризикованою. На це я відповів, що дотичну заяву до староства підпишемо ми оба й громадський начальник, а крім того загварантуємо особисто спокій і законний порядок на вічу. Богатирець згодився. Заяву відвіз я особисто до староства і дістав навіть писемний дозвіл на скликання віча.

Віче відбулося. З’явилися майже всі дорослі громадяни, бо на жадання Богатирця “його” громадський начальник через «десятників» повідомив про віче всю громаду, а сам Богатирець запросив громадян в церкві після служби божої. Віче відкрив Богатирець кількома словами. На моє внесення вибрано його одноголосно председателем, а учителя Глінського писарем.

Богатирець в короткій промові пояснив вічу причину і ціль зборів і запросив мене виголосити в справі виборчої реформи реферат. Я приготувався був дуже совісно і в своїй більш як двогодинній промові сказав людям все, що їм треба було знати. Я говорив місцевим говором і оминав всякі чужі вирази. Люди розуміли кожне висказане речення і кожне моє слово, і я бачив по обличчях, що всі приявні були вдоволені.

Після цього Богатирець подякував мені сердечними словами за “блищательную і дуже поучительную річ”, зборам подякував за численну участь і висказав свою радість і надію, що в “вопросах всенародного значенія” будуть громадяни завжди радитися спільно без ріжниць їх “політичских і партійних убіжденій”.

Про це віче і взагалі про мою тактовну поведінку супроти Богатирця і його партії в громаді дійшла чутка й до Чернівців, а деякі “патріоти” говорили в “Народнім Домі”: “Пропав Карбулицький! Ми покладали на него такі великі надії, а він піддався Богатирцеві і заставив навіть наших людей голосувати на Богатирця як на председателя громадського віча!” Розуміється, що пізніші події в Горішніх Станівцях переконали й моїх “патріотичних” критиків, що моя тактика була корисніша для української справи, чим всяка галабурда між “козаками” й “кацапами”.

От так започаткував я помирення між станівчанами і довів до того, що після кількох літ стали Горішні Станівці одною з найсвідоміших і найбільш національно здисциплінованих громад у цілій околиці, особливо за румунських часів»¹⁶¹.

¹⁶¹ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 138-149.

Іван Бажанський¹⁶². Як то я з кацапа став русином-українцем

«Ви, добрі люди, певно знаєте, кого то в нас називають кацапами. Є то люди, що хотя й вони такі самі як і ми русини, хотя й вони одного роду з нами, одної мови, одних звичайв-обичаїв, а кажуть, що вони не русини, а якісь там «русскіє», значить росіяни. Се справді сьмішно й дивно видає ся тому, хто над сим глибоше задумає ся. А чужому чоловікови і вірити не хотілось би, що в нас таке діяти ся може.

Сим й я тепер дивую ся. Та инакше думав я давнійше, коли й я признавав ся до москалів, я казав, що московский нарід а наш нарід то один нарід. І я так відгризав ся, як і тепер такі кацапи відгризають ся, коли їм натякнути, що заблукались в чужу кошару... То мое «собственное убіжденіє» (а по-нашому: власне переконане) – так каже кацап. Ну, і я так казав, хоть в дійсности не було то мое власне переконане. Таке переконане то не власне, а тільки впоєне нашими ворогами на те, щоби викликати незгоду межи нами і таким способом ослабити нас.

А се я тому кажу, бо я сам в тім бродив і знаю, що не раз чоловік і не стямить ся, як опинить ся в кацапскім таборі. А ще й се скажу, що наших домородних кацапів треба ділити на два гурти, а то на меньший гурток – видячих московских агентів і на більший – збаламучених наших людей. Видячих тому, бо вони знають, для чого вбрали ся в московске піре; тут зиск, московскі ласки на оці. Другі же – то темні, збаламучені; вони насліпо держать ся тих перших і насліпо вірять їм.

Московскі агенти кажуть, що москалі одної віри з нами, – отже ми одно з ними! А нас 100 міліонів, яка слава, а яка сила!.. А там православний цар царствує, а що там за лад, що за добро!.. Словом, таки справдішний рай малюють нашому хліборобови. А він, бідний, не знає вже й сам кому має вірити, наслухає ся таких і подібних небилиць, та й дивись, а то один або другий недосьвідчений вже й свою шию пхає в московске ярмо.

Та се лиш так я мимоходом зачепив; але я хочу тут розказати, як то мене запхали до кацапів і як я відтак видобув ся відтам?

Малим хлопцем ходив я до сельської школи в Дорошівцях. Тоді був тут парохом загорілий москвофіл¹⁶³. А що панотець мав великий вплив на вчителя, до того ж ще й тодішний шкільний інспектор покійний Мартинович, що був парохом в Оршівцях, не иньшої був думки від свого дорошівського товариша, то і в школі вчили в тім дусі.

Нас школярів вчено наприклад так читати: “Онъ стерегль овцы, а потомъ пришель былъ на токъ; и только вошелъ въ домъ, положилъ соль на столъ” замість: “Він стеріг вівці, а потім прийшов був на тік; і тільки увійшов в дім, положив сіль на стіл”...

Або як то ми колись вчили ся з читанки “Три други” напамять, або, як тоді називало ся, “наізуст»:

*“Человѣкъ нѣкій трехъ друзей имѣлъ,
Двохъ изъ нихъ отъ сердца такъ дуже любилъ,
Що былъ бы за нихъ житье свое дальъ,
Но третого надто холодно принялъ.*

*Разъ передъ судъ былъ запозванный онъ,
Хотя не винень, но зъ многихъ сторонъ
Былъ обжалованъ, тожь просилъ друзейъ,
Щобъ боронили его отъ враговъ” і т. д.*

Правда на буквах о або є були часом і якісь там дашки, щоби їх читати як “і” або “ві”: бобъ = біб, лѣдъ = лід, онъ = він, ось = вісь і т. д., але нам за те ніхто нічо не казав; нас

¹⁶² Іван Бажанський (1863-1933) – відомий педагогічний діяч, поет, прозаїк та публіцист. Народився в с. Дорошівці на Заставнівщині, в 1880-1886 рр. навчався в учительській семінарії в Чернівцях. Працював учителем та надучителем (директором школи) в селах Лужани та Вікно. З 1911 р. призначений директором дівочої школи у Вашківцях. Пізніше (з 1918 р.) працював інспектором українських шкіл Вашківського повіту. Автор численних поетичних та прозових творів, опублікованих у часописах «Буковина», «Каменярі», «Українська ластівка» та окремими виданнями. Залишив цінні щоденникові записи, в яких відображено життя буковинських українців перших десятиліть ХХ століття.

¹⁶³ Євзебій Андрійчук, «одинъ изъ голоснѣйшихъ народныхъ дѣятелей старо-русской партіи», був з 1869 року завідувачем, а з 1872 року настоятелем парохії Дорошівці, де працював аж до 1894 року.

учили читати боб, лед, он, ось, – цілком по-російськи. І така наука, така мова називала ся тоді “нашою питоменною мовою”. Мова ж, котрою всі наші люди говорять, котрою наша ненька до нас від коліски говорила, котрою нам пісні до сну співала – ся мова була казали кацапи “не наша рідна», а вчили, що вона “мова простолюдина”, нею говорять тільки пастухи і свинопаси, а не вчені люди. Ми і вірили. І чому-ж не вірити таким людям?..

Панотець позичав нам часто російські книжки до читання і не раз заставляв, щоби ми таки при нім дещо читали з них. Сі книжки були по більшій часті друковані в Петербурзі в Росії. Розуміє ся, що російські книжки читали ми не з московським, тільки з нашим виговором. Тому й здавалось на око, що то не така велика ріжниця. Правда була там і тьма слів, яких ми не розуміли, але ж на то був панотець; він толкував-обясняв нам старанно значіне російських слів. І так то один або другий читає, панотець слухає, радіє та приговорює:

“О, то наше, о, то хороше, наше сьвяте!”

Хвалить, покійний, а ми, бувало, аж рвемо ся за російськими книжками.

Відтак дали мене мої родичі до Чернівців до школи. Там за наукою забував я троха російщину, але коли прийдуть вакації, то я біжу до панотця, а тут знов мене обробляють на московський лад. Я став молодцем, а панотець не крив ся із своїми думками перед мною та говорив зі мною, як зі своїм одномишленником. Підносив під небеса порядки московські, московську мову та обдаровував мене всякими московськими книжками. Так перечитав я твори Пушкіна, Достоевського і других славних писателів російських і став поволи з русина москалем... І вже мені, бувало, й не кажи, що ми русини; ми всі москалі, лиш з відмінним виговором! “З відмінним виговором”, кажу, бо з часом став був я вже викручувати язик на московський лад.

Зразу, правда, мені то дивно видавалось, що слова московські в книжці то ніби подібні до наших, а в виговорі зовсім інакші. Бо, наприклад, слова написані: отець, вѣра, голова, господинь, що, ходить, береть – говорить ся так: атец, вера, галава, гаспадин, што, хадіть, берйот і так далі. Мені було чудно і дивно, що по-московски пише ся подібно як по-нашому, а говорить ся зовсім інакше. Але панотець пояснив се мені так:

“Правда, – каже, – ся мова, котрою ми тут на Буковині говоримо, то ніби наша, але вона не мова, а тільки говор; мова ж наша правдива, то та, котрою росіяни говорять. Ми мусимо, – говорив далше, – між собою вже так говорити, як нас мама навчила, але при тім мусимо й старати ся пізнати й любити нашу правдиву мову, бо ми, – каже, – лиш галузь від великого дерева”...

“Ну, – гадаю собі, – коли так каже панотець, то вже воно справді мусить так і бути. Се ж прецінь не говорить такий, що нічого не розуміє...”

Отже я таки москаль, і серджу ся, бувало, на других, чому й вони не такі, як я, чому й вони не називають себе “русскими” себто москалями, але русинами-українцями. А от я! Я вже й писав ся на московський лад, не звичайно Іван Бажанський, а Івань Николаєвичь, а пан та пані, то в моїх устах були вже господин та госпожа, а в домі сьвященика нераз таки пробував говорити по-московски. Але яка та наша бесіда була!.. Зачнемо, бувало, по-московски, тай зійдемо на наше. Де то мож було? Говорю, а тут, як би мене за язик що тримало; але мені бодай здавало ся, що я говорю по-“великорусски”. І що ж ще більше мені треба було?

Десь-колись попадалась мені в руки і наша руска книжка, як твори Шевченка, Федьковича, писаня Наумовича¹⁶⁴. Сі книжки впливали завсіди якось дивно на мою душу. І так, коли читаю, бувало, таку книжку, то мені наче розвиднює ся в голові, робить ся якось легко, відраднo на душі... Але що з того, коли я москаль!.. Я хоть виджу, відчуваю, що мова наша гарна, солодка; що з того: я москаль!.. Я москаль, і не хочу, не можу сю мову признати нашою... Я з тими, що їх 100 мільонів; от хто я!.. А тут вже й московські газети пишуть про мене. Григорій Купчанко, що в своїй газеті “Просвѣщеніє”

¹⁶⁴ Наумович видавав часопись «Наука» і писав зразу дуже гарно нашою мовою. Пізніше став кацапом, писав по-московски і пішов відтак і сам в Росію, де й умер. (Примітка редактора видання 1911 року).

¹⁶⁵ В тих часах «старорусини» не виявляли явно, що вони москалі; вони послугували ся нашою народною мовою і тільки уживали етимології. Однак теперішні буковинські кацапські перевертні – то вже справдішні москалі (вони називають себе: «істинно рускі»). Вони зі школи «російського амбасадора» д-ра Дудикевича і ворожо виступають не тільки против українців, але і против давніших «старорусинів», тай поборюють їх у найпоганійший спосіб. (Примітка редактора видання 1911 року).

все лиш Росію вихваляв та славив, і він пише, що “староруска”¹⁶⁵ партія на Буковині зростає в силу, бо прибуло до неї знов кілька тих а тих свіжих, молодих борців, до котрих причислив і мене. А се для мене, молодого така принада, що аж!.. Такі люди знають вже, чим можна зловити молодого чоловіка: масними словами та похвалами. І чоловік тримає ся відтак їх як рипях кожуха, не знаючи й сам добре по що і на що.

Так і я тримав ся їх, та тримав ся доти, доки аж один случай отворив мені очи.

Були в панотця раз гості з Росії, один професор гімназійний зі своєю жінкою. Панотець представив мене їм як твердого буковинського москаля: “Ето наш русский человек”, – каже, і додав, що я прочитав вже цілу его досить велику російську бібліотеку. Жінка професора, тверда московка, мала тоді якраз якусь книжку на колінах. Зацікавившись бесідою панотця, попросила мене, щоби я щось прочитав з тої книжки. Мені зробилось якось ніяково. Я почув, що не вдам читати як слід по-російски. Вона меле та викручує так язиком, що я хоть ніби і розумію вже російську мову, а таки мало що второпаю, що вона говорить. То щось скорше до польского подібне, чи що...

“Де я вдам так читати?” – гадаю собі. Але що робити, беру та й читаю. Був то вірш російского поета Пушкіна “Утопленник”. Я читаю, навертаю щомога язиком по-московски, а вона слухає, слухає та нараз як не вибухне голосним сьміхом, та регочесь, аж заплакала ся.

“Как ви ето чітаєте? – говорить зі сьміхом. – Ето не нашим язиком, нікак нет!”...

Панотець лупнув до неї очима на знак, щоби не сьміяла ся з мене, але я вже майже не тямив, що зі мною було. На мені виступив рясний піт, я поклав книжку і вийшов надвір прохолодитись, а радше втечи до дому. Неначе мене хто обухом вгатив був в голову, так тепер в ній шуміло та гуділо.

“Гей, та ж я такий як вони москаль, належу до них, не знаю, що дав бим за них – а вони сьміють ся з мене, як з дурного! Се щось нечуване; я сего не видержу, се-ж стид, ганьба!”

Я не йшов, а біг до дому. Хотів як найскорше запхати ся де в кут та на самоті передумати спокійно сю мені так дуже немилу пригоду. Дома запер ся я в коморі, де була моя бібліотека, положив ся, як був, на ліжку і потонув в тяжкій задумі неначе в воді глибокій. Я вів боротьбу сам з собою: “Чи я москаль, чи русин?” Або як якийсь казав: “Чи се я справді я, чи не я?”

Я знав, що таких русинів, що говорять так як я, як мій тато, як моя мама, як всі люди кругом, є велика сила, бо близько 30 мільонів душ. Я знав, що є словянські народи, як серби або болгари, що хотя й їх і о много меньше як русинів і їх мова о много подібніша до московської як наша, а проте вони є окремим народом: народом сербским, болгарским, чеським, а не московским. Чому ж лиш ми би мали признаватись до москалів, чому я тримаю ся за москаля?.. Чи справді ми одно, що й москалі?.. Мені казали, і я казав, що одна віра і одно письмо вже є доказом, що ми з москалями одно; але ж бо й серби й болгари мають одну віру і одно письмо з москалями; а чому вони не москалі?.. Так само італійці, іспанці, португальці і другі народи. У них також одна віра і одно письмо; а хто відважив би ся твердити, що вони один нарід? Видно, що віра і буква, то не є ніяка ознака народів!

Мова, лиш одна мова!! А наша мова і російська або московська мова, чи то все одно? Чи вона так близька до російської, що єї можна би назвати лиш «говором» тої мови? Мені се так казали і мене так учили, але я чув не раз як москалі або й липовани говорять, та й я знаю троха по-московски і я знов став думати, чому я називаю себе москалем?.. При сих думках вдивив ся я в свої книжки, що лежали передо мною рядом на полицках. Се були майже самі московські книжки, самі “сочиненія” та “стихотворенія”, а надоліні в кутику лежало й кілька наших.

І мимоволі став я нагадувати собі, що діяло ся зі мною як я читав одні і другі книжки. Бувало, коли читаю яку московську книжку, то на мене щось наче тягар який налягає, якесь дивне пригноблене, отяжілість думок відчував я тоді. Цілком інакше чув я себе, як читав яку нашу руску книжку. То щось неначе якесь миле сяйво обгортало душу, неначе солодкий гомін слів рідної неньки до своєї дитини.

Тут пригадав ся мені і той час, коли то я раз читав нашим сусідам, що походилились були до нас, “Наймичку” та “Гайдамаки” нашого славного поета Шевченка. Люди не могли наслухати ся та втирали зі зворушення сльози, і я переставав читати, бо й мені сльози давили горло. Такі горячі, такі могутні слова сеї нашої рідної мови! А чи зазнав я

хоть раз такого вражіння від московської мови? Ні, ніколи! А я таки силоміць перся в москалі, даючи першенство московській мові!..

Недаром то з мене й московка так сьміяла ся!! Мала чого! А чи я не сьміяв би ся з такого чеха або поляка, як би він називав себе русином? Так, вона мала чого сьміяти ся! Мала чого і в лице мені плюнути, бо я свого рідного цураю ся, а лізу нерозважно в чуже!! Отже який я москаль??? І при сім мені неначе сьвіт прояснив ся, здавало ся полуди позсували ся мені з очий. Мені зробило ся любо та мило на душі, немов би я тепер перший раз на сьвіт народив ся – я з “кацапа” став знов русином-українцем! Я кинув ся до своїх книжок; наші рускі пішли на видне місце, нагору, а московскі в кут на долину.

І так позбув ся я тих московских кайданів, котрі я двигав такий час. Мені стало лекше, веселійше на сьвіті, бо округ себе видів я тепер все шире, все своє, все рідне... Наш нарід, наша мова та пісня, наші звичаї-обичаї стали мені любими, дорогими. Я полюбив їх цілим серцем, я полюбив мій ширий руско-український нарід та рідну землю, неньку Україну, і доки жити буду, трудити ся му лиш для неї одної!!!

1911 р.»¹⁶⁶.

¹⁶⁶ Русини а москалі: Збірка статей і оповідань. – Чернівці: Руска Рада, 1911. – С. 52-60.

Що спільного мали український та румунський національні проекти на Буковині?

Традиційно прийнято розглядати український та румунський національні проекти на Буковині як дві взаємопротилежності, що базувалися на принципово різних засадах. Адже румунські діячі намагалися максимально використати традицію входження Буковини до складу держави (по суті, квазідержави), яка існувала у формі Молдавського князівства, використовуючи для цього залишки старого «доавстрійського» боярства та рєзєшів (шляхти); українські ж діячі протиставляли боярському деспотизму одвічну демократичність українського народу, спираючись на народну основу при розбудові модерної української нації. «Їхніми героями були не воеводи з уславленого Середньовіччя як Стефан Великий, котрий захопив особливо великі території, але соціальні повстанці як Лук'ян Кобилиця»¹⁶⁷, – відзначала Маріана Гауслейтнер, порівнюючи національні пріоритети буковинських українців та буковинських румунів.

«Одна лиш традиція колишньої приналежності Буковини до Молдавії підіймала їм [буковинським волохам] духа, – писав С. Смаль-Стоцький. – У русинів буковинських іншої якоїсь традиції не було. Що Молдавія, як довго границі її не сягали далеко поза нинішню Буковину, була державою рускою, сего не відали тоді буковинські русини. Тоту правдіву буковинську, а притім і руску традицію із господарями і митрополитами в Сучаві витиснула із памяти буковинців молдавська традиція із столицею і митрополією в Ясах; тота молдавська традиція була уже не руска, а волоска, додавала духа одним волохам, а пригноблювала або своїм блеском осліплювала русинів»¹⁶⁸.

Однак молдавська державницька риторика творців румунського національного проекту мала насправді чисто політичне забарвлення, допомагаючи їм в обґрунтуванні претензій на заселену українцями Північну Буковину за допомогою аргументів «історичного» права. Влучне ж спостереження С. Смаль-Стоцького про те, що найдавнішою історичною традицією Молдавського князівства була саме традиція руська, дозволяє з таким же успіхом визнати право на державницьку і культурну спадщину цього князівства за всіма нащадками архаїчних буковинських «волохів», у тому числі й за буковинськими русинами. Тут маємо справу з ситуацією, подібною до описаної Е. Гелнером стосовно середньовічного Литовського князівства в розділі під промовистою назвою «Чи мають нації пупки?» його праці «Націоналізм». Стверджуючи, що одні нації насправді мають справжні пупки¹⁶⁹, освячені віками, в інших їх створено національною пропагандою (таких націй є найбільше), а деякі нації взагалі їх не мають, Е. Гелнер наводить такий приклад:

«Зауважимо досить цікавий контраст із сусідньою Білоруссю, яка змагається за право на пупок з Литвою: чи було могутнє середньовічне Князівство Литовське “насправді” литовським чи білоруським? Місце його народження – литовські землі, однак йдеться про те, що, наприклад, головною мовою тут був слов'янський діалект, предок сучасної білоруської мови. Отже, маємо дві нації на один пупок»¹⁷⁰.

Втім, ситуація з Молдавським князівством є навіть цікавішою, аніж з князівством Литовським, оскільки на історичний пупок Молдови з не меншою переконливістю претендує ще й молдавська нація. Для того, щоб відібрати від Австрії та Росії одвічно заселені русинами та молдаванами землі Буковини та Хотинщини на підставі «історичного права» Молдавського князівства, Румунському королівству, незалежному щойно в 1878 році, довелося усунути від претензій на спадщину свого головного конкурента – князівство Молдову, позбавляючи його решток державності та спрямовуючи всі сили державного апарату на ліквідацію окремої молдавської національної ідентичності. Не вдаючись до детального опису процесу трансформації буковинських молдаван з-перед 1848 року в буковинських румунів після 1848 року, зазначимо лише, що цей процес і в Буковині, і в запрутській Молдові був набагато драматичніший і цікавіший від гламурного «Уніря»¹⁷¹,

¹⁶⁷ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 68.

¹⁶⁸ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 178.

¹⁶⁹ Під пупком Е. Гелнер розуміє стале існування культур упродовж віків та їхню тяглість від аграрного до модерного суспільства.

¹⁷⁰ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 285.

¹⁷¹ Об'єднання (рум.).

як він описується на сторінках румунських шкільних підручників. Чого вартий лише епізод з кривавим придушенням румунською армією повстання молдаван проти об'єднання з Валахією в 1859 році, коли багнетом мунтянського солдата було поранено навіть ясского митрополита Калініка Міклеску, котрий обстоював права Молдови! «Що міг залишити в душі Молдови цей трагічний випадок стосовно до Бухареста, якщо не до всього південного румунського світу? Продовжувався опір...»¹⁷², – говорив у своїй промові «В пам'ять про день 24 січня 1859 року» Ніколае Йорга, поминаючи жертви кривавих зіткнень у столиці Молдавського князівства. Румунізація буковинських молдаван була проведена так ґрунтовно, що лише знищений вже в наші дні молдавський кириличний напис 1844 року над входом до православного кафедрального собору Святого Духа в Чернівцях «Унуня їн трей іпостасурі думнез»¹⁷³ впродовж півтора століть нагадував про колишню молдавську національну ідентичність сучасного румунського населення Буковини.

На коротку мету, в період між 1918 та 1940 роками можна було говорити про успіх румунського національного проекту в його боротьбі проти молдавської національної ідентичності та за приєднання до Румунського королівства Буковини і Бессарабії. Однак сьогодні, з історичної перспективи ми бачимо майже повний провал цього проекту в його боротьбі за спадщину Молдавського князівства. Зумівши включити до складу Румунії західну частину історичної Молдови з її першими столицями Серетом, Сучавою та Яссами, авторам румунського національного проекту так і не вдалося здобути прихильність більшості молдаван та провести серед них повну культурну уніфікацію з румунами. Незважаючи на півторастолітню боротьбу з «молдовенізмом» румунських уніоністів та румунської держави тисячі буковинців у Герцаївському, Глибоцькому та Сторожинецькому районах Чернівецької області України і в Південній Буковині в Румунії (не кажучи вже про абсолютну більшість романомовного населення історичної Хотинщини та цілої Бессарабії) досі продовжують називати себе молдаванами, а свою мову молдавською. Молдавська держава існує вже майже століття спершу як національна автономія у складі УРСР, з 1940 року як союзна республіка у складі СРСР, а з 1992 року – як визнана цілим світом незалежна держава. Тож зростання національної самосвідомості молдаван є нині головною небезпекою для румунського національного проекту в його дотеперішній уніоністській формі.

І все ж існує глибока внутрішня подібність румунського та українського національних проектів на Буковині. Зі сказаного вище є очевидним, що румунський національний проект на Буковині був, по суті, «молдавсько-румунським», так само як «русько-українським» був у нашому краї і модерний український національний проект. Спільною рисою обох проектів було те, що впродовж другої половини ХХ століття вони продемонстрували здатність до проведення швидких трансформацій, які докорінно змінили культурне обличчя своїх етносів. Отож і буковинські русини, і буковинські молдавани відмовилися від своїх давніх етнізмів, присвоївши собі відповідно нові самоназви «українці» і «румуні», які поєднували їх з мільйонами членів нових «уявлених спільнот» поза межами Австро-Угорської монархії; визначенню Нормана Девіса українців як «політично свідомих русинів» цілком відповідає визначення буковинських румунів як «ультрамолдаван», що його не раз ми зустрічаємо в документах, починаючи вже з 1848 року. Так само обидва проекти відмовилися від використання церковного кириличного правопису та очистили свої мови від церковнослов'янських впливів, чим позбавили себе можливості розвивати нову літературу на базі відповідно староукраїнської та старомолдавської традиції; обидва перейшли через багаторазові зміни правопису (українці від кирилиці через етимологію до різних форм фонетики, румуні від кирилиці через змішані з латиницею правописні системи до різних форм латинського правопису). Що ж стосується церковного життя, то буковинські русини виявилися навіть більшими прихильниками традицій Молдавського князівства, ніж румуні, оскільки зберегли в богослужінні давню церковнослов'янську мову та юліанський календар, натомість румуні послідовно перевели в своїх церквах літургію на модерну румунську мову, «офранцужену» в порівнянні з давньою молдавською мовою, та запровадили святкування навіть рухомих церковних свят за григоріанським стилем.

Обидва проекти ставили перед собою ту ж саму мету – модернізувати власні етноси та перетворити їх в сучасні європейські нації. Основоположні закономірності зародження

¹⁷² Lupaș I. Istoria unirii românilor. – Бухарест, 1937. – С. 228.

¹⁷³ Один в трьох іпостасях Господь (молд.).

модерних національних проєктів у Східній Європі, які повною мірою стосуються і румунського та українського проєктів на Буковині, виклав Джон Пламенац у своїй праці «Два типи націоналізму»: «Націоналізм набирає розквіту там, де є принаймні декілька народів, які щільно між собою контактують, та все ж свідомі власної окремішності; ці народи поділяють однакові ідеали й однакові уявлення стосовно прогресу, але деякі з них перебувають – чи почуваються такими – у гіршому, ніж інші становищі, аби цих ідеалів досягнути й просунутися вперед. Його можна віднайти лишень серед народів, які вже є – або збираються стати – причасними загальнолюдської культури, цілі якої мають всесвітній характер. Націоналізм обмежується народами, котрі, незважаючи на взаємне суперництво й культурні відмінності вже належать – або поступово туди втягуються – до родини націй, яка домагається прогресу у майже однакових напрямках»¹⁷⁴.

Буковина та її столиця Чернівці не були місцем зародження ані румунського, ані українського модерних національних проєктів. Натомість для обох згаданих проєктів наш край виявився благодатним ґрунтом, на якому швидко проростали паростки румунського та українського національного життя, організовані форми якого були перенесені сюди з Семигороду та Галичини, де в боротьбі проти угорського та польського домінування з'явилися перші вогнища румунського та українського національного життя. Становлення румунського та українського національних проєктів як в Австрійській монархії, так і на Буковині відбувалося майже синхронно, особливо це помітно на початкових їхніх етапах. У 1861 році в Германштадті (Сібіу) засновується «Трансильванське товариство для румунської літератури та культури румунського народу», і за її зразком у 1865 році румунська читальня в Чернівцях уконституюється як «Товариство для румунської культури і літератури на Буковині». В 1861 році у Львові засновується перше українське просвітньо-культурне товариство «Руська Бесіда», метою якого було «скріплення й піднесення національного духа», а в 1869 році за його зразком у Чернівцях постає перша громадська організація буковинських українців «Руська Бесіда». Так і в пізніших десятиліттях заходи, які вживали румунські та українські діячі Буковини щодо запровадження відповідно румунської та української мови в початкових і середніх школах, заходи щодо «оборони zagrożеного шкільництва» в етнічно змішаних громадах, відкриття румунських та українських кафедр у Чернівецькому університеті, заснування румунських та українських громадських, політичних і кредитних організацій мали дзеркально-симетричний, а часто і майже синхронний характер.

Незважаючи на те, що румунський та молдавський національні проєкти в модерну епоху розвивалися на території Чернівецької області паралельно і незалежно від власне українського проєкту, не треба випускати з уваги, що автори всіх цих проєктів розраховували на той самий обмежений кордонами краю людський ресурс, у першу чергу на інтелігенцію та селянство. І якщо, наприклад, у Франції в другій половині XIX століття для селян був відкритий лише один шлях «зі селян – у французи», то буковинські і бессарабські селяни наприкінці свого шляху до модерної національної ідентичності мали шанс стати і українцями, і румунами, і молдаванами. На цьому шляху всі здобутки якоїсь однієї національної ідентичності оберталися прямими демографічними збитками інших, викликаючи серед різних національних таборів не лише здорову конкуренцію ідей та методів, але й ксенофобську пропаганду, національний прозелітизм, чи попросту душехватство, особливо серед шкільної молоді.

Крім згаданої вище спільної риси українського та румунського національних проєктів на Буковині – найважливішим об'єктом їхньої діяльності було те ж саме буковинське православне селянство – є ще одна цікава особливість цих проєктів. Їх творці рекрутувалися з того самого етнічно змішаного попівсько-шляхетського середовища, причому часто вирішальний вплив на присвоєння ними румунської чи української національної свідомості мала не розмовна мова батьків, а світоглядна позиція вчителів та вихователів у бурсах, гімназіях, духовній чи вчительській семінаріях. «Як і в румунів, так і в українців головну роль відігравали священники і учителі»¹⁷⁵, – зауважувала Маріана Гаусляйтнер, підкреслюючи, що в той же час серед євреїв та німців Буковини провідну

¹⁷⁴ Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене). – Київ: Смолоскип, 2006. – С. 486.

¹⁷⁵ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 68.

роль у розбудові їхніх національних проєктів відігравали представники буржуазії. Враховуючи малий розмір Буковини та нечисленність її інтелігенції, тут дуже легко можна було простежити походження майже кожного відомого українського чи румунського діяча, щоб переконатися у справедливості сказаного вище. Ось як писала про це в статті «Православна церква на Буковині а русини» газета «Буковина», акцентуючи на румунізаторській ролі консисторії буковинської православної церкви:

«Більшу половину румунської інтелігенції становлять зайшли з Галичини русини і поляки, котрі, прийнявши православ'я і вступивши до кліру, зістали буковинською консисторією румунізовані. До них треба ще і буковинців русинів додати, що з тої самої причини зрумуншилися. Вони то виплодили відтак решту теперішньої румунської інтелігенції, духовної і світської. І так маємо румунські родини, котрі колись були руськими – Андрійчук, Антонович, Бачинський, Барковський, Бажан, Бендевський, Берлінський, Бігашевський, Бучевський, Будурович, Буряк, Каланча, Калиновський, Целевич, Косович, Косташ, Козуб, Черкавський, Чернявський, Дамкевич, Длужанський, Долинський, Драчинський, Горецький, Грибович, Гакман (Сокирник), Гавриш, Гнідий, Гомівка, Гуменюк, Якубович, Ілясевич, Ільніцький, Жулінський, Карпюк, Кибидевич, Киселиця, Кобилянський, Кучинський, Коморошан, Кушнірюк, Левескул (Левіцький), Литвинюк, Ломіковський, Мальчинський, Мандичевський, Максимович, Медвідь, Микитович, Неделко, Нешук, Нікітович, Носієвич, Олінський, Палієвич, Петрашко, Петровський, Прокіпович, Рубейчук, Савчук, Смігельський, Симиґінович, Тарнавський, Тарновецький, Томашук, Томюк, Томович, Усатюк, Василовський, Велигорський, Веренка, Волощук, Волошенко, Вербовський, Воюцький, Вольчинський, Воробкевич, Захаровський, Завадовський, Цопа і так далі»¹⁷⁶.

«Із колишнього богослова, сина руської матері, що заходився улаштувати Шевченківські поминки, стає зайлий воріг русинів! – писала ця ж газета про митрополита Володимира Репту. – Дід пресловутого Мораря¹⁷⁷ був зайшлим мельником із Косова до Мітоки-Драгомірні, а ще навіть його батько-священик почував ся русином! А теперішній генеральний вікарій Калінескул є сином галицького гончаря Каліновського, який навіть був латинником. І чи ж не гіркий сміх мусить викликати їхня дбайливість о зохване історичного волоського характеру православної церкви на Буковині!»¹⁷⁸

Дуже цікавий і повчальний приклад того, як на Буковині відбувалося присвоєння модерної національної ідентичності самими творцями цих ідентичностей, знаходимо в спогадах професора Чернівецького університету Іона Сбери. Цілий розділ своїх спогадів «Непотрібне затаювання» Іон Сбери присвятив описові дружніх стосунків з Сидором Воробкевичем та своїх вражень від того, як він зі здивуванням дізнався про те, що С. Воробкевич вважає себе українцем. Знаючи, що мати С. Воробкевича була румунка, а його дружина мала батька румуна, І. Сбери вважав румуном і самого С. Воробкевича. «Ми розмовляли з ним про політичні і культурні справи як румун з румуном», – згадував І. Сбери, додаючи, що з 1868 року С. Воробкевич був членом «Товариства для румунської культури і літератури на Буковині».

«Пройшло небагато часу, і в силу щирості, яка була між нами, він признався, що є руським поетом, друкував і друкує свої ліричні, епічні і драматичні твори в численних руських часописах, але не під власним іменем, а під псевдонімом Данило Млака і навіть здобув собі певну письменницьку популярність серед русинів, – веде далі оповідь І. Сбери. – Далі він додав, щоб я не гнівався, що він вважає себе русином по-батькові, бо він не перестане бути і надалі добрим другом румунів, як був ним і раніше.

Мене дуже втішила ця щира відвертість, тож я відразу сказав йому, що він зробив би краще, повідомивши мене про це з самого початку. Будучи націоналістом з переконання, я ніколи не міг би мати комусь за зле те, що він теж вважає себе за націоналіста і намагається справами виявити свою національність. Натомість я розмовляв би з ним більш дипломатично і намагався би гармонізувати наші національні інтереси там, де вони могли би вступити в конфлікт між собою.

¹⁷⁶ «Буковина» (Чернівці). – 1902. – 29 травня (11 червня).

¹⁷⁷ Сильвестр Морар (Самійло Андрієвич) – митрополит буковинської православної церкви в 1880-1895 рр.

¹⁷⁸ «Буковина» (Чернівці). – 1906. – 4 (16) січня.

Отож ми продовжили і далі нашу дружбу, але тепер вже один як румун, а другий як русин. З радістю стверджую, що гармонія наших стосунків ніколи не була скаламучена через різницю наших національностей. Він же продовжував складати і надалі мелодії для румунських пісень і ніколи не відгороджувався від румунів.

Літературна діяльність Ізидора Воробкевича руською мовою почалася ще в 1863 році, отож ще до того часу, коли він вступив до літературного товариства буковинських румунів»¹⁷⁹.

Відразу впадає в очі легкість прийому до модерної румунської національної спільноти – для цього достатньо було демонструвати зацікавленість румунською культурою і хоч трохи володіти румунською мовою. Однак ця ідилічна історія про дружбу румунського націоналіста І. Сбери та українського націоналіста С. Воробкевича є такою лише на перший погляд. Насправді ж вона є документальним свідченням глибокого відчуження між інтелігентними буковинськими румунами та українцями вже в середині XIX століття, всього лише через кільканадцять років після того, як з архаїчної «волоської» ідентичності почали виокремлюватися українська та румунська модерні національні ідентичності. Навіть в такому невеличкому провінційному місті, яким були на той час Чернівці, де всі про всіх, здавалося б, повинні були знати, чільний діяч румунської громади Іон Сбера не має найменшого поняття про активну громадську та літературну діяльність такого ж чільного діяча української громади, яким був Сидір Воробкевич. Нічого суттєво не змінювало в загальній картині міжнаціонального відчуження навіть те, що окремі буковинці були одночасно членами і «Руської Бесіди» та «Товариства для румунської культури і літератури на Буковині», як румун Венеамін Іліуц або українець Сидір Воробкевич. Відчувши свою приналежність до однієї модерної національної культури, її творці, а тим більше її споживачі зазвичай втрачали інтерес до культури іншої; інтенсивно відбувалася культурна «гетоїзація» буковинського суспільства. Тож румунські діячі будували румунську модерну націю, в якій не було місця для української культури, українські ж діячі намагалися не відставати в розбудові української модерної нації на Буковині, мало цікавлячись внутрішнім життям румунської спільноти.

Насправді ж стосунки між представниками українського та румунського політикуму на Буковині напередодні I Світової війни рідко коли нагадували ідилію, а такі дружні взаємини між чільними діячами обох таборів, які існували між І. Сберою та С. Воробкевичем, були швидше винятком, ніж правилом. Друга половина XIX – початок XX століття стала періодом запеклої боротьби українського та румунського національних проєктів за демографічний ресурс, і в цій боротьбі йшли в хід усі засоби, причому румунські діячі, крім стандартного арсеналу засобів (преси, школи та громадських організацій) беззастережно використовували в своїх цілях ще й престиж та вплив консисторії буковинської православної церкви. Однак усі перелічені вище засоби впливу мали свою межу, і дуже часто рішення буковинця «стати українцем» ставало реакцією на занадто настирливу пропозицію «стати румуном».

Один з найактивніших і найвпливовіших творців румунського («дако-романського») національного проєкту на Буковині митрополит Сильвестр Морар (Самійло Андрієвич) песимістично оцінював результати півстолітньої боротьби за перетворення всіх православних буковинців на румунів. Оглядаючись у 1893 році на пройдений ним життєвий шлях, він визнав, що для буковинської православної церкви перехід від архаїчної «волоської» ідентичності до модерних румунської та української ідентичностей виявився шкідливим. «Благословенны были бы наши праѣдныи долы и земля буковинска, трижды благословенный был бы и прирожденный народъ сего краю, если бы тии змѣны и перемѣны были бы ся показали и явили лишень в благополучіе и хосенъ нашего христіанского роду! Къ сожалѣнію же показалось, что суть тии змѣны и перемѣны больше шкодливими як пользными, больше оскорбительными якъ потѣшительными. Что сталося съ нашими жителями буковинскими (румунами), городскими и сельскими, которіи были иногда чоломъ краю и сильною и здоровою подставою рода христіанского? Якъ то уменьшилися численнии и славнии сѣмейства бояровъ и резешовъ, которіи, посядаючи значныи добра с нашего краю, были властителями національного маєтку и вѣрными патронами нашей православної церкви?»¹⁸⁰

¹⁷⁹ Sberia I. Familia Sberia dupa tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului. – Чернівці, 1899. – С. 136-142.

¹⁸⁰ ДАЧО. – Фонд 3. – Он. 2. – Спр. 16206. – Арк. 1.

А сталося те, що й повинно було статися – діяльність Арона Пумнула, Сильвестра Мора-ря-Андрієвича та їхніх послідовників мала своїм наслідком не лише прискорений національний розвиток романомовного населення Буковини та присвоєння буковинськими молдаванами модерної румунської національної ідентичності, але й послужила поштовхом та дала готові організаційні зразки для такого ж прискореного національного розвитку слов'яномовного населення Буковини та присвоєння буковинськими русинами модерної української національної ідентичності. Адже для буковинських русинів активність румунів не лише була сигналом небезпеки, що спонукала до протидії, але й служила прикладом для наслідування. Про це говорив 2 листопада 1868 року на історичних зборах в селі Товтри, які поклали початок заснуванню першого в краї українського товариства «Руська Бесіда», його ініціатор Василь Продан: «Видимъ плоды обильны сего заведения у народовъ разного языка и, недалеко ходячи, у нашихъ ромуновъ. Якій красныи успѣхъ досягли сии такимъ заведеніємъ, которое согласными силами подпирають, уже и значительными средствами на дальшій прогрессъ своей народности располагають. Дяку имѣемъ симъ нашимъ братьямъ изъ всего сердца, что насъ своимъ примѣромъ возбудили»¹⁸¹.

Однак румунські ініціатори модерних націєтворчих процесів на Буковині переоцінили свої можливості, не зумівши втримати повний контроль за цими процесами та запобігти засвоєнню більшістю селян Буковини модерної української національної свідомості – звідси і їхні плачі над зменшенням чисельності буковинських румунів. Насправді ж співвідношення між чисельністю україномовних та румуномовних буковинців упродовж XIX століття змінилося незначно, просто вплив ієрархів та політиків, які заявили про свою румунську національну ідентичність, на буковинських українців звівся до мінімуму, а з цим провідники румунського національного руху не могли змиритися безболісно.

Розпад Австро-Угорської імперії восени 1918 року виявив і принципові відмінності між стрижневими течіями, які визначали майбутнє українського та румунського національних проєктів на Буковині. Ось як декларувала свою позицію щодо румунського народу конференція всіх українських партій Буковини 13 жовтня 1918 року: «Ми хочемо в мирі і згоді розійти ся з теперішнім і повсякчасним нашим сусідом румунським народом. Від Карпатів по Чорне море межують наші народні границі з собою. Тому вже самою природою ми примушені мирно і згідливо жити й працювати для спільного спокійного розвою в будуччині. Тому кличемо ми до всього румунського народу не давати своєї руки для насилування українського народу, так як і ми з свого боку свято прирікаємо поборювати всяке несправедливе рішення в нашу користь, яке звертало б ся проти румунів»¹⁸².

Однак відповіддю на цей дружній крок став агресивний заклик румунських товариств, який в принципі заперечував рівноправну співпрацю між українською та румунською спільнотами Буковини: «Не може бути визнаним ніяке право українців, які вимагають частини Буковини як української землі. Протестуємо проти відірвання згаданої частини краю для перетворення її в частину української держави і закликаємо всіх румунів не підтримувати цю маніфестацію і протидіяти відчуженню землі, успадкованої від наших пращів. Не маємо змоги усунути з краю українців, які внаслідок довгого перебування прив'язалися до нашої землі, і не говоримо про їхню денаціоналізацію; терпимо їхнє власне культурне життя на історичних окраїнах краю, але не погоджуємося, щоб українці пригноблювали наших братів, які бажають, щоб їхні діти і внуки могли жити так, як жили їхні пращів, тобто румунами, не маючи можливості бути захищеними від відчуження, якого б вони зазнавали після включення їх до складу української держави»¹⁸³.

Тож після I Світової війни розвиток українського та румунського національних проєктів в Чернівецькій області пішов цілком різними шляхами. Український проєкт зберіг свою модернізаційну місію, розвиваючи високу українську культуру та сприяючи її засвоєнню буковинськими селянами через курси для неписьменних, книжки та газети, театральні вистави та музейні експозиції. Натомість місією румунського проєкту стало поборювання репресивними методами української та молдавської національних ідентичностей, позбавлення можливостей на вільний розвиток також і інших національних меншин, що перетворило румунський націо-

¹⁸¹ «Слово» (Львів). – 1869. – № 23.

¹⁸² «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 18 жовтня.

¹⁸³ «Glasul Bucovinei» (Чернівці). – 1918. – 25 жовтня.

налізм в нашому краї з інструменту модернізації суспільства, яким він був до I Світової війни, в засіб варваризації.

Зрештою, до честі румунського політикуму, далеко не всі творці румунського національного проекту дотримувалися політичної лінії Іона Ністора стосовно буковинських українців: «Краще би їх взагалі не було! Зробимо все, щоб їх не стало!». Загальновідомою є конструктивна позиція в українському питанні Аурела Ончула та його соратників як перед вибухом I Світової війни, так і в листопадові дні 1918 року. Однак не лише вони протистояли агресивній антиукраїнській лінії крайніх румунських націоналістів. І під час переговорів з українськими депутатами австрійського парламенту, і вже після окупації Буковини румунським королівським військом проти бездумного маніпулювання історичним правом і на підтримку вимоги щодо поділу краю на румунську та українську частини виступав чільний діяч соціал-демократичної партії Григоре Григоровічі. Ба навіть сам Янку Флондор та його прихильники (так звана група автономістів) уже навесні 1919 року публічно засуджували політику румунської держави, спрямовану на придушення національних меншин, висловлюючи свій жаль з приводу того, що вони проголосували за «безумовне об'єднання Буковини з Румунським королівством», та засуджуючи інтервенцію румунських військ у Покуття. На знак протесту проти зловживань стану облоги в Північній Буковині партія Флондора солідарно з Національними Радами українців, німців та євреїв бойкотувала вибори до румунського парламенту в листопаді 1919 року.

Тут потрібно також наголосити, що міфом, або в крайньому разі великим перебільшенням є твердження про надзвичайну ворожість у особистих стосунках між представниками політичних проводів українців та румунів на Буковині після окупації краю румунською армією. Насправді ж дружні або й навіть родинні взаємини між деякими визначними діячами українського та румунського політичних таборів не припинялися ніколи. Дружно-родинні стосунки мали Микола Василько та Ніку Флондор; того ж Ніку Флондора згадує як свого сердешного товариша Омелян Попович у «Воєнних споминах»; насамперед як до свого колеги по навчанню в університеті ставився до Іона Ністора Василь Сімович; щира приязнь упродовж десятиліть едала лідера українських греко-католиків Буковини Келестина Костецького та буковинського православного митрополита Володимира Репту.

З точки зору історичної перспективи нові українська та румунська національні спільноти Буковини виявилися набагато динамічнішими та стійкішими до випробувань I Світової війни та періоду після розпаду Австро-Угорської монархії, аніж архаїчна волоська двомовна спільнота, залишки якої зникли в вирі тогочасних подій. Та була риса, яку волоська архаїчна спільнота Буковини не могла передати ані румунській, ані українській модерним національним спільнотам – право автохтонного «первородства», що відрізняло буковинських «волохів» від інших етнічних та релігійних груп і яке було джерелом історичного права на панування в краї носіїв архаїчної «волоської» ідентичності. Сформовані в другій половині XIX століття модерні українська та румунська національні спільноти Буковини свідомо відреклися від багатьох рис, які були визначальними для їхніх «волоських» предків – прадавніх самоназв «русини» та «молдавани», обов'язковості походження від буковинських православних батьків, плекання окремої літургійної церковнослов'янської мови, кириличного правопису, старого календаря тощо. Ці зорієнтовані на Київ та Бухарест нові національні спільноти, що склалися з людей, відданих українській та румунській національним культурам без різниці крайового, релігійного чи навіть етнічного походження, перетворили Буковину зі спадщини давно мертвих героїв, руських князів та молдавських господарів, на землю тих людей, котрі на ній живуть і працюють, сучасних буковинських українців, молдаван та румунів.

Однак жодна з цих нових національних спільнот вже не мала якогось виняткового права, навіть морального, на Буковину в порівнянні з іншими модерними національними чи релігійними групами – німцями, євреями, поляками, липованами, вірменами чи угорцями. Відтоді майбутнє Буковини залежало лише від працелюбності та співвідношення чисельності найбільших національних спільнот і від їхнього територіального розселення, а єдино можливим способом повноцінно задовольнити національні потреби буковинських українців та румунів після розпаду Австро-Угорської монархії став поділ краю за національною ознакою й включення його української і румунської частин до складу відповідно української та румунської національних держав.

Олег Гром про румунський і молдавський національні проекти в Бессарабії в 1905-1914 роках¹⁸⁴

«В якості ще однієї демографічної особливості Бессарабії треба відзначити переважання сільського населення над міським. В Молдавії міське населення було малочисельним. До кінця XIX ст. 14,7% населення губернії мешкало в містах, і лише 14% з цих 14,7% були молдаванами. Це означало, що приблизно два молдаванина із ста були горожанами. При цьому далеко не всі з них були здатні сприйняти національну ідею, оскільки навіть в містах неписьменність була поширеним явищем, а під “письменністю” часто розуміли лише вміння самостійно написати власне ім'я.

Внаслідок слабого розповсюдження освіти молдавське населення залишалося індивідуальним до націоналістичних ідей (в рівній мірі до румунської, російської і “молдовенізму”, що зароджувався). З цієї ж причини майже всі автори проектів національного будівництва в Бессарабії своїм основним завданням ставили просвіту молдаван; росіяни за рідким винятком пропонували освіту російською мовою, а румуни і бессарабські інтелектуали відповідно рідною мовою.

Досить важко судити про етнічну ідентичність бессарабських селян і про ступінь її розвиненості, тому що сучасному досліднику майже не доступні джерела, що належать самим селянам, а ті дані етнографів, фольклористів і просто освічених людей, які мислили вже в національних категоріях, можуть бути значно викривлені. Тим не менше, можна стверджувати, що етнічна свідомість більшості романомовного населення Бессарабії мала архаїчний, традиційний патріархальний характер. В цих умовах, природно, не могло бути мови про утвердження серед бессарабського селянства ідеї приналежності до сучасної румунської нації, ані про формування власної національної ідентичності. Причиною цього стала політична і культурна ізоляція Бессарабії від інших територій, заселених носіями румунської мови. Такі важливі для формування румунської національної свідомості події, як повстання Тудора Владимиреску 1821 р., революція в Дунайських князівствах і в Трансильванії 1848 р., об'єднання Молдови і Цара Рومиняска (Валахії) в 1859 р., здобуття Румунією незалежності 1877-1878 р. не зустріли жодного відгуку в середовищі бессарабських молдаван, за винятком невеликої групи інтелектуалів і священників. Бессарабці виявилися поза процесами політичної і особливо інтелектуальної консолідації, які привели, врешті-решт, до появи “уявленої спільноти” румунської нації. Більше того, в Запрутській Молдові, яка зберегла незалежність після 1812 р., ідеї румунського націоналізму утвердилися й отримали широке розповсюдження лише в другій третині XIX століття, тобто Бессарабія виявилася ізольованою ще до того, як модерний румунський націоналізм міг бодай теоретично вплинути на неї.

Незнання того, що відбувалося за Прутом, серед бессарабських селян було масовим явищем. Терміни “румун” і “румунська мова” серед простого люду використовувалися вкрай рідко. Ще менше було людей, які застосовували їх для опису власної ідентичності. Так, відомий російський і радянський етнограф, уродженець Бессарабії Л. С. Берг згадує навіть про те, що бессарабці часто називали Румунію Молдовою. Американський автор Чарльз Вілсон Кларк, у своїй роботі, присвяченій Бессарабії, розповідає про курйозний випадок, який стався під час I Світової війни на румунському фронті, коли молдаванин, солдат російської армії, звернувся до румуна із запитанням, чи знає він молдавську мову. Той йому відповів, що молдавської мови не знає, а розмовляє лише румунською. На це солдат засмутився: “А я не знаю румунської мови”. При цьому обидва розмовляли однією мовою і чудово розуміли один одного.

Відомий румунський історик Онисифор Гібу так характеризував ставлення бессарабців до всього румунського: “Світська культура, привнесена із Заходу, здавалася їм смішною і небезпечною, бо суперечила законам предків і канонам, латинський алфавіт здавався їм оскверненням і відступництвом від істинного православ'я, оновлення молдавської мови, яка стала “румунською”, вони вважали відчуженням, іноземна династія сприймалася ними як останній ступінь до зникнення молдаван... Рік за роком душі бессарабців наповнював глибокий жаль до бідної Молдови, яка зрадила і традиції, і мову, і

¹⁸⁴ Подається за публікацією на сайті www.Dacoromania.org. Скорочений переклад автора з російської мови.

душу, і майбутнє як через очужинившихся боярів, так і короля-іноземця. Завдяки дезертирам, які переходили Прут і осідали в Бессарабії, ставалося так, що це почуття ніяк не стиралося з душ наших братів (тобто бессарабців), які вважають себе єдиними, хто залишився на правильній дорозі”.

Отже, у самосвідомості бессарабських селян зберігалося багато пережитків середньовічної молдавської ментальності. Подібний стан може бути схарактеризований як “народний молдовенізм”. З одного боку, цей “народний молдовенізм” певною мірою ставав перешкодою для сприйняття панрумунської націоналістичної доктрини і гальмував розвиток націоналізму в Бессарабії, а з другого – особливості етнічності бессарабських селян створювали потенційну можливість для побудови незалежних від румунського національних проєктів.

Румунський націоналізм, як і інші східноєвропейські націоналізми, розвивався в рамках “німецької моделі” націоналізму. Румуни визначали себе через призму спільного походження (римського, дакійського чи дако-римського), єдиної мови, спільної історії, особливої духовності. Подібне трактування не допускало будь-яких варіантів у визначенні національної ідентичності на всьому “румунському просторі», до якого незмінно включалася і Бессарабія.

На початок ХХ ст. в румунському націоналізмі остаточно оформилася концепція об’єднання всіх “румунських історичних провінцій” в “унітарну національну румунську державу”. В розробці ідеології “Великої Румунії” брали участь різні громадські і державні діячі, і насамперед, відомі румунські історики: Н. Йорга, К. Джуреску, А. Ксенопол, І. Ністор та інші. Їхні зусилля були спрямовані на пошук аргументів, які підтверджували би права Румунії на територію Буковини, Бессарабії, Трансильванії і Банату. Ця ідея інтенсивно пропагувалася як всередині країни, так і за її межами.

Найповніше відображення бессарабська проблематика знайшла в творчості одного з найавторитетніших націоналістів початку ХХ ст., історика Ніколае Йорги. Він, як і абсолютна більшість румунських націоналістів, вважав бессарабців невід’ємною частиною румунської нації. Він писав: “Ми знаємо, що в Бессарабії живуть румуни. Ми знаємо, що ніхто не зміг примусити їх відмовитися від давніх традицій і ніхто не зможе примусити. Ми обіцяємо, що віддамо все краще, що є в нас, віру і працю, щоб давня несправедливість була ліквідована і вільне національне життя запанувало й над цим краєм пітьми і рабства, краєм, куди кличе нас наше вічне право”.

Бессарабія для румунського націоналізму уявлялася в образі загубленої (pierdută) і вкраденої (gărită) частини національної території. Йорга писав з нагоди початку видання першої бессарабської газети румунською мовою (“Basarabia”), що вона – “голос давно загубленого брата, який чується знову далекий, нерозбірливий, який не просить про допомогу – бо ні він не шукає, ні ми не допомагаємо, – але який намагається сказати щонебудь мовою, якою він говорить у себе вдома...”.

Йорга безумовно знав, що бессарабська ідентичність дещо відрізняється від румунської. Він розумів, що це стосується не лише селян, але й священників і навіть частини інтелектуалів. “Бессарабські священники – “молдавани” (Йорга у всіх своїх працях бере етнонім “молдавани” в лапки) раді, коли можуть вести службу за “молдавськими книгами”, написаними кирилицею (оскільки багато з них не знають латинської грамоти, на якій пишемо ми)”. Вихід Йорга бачив у пробудженні румунського національного духу. “Ми працюємо на негайне пробудження всього народу. Нерозуміння верхів і неможливість неосвічених, нещасних низів повинно бути припинено. Не будемо шкодувати сил для того, щоб досягнути там (у Бессарабії) результату. І тоді, коли збереться до останнього класу національна територія, у мільйонів людей буде однакове почуття, однакова самосвідомість, однакова гордість, ми відповімо, на якій дорозі залишилися чужинці, котрі колись були панамі на землі наших предків”.

Особливе місце бессарабське питання займало в зовнішній політиці Румунського королівства. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття Румунія дотримувалася пронімецької зовнішньополітичної лінії. В зв’язку з цим прагнення румунського суспільства до об’єднання насамперед з Трансильванією не знаходило відгуку в урядових колах, а Бессарабія здавалася зручним об’єктом для зазіхань на випадок німецько-російського протистояння. Ці настрої отримали ще більшу популярність після ослаблення Росії, пов’язаного з поразкою Росії в російсько-японській війні та революційними подіями 1905-1907 років.

На цей період припадає активізація зовнішньополітичної діяльності Румунії на бессарабському напрямку. Так, наприклад, за ініціативою короля Карла I в атмосфері секретності під егідою монарха було створено комітет, яких повинен був займатися різною діяльністю в Бессарабії, переслідуючи кінцеву мету відділення провінції від Російської імперії і перехід її під владу Бухареста. За однією з версій, в рамках цього ж проекту вів у Бессарабії націоналістичну і революційну агітацію К. Стере. Очевидно, не без допомоги румунських урядових і громадських організацій були організовані товариства бессарабців у Румунії – “Товариство Мілков” і “Культурна ліга бессарабських румунів”.

Тим не менше, багато і в Румунії, і особливо за кордоном скептично ставилися до подібної політики. В своїй доповіді від 4 жовтня 1906 року німецькому канцлеру фон Булову керівник дипломатичної місії в Румунії дав їй таку характеристику: “Як продовження подій в Росії, воскресли ніколи не забуті мрії румунів про приєднання провінції Бессарабія до Румунського королівства. Багата румунська фантазія передбачає навіть повний розпад Російської імперії, який принесе Бессарабію в руки румунів”.

Говорячи про румунські національні проекти в Бессарабії, потрібно мати на увазі, що інтерес до того, що відбувалося за Прутом, був не постійним. Більшість націоналістичних і політичних маніфестацій були приурочені до різних знакових нагод, як, наприклад, революція 1905-1907 рр. Іншою подією, завдяки якій погляди румунів знову були повернуті за Прут, стало святкування столітнього ювілею приєднання Бессарабії до Росії. Громадська думка в Румунії сприйняла з обуренням саме святкування і те, як воно подавалося царською владою. Румунська преса, незалежно від політичної спрямованості, засудила сам факт іноземного панування над “одвічно румунською провінцією”. Відомий журналіст Константин Міле писав у статті “День трауру, день спогадів” у журналі “Adevărul”¹⁸⁵: “Сьогодні сповнилося сто років, як Бессарабію було украдено; коли по цей бік Пруту наші очі плачуть, по іншу – російські офіційні особи святкують століття цього викрадення». Ліберальний журнал “Mișcarea”¹⁸⁶ писав, що “за Прутом відбувається святкування тріумфуючої несправедливості, там свято болю обділеного народу. Там саркастичний сміх лукавства, тут – глибоке зітхання, яке знищує душі в марній жалобі”.

Святкування столітнього ювілею приєднання Бессарабії породило в Румунії спалах історичної літератури, присвяченої історії цієї провінції. Ніколае Йорга написав кілька десятків статей і книг з бессарабської тематики. Виступаючи в загальному руслі румунської громадської думки, він виявився одним з небагатьох, хто намагався висловити сумнів в успішності румунського проекту в Бессарабії. Він пояснював це відсутністю прагнення до об'єднання як в Бессарабії, так і в Румунії впродовж XIX століття. “Коли в 1812 р. здійснювалося викрадення (Бессарабії), ми не чули ні стогону, ні протесту... Ні одного голосу тоді і сотні плакальників сьогодні!”

Інтерес до бессарабської проблематики виявили також і румунські парламентарі. З ініціативи депутата Таке Полікрата було відправлено телеграму російській Думі. В цьому документі говорилося, що століття приєднання Бессарабії дає Румунії привід знову підняти “вічний і історичний протест проти політичної несправедливості стосовно синів цього народу, цієї нації заради інтересів сильнішого”.

Отже, румунський націоналізм розглядав Бессарабію як частину румунської національної території. В спрощеному вигляді уявлення румунів про межі румунської нації можна висловити фразою, яку приписують відомому поетові XIX століття Міхаю Емінеску: “Suntem români și punctum!”¹⁸⁷. На початку XX століття ці ідеї починають здійснюватися в зовнішньополітичній діяльності румунського уряду, який підтримував прорумунську агітацію в цій провінції. Відхилення бессарабців від “правильної” ідентичності (тобто румунської) сприймалося як проблема, розв'язати яку належало шляхом “відродження” румунського духу. В той же час, згідно із справедливим зауваженням Ч. Кінга, в реальності те, що збиралися робити румунські націоналісти в Бессарабії, “було меншою мірою відродженням, але швидше спробою побудови національної ідентичності з нуля”».

¹⁸⁵ Правда (рум.).

¹⁸⁶ Рух (рум.).

¹⁸⁷ Ми румуни і крапка! (рум.).

Рутенські батьки модерного русько-українського національного проекту

Утвердження української модерної національної ідентичності на Буковині як краю, що межував з територіями, на яких вже панували підтримувані державою високі культури польська, румунська і російська, було непростим багатоступеневим процесом. Цей процес можна порівняти з вилущуванням ядра ознак української нації з-під лушпини сторонніх впливів, причому цих сторонніх лушпин було кілька і всі вони намагалися не допустити до народження самостійної української нації. Перш за все буковинські русини за прикладом галичан та їхньої віросповідної формули відділили свою ідентичність від польських впливів; це завдання виконало народжене 1848 роком покоління діячів «рутенської» орієнтації. Радикальне відділення культурних і політичних інтересів буковинських русинів від «братерських» обіймів буковинських румунів здійснило покоління засновників товариства «Руська Бесіда» – шістдесятників XIX століття, діячів «малоруського» етапу українського національного проекту. Найважчим же випробуванням стало для буковинських русинів відділення від непроханої російської опіки; цю справу розпочало в середині 1880-х років і довершило вже напередодні I Світової війни покоління діячів русько-української (до початку XX століття) і української орієнтації. Відповідно до реалізації цих завдань ми ділимо цілість русько-українського національного проекту на Буковині на чотири етапи: «рутенський» (1848-1861), «малоруський» (1861-1884), «русько-український» (1884-1900) і «український» (після 1900 року).

Чому ми вживаємо назви «рутенський» для означення першого етапу модерного українського національного проекту на Буковині, що тривав від 1848 року до початку 1860-х років? Адже наприкінці XIX століття слова «рутенці», «рутенство» стали вживатися як символи крайнього консерватизму, та й сьогодні закарпатські сепаратисти використовують назву «рутени» для протиставлення її загальноприйнятій національній назві «українці». Однак все це пізніші паліативи, бо насправді в латинській мові «Ruthenia» є відповідником назви Русь в її широкому середньовічному розумінні, а рутенами в латинських джерелах називали всіх мешканців Русі. В Австрійській монархії вживання терміна «Ruthenen» на означення галицьких, угорських та буковинських русинів поодинокі зустрічається вже наприкінці XVIII століття, хоча лише після революції 1848 року ця назва витіснила з офіційного вжитку колишній термін «Russen».

Поняттям «рутенізм» у сучасному словнику української мови означається галицько-буковинський варіант літературної мови, що сформувався на кількох джерельних базах – південно-західному наріччю української мови, давній українській мові, запозиченнях з польської, румунської та західноєвропейських мов. Натомість у сучасній румунській та польській мовах термін «rutenism» або «rutenizm» виступає як синонім до «українізму», тобто виразу або звороту, перейнятого з української мови. Отже, для наддніпрянців рутенцями є хтось на заході, а для румунів та поляків – це хтось на сході. Тож, власне кажучи, рутенці або русини – це ми, буковинські та галицькі українці XIX століття, які, прокинувшись до незалежного національного життя, гордо проголосили в своїй першій відозві 28 квітня (10 травня) 1848 року: «...Ми, русини Галицкї, належимо до великого руського народу, котрий однимъ говорить языкомъ и 15 міліонѡвъ выносить, зъ котрого пѡлтретья міліона землю Галицку замешкує». Рутени 1848 року – це ті наші предки, котрі відважилися на рішучий революційний крок і майже одночасно з членами Кирило-Методіївського братства на Наддніпрянщині розпочали реалізацію власного національного проекту, не маючи за собою ні підтримки чужої держави, ні навіть достатнього розуміння власного руського люду, до котрого вони зверталися словами: «Вставайте жь, братья, вставайте зь довгого сну вашого, бо уже час! Будьмо тимъ, чимъ быти можемъ и повиннисьмо. Будьмо народомъ!!!»¹⁸⁸.

Однак від декларації про належність до великого руського народу до справжньої національної єдності лежав шлях довжиною у кілька десятиліть. За часів абсолютизму ізоляція між австрійською та російською частинами України, ба навіть між греко-католицькою Галичиною та православною Буковиною, що адміністративно входила до скла-

¹⁸⁸ «Зоря Галицка» (Львів). – 1848. – 3 (15) травня.

ду Галичини, не давала змоги реалізувати повноцінний український модерний національний проект. Про це так писав у листі до О. Бодяньського 4 грудня 1845 року Я. Головацький, перебуваючи на той час у Чернівцях:

«Як в Галиції польська стихія все перемагає і під себе горне, так на Буковині все німеччина опановала і давить, хоть може не так сильно, рушину и волощину. Самі русини, удержавшись при православ'ї, радніше волохами називаються на против уніатов, которих звет русинами. Русини же уніати и православні живут меж собою як в Прешбурку словаки католицькі из протестантскими. Уніати пишнються своим буцём вышшим просвѣщеніем, а православні выдят в них лишень міст, через котрый до римо-католиків переходится. Так щасливо удаєся австрійское divide¹⁸⁹.

Буковинські православні просили высочайшее правлѣнье, чтобы им було позволено спровадити богослужебных книг на словенском языкѣ для русских из Кіева або Москвы, а для волоских приходов в волоском языкѣ из Яс и высочайшее правлѣнье милостиво рачило им ту просьбу отказати... чтобы не було сношенія ни с Молдавіей, ни с Росією»¹⁹⁰.

Весна народів 1848 року застала буковинських русинів цілком не готовими до великих революційних змін, які кардинально змінили життя монархії. Конституція проголосила свободу і рівноправність націй, тож кожному політично активному індивідууму потрібно було негайно визначитися зі своєю приналежністю до тієї чи іншої нації. Старі формули «русинства», про які писав Яків Головацький: «В Галичині лише той називається русином, хто сповідує віру грецьку. Як тільки змінить свою віру на римську, що все частіше відбувається, зразу ж перестає бути русином і стає поляком», – на Буковині могли придатися хіба що для носіїв архаїчної руської ідентичності, які сповідували греко-католицьку віру. Натомість вони були цілком непридатними для носіїв архаїчної волоської ідентичності, бо тут і русини, і молдавани в більшості своїй сповідували віру «волоську» (православну).

На Буковині вже з весни 1848 року спостерігається використання руської мови в різних ділянках громадського життя – і в офіційних розпорядженнях до буковинських селян окружного старости Георга Ісеческула, і в зверненнях до буковинської консисторії студентів духовної семінарії, і у листуванні православних священників між собою та з консисторією, і у виданні книжок руською мовою в Чернівцях. Тому буковинські русини, поза всяким сумнівом, не мали б застережень до первісних постулатів культурної програми Головної Руської Ради у Львові, внесеної до протоколу другого засідання Ради від 21 квітня (3 травня) 1848 року: «говорено о томъ, чтобы въ письмахъ нашихъ русскихъ трыматися мовы народа, однако съ правописаниемъ етимологическимъ... оураджено меже собою ѣ на засѣданіяхъ по руски говорити»¹⁹¹. Ще більше відповідав уподобанням руських книжників Буковини, а водночас православних священників, таких як Василь Ферліевич чи Яків Воробкевич, панегірик на адресу прадавніх слов'янських форм староукраїнської літературної мови, проголошений Яковом Головацьким 11 (23) жовтня 1848 року під час загального засідання Собору Руських Вчених у Львові:

«Ми найбогатші із словен в памятники словесности ще із тої пори, коли в Європі лиш трома бесідами писано, то єсть греческою, латинскою і словенскою. Переберім тіі дорогі забитки, вчитаймо ся в них, заглибім душу в тій безодні руского духа і руского житя, а знайдемо скарбницю неперебрану! Все, що писано на Руси, маємо взяти під увагу, розібрати, іслідити, іспитати, маємо витягнути, висати все, що є наше, родиме, руске. Кождий признає, що язык, нині з уст народа взятий, недостаточний до вираженя всего того, що наука тепер требує; нашо-ж нам голову ломати над творенем нових слів, котрі кто знає, чи удадут ся так зложити, щоб не були противні духови языка. Сягнім до нашого джерела, до тої відвічної колодязи, там множество слів готових: хоть глубоко сягати, але здорова, чиста вода.

Тії то стародавні памятники рускі суть ріжним накорінком, на котрім має нарости дерево народної словесности; чим дальше коріння сягає, тим буйніше било росте, чим більше дерево, тим ширше і красче розростают ся галузи. На тім предвічнім тлі розмальємо своєрідними красками образ нашого народного життя, на тій камінній цолті, на цім

¹⁸⁹ Розділяй (лат.).

¹⁹⁰ За століт. Матеріяли з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття за редакцією академіка Михайла Грушевського. Книга п'ята. – Харків-Київ: Державне видавництво України, 1930. – С. 135.

¹⁹¹ Головна Руська Рада 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. – С. 19.

народнім цілцю, а не на утлім деревю самого простонародного языка побудуємо храм народного просвіщення, народної словесности, котра не буде хвилевою забавкою декого, але заживним кормом всего народа»¹⁹².

Ці постулати – користування етимологічним правописом та народною мовою, збагаченою формами та лексикою староукраїнської літературної мови – разом з вживанням самоназви «русин», «руський» (німецькою мовою «Ruthen», «ruthenisch») та назви «Русь» на означення батьківщини являли собою кредо «рутенського» етапу «українського» національного проекту, який відтоді домінував в австрійській Україні впродовж наступних десятиліть.

Однак політична програма, проголошена Головною Руською Радою в цитованій вище відозві від 28 квітня (10 травня) 1848 року, залишала буковинських русинів поза фокусом своєї уваги. Так само дискримінаційним стосовно православних буковинських русинів як визнавців православної «волоської» віри був і пункт статуту Головної Руської Ради, ухвалений на четвертому засіданні Ради 26 квітня (8 травня) 1848 року: «членомъ собранья може бути каждый честный русинъ греческого обрядка, признающийся до руской народности»¹⁹³. Єдиною втіхою для буковинців могла бути хіба та обставина, що офіційне видання Головної Руської Ради часопис «Зоря Галицька» декларував себе як «письмо повременное для справъ народныхъ, политическихъ и церковныхъ, словесности и господарства сельского галицко-угорско- и буковинско-русского народа». Втім, перша докладна стаття про буковинсько-руські справи з'явилася в «Зорі Галицькій» аж восени 1849 року...

Взагалі ж, читаючи ті нечисленні буковинські згадки в галицько-руських джерелах, датованих 1848-1849 роком, важко позбутися враження, що їх автори знали про Буковину щонайбільше з таких видань, як опис краю ректора Чернівецької духовної семінарії Теофіла Бендела, а не з живих контактів з буковинськими русинами. Т. Бендела ж, хоча й побіжно згадав одним словом про наявність на Буковині рутенів (Ruthener) та гуцулів (Huzulen)¹⁹⁴, назагал же ототожнював буковинський крайовий народ з молдаванами.

Головна Руська Рада в своєму меморіалі від 19 (31) липня 1848 року, наприклад, перерахувавши в переліку народів дореволюційного королівства Галичини, «яке простягається від Кракова до найдальших кордонів Буковини», русинів (Ruthenen) та волохів (Wallachen), водночас заявила про те, що «русини як корінні мешканці населяють компактною масою 12 східних округів Галичини»¹⁹⁵, не включивши сюди округу буковинського. В пізніших же меморіалах Головної Руської Ради, які стосуються поділу Галичини, ні про Буковину, ні про буковинських русинів немає і побіжної згадки.

Те, що для діячів Головної Руської Ради віросповідання стояло на першому місці, а народність на другому, видно з порівняння їхнього ставлення до закарпатських русинів греко-католиків і до буковинських русинів православних. Якщо Головна Руська Рада в 1849 році на кількох своїх засіданнях ухвалювала рішення «попирати справу соединенія русинів оугорскихъ и галицкихъ», «абы оугорско рускій народъ й земля були съ нашою рускою Галицією соединени», «о прилученю братей нашихъ закарпацкихъ до насъ», то православних буковинців у протоколах Ради взагалі жодного разу навіть не названо русинами, як ніколи не названо й Буковину буковинсько-руською землею. Тому-то й діяльність Головної Руської Ради знайшла жвавий відгук лише в середовищі буковинських греко-католиків, зокрема духовенства та учнів старших класів Чернівецької гімназії, багато з яких походили з Галичини. Лише буковинські русини греко-католики входили до складу Чернівецької деканальної ради, однієї з п'ятдесяти деканальних рад, утворених Головною Руською Радою на території Галичини і Буковини.

Кілька разів у протоколах Головної Руської Ради зустрічаємо записи про кошти, які збирали буковинські русини і пересилали до Львова на потреби Ради та руських стрільців; цю діяльність координував Чернівецький деканат греко-католицької церкви,

¹⁹² Твори Маркіяна Шашкевича і Якова Головацького. Руска писменність. III, 1. Видане друге. – Львів: Накладом товариства «Просьвіта», 1913. – С. 249-250.

¹⁹³ «Зоря Галицька» (Львів). – 1848. – 11 (23) травня.

¹⁹⁴ Bendella T. Die Bukowina im Königreiche Galizien. – Відень: H. F. Müller's Kunsthandlung, 1845 – С. 13.

¹⁹⁵ Denkschrift der ruthenischen Nation in Galizien zur Aufklärung ihrer Verhältnisse. – Львів: Друкарня Міхала Поремби, 1848. – С. 1.

зокрема, в Кіцмані гроші для руських стрільців збирав священник Семен Гаморак (записи від 4 (16) жовтня 1848 року, від 17 (29) червня 1849 року, від 24 липня (5 серпня) 1850 року)¹⁹⁶. 17 (29) грудня 1848 року активний діяч Коломийської Руської Ради, автор першого в Галичині українського букваря, надрукованого цивільним шрифтом, Йосафат Кобринський звернувся з листом до Головної Руської Ради у Львові з проханням посприяти йому в налагодженні викладання руської мови в Чернівцях¹⁹⁷. 13 (25) січня 1849 року Головна Руська Рада у Львові отримала з Чернівців новорічне привітання від гімназійної молоді – «стихъ вѣдъ гимназистѣвъ Черніовецкихъ на новый рѣкъ – Радѣ Головнѣй»¹⁹⁸. А вже 4 (16) лютого 1849 року до Головної Руської Ради через чернівецького декана Теодора Максимовича до Головної Руської Ради надійшло «прошеніє ученикѣвъ лѣцеальнихъ Черновецкихъ, дабы науку вѣры не проповѣдати имъ вѣ чужомъ, але вѣ рускомъ языкѣ»¹⁹⁹. Однак всі ці заходи Головної Руської Ради стосувалися лише буковинських русинів греко-католицького віросповідання. Православні ж буковинські русини, залишаючись і надалі носіями архаїчної «волоської» ідентичності, ставилися до цих зусиль як до чогось чужого, ще більше посилюючи роздратування і відчуження в провідників галицьких русинів.

Зокрема, буковинські вчені зігнорували засідання Собору Руських Вчених у Львові в жовтні 1848 року, про що 15 (27) жовтня 1848 року доповідав Головній Руській Раді заступник голови Ради Іван Борискевич: «по листу Гакмана учені буковиньски для того не пребули, що мают ся готовити, абы богословіє по своему преподавати»²⁰⁰. «По своему» в цьому випадку означало «по-румунськи», бо викладання саме румунською мовою (замість латинської) запровадив того року в чернівецьких православних вищих духовних навчальних закладах владика Євгеній Гакман; це визначення дуже добре характеризує тогочасне ставлення галичан до буковинців як до румунів. Однак потрібно було ще цілого року ігнорування лідерами буковинських волохів політичних домовленостей з галицькими лідерами, для того щоб Головна Руська Рада виступила на захист прав буковинських русинів.

Загалом же немає нічого неймовірного, що в 1849 році, керуючись переконанням: «вони не такі як ми, отже вони не є русинами», керівництво Головної Руської Ради коштом національних інтересів буковинських православних русинів уклало своєрідний пакт про розподіл сфер впливу та про взаємопідтримку з лідерами буковинських «волохів». Змістом цього пакту було взаємне визнання Галичини як руської землі, а Буковини як землі «волоської» та обіцянки сторін підтримувати один одного в центральних державних установах для досягнення стратегічних цілей сторін. Метою русинів було домогтися поділу Галичини на східну руську і західну польську окремі провінції; для «волохів» метою було виділення Буковини зі складу Галичини в окрему «волоську» провінцію. Але якщо для владика Євгенія Гакмана «волохами» були всі православні буковинці без різниці їхньої мови, то для творців румунського модерного національного проєкту не було найменших сумнівів, що буковинські волохи є етнічними румунами.

Найголовнішою публічною маніфестацією цього пакту стало засідання «Головної Руської Ради» у Львові 4 (16) лютого 1849 року, на якому зустрілися депутати до цісаря, післані Головною Руською Радою, та депутати до цісаря від Буковини, які їздили в Оломоуц вітати зі вступом на престол Франца-Йозефа I. Сторонньому спостерігачу могло б здатися, що цей захід являв собою міжнародну зустріч української та румунської делегацій, на якій обговорювалися стосунки між українцями та румунами, хоча всі присутні там члени від Буковини були звичайними буковинськими православними русинами («волохами» в галицькій термінології). Ось як описує цю зустріч Кость Левицький на підставі сучасних документів:

«Засіданне розпочалось представленням Раді висланників з Буковини до цісаря. Їх привитав Іван Борискевич сердечними словами нагадуючи, як галицькі русини з дав-

¹⁹⁶ Головна Руська Рада 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. – С. 76, 197, 211.

¹⁹⁷ Там само. – С. 182.

¹⁹⁸ Там само. – С. 185.

¹⁹⁹ Там само. – С. 198.

²⁰⁰ Там само. – С. 81.

них давен з румунським народом (волохами) жили в мирі і любові та собі взаємно помагали, чого свідоцтвом є руська церква у Львові, котра називається волоскою; що межі волооськими князями були русини; що руською мовою на Буковині не погорджується і що не один русин найшов на Буковині свій захист, та закінчив, що русини хочуть з румунами як своїми добрими сусідами надалі в мирі і любові жити.

На те відповів професор Николай Гакман, що Буковина радує ся тому, як нарід галицько-руський тою дорогою поступає, що не хоче нічиєї кривди, а тільки о те упоминає ся, що йому справедливо належить ся, та що Буковина бажає з Русію галицькою в мирі та любові жити»²⁰¹.

При цьому ні для кого не було таємницею, що минув лише один тиждень від того часу, як ця ж буковинська делегація внесла до державної ради в Кромержижу повторну петицію про від'єднання Буковини від Галичини на підставі того, що Буковина є «репрезентантом окремої романської нації», а «переважна частина мешканців Буковини знає лиш мову волоску». Наступного ж дня, 5 (17) лютого 1849 року уповноважені сільських громад Серетського повіту Буковини подадуть до міністерства внутрішніх справ Австрії петицію на підтримку вимоги українських депутатів Василя Моргоча, Івана Долинчука, Георга Тиміша та Василя Кирсті від 17 грудня 1848 року про залишення Буковини в складі Галичини (11 січня 1849 року прохання про залишення Буковини у складі Галичини подав до австрійського парламенту і депутат Лук'ян Кобилиця). Цю петицію першим підписав, а, очевидно, і уклав не без відома Головної Руської Ради у Львові Ігнатій Бучацький, член буковинської деканальної Руської Ради і греко-католицький священник в Сереті.

Та мине ще два тижні – і в наданій новим цісарем конституції від 4 березня 1849 року Буковину буде визнано окремим коронним краєм. Дивовижно, але в жодному документі Головної Руської Ради, представники якої в 1848 році відстоювали домагання про об'єднання Буковини з Галичиною, так само як і в стенографічних протоколах австрійського парламенту 1848-1849 років немає і згадки про якісь протести чи іншу реакцію лідерів галицьких русинів на відірвання від Галичини оселених компактною масою кількасот тисяч мешканців, що розмовляли руською мовою.

Особливо вимовною виглядає мовчанка одного з провідників Головної Руської Ради єпископа Григорія Яхимовича на засіданні конституційної комісії, яка розглядала справу відділення Буковини від Галичини в лютому 1848 року. Вже при розгляді питання про поділ Галичини на руську та польську частини Г. Яхимович пояснював причини спору між поляками і русинами виключно різницею релігій, чим не міг переконати решту членів комісії. При розгляді ж питання про відділення Буковини від Галичини Г. Яхимович взагалі не брав участі в обговоренні, «український голос знов не відзивався»²⁰², як делікатно напише про це згодом Михайло Лозинський. Проти відділення Буковини від Галичини, мотивуючи це національними інтересами буковинських русинів, говорив тільки чеський посол Рігер, на жаль, безуспішно.

Між тим, на згаданому засіданні конституційної комісії розглядалися чотири петиції мешканців Буковини на підтримку вимоги відділення Буковини від Галичини і чотири петиції з протестами проти такого відділення. При цьому винятково релігійна мотивація Г. Яхимовича щодо необхідності поділу Галичини на руську і польську частини виявилася некорисною і в справі захисту прав буковинських русинів, бо підсилювала позицію румунів, котрі саме з релігійних мотивів вимагали відділення православної Буковини від католицької Галичини. Польський депутат Земялковський вказував «на депутацію з Буковини, яка протестує проти всякого поділу; та коли має бути утворена провінція на основі релігійної ріжницьі, тоді і з неї треба утворити окрему провінцію на основі її приналежности до грецької незлученої церкви»²⁰³.

Відповідь на таку дивну, на перший погляд, непослідовність знаходимо в протоколі Головної Руської Ради від 2 (14) вересня 1849 року, де записано: «Б'єскуць ромунийский попирає в В'єдні, подякувати – и просити о под'єл Галиції»²⁰⁴. Згаданий тут «б'єскуць ро-

²⁰¹ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1918. – Львів: Накладом власним, 1926. – С. 51.

²⁰² Лозинський М. Утворенне українського коронного краю в Австрії. – Б.м.: Накладом видавництва, 1915. – С. 42.

²⁰³ Там само. – С. 33-34.

²⁰⁴ Головна Руська Рада 1848-1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції. – Львів: Інститут Історії Церкви Українського Католицького Університету, 2002. – С. 133.

мунський» – це буковинський єпископ Євгеній Гакман, який підтримав певні кроки галицьких делегатів у справі поділу Галичини і від якого чекали дальшої підтримки цієї вимоги Головної Руської Ради.

Втім, це був останній знак співпраці між галицькими русинами та буковинськими румунами, які, вочевидь, втратили інтерес до цієї співпраці, досягнувши бажаної мети – відділення Буковини від Галичини. На засіданнях Головної Руської Ради 4 (16) листопада 1849 р. член Ради Антоній Павенцький заявив, що буковинські волохи «неприятнымъ духомъ зачинаютьъ объявлятися напротивъ нашихъ в Буковинѣ замешкалыхъ русиновъ». «Русины въ Буковинѣ до насъ ся не удавали. Мы ихъ потребъ не знаемъ. На наши одозвы, котрисьмо вторикъ до нихъ послали, нам не одповѣли»²⁰⁵ – цю роздратовану відповідь голови Головної Руської Ради Михайла Куземського можна пояснити тим, що на той час він уже добре розумів, як буковинські румуни обвели довкола пальця галицьких русинів.

Однак навіть тепер єдиною реакцією галицько-руського проводу стала стаття «Русины буковиньски и письмо румунское «Буковина», в якій читаємо: «Коли въ иньшихъ краяхъ уже признають истноване русиновъ, спостерегаемо зо смуткомъ, що въ третомъ коронномъ краю державы австрійской, въ котромъ руская народность становить значную часть жительствова и давнѣйше всегда узнавана була, голоса противъ неї и противъ правамъ еї тамъ принадлежащимъ зачинаются обзывать. Мовимо тутъ о Буковинѣ. Вызнати довжнї смо, що тїи голоса съ тымъ болшимъ бодемъ насъ доткнули, чимъ менше сподѣванї приходять... Суть то голоса той жмени румуновъ, которая увзялася воеводство Буковиньске jako исключительно румунскую область представляти»²⁰⁶.

Позитивний же результат цієї загалом неприємної для українців історії полягав у тому, що вона врешті-решт змусила політичний провід австрійських русинів визнати місце Буковини як третьої за значенням, поряд з Галичиною та Угорщиною, заселеної русинами провінції Австрійської монархії. «Ми всіх уважаємо русинами, хто до нас признається, чи він уніат, чи православний. Адже є і латинники рускі! Жадаючи своїх шкіл, ми не хочемо кривди для волохів» – якщо б з такою заявою Головна Руська Рада виступила не восени 1849 року, а навесні 1848 року, то немає сумніву, що підтримка буковинськими русинами перших виявів організованого українського національного життя в Австрії була б набагато інтенсивнішою. Це визнання є тим більш важливим, що ознаменувало створення єдиної руської нації на території цілої австрійської України, адже за визначенням Е. Гелнера «певна група людей (наприклад, мешканці визначеної території, носії однієї мови) стає нацією там і тоді, де і коли члени цієї групи однозначно визнають спільні взаємні права та обов'язки завдяки членству в цій групі. Саме наявність таких відносин, а не якісь інші спільні ознаки (хоч якими б вони були) перетворює їх на націю і відокремлює їх від усіх, хто до неї не належить»²⁰⁷.

За часів абсолютизму, що наступили в Австрійській монархії після 1850 року, не лише політична, але й громадська та культурна діяльність буковинських русинів майже цілком припинилася; зрештою, подібно малася справа і в Галичині. «Коли-ж не стало Головної Ради Руської, що пробудила земляків до житя, то Галицка Русь попалась зновъ въ духову мертвоту»²⁰⁸, – писав Омелян Огоновський про наслідки самоліквідації Головної Руської ради 17 (30) червня 1851 року. І все ж наступне десятиліття не стало для русинів пропашим часом, бо запроваджене ще в конституційні роки навчання руською мовою в початкових школах та руської мови й літератури в середніх школах Буковини продовжувалося, поширюючи елементарну національну свідомість на все ширші верстви буковинців. «Наука ся була вправдъ дуже примитивна, всежь таки она будила вже почутъ національне, а заходивши сюда деколи въ той часъ письма та вѣсти про рухъ литературный и народный въ сусѣднѣй Галичинѣ скрѣпляли зароджуюче ся самопознанье»²⁰⁹, – констатував через чверть століття С. Смаль-Стоцький. В розпорядженні буковинського уряду від 11 грудня 1858 року про запровадження шкільного навчання національними

²⁰⁵ «Зоря Галицка» (Львів). – 1849. – 10 (22) листопада.

²⁰⁶ Там само. – 24 листопада (6 грудня).

²⁰⁷ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 36.

²⁰⁸ Огоновській О. Історія літератури руської. – Львів: Накладом Товариства імені Шевченка, 1889. – С. 37.

²⁰⁹ «Буковина» (Чернівці). – 1886. – 1 (13) липня.

мовами вперше чітко було поділено територію Буковини на руську, румунську і змішану, причому варто зазначити, що згадані в цьому документі етнічні кордони існують і донині:

«1. Чисто руськими є місцевості в більшій частині повітів Садагура, Кіцмань, Заставна, Станівці, Вижиця і Путилів.

2. Чисто румунськими є громади в більшій частині повіту Сторожинець, в південній частині повіту Серет, в повітах Радівці, Солка, Сучава, Гура-Гумора, Кімполунг і Дорна.

3. Змішаними, тобто заселеними приблизно однаковим числом румунів і русинів є місцевості в східній частині повіту Садагура, в цілому повіті Чернівці, в північній частині повіту Серет і в південно-східному виступі повіту Сторожинець.

4. Нарешті, біля Серету і Кімполунгу знаходяться руські анклав, оточені румунським населенням»²¹⁰.

Визначення і стабілізація українсько-румунського культурного кордону, державна підтримка загальної початкової освіти руською мовою в цих кордонах, намагання влади Євгенія Гакмана спертися на організований рух буковинських русинів у своїй безкінечній суперечці з політичними провідниками буковинських румунів – усі ці обставини зробили цілком реальною розбудову українського національного проекту на Буковині, спершу в його «рутенській» та «малоруській» формі, а згодом вже у формі «русько-українській». Його реалізувала плеяда діячів уже наступного десятиліття, яких з повним правом можемо назвати «будителями буковинської Русі-України».

Їх було небагато – кільканадцять, згодом кількадесят діячів, які свідомо взяли на себе завдання перетворити аморфне слов'янське населення Північної Буковини в таку ж повноцінну націю, якою були або якою хотіли стати інші народи Європи. Частина з них ступила на цей шлях під впливом поезії Т. Шевченка та народних пісень, іншу частину надихала слава княжої Русі та гордість за стару руську культуру. Впродовж майже чверті століття український проект на Буковині будувався спільно прихильниками двох мовних традицій, які можна визначити як «котляревщину» та «сковородинівську формулу», народної мови та давнього літературного «языка», українофілів та русофілів.

²¹⁰ Normalien der Bukowinaer gr.-or. Diöcese von 1777-1886. III Band. – Чернівці, 1893. – С. 1245.

Малоруська сторінка українського національного відродження Буковини

В сучасній російській науковій літературі прийнято розглядати «малоруську» ідентичність як регіональну ідентичність в рамках концепції триєдиної руської нації у складі великоросів, малоросів та білорусів, на протигагу «українській» ідентичності як окремій національній ідентичності. Зокрема, на думку О. Міллера, така «малоруська» ідентичність могла мирно співіснувати з «общерусскою» ідентичністю, натомість з 1850–1860 років ми можемо говорити про боротьбу малоруської (або общеруської) та української версії ідентичності в Україні²¹¹.

З іншого боку, в сучасній українській традиції міцно вкорінилося визначення поняття «малоросійства» як хвороби бездержавності (В. Липинський) чи як еквівалента нашої окраденості, ба навіть тотальної капітуляції ще перед боєм (Є. Маланюк). Однак помилкою було б переносити це негативне ставлення до поняття «малоросійський» чи «малоруський» на епоху 1860–1880 років, вирішальну для долі модерного українського національного проекту. В той час поняття «малоруської» і «української» ідентичності найчастіше вживалися як синоніми на означення окремої національної ідентичності, спільної як для австрійських русинів, так і для наддніпрянців. Водночас діячами українського національного відродження Буковини, крім давньої назви Русь, на означення своєї великої батьківщини запроваджується вживання ще й назви Малоросія та Україна (рідше). Саме тому ми назвали «малоруським» етап українського національного проекту, який реалізовувався між 1861 та 1884 роками трьома творцями української нації на Буковині, поетами Юрієм Федьковичем, Сидором та Григорієм Воробкевичами.

В тому, що поняття «малоросійства» в той час не містило в собі жодного негативного змісту, а було еквівалентом сьогоднішнього поняття «українство», можемо переконалися з листів одного з батьків українського національного проекту Пантелеймона Куліша, написаних ним у жовтні 1858 року до відомого російського діяча Сергія Аксакова: «Ми, малоросіяни, більше, ніж будь-яка народність в Російській імперії позбавлені свободи слова; ми співаємо свою пісню на чужій землі... Ми маємо проти себе не лише уряд, але й вашу громадську думку. Ми маємо проти себе навіть наших земляків-недоумків. Нас горсточка, котрі бережуть віру в нашу будучність, яка, на наше глибоке переконання, не може бути однаковою з будучністю великоруського народу. Між нами лежить така ж прірва, як між драмою і епосом; і те, і інше є творінням божественного генія, але дивно було б чекати, щоб вони злилися в один рід!»²¹².

Малоруським називав свій народ, а малорушиною рідну руську мову відомий вчений та громадський діяч народолюбського напрямку Омелян Партицький, автор першого в австрійській Україні німецько-українського словника, виданого у Львові в 1867 році. «Надїймо ся, – писав О. Партицький в передмові до цього видання, – що недалекий тоть чась, где бесѣда наша достигне тоѣ досконалости, яку ѣй завѣщали оѣдь давна нашѣ и сторонкѣй писателѣ, котрѣ малоруську бесѣду надѣ уѣ славянскѣй виносили и ю первославили...»²¹³. Наступне, епохальне для розвитку літературної української мови в Галичині та на Буковині видання німецько-українського словника, укладеного професором гімназії в Станіславові Євгеном Желехівським і виданим у Львові в 1886 році, взагалі носить назву «Малоруско-німецький словарь»; тут назва «малоруский» є відповідником німецького терміна «Ruthenisch».

Рік 1861 вважається переломним для українського національного відродження в австрійській Україні насамперед як рік широкого ознайомлення галичан і буковинців з творчістю Тараса Шевченка, на смерть якого відгукнувся в львівському «Слові» Юрій Федькович такими віщими словами:

*Спи ж ти, руский соловію,
Я за тебе тужу,
А як тутки зазоріє —
Я тебе пробуджу.*

«Изъ середь руского народа, зъ семьи буковинскихъ верховинцовѣвъ, поетичнымъ настроеньемъ духа богато одаренныхъ, явился для насъ пѣвецъ, самородный геній людовой

²¹¹ Миллер А. Дуализм идентичностей на Украине // Отечественные записки (Москва). – 2007. – № 1.

²¹² Державний архів Російської Федерації. – Фонд 109, Секретний архів. – Оп. 1. – Спр. 1762. – Арх. 1-2.

²¹³ Партицький О. Німецько-русский словарь. – Львів: Накладом М. Димета и Автора, 1867. – С. IV.

поезіи, который, мовъ фениксъ, на противоположномъ кранци Малои Руси возлетѣлъ изъ родинныхъ горъ, абы новымъ житьемъ засіяти понадъ попелища, въ которыхъ скрыто недавно посвятныи останки Тараса Шевченка», – в такому піднесеному тоні вітав поетичний дебют Федьковича Богдан Дідицький. В березні 1864 року з ініціативи Сидора Мартиновича відбулося перше публічне вшанування пам'яті Тараса Шевченка панахидою в церкві св. Параскеви в Чернівцях, яке стало традицією, і про яке преса писала: «Сей актъ много доброго сдѣлалъ, возбудилъ чувства въ нашей молодѣжи русской и показалъ, что и на Буковинѣ мы отъ сна великого встали и про свою словесность гадати зачали»²¹⁴.

Однак не меншу вагу мали і політичні фактори, завдяки яким саме 1860-ті роки на Буковині увійшли в історію як десятиліття пробудження Русі і руського духу. З одного боку, для австрійської Русі «рік 1860-ий, почин нового конституційного життя, був тим подувом весняного леготу що розбудив приспану свідомість посеред світнішої верстви руської суспільности, а також вплинув на зміну настрою і духа шкільної молодези»²¹⁵, – згадував Олександр Барвінський. З другого боку, російський імперський уряд аж двічі впродовж цього етапу – в 1863 та 1876 роках – своїми офіційними указами забороняв вільний розвиток української культури, намагаючись зупинити процес становлення окремої української нації.

Найбільшою шкоди українському рухові завдав циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва 1863 р., який проголошував, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может, и что наречие их, употребляемое простонародьем, есть тот же русский язык, только испорченный влиянием на него Польши; что общерусский язык так же понятен для малороссов, как и для великороссиян, и даже гораздо понятнее, чем теперь сочиняемый для них некоторыми малороссами, и в особенности поляками, так называемый украинский язык. Лиц того кружка, который усиливается доказать противное, большинство самих малороссов упрекает в сепаратистских замыслах, враждебных к России и гибельных для Малороссии»²¹⁶.

Валуєвський указ заборонив друкування українською мовою шкільних і релігійних видань, не накладаючи прямої заборони на друк художньої літератури. Така вибірковість у забороні видань лише певного напрямку була не випадковою. Російському урядові йшлося не про те, щоб заборонити інтелектуалам писати і видавати твори українською мовою. Його наміром було не допустити до поширення цих видань серед простого люду. Валуєвський указ 1863 р. був спрямований на те, щоб перешкодити українському рухові перетворитися із заняття вузького кола інтелектуалів у масове явище. На свій спосіб російський уряд засвідчував свою політичну далекозорість, адже розвиток масового українського руху становив серйозну потенційну загрозу для територіальної цілісності імперії.

Присвоєння колишніми русинами-малоросами модерної української національної ідентичності сприймалося урядовими колами Російської імперії не лише як загроза пануючій російській культурі, але й як загроза для самого існування російської держави. Коли в 1873 році Михайло Лободовський зумів видати перекладену українською мовою повість «Тарас Бульба» М. Гоголя та безкоштовно роздавав її й інші українські книжки селянам, це викликало не лише донесення начальника Волинського губернського жандармського управління підполковника Бельського від 3 квітня 1876 року. Ініціатор заборони української літературної мови Михайло Юзефович у своїй доповідній записці з обуренням зазначав, що в згаданому перекладі «Тараса Бульби» слова «русская земля, русский» усунуті і замінені словами «Україна, українська земля», а наприкінці по-пророчому проголошений навіть свій майбутній «український цар». І хоча насправді слів про «українського царя» в перекладі не було і вони існували лише в уяві М. Юзефовича, однак навіть припущення про це зіграло не останню роль у підписанні царем Олександром II 16 травня 1876 року горезвісного «Емського указу» про заборону української мови.

Вже в середині 1860-х років у західноукраїнському політикумі викристалізувалися дві протилежні позиції щодо шляхів подальшого розвитку австрійських русинів і російських малоросів. «Мы не рутены зъ 1848 року, мы настоящие рускіе»²¹⁷, – заявляв у програмній статті «Поглядь въ будущность» у 1866 році Іван Наумович. Іншої думки дотримувалися діячі української орієнтації, так звані народовці. «Есть два руских народи, южно-русский і сіве-

²¹⁴ «Слово» (Львів). – 1864. – 11 (23) березня.

²¹⁵ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 57.

²¹⁶ Лемке М. Эпоха цензурных реформ 1859-1865 гг. – Санкт-Петербург, 1904. – С. 303.

²¹⁷ «Слово» (Львів). – 1866. – № 59.

ро-руський, або, як інакше називають, малоруський або український, і великоруський чи московський... Ми малоруський народ, не ляхи... Що до літератури – то наш язык той язык, що живий наш нарід уживає – хочемо ним писати – его в школи, уряди увести, ним просвіту між народ рознести»²¹⁸, – писав у 1867 році Осип Барвінський до Сидора Воробкевича.

Сьогодні ми згадуємо головню тих будителів буковинської Русі, які писали народною мовою і яких сьогодні визнано класиками нової української літератури – Юрія Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів. Їх вплив на формування української національної свідомості буковинців продовжуватиметься доти, доки діти вивчатимуть у школах написаний Ю. Федьковичем у 1863 році заклик до єднання австрійських українців:

*Мости, брате Олексіку,
Мости ти, мій друже,
Єдної нашу Буковину
З Червоною Русев.*

*Най Черемош запінений
І Чорний, і Білий
Із братією руською
Нас більше не ділить!*

доки кожна буковинська дитина пам'ятатиме як молитву написані С. Воробкевичем у 1869 році слова:

*Ой тому плекайте, діти,
Рідну руську мову,
Віться складно говорити
Своїм рідним словом!*

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!*

доки до наших сердець промовлятимуть написані в 1866 році пророчі візії Г. Воробкевича про долю українського народу:

*Але ніч і мрака очі заслоняють,
Мої оченка волі не видають!
Не видають волі,
Не видають правди
Та руського світа,
Миленького світа!*

*Бо все заслонила,
Все затопила,
Все задушила
Та ніч страшенна,
Проклятая доля, —
Московська неволя.*

Не сміємо, однак, забувати й про те, що не менший внесок у започаткування на Буковині модерного русько-українського проекту зробили і діячі «русофільської» орієнтації, чия мова та суспільно-політичні погляди вже наприкінці XIX століття здавалися неймовірно архаїчними і яким не знайшлося місця в сучасному українському каноні. Яків Воробкевич, перший професор, який від 1851 до 1857 року викладав руську мову та літературу в Чернівецькій гімназії, перший руський катедральний проповідник Василь Продан, ректор духовної семінарії Іларій Филипович, катедральний архidiaкон Теоктист Дронь, священник Сидір Мартинович, радники консисторії Михайло Коморошан і Василь Іласієвич – усі вони заклали на нашу вдячну пам'ять як предтечі та фундатори першої української громадської організації краю «Руська Бесіда». Саме ними наприкінці 1860-х років вперше відкрито і публічно, без огляду на неприхильну реакцію «волохів», Буковину було проголошено руською землею, а буковинських русинів – найдавнішими автохтонними мешканцями краю.

Вже цитований вище промові Василя Продана на перших установчих зборах товариства «Руська Бесіда» в селі Товтри 2 листопада 1869 року він заявив:

«Мы на земли собственной чисто русской находимся и не будем тужити, якъ израильтяне, яки, помянувши землю свою, плакали на рѣкахъ Вавилонскихъ. Никто бо намъ закинути не можетъ, яко бы се не наша была земля, яко бы Днѣстеръ и Прутъ не наши рѣки были. Прочее здѣ не ходитъ о границахъ нашей земли, ниже о нашемъ числѣ; послѣ покажется, сколько насъ есть, когда созвемся... Нынѣ намъ довольно знати, что мы есьмы, и когда есьмы, то и Богъ съ нами есть! На своей убо земли свободно будемъ мыслити и жити, весело спѣвати, и о Бозѣ нашемъ будущій нашъ комитетъ на земли сей дасть плодъ свой»²¹⁹.

Політична за своєю суттю заява В. Продана свідчить про свідомий намір ініціаторів застосування товариства «Руська Бесіда» розпочати реалізацію всеохоплюючого національного проекту для всіх буковинських русинів, а не займатися культуртрегерством для нечислен-

²¹⁸ Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – С. 153.

²¹⁹ «Слово» (Львів). – 1869. – № 23.

них греко-католицьких руських мешканців, як це робила на Буковині в 1848 році Головна Руська Рада. Це була гідна відповідь на виклик тих румунських діячів, які дещо раніше почали реалізовувати на Буковині румунський національний проект в надії залучити до нього всіх православних буковинців. «Ми свято постановили держати одну руку між собою і з прочими австрійськими русинами, організуватись, не йти на удку волохів, які лагодились зробити навіть руску секцію у волоскім товаристві, лиш би не пустити з-під своєї керми русинів, а непокірних прозивали бунтівниками, уніятами, аби нас відстрашити від початого праведного діла»²²⁰, – згадував один із учасників перших зборів «Руської Бесіди» Йосип Оробко. Варто зазначити, що русько-український проект в його «малоруській» формі планувалося впровадити на території цілої Буковини, а потенційними учасниками цього проекту могли стати всі буковинці, які захотіли б присвоїти собі руську культурну ідентичність.

«Чому не бороните вашого духовного скарбу, чому так легко даєте собі з рук видирати те, що є здобутком ваших батьків по їхніх дідах і прадідах – вашу руску мову, ваше руске імя?»²²¹ – звертався до учасників других загальних зборів товариства «Руська Бесіда» 13 грудня 1869 року один з найактивніших її учасників Сидір Мартинович. Того ж дня він вклав у руки своїм землякам потужну зброю в їхній боротьбі за ствердження власної національної ідентичності, виголосивши власну наукову розвідку «Історичні свідчення про найдавніших володарів і мешканців Буковини і Молдавії». Опублікована вперше в перших двох числах журналу «Буковинська Зоря» за 1870 рік, а згодом не раз передруковувана українською та німецькою мовами, праця С. Мартиновича науково обґрунтовувала автохтонні права буковинських русинів на Буковину, вибиваючи головний козир з рук їхніх румунських антагоністів. Ось головний висновок цієї об'ємної, багато документованої праці:

«Історія румунів у Молдавії від переселення Авреліана до часів воеводи Драгоша, тобто від 270 до 1352, представляється нечуваною і порожньою сторінкою, яка лише час від часу заповнюється більш чи менш ймовірними домислами румунських чи чужих істориків (Şincair, Petru Major, Engel "Історія Молдавії" і його ж "Історія Валахії", Bonfinius "Справи Угорщини"). Базована ж на письмових джерелах і документах фактична історія влахороманів і в Молдавії, і в сусідній з нею Буковині насправді розпочинається лише від переселення воеводи Драгоша з Марамурешу в 1352 році.

Те, що аутентична історія румунів у цьому краї і в Молдавії починається не раніше, як від воеводи Драгоша, не можуть документально заперечити навіть найученіші румунські історики. Натомість ми маємо аутентичні докази того, що частина слов'ян, які згодом отримали назву русини, є історичними автохтонами в сьогоднішній Буковині і в Молдавії аж до Дунаю, що вони там же проживали і панували над цим краєм багато століть перед переселенням сюди румунів»²²².

«Від того часу вже ніколи більше не підняв православний священик так сміло голосу в обороні прав руского народу на Буковині», – писав наприкінці XIX століття про значення виступу С. Мартиновича Степан Смаль-Стоцький, однак це було тільки частково так. Адже зусиллями В. Продана як радника православної консисторії вже через кілька років після перших зборів «Руської Бесіди» було офіційно запроваджено рівноправність руської і «романської» мов в буковинській православної церкві, виявом чого стало окружне послання від 4/16 жовтня 1873 року, в якому, зокрема стверджувалося:

«Изъ рапортовъ офіціальныхъ и писаній всякаго рода, которыя предлагаются консисторіи отъ священства русскаго народа Буковины, консисторія къ сожалѣнію узнала, что священники въ русскихъ приходахъ мало прилежатъ самоученію въ своемъ народномъ языкѣ... Якого успѣха въ просвѣщеніи народа можна надѣяться отъ дѣятельности такихъ пастырей духовныхъ, которыи не имѣють удобнаго средства, се есть народнаго языка къ сообщенію ідей другому? А ученіе народа есть главный долгъ пастырей духовныхъ!..

Консисторія въ слѣдствіе основныхъ государственныхъ правилъ отъ 21 декабря 1867 артикуль 19, дае отвѣтствующіе наставленія заведенію богословія, семинаріи и здѣшнимъ школамъ въ взглядѣ употребленія русскаго языка въ преподаванію богочестія для русской молодости распоряжаетъ слѣдующее:

²²⁰ Дмитрів Є. [Є.Семака]. Ілюстрована історія Просвітнього Товариства Руска Бесіда в Чернівцях (1869-1909). – Чернівці: Руска Рада, 1909. – С. 14.

²²¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 249.

²²² Martynowicz I. Historische Zeugnisse über die ältesten Beherrscher und Einwohner der Bukowina und der Moldau. (Uebersetzung aus der russischen Zeitschrift «Буковинская Зоря»). Друкарський відбиток. – Чернівці, (б.р.) – С. 2.

1. Каждый пастырь духовный на чисто русскомъ, или по большой части русскомъ приходѣ, въ русскомъ языкѣ долженъ проповѣдувати...

2. Каждый пастырь духовный, которому чисто русскій, или по большой части русскій приходъ врученый, офіціальну корреспонденцію въ русскомъ языкѣ провадити долженъ; такожѣ журналы, счета, протоколы и прочее. Сюда належить и календарь церковный.

3. Въ конференціяхъ іерейскихъ священники въ томъ языкѣ совѣщаватися имуть, котрого народъ въ окружѣ томъ перевѣсь имѣть...

4. Корреспонденція офіціальна протоіереевъ съ подручными священниками да ведется въ томъ языкѣ, въ котромъ тымже въ 3-томъ пунктѣ относится опредѣлено...

5. Все то, что въ предложенныхъ точкахъ о русскомъ языкѣ сказано, имѣть то же значѣніе и о романскомъ въ оборотномъ случаѣ...»²²³.

Цей, підписаний наступником Євгенія Гакмана на митрополичому престолі Теоктистом Блажевичем циркуляр консисторії буковинської православної церкви, якого не мав відваги скасувати жоден з наступних буковинських митрополитів, аж до кінця Interregnum-у 1914-1921 років служив підвалиною для забезпечення національних прав буковинських українців у церковному житті краю. Його значення виходить далеко за межі малоруського етапу українського національного проекту, оскільки, незважаючи на язичіє, яким написано цей документ, у ньому ставиться виразна вимога до священників володіти народною руською мовою, проповідувати цією мовою в церкві та вести нею всю офіційну документацію в межах української національної території на Буковині.

Вже на початку ХХ століття справу, розпочату В. Проданом та С. Мартиновичем, гідно довершив їхній однодумець, православний священник і професор Чернівецького університету Євген Козак. Дві його наукові праці, опубліковані німецькою мовою «Die Inschriften aus der Bucovina»²²⁴ (Відень, 1903) та «Benennung der ort. or. Bukowinaer Erzdiözese im Kirchenkongresse 1921»²²⁵ (Чернівці, 1921) назавжди підсумували дискусію про автохтонність руського населення Буковини, давши наукове обґрунтування прав буковинських русинів на Буковину та на буковинську православну церкву. Громадянська мужність Євгена Козака, виявлена ним під час виголошення протесту проти румунізації буковинської православної церкви на церковному конгресі вже в 1921 році, та переслідування, яких він зазнав від румунської влади, повинні були б залишатися у вдячній пам'яті буковинських українців. Однак епохальні твори Є. Козака, як і С. Мартиновича, досі не перевидані українською мовою, їхні могили в Чернівцях, як і могила В. Продана в селі Лашківка, занедбані й забуті...

Та все ж доля була настільки ласкавою до староруських батьків русько-українського національного проекту на Буковині, що дала їм змогу ще за життя побачити плоди своєї праці. Такою нагодою продемонструвати значення Буковинської Русі став перший за конституційних часів ювілей сторіччя приєднання Буковини до Австрії та сполучене з цим святом відкриття Чернівецького університету.

Тоді, під час святкувань у жовтні 1875 року, русини на Буковині вперше виступили як згуртована і культурна національна група поряд з німцями, румунами, угорцями та поляками. Не лише в промовах руських учасників свята, але й у виступах таких німецьких учених, як професор Фрідріх Шулер-Ліблой, стверджувалося як безсумнівна істина, що Буковина заселена «волоськими румунами та слов'янськими рутенами». Вже на першому офіційному балу, влаштованому 3 жовтня 1875 року в десяти найбільших залах Чернівецької ратуші, депутація русинів завоювала загальну прихильність понад тисячі гостей балу. Ось як описав цей момент кореспондент львівської газети «Правда»:

«По всіх салях зашептано: “Ruthenen! Ruthenen!”²²⁶ Німці заграничні і зо дальших австрійських провінцій поспішили до головної салі, де на середині стояли міністер шеф краю і краєвий маршалок, аби увидіти репрезентантів Bärenland²²⁷-у. Наші люди зробили на всіх якнайліпше вражінє. Всім присутнім, так німцям, як і румунам і буковинським полякам подобалися наші репрезентанти: одні подивляли “die stattlichen Erscheinungen”²²⁸, другі похваляли “die vollenden urbanen Umgangsformen”²²⁹, треті з вдовolenем переконавались о “vollkommen correcte Beherrschung der deutschen Sprache”²³⁰.

²²³ ДАЧО. – Фонд 3. – Оп. 2. – Спр. 9463. – Арк. 76-79.

²²⁴ Написи з Буковини (нім.).

²²⁵ Найменування східноправославної буковинської архідієєзії на церковному конгресі 1921 р. (нім.).

²²⁶ Русини! Русини! (нім.).

²²⁸ Імпозантну зовнішність (нім.).

²²⁷ Край ведмедів (нім.).

²²⁹ Цілком світські манери (нім.).

²³⁰ Цілком правильне володіння німецькою мовою (нім.).

Однак не менш важливими для буковинських русинів, ніж презентація руської нації перед представниками інших «історичних» націй, були і пов'язані з університетським святом заходи, що мали «внутрішньонаціональне» значення. Ці заходи свідчили про організаційну дозрілість національного руху буковинських русинів, якої їм так бракувало під час подій «Весни народів» 1848 року.

Головною ознакою цієї дозрілості стала демонстрація єдності галицьких та буковинських русинів на відкритих зборах товариства «Руська Бесіда» 5 жовтня 1875 р., лейтмотивом яких став виступ В. Продана про «єдинство всѣх жителей русских австрийской монархіи». Завдяки цій співпраці того дня набула конкретних організаційних форм висловлена перед тим деякими членами «Руської Бесіди» ідея побудови в Чернівцях Руського Народного Дому, який повинен був стати (і став!) головним осідком національного руху буковинських русинів. Саме на цих зборах з ініціативи Олександра Барвінського започатковано підготовку до видання першого буковинського альманаху «Руска Хата», в котрому взяли участь письменники з усєї соборної Русі-України – Буковини, Галичини та Наддніпрянщини.

«З нагоди отворення чернівського університету в осени 1875 р. відбулося дня 5 жовтня того року в кімнатах товариства “Руска Бесіда” величаве “Собрание Русинов”, – писав Микола Гарас ◀143▶. – На нього прибули й гості з Галичини, що брали участь ув університетським святі, а то депутати до віденського парламента Юзичинський і Павликів, радник Яновський, Ступницький, Яворський, Небиловець, Залуцький, браття Петровські, Шумковський, писатель Микола Устіянович, А. Волянський, браття Сабати, Заклинський, писатель Наумович (приятель Воробкевичів), писатель Олександр Барвінський та інші.

На цій зборі ухвалено заснувати осібне товариство, що мало б застановитися над опікою шкільної молоді й узагалі над будовою власного дому для “русских” товариств»²³¹.

Про те, що Буковина вже загальноприйнято вважалася руською землею, свідчило і заснування в Чернівцях кафедр української та церковнослов'янської філології, які робили цілком реальною програму вибудування повної вертикалі національної освіти шляхом підготовки кадрів не лише для українських народних шкіл, але й для українських гімназій та учительських семінарій.

«Я не прихожу, дабы роспространяти чужую культуру, но дабы нашу, питомуую, родимую подкрѣпляти, дабы дати свидитѣльство старой, ясной, хотя отъ многих оспариваемой истинѣ, что русины жиють и жити будутъ, что они уже предъ столѣтіями дѣлали, теперь дѣлають и дѣлати будутъ для развитія своихъ умственныхъ дарований и поднесенія народной жизни, – звертався до слухачів Климент Ганкевич у своїй вступній лекції, виголошеній 16 (28) жовтня 1875 року з нагоди початку викладання української мови і літератури в Чернівецькому університеті. – Я одинъ тутъ, который изъ катедры [в тім на рускій землі заложенім університеті]²³² могу промовляти до васъ нашимъ дорогимъ русскимъ роднымъ языкомъ. Я въ томъ счастливомъ положеніи, что не имѣю обговаривати дѣла чужихъ мудрецовъ, но раскрывати тїи великіи духовные скарбы, которыи прадѣды наши безпрестанно складали и теперь отцы и братья наши складаютъ на жертвеннику народной славы»²³³.

До цих слів з надією прислухалися не лише десятки перших чернівецьких студентів, але й сивочолі діячі українського національного відродження Буковини. Того дня в перших лавках університетської зали поруч дружно сиділи православний екзарх Василь Продан і греко-католицький декан Теодор Максимович, численні руські православні та греко-католицькі священники, учителі та урядовці. Всі вони, відсунувши набік колишні віросповідні суперечки, відчували свою належність до руської культури і руської нації, гордилися нею і були готові працювати над її піднесенням. Для всіх них Буковина вже була Буковинською Руссю, батьківщиною буковинських русинів, священною землею їхніх героїв та мудреців. Буковинські русини ставали нацією, бо ми пам'ятаємо визначення Г'ю Сетона-Вотсона: «Нація існує, коли значна кількість людей певної спільноти вважає, що формує націю, або ж поводять себе так, ніби вже її сформували».

²³¹ Ілюстрована хроніка товариства «Український Народний Дім» у Чернівцях 1884-1934. – Чернівці, 1934. – С. 5-6.

²³² «Діло» (Львів). – 1900. – № 257.

²³³ «Слово» (Львів). – 1875. – № 138.

Фундатори русько-українського національного проекту про перспективні цього проекту на Буковині

Заснування Чернівецького університету та пов'язана з цим активізація національно-культурного життя буковинських русинів спонукали до роздумів про перспективи модерного русько-українського національного проекту на Буковині кількох відомих українських письменників, які тісно співпрацювали між собою на літературній ниві. Їх думки є для нас тим більш важливими з огляду на загальне визнання, яке здобуло серед дослідників національних рухів модерної доби твердження Ганса Кона про те, що у Центральній і Східній Європі саме поети, філологи та історики створювали національності, в той час як у Західній Європі націоналізм був справою рук державних політиків. Цими творцями української модерної нації були, зокрема, Пантелеймон Куліш, один з батьків русько-українського проекту у всеукраїнському масштабі, Олександр Барвінський, один з фундаторів цього проекту в Галичині, та Григорій Воробкевич, один з ключових діячів українського національного відродження на Буковині. Кожен з них головну увагу приділяв проблемам, які, на його погляд, мали найважливіше значення для майбутнього українства. Однак всі вони разом, аналізуючи внутрішні слабкості та зовнішні загрози цього проекту, вивчаючи шляхи подолання власних слабкостей та усунення загроз, тим самим вибудовували тактику зміцнення українського національного руху на Буковинській Русі.

Ось що записав наприкінці 1875 року в своєму щоденнику Г. Воробкевич з нагоди заснування в Чернівцях німецького університету, через кілька місяців після загальних зборів товариства «Руська Бесіда», на яких його українофільську заяву «что онъ належить до якоись партіи „хахловъ“», мовчки і без наслідків було взято до відома русофільською більшістю тогочасної «Руської Бесіди».

«Тепер Буковина може бути дуже гладко згерманізованою – і, на мою думку, се краще, ніж стати орудям і добоччу захланних і зледащилих бояр. Нехай ся культура і в німецькій одежі, все ж вона культура, а не варварство: адже вчиться народ один від другого, і се тільки чванливе вивищування себе, коли хто каже, що народ сам зі себе може чимсь стати. Якраз замикання себе перед іншими народами витворювало і витворює застій. На культуру зложилися, правда, всі народи, однак лише декотрим удалося зробити свої мови світовими, а для науки се дуже важне. Найкращу гадку в таких справах висказав Шевченко:

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь!»²³⁴.*

На перший погляд може здатися, що в цитованому уривку Г. Воробкевич робив вибір між німецьким та румунським варіантом розвитку Буковини на користь німецького. Однак насправді він обирає тут модель для майбутнього розвитку русько-українського національного проекту Буковинської Русі між націоналізмом як модернізацією буковинського суспільства за допомогою європейської культури (нехай і в німецькій одежі) та націоналізмом як варваризацією («боярським варварством», закритою моделлю розвитку) на користь модернізаційної моделі. Тож шлях для розвитку українського національного проекту на Буковині Г. Воробкевич бачив у засвоєнні буковинськими русинами всіх досягнень світової культури та цивілізаційного досвіду інших народів, спершу частково також за допомогою і світової німецької мови.

О. Барвінський та П. Куліш при розгляді національного руху буковинських русинів, крім традиційних для Буковини румунського та німецького факторів, додатково враховували ще й польський фактор (дуже важливий для Галичини) та російський фактор (не менш важливий і для Наддніпрянщини, і для австрійської України). Дуже шкода, що в кількох спогадах О. Барвінського, котрий у 1860-1870-х роках був справжнім мотором втягнення культурного життя буковинських русинів на всеукраїнську орбіту, знаходимо лише кілька фраз, власне констатацій про стан українського національного руху на Буковині. Ось, наприклад, його свідчення про поступове кристалізування української національної свідомості у братів Сидора та Григорія Воробкевичів:

²³⁴ «Руслан» (Львів). – 1908. – Ч. 287.

«Обидва Воробкевичі винесли тільки з рідної хати деяку свідомість руського роду і мови, але німецькі і волоські шкільні впливи опісля вельми приглушили і сю свідомість і знане рідної мови. А що опісля крім німецьких та волоських книжок попадали їм у руки видані змосковщеною старословенщиною, отже й під таким впливом почали вони писати листи й перші руські твори, а їх переписка зо мною і моїми братами, оповіщена в “Руслані” професором Маковеєм, дає найкрасший образ, як поступенно у них вироблялася літературна мова»²³⁵.

Важливим є й зауваження О. Барвінського стосовно впливу польського чинника на національне самоусвідомлення буковинських русинів: «В Чернівцях польщина не має ніякого значення»²³⁶. Саме це спостереження спонукало П. Куліша в кількох листах до О. Барвінського дати розгорнуту програму українського національного проекту на Буковині.

Багато сторінок тогочасного листування Пантелеймона Куліша та Олександра Барвінського, присвяченого запланованому виданню в Чернівцях першого українського альманаху «Руська Хата», стосуються сучасного і майбутнього русько-українського національного проекту на Буковині. І вже перша заповідь буковинським русинам, яку висловив П. Куліш у листі від 20 грудня 1875 р., носила ідеологічний характер: «Постарайтеся, щоб у буковинському альманасі не було нічого комуністичного, бо комунізм – дурниця»²³⁷.

Так само принциповою для П. Куліша варшавського періоду була вимога друкувати в оригіналі його прозові твори, написані російською мовою. Можливо, що П. Куліш робив це і з огляду на цензуру, для того щоб полегшити поширення альманаху в Російській імперії. Втім, обґрунтування цієї вимоги містить розгорнуту програму національного будівництва, яка полягала в заснуванні українських товариств, впровадження української мови в освіту, судові органи, громадське життя:

«А щоб перекладавали мої великоруські писання, дак не знаю, чи буде воно смачне, хоч би хто з ваших на се піднявся. Ще молода наша літературна мова українська. Які маємо *societas*²³⁸? Де по-нашому пишуть закони і дають суд? Де наші катедри шкільні? Де громадські речники українські? Та й чи буде воно коли, отте все?

Така-то наша доля. Ну, та в нас є багацько такого, чого немає в Москви. Тим же то нам і личить перед добрими людьми хвалитись. Шевченкового стиха в них немає. Як нам не напинають пупа їх Кольцови і *tutti quanti*²³⁹, ні! Що балалайка, то не кобза! Бринь-бринь, та й ні про що співати, та й голосної пісні з балалайки не видаси»²⁴⁰.

В листі від 27 березня 1876 р. П. Куліш пропонував дати першому українському буковинському альманахові назву «Рущина» і мотивував це так: «Нехай би в сій назві розумівся стяг, поставлений Руссю у своєму Покутті. Як настане такий час, що вся руська земля збереться під одну владу, дак була б тоді слава, що про се дбала русинська інтелігенція»²⁴¹.

Востаннє ж П. Куліш повернувся до теми майбутнього Буковинської Русі в листі від 21 квітня 1876 р., проорокуючи їй велике майбутнє:

«Се ви добре зрозуміли, що єдиний спосіб увести в практичне життє руську мову дає українщина. Нехай вам, русинам, руська доля щастить, що якось не дала зробити з Підгірської Русі нову Польщу. Так ви собі й міркуйте, що вам, русинам, робити з наукою і белетристикою.

Про мене, як знаєте, так і звеличайте альманах буковинський; тільки “Руська Хата” та “Руська Нива”, сі назви поробились уже тривіяльні. Тільки в тім і сила його, що він руською мовою писаний. Рущина та, яко *collectivum*²⁴², і бореться за те, щоб їй не зникнути. Один хоче, щоб панувала в Буковині німеччина, другий – румунщина і так далі, а русини озвались: ні, нехай буде рущина! Альманах ваш – це крик людей, котрих додушують чужоземці на їх рідній землі, котрою не вмiли вони користуватися самі ще й за Данила Галицького.

²³⁵ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 101.

²³⁶ Там само. – С. 180.

²³⁷ Там само. – С. 101.

²³⁸ Товариства (лат.).

²³⁹ Всі їм подібні (франц.).

²⁴⁰ Барвінський О. Споми́ни з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 181.

²⁴¹ Там само. – С. 186.

²⁴² Спільнота (лат.).

Drang nach Osten²⁴³ не здається міні ділом страшним. З русина німця не буде, а поляк був би з його якраз. Коли б Чернівцях був польський університет, се була б велика шкода для рущини. Німець тільки вчитиме краще, ніж би учили русинські професори, а рущина йому не по силам, щоб замістити її німещиною, бо вельми одрізняється. Коли в Буковині мусять Воробкевичі озиратися тільки на німця, то се не таке лихо, як озиратись на ляха.

Польщизна ж не давала вам, русинам, іти своєю дорогою з давніх-давен. Тим би треба в Чернівцях давати підмогу не одній українщині, а також і московщині. Котора мова виробиться і станеться колись там народньою – ніхто не скаже, а тільки обидві вони однаково не дадуть ширитись польщизни.

Буковина – се вам, галичанам, друга Україна. Що ляхи задушили колись на Волині і всюди по своїх ближчих займищах, те затаїлось і ожило на козацькій Україні. Так само й тепер. Скільки ви не впинались посеред своєї Русі, не здоліли ви перемогти польщизни. У Буковині ви її переможете. Там вона слабосильна. Там і інші елементи не мають давнього кореня.

Тільки не змагайтесь із московщиною. Нехай вона робить, що зможе, а ви, русини, робіте з українщиною, що зможете. Силу вашу не на те мусите тратити, щоб не закоренилася у Буковині Московщина, а на те, щоб не заниділа серед румун і німців рущина. А рущини стільки ж у московському, скільки і в українському елементі.

Руська народність перебула найважчий для неї натовп чужоземців у Галичину, та й зосталась сама собою аж до нашого часу. Тепер вона мизерна, та ба! Одна вона має за собою хлібороба з його руськими симпатіями і антипатіями. На сій підставі можна будувати руську будучину. Оце ж і будуйте її в Буковині, коли нічого не вдієте в Галичині»²⁴⁴.

Між тим 12 травня 1876 року російський цар Олександр II своїм горезвісним Емським указом заборонив вільний розвиток української літературної мови, обмеживши або взагалі ліквідувавши існуючі на той час у Російській імперії осередки української освіти, науки, культури та красного письменства. Висловлений Григорієм Воробкевичем 15 (27) березня 1877 року поетичний протест проти Емського указу став маніфестом українського національного руху на Буковині, більш ніж на рік випередивши аналогічний протест Михайла Драгоманова:

*Ненадобно хахлам письма́, їх пи́сьма нам вадять —
І язик їм вирубати!» — цареві в 'ни радять.
І так стало́сь на Вкраїні, пи́сьмо їй забрали,
Живе слово також вкрадуть, як 'го ще не вкрали.*

*Недолюдки-совітники здуріли в совіті
І забули, що Бог живий живе ще на світі,
І забули, що руськії в Дніпрі ся хрестили,
Що на степах українських слави ся дожили.*

*І забули, що київська, вкраїнська святиня —
Свята лавра українська — завітная скриня!
Святий Нестор-літописець із гробниці встане,
Наша мова — його мова, а вас він прокляне!*

*Як повіє гнилий вітер з гнилої Вкраїни,
То покрийть усе царство страшенні руїни,
Бо забули, що з гнилизни зараза виходить
І страшенними слідами по всім царстві бродить...*

Благородний заклик П. Куліша до буковинських русинів «не змагайтесь із московщиною» не знайшов симетричного відгуку з російського боку, натомість впродовж наступних десятиліть офіційна політика Російської держави полягала в знищенні окремої української національної ідентичності як у Росії, так і в Австро-Угорській монархії.

²⁴³ Натиск на схід (нім.).

²⁴⁴ Барвінський О. Спомини з мого життя. – Нью-Йорк – Київ: Смолоскип, 2004. – С. 188-189.

Тож драконівська заборона української мови в Росії поставила крапку в дискусії між буковинськими і галицькими фундаторами українського проекту та П. Кулішем щодо можливості вживання українцями російської мови для літератури «вищого» гатунку – український національний проект на Буковині відтоді будувався виключно на базі забороненої в Росії української літературної мови, реалізувавши впродовж наступних кількох десятиліть усі інші постулати П. Куліша.

Незважаючи на пригноблююче враження, яке викликав Емський указ в середовищі українських діячів Буковини і Галичини, його наслідки виявилися протилежними до тих, на які розраховували «совітники» царя Олександра II. Роль заборони вільного розвитку української літературної мови для мобілізації українського національного руху в австрійській Україні важко переоцінити.

Вже наступного, 1877 року в Чернівцях вийшов друком перший український альманах «Руска Хата», редактор якої Сидір Воробкевич у вступному слові писав: «Нехай же альманах спричиниться до піддержання єдності літературної Буковини, Галичини і України; і, як руська хата, руська родина, хоть запропашені чужою опікою, не перевелись чрез довгі віки, так і наша “Руска Хата”, пригорнувши д’ собі письменників зо всіх кінців просторої Русі, нехай спричиниться до роз’яснення народного духу, до розбудження народного самопізнання... Щодо наших сусідів, з котрими судилося жити поруч на одній землі, – не гадаємо, щоби-сьмо стали для них «камнем предкновенія». Бажаючи добра-науки для всіх однаково, надіємось що знайдемо і ми ширий привіт, – а нашими ділами докажемо світу, що при добрій волі можуть біля себе жити дві одрубні народності, скоро тільки ушануються права обопільно»²⁴⁵.

Того ж 1877 року професор української мови та літератури Чернівецького університету Гнат Онишкевич розпочав видання «Рускої бібліотеки» – систематизованого зводу найважливіших пам’яток нової української літератури (т. 1: твори І. Котляревського, В. Гоголя, П. Гулака-Артемівського (1877); т. 2: твори Г. Квітки-Основ’яненка (1878); т. 3: твори М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького (1884)). Передчасна смерть Г. Онишкевича в 1883 році перешкодила йому довести до завершення видання «Рускої бібліотеки», однак створення ним загальноновизнаного канону творів рідної для буковинських русинів української літератури мало надзвичайно важливе значення для утвердження українського національного проекту на Буковині і загалом в австрійській Україні.

Позбувся своїх ілюзій щодо можливості одночасно брати участь в реалізації і українського, і російського національних проектів і Пантелеймон Куліш. В опублікованій у Львові в 1882 році праці «Зазивний лист до української інтелігенції» П. Куліш звернувся до інтелектуальної еліти австрійської і російської України зі словами впевненості в успіху українського національного проекту наперекір усім заборонам російської влади:

«Знайшли ся в Росії такі правителі, що позирали скрива на етнографічну Україну, розпростерту широко серед руського сьвіту, ніби вона своєю мовою робить якийсь перекир царському господарюванню. Стали сі люде, сі політичні homunculi²⁴⁶, міркувати, яким би робом зупинити розцьвіт української мови, і привели царське правительство до неможливого діла – до угашення духа.

Як нам назвати ту безліч усяких мук, що в нас приймали мученики й мучениці за своє рідне слово? Чи то була римська Неронівщина, чи гишпанська Торквемадовщина? Чи то була дальновидна правительственна мудрість, що знайде собі оправданне у віках грядущих; чи то була така необачність, що скритикує її й мала дитина?

Як її не називаймо, а підлягати їй, мов безсловесні звірята, не мусимо. Бо коли ми дивуємось, як се наші предки так необачно збігли піною з кипучої української життя, то нехай же хоть нас наші потомки не докорюють марним шумуванням.

Тільки легкодухам здається, що наша сила ніщо супротив тієї сили, котра рине на нас із високостів государньої власті, мов яка Ніагара, грімлячи, крушачи, сліплючи і туманячи. Аж два царювання сплямовано гашенням нашого духа. І хіба ж його вгашено? Хіба ж ми злились ув одну націю із “православним” Московським царством? Не тільки не злились, а стали від нього, через те насильство, ще дальше, ніж були колись від Польського католицького королівства.

²⁴⁵ Воробкевич С. Вибрані твори. – Київ: Дніпро, 1987. – С. 325.

²⁴⁶ Карлики (лат.).

Через те насильство і тиранство ми тільки зрозуміли розумом і побачили очима, скільки ми втратили неоплатимої сили, піддобрюючись москалеві.

Ми вже не маємо своїх церковних ієрархів. Задля государньої московської політики вони нас ізрадили так само, як ізрадили колись задля політики польської.

Не маємо вже і своїх сановників: бо й сі відбігли нас тим же робом, що й наші Острозькі, Вишневецькі і т. д.

Не маємо ні свого українського трибуналу, ані свого звичаєвого права.

Не маємо ні такої церкви, котра підлягала б суду громадської совісті, ні такої школи, котра виховувала б наших дітей згідно з духом нації.

Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові миршавіти під напливом чужої і освіжала б духа народного серед нашого безголів'я.

Одно тільки наше зосталось при нас – живе українське слово. І тому задекретовано згинуту. Побалакають, мовляти, ще трохи сим жаргоном хлібороби, зійде він тільки на те, щоб розмовляти про вози, воли, ярма, пуги, налігачі, і, не оперте ні об церкву, ні об школу і пресу, зникне собі, мов той недорід, що йому не судилося й на світі жити...

Отже воно не зникне вже через те саме, що його тиснуть і гонять. Наше слово загартоване в устах Олегів, Святославів, Володимирів ще тогді, як Москва й не наклонулась. Загартували ми його і в устах того рицарства, до которого слалась із зазивами вся Європа, воюючи з ворогами віри Христової або свободи релігійної.

То ж воно служило в боротьбі сили мускульної з мускульною. Тепер наступив для нього час боротьби духа з духом. Як не впосліджують нас ті люде, що озиваються представителями Москви, а мусять признатись, що український дух виступив на своє діло житні героїчно.

Оце ж не сумуймо про мізерну долю нашого українського народу; не журимось про те сирітство, у якому зостававсь і зостається він без первоцвіту свого громадянства і своєї древньої церкви. Знаючи з історичного досвіду, як уставали нації, повержені незгодою або дикою силою в прах, уповаймо духом бодрим, що в нашій давнині затаїлася сила невмируща і що ми тією силою дійдемо колись до того зросту, який сама природа нам на роду написала.

Не загине те слово, що дало животворящу запомогу аж двом літературам. Велике воно по своїй природі; а велике слово слідкує про величче того народу, що зачав його в глибині свого духа.

Так, ми не малий нарід, дарма що нас не добачають наші сусіде у своїм величанні. Не малий уже тим, що докіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в ляха ізвивалась Москва; а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пишати під п'ятою в москаля.

Не малий і тим, що, давши Польщі і Москві архиєреїв, вельмож і писателів, не пошились ми в чужоземщину слідом за своїми спокушеними главами.

Найбільше ж величче української нації явне з того, що, зоставшись без церковного, політичного, воїнського і наукового передовництва, спромоглась вона видати з себе самобутню літературу і затривожила не помалу силоміцних єдинителів Русі.

Пам'ятне-бо нам слово московського оракула: що польське повстанне єсть ніщо, як порівняти його з повстаннем літературної України. Там, рече, відпала б, може, під лихий час, невеличка провінція від імперії; а тут мужицька мова, ставши літературною, розколе імперію на самій серцевині. Так промовила, віщуючи про нас, московська піфія, і се нам не малий прогностик, що ми, літературною пропагандою, утворимо собі, скоро чи нескоро, таку церковну ієрархію, котра величатиметься чимсь кращим, ніж цяцьковані митри, і таке вельможество, котре пишатиметься чимсь достойнішим, ніж предківське надбанне, і таку інтелігенцію, котра буде розумна малоученим людам, як батьки і матері розумні дітям своїм.

Благодатна земля, що зродила вже стілько багатого жнива, лежить облогом перед нами. Зачаровано сей обліг іще тогді, як боролись наші руські козаки з нашими руськими панами, зачаровано й заклято: щоб на сьому облозі поламавсь усякий плуг, котрий не сам нарід-aborиген собі викує.

Сим не зупиняймося, миле братте, що таке велике передвзяте розпочинаємо малими силами. Усе велике на землі постало з малого і все потужне з малосильного. Не зупиняймося й моральним занепадом наших українців.

До гурту ж, небожата, і великі, й малі! До гурту, паненята з мужичатами! До гурту рятувати святе наслідде – слово! Воно-бо – скарбівня нашого духа. Воно – великий завіт незазної нашої предківщини. Воно – правдиве пророкування нашої будущини.

Нема такої безодні, з котрої б не виکارбалась нація моральною перевагою над стихійною силою, над силою незапрацьованого чесно багатства і над силою власті, не оправданої філософією природи.

Поки що втішатимемось хоть тим, що чуємо в собі доволі снаги на протест перед всьогосвітньою інтелігенцією за сліпе і тиранське вбивання нашого національного духа»²⁴⁷.

Звертає на себе увагу впевненість і Григорія Воробкевича, і Пантелеймона Куліша в тому, що загибель для Російської імперії вийде саме з України в обох випадках – і коли російській владі вдасться знищити українську мову, і коли, в разі успішної реалізації українського національного проекту, «мужицька мова, ставши літературною, розколе імперію на самій серцевині». Можна вважати це дивом, але в історичному двобої між всесильною імперією та модерним українським національним проектом перемога виявилася на боці української мови та української нації.

Наприкінці ХІХ століття українське питання на Буковині, як і в цілій австрійській Україні перестало розглядатися як питання соціальне, а стало повнокровним національним питанням. Його суттю був захист і розвиток «рущини», «українських принципів» за словами П. Куліша, або, як би ми сказали про це сьогодні, української національної ідентичності. Ця ідентичність в 1875 році мала лише дві незаперечні переваги перед іншими національними проектами – «хлібороба з його руськими симпатіями і антипатіями» та «Шевченкового стиха». Однак вже до початку Interregnum-у 1914-1921 років швидкий суспільний розвиток перетворив буковинських русинів з «людей, котрих додують чужоземці на їх рідній землі» на свідомих членів модерної української нації, котрі після розпаду Австро-Угорської монархії не завагалися стати в ряди будівничих та захисників незалежної української держави. А з проголошенням Акта Соборності України 22 січня 1919 року збулася і мрія П. Куліша про те, «що вся руська земля збереться під одну владь», і довічною буде «слава, що про це дбала русинська інтелігенція» Буковини.

²⁴⁷ Твори Пантелеймона Куліша. Том шестий. – Львів: Видане товариства «Просвіта», 1910. – С. 574-586

Творці української нації на Буковині – жвні й після смерті

Середина 1880-х років загально вважається переломним моментом у розвитку українського національного проекту в австрійській Україні. Незважаючи на організаційну перевагу, яку в багатьох моментах (наприклад, у кількості сільських читалень в Галичині) продовжували мати організації русофільського напрямку, загальний баланс сил змінюється на користь діячів українофільської орієнтації. На це склалося багато причин – і відсутність у русофільському таборі таких талантів, як Іван Франко та Юрій Федькович, і те, що світоглядний консерватизм діячів русофільського напрямку відштовхував від себе молоде покоління, і еволюція радикального крила русофілів у бік політичного москвофільства, яке після відомого політичного процесу проти Ольги Грабар 1882 року виразно асоціювалося з антидержавною діяльністю на користь Російської імперії.

Поетичним свідченням цього перелому можна вважати гімн «Боже великий єдиний» на слова Олександра Кониського, який, будучи вперше опублікованим у Львові в 1885 році, відразу ж набув широкої популярності серед австрійських русинів.

*Боже, великий єдиний
Русь Україну храни!
Волѣ и свѣту промѣнямъ
Ты си оцѣни.*

*Свѣтломъ науки и знання
Насъ дѣтей просвѣти,
Въ чистой любови до краю
Ты насъ Боже зрости!*

*Молимоь, Боже єдиний,
Русь Україну храни!
Всѣ свои ласки, щедроты
Ты на нашѣ людѣ зверни.*

*Дай йому волю, дай йому долю,
Дай доброго свѣта,
Щастя дай, Боже, народу
И многая, многая лѣта!*

Вищеподаний оригінальний текст гімну²⁴⁸ містить всі основні гасла русько-українського національного проекту, які приваблювали до себе мешканців і російської, і австрійської України і які лягли в основу модерної національної ідентичності українців; деякі з них втрачено в сьогоднішній «українізованій» редакції цього твору. Найвищою цінністю для русинів-українців тут проголошено їхня соборна правічна батьківщина Русь-Україна та її народ, а шлях до здобуття свободи («волі») та добробуту («долі») пролягає через невтомну працю над культурним піднесенням українського народу, розвитком його науки та освіти. Досягнення цих цілей є неможливим без присвоєння українцями національної свідомості та плекання ними українського патріотизму («любови до краю»).

Використання запровадженого до наукового обігу Володимиром Антоновичем у тому ж 1885 році терміна Русь-Україна виявилось дуже плідним для розвитку українського національного проекту, оскільки давало змогу будувати модерну національну ідентичність українців, використовуючи культурну та державницьку спадщину княжої Русі. З другого боку, означення батьківщини терміном Русь-Україна дозволяло формувати спільну ідентичність для мешканців австрійської та російської України, які на той час паралельно вживали самоназв русини, малорусини, українці. Реалізуючись у надзвичайно несприятливих політичних умовах, коли природне бажання розвивати власну мову і власну культуру в Російській імперії, тобто на більшій частині заселеної українцями території, переслідувалося як антидержавна діяльність, модерний український національний проект відкрито декларував свої програмні завдання. Тому подив і захоплення викликають у

²⁴⁸ Бібліотека музикальна. Вип. III. – Львів. 1885. – Без с.

нас сьогодні мужність і принциповість українських діячів, зокрема Олександра Кониського, котрий у 1884 році писав у вступній статті до журналу «Зоря», який поширювався як в Австрії, так і в Росії:

«Національні і релігійні відносини нашого народу, перш усього, примушують нас прямувати тим шляхом, на котрому найбільш потребує наш народ оборони од впливу на его чужих елементів, не користних, а шкідливих для его. Тим то ми й ставимо прапором своєї задачі: Русь для Русинів, і будемо пильнувати, щоб Русин, розвиваючись духовно і підносячи свій матеріальний побит, залишався на віки добрим Русиним, вірним і незрадливим сином своєї рідної матери Русі-України. Як досі, так і далі ми будемо вести руський народ, розуміючи тут і нашу інтелігенцію, до набірания тієї моральної, умственної і матеріальної сили, при котрій він спромагатиме боротися, стояти і одстояти свою віру і національність. Сміло підемо на бій проти всяких експлуататорів нашого народу, зазброюючись до сего і зазброюючи других зброєю освіти і розповсюджуванням ідей, пануючих в науці інчих європейських народів. Світ, наука і добробит на національному ґрунті – от наша мета»²⁴⁹.

Для національного руху буковинських українців середина 1880-х років була періодом найважчих випробувань. На митрополичому престолі утвердився найзапекліший ворог українства за всю історію буковинської православної церкви Сильвестр Морар-Андрієвич; краєм вже кільканадцять років безконтрольно керував покровитель румунського боярства барон Ієронім Алезані. У всіх громадських організаціях перевагу мали діячі русофільської орієнтації, втім, діяльність цих організацій ледь жевріла.

«Перед 25 роками не було на Буковині української нації, – писав у 1909 році один з найзаслуженіших діячів українського національного руху Єротеї Пігуляк «114». – То, що було, то були собі отакі люди, що ужнвали між собою української мови, більш нічого. Се були собі, так би сказати, овечки, котрих стригли німецькі управителі краю по урядах податкових, от як стриже і доїть собі пан господар свою худібку для свого ужнтку. Руська народна школа існувала в краю лиш на папері, о вищих школах з рідною українською мовою не було й бесіди, а о яких-небудь політичних правах або взагалі горожанських тих людей в краю, що говорили українською мовою, не смів ніхто говорити, не то їх домагатися. Повітами володіли пани старости безмежно.

Німецький дух здавив був всяке народне життя в краю, йому ніяк було опертися. Лиш волоські бояри спромагалися на певний опір в своїм дусі. Той боярський опір ставав німецькому володарству чимраз не вигідніший; тож рішилася німецька управа в краю дати собі в той спосіб раду, що віддала управу православної церкви в краю в руки боярські. Постановлено 1880 року митрополитом свідомого румунізатора Морара-Андрієвича.

Відтепер починається нова доба утиску нашого народу, подвійна – німецька і волосько-дідичівська, доба свідомого знівечення Буковинської Русі. Ми засуджені на моральну смерть. По цивільних урядах панує безмежно німота, а на полі церковнім лютують румунізатори. Пустив Морар на тодішню одиноку слабеньку інтелігенцію руську, на руське духовенство безпошадну погоню. Світська інтелігенція не входила своїм незаметним числом навіть в рахубу. А руські священники не були в силі устоятись румунізаторському ударови. Виховані в німецьких школах, відчували і розуміли хіба інстинктивно національне життя, відпорної сили в них дарма було ждати і шукати. Не диво, що Морар упорався вкоротці з тою одинокою інтелігентною верствою руського суспільства в краю, від котрої можна би було сподіватися відродження народу, так що осталося з неї лиш кілька недобитків.

Хто не пережив такої страшної доби, той не годен собі її уявити, бо не годен відчутти такого грізного чуття, яке проходило невпинно вбиваючою струєю по жилах і нервах народного організму. Несвідомий народ того не розумів, тож і не відчував, що завмирає, гине. Але хто отаку грізну добу переживав свідомо, той терпів муки людини, засудженої на смерть. А небагато було тоді тих свідомих дітей завмираючого українського народу, можна їх було почислити на пальцях одної руки»²⁵⁰.

Безпросвітну для буковинських українців тогочасну ситуацію якнайкраще ілюструє розповідь Осипа Маковея про похорон одного з найсвідоміших українських патріотів краю Григорія Воробкевича, православного священника села Топорівці, який помер 24 листопада 1884 року:

²⁴⁹ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – С. 105.

²⁵⁰ «Буковина» (Чернівці). – 1909. – Ч. 6.

«Його похорон відправився цілком по-волоськи – такі часи були. Панотці під проводом архімандрита Калиновського і Олинського все правили лише по-волоськи. Так проповідував у церкві отець Калиновський цілу годину і під час цілого походу на кладовище не було чути руського сьпіву. Тільки коли один топорівський громадянин мав відвагу голосно сказати: «Ми тут прийшли та й нічого не розуміємо», почав отець Гакман говорити руські молитви. По молитвах знов промовив отець Калиновський по-волоськи, потім алюмни²⁵¹ так довго сьпівали, поки народ не розійшовся, щоби ніхто зі сьвітських русинів не промовив по-руськи.

Так похоронили руського патріота, про котрого не лише інтелігенція, але й топорівські селяни казали: «Не мали ми такого доброго панотця і не будемо мати!»²⁵².

Все ж саме 1884 рік символізує для Буковинської Русі рішучий поворот від «малоруського» етапу «русько-українського» національного проекту до його «українського» етапу. «І аж в таку страшну добу, алезань-морарівську, рішається тих кілька свідомих одиниць на героїське діло, на ратування, на відродження народу! – продовжує свої спогади Єротей Пігуляк. – Починають збиратися недобитки сьвітської і духовної інтелігенції в гурток. Коли зібралось їх кільканадцять, то се вже була вся руська громада! Зачинається робота від зав'язування перших читалень по завмерлих селах. Хто не робив сеї роботи, той не має поняття, кілько ідеалізму, кілько енергії, кілько жертв, кілько надлюдської сили треба було добувати, аби устояти в тій широко й далеко нікому незрозумілій роботі і довести вкінці таки до успіху»²⁵³. Усвідомлення більшістю громадських діячів Буковини істинності слів П. Куліша про те, що «єдиний спосіб увести в практичне життя руську мову дає українщина», дозволив упродовж кількох років провести рішучу українізацію найголовніших громадських організацій. У 1884 році на українські позиції переходять товариства «Руська Бесіда» та «Руський Дім Народний», у 1886 році українська ідея перемагає в студентському товаристві «Союз», а 1889 року народовці перемагають і в політичному товаристві «Руська Рада». Діячі русофільської орієнтації, які демонстративно повиходили з перелічених вище організацій, створюють відтоді мережу паралельних «русско православных» громадських організацій. Їх головною метою стає побороування самого поняття української національної ідентичності та спроби повернути розвиток русько-українського національного проекту в «староруське» русло.

«Отъ вже й на Буковинѣ нашѣ брати-русини пѣзнали, хто они, хоть румуны намагають ся вѣдорвати ихъ силомоуць вѣдъ рѣдноу неньки и накинати имъ свою мову. Тажъ соловѣй рускій Осипъ Федьковичъ, вразъ зъ поетомъ Даниломъ Млакою (Изидоромъ Воробкевичемъ) будить своихъ землякоуць до нового житя, а тамошнѣ патріоты рускій розносять свѣтло науки по всѣхъ закуткахъ зеленой Буковини, – писав у 1886 році Омелян Огоновський. – Справдѣ, велика сыла живого слова! – мовъ живущою и цѣлющою водою замѣнює оно мертвоту въ жите»²⁵⁴.

Минуло всього кілька років після початку русько-українського етапу відродження Буковини в 1884 році, коли 14 січня 1888 року, серед тріскучих морозів і лютої заметілі буковинці відпроваджували в останню дорогу Юрія Федьковича. Поета, котрий за кілька місяців перед смертю промовив вікопомні слова, що стали його справжнім заповітом:

*Я люблю мою Русь-Україну;
Я вірую в її будучину;
В тій то надії я живу і умру.*

І яким же контрастом було відкрите для всіх всенародне прощання з поетом Буковинської Русі в порівнянні з узурпованим румунським духовенством похороном Григорія Воробкевича!

«Надворі стояв тріскучий мороз, коли “Руська Бесіда” приготувляла похорон Федьковича. Вночі перед похороном зірвалася буря і сніжна метелиця, яка – здавалося – спинить всіх людей із сіл прийхати до Чернівець. Отже не спинила: члени всіх читалень з чернівецької околиці прийшли; люди із села Топорівців блукали в темну ніч кілька годин, а таки не завернули домів; чотири читальники з Розтік за Вижицею їхали верхом цілу ніч, важили

²⁵¹ Студенти духовної семінарії.

²⁵² Поезії Григорія Воробкевича (Наума Шрама). – Чернівці: Накладом «Рускої Бесіди» в Чернівцях, 1904. – С. XIX-XX.

²⁵³ «Буковина» (Чернівці). – 1909. – Ч. 6.

²⁵⁴ Огоновській О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про єго жите и письма. – Львів: Накладом товариства «Просвѣта», 1886. – С. 98.

життям, аби лише бути на похороні і зложити вінець на могилі поета. Та найбільше враження зробили гуцули з Сторонця-Путилова, що з таких далеких сторін у таку лють приїхали попрощати свого земляка.

Похорон почався 14 січня о 10 годині рано. Передом ішла похоронна процесія, за нею військова музика 41 полку піхоти, а за музикою ступали депутації читальень з вінками. На самім переді несли вінки гуцули в пишних строях, потім долиняни, міщани, за ними студенти університету, а накінець знов читальники з парастасом. За ними ішло духовенство у світлих ризах, а за духовенством скляний чотирикінний караван з відповідною службою. За караваном ішли члени руских товариств і багато інтелігенції нашої, німецької і польської.

В церкві відправили похорон, потім отець Ізидор Воробкевич мав промову, в першій часті патріотичну промову, а в другій похоронну. На кладовищі серед великої студени і метелиці відправили священники панахиду. Потім ще промовляли голова “Руської Бесіди” Єротей Пігуляк і член “Союзу” студент Григорій Ганкевич. За той час мулярі замурували в гробі навіки першого поета Буковини.

Перший се раз в Чернівцях несено вінки, і велике то зробило враження. Цілий обряд відбувся тільки по-руськи. Коли виносили домовину з церкви, відспівали русини надгробну пісню «Тихий вечір» з новим текстом. Так відбувся похорон Федьковича»²⁵⁵.

Немає сумніву в тому, що таким разучим змінам, що відбулися за короткий час, український національний рух Буковини має завдячувати насамперед впливу першої української газети «Буковина», головного пресового органу українського національного проекту в нашому краї, яка почала виходити за редакцією Юрія Федьковича з 1 січня 1885 року. Власне кажучи, успішність українського національного проекту на Буковині визначили три добре продумані та рішуче проведені його кампанії: «пресова», символом якої стала газета «Буковина», та щорічне видання «Буковинського православного календаря»; «шкільна», в ході якої було розроблено та впроваджено в офіційне буковинське шкільництво найдосконалішу на українських землях систему фонетичного правопису; «політична», результатом якої стало засвоєння української національної свідомості більшістю буковинських русинів, присвоєння ними самоназви «українці» та створення впливового політичного представництва буковинських українців у крайових органах влади.

Коли ми кажемо про «українізацію» громадського життя буковинських русинів у другій половині 1880-х років, то маємо на увазі насамперед усвідомлення ними себе як частини окремого русько-українського (малоруського) народу та рішучу відмову діячів народного напрямку від «общеруської» риторики. Вже в першому номері «Буковини» редакція газети проголосила своєю місією сприяння національному розвитку буковинських русинів та плекання єдності зі всіма русько-українськими братами з Наддніпрянщини, Галичини і Закарпаття:

«“Буковина” отже сповнити має для буковинських русинів задачу научити насъ жити повнымъ житьемъ народнымъ, берегчи и боронити нашу народну честь и взбудити въ насъ самосвѣдомость народну. Единимъ бажаньемъ есть еи основательвъ едина гадка, яка поводувала ихъ, засновуючи “Буковину”: поставити народъ рускій Буковини на ровный степень духового и морального розвою съ иншими народами австрійскои монархіи.

“Буковина” буде на першомъ мѣстци обговорювати справи, стоячій въ тѣснѣй связи съ ѳтношенями нашего народа и его рѳдного краю, Буковини; но не залишить она такожъ ѳтъ часу до часу подавати вѣстки про духове житье галицкихъ, угорскихъ и на Украинѣ жиющихъ братѣвъ нашихъ, належачихъ до одной и тойжь самой великой родини – вѣрныхъ сынѳвъ одной рѳднои неньки нашої матери-Руси»²⁵⁶.

Дуже часто редакція газети «Буковина» публікувала короткі, однак переконливі статті, в яких роз’яснювала читачам основні ознаки русько-української національної ідентичності, поширювала національну свідомість серед широких верств буковинців. Ось одна з перших таких публікацій під назвою «Хто ми?»:

«Одні кажуть: Вы румуны; вы такъ якъ и мы ѳтъ Траяна походите, але нашій вороги васъ зрушили, отже вы “по-руськи бесѣдуючій румуны!”

Другі зновъ: Вы великороссы; мы одинъ народъ, сыльный – 80 миліонѳвъ!

Що мы не румуны, то выяснили ученій люди, а Реслеръ каже, що навѣтъ въ Румуніи и Семигородѣ передъ румунами русини були, котрыхъ опѳсля зрумуношено. Суть сот-

²⁵⁵ Маковой О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С. 380-381.

²⁵⁶ «Буковина» (Чернівці). – 1885. – 1 (13) січня.

ки документів, котрі доводять, що тамошній князь і господарь рускою бесѣдою говорили и писали.

А що мы не великороссы, доведено наукою: Микльосичъ, Костомарѡвъ, Максимовичъ, Пыпинъ и богато инныхъ ученыхъ цѣле житье на то поклали, абы на пѡдставѣ глубокои науки и зрѣлои розваги намъ довести, що мы не великороссы, но малороссы або русины, нарѡдъ самостѡйный, числячій бѡльше якъ 21 миліонѡвъ душъ!

Малороссы, до котрыхъ отже и мы буковинскій русины зачисляемъ ся, суть своєю исторією, звичаями и бесѣдою окремый и самостѡйный нарѡдъ, що жиє въ Австро-Угорщинѣ и Россіи и займає собою пространъ 13500 квадратowychъ миль.

Если мы отже малороссы, то слѣдує, що намъ треба малорускою бесѣдою говорити и писати, бо каждый свѣдомый себе нарѡдъ свою рѡдну мову любить и уживає»²⁵⁷.

Говорячи про значення повороту, який здійснився на користь народної мови в громадському русі буковинських русинів у 1884 році, не можна не брати до уваги і того факту, що на Буковині перетворення «рущини» в «українщину» було довготривалим процесом, який почався ще 1848 року і закінчився аж в період Interregnum-у 1914-1921 рр. І перед 1884 роком використання української народної мови на засіданнях і у виданнях «Руської Бесіди» залежало від бажання того чи іншого діяча; суперечки ж точилися не довкола самої можливості використання народної мови в літературному процесі, а довкола сфери її застосування й співвідношення позицій народної мови та язичія. При цьому підтримка зусиль з використання української народної мови виходила не лише з боку таких відомих українофілів, як Ю. Федькович чи брати Воробкевичі, але й з боку таких старорусинів 1848 року, як Микола Гакман, з його ще архаїчною «волоською» ідентичністю. Ось як згадував про свій перший молодечий досвід публічного використання української народної мови один з лідерів українського національного руху на Буковині Єротея Пігуляк:

«Перша моя акція в товаристві “Руска Бесіда” – то відчит о “історії і культурнім значіню шкла” в р. 1879. По тім відчиті встав покійний старший брат бувшого митрополита Николай Гакман і подякував мені за него. Особливо підніс теплими словами зрозумілу мову відчиту. Чи ся замітка простодушного старця тодішнім матадорам подобалася – не знаю, але знаю, що ся увага старенького впала мені тоді дуже в очі. Я вживав у бесіді мови, якої мене навчила моя незабутна мама, що вийшла з простого народу»²⁵⁸.

Не можна також не зауважити, що в перших роках після перемоги народного напрямку в громадському житті буковинських русинів зберігалось багато формальних ознак руськості, що були характерні і для «рутеньського» та «малоруського» етапів «українського» національного проекту – користування етимологічним правописом, вживання самоназви «русин» («малорусин») та назви «Русь» або «Русь-Україна» на означення батьківщини, паралельне вживання старого юліанського календаря. Принциповими новаціями стало рішуче відмежування своєї «рускої» (малорускої) нації від чужої «великоруської», відділення власної національної ідентичності, базованої на народній мові і демократичних засадах, від національної ідентичності великоросів як витвору деспотичних обставин «удержуваного кнутом царства». «Любѣтъ отже вашу батькѡвщину, бо она є тымъ для васъ, чимъ рѡдна мати для своєї дитини, – писав у 1886 році Омелян Огоновський. – Тая дитина є лишъ доти щаслива, доки жиє єи добра мати; мачиха не заступить сиротѣ рѡднои неньки; такъ и Россія не заступила-бы вамъ нѣколы любой матери-Руси»²⁵⁹.

Тож боротьба між старорусами і українцями як до 1884 року, так і після нього велася не через різне оцінювання ними сучасного стану національного розвитку австрійських русинів, бо ці оцінки насправді мало чим відрізнялися. Мав рацію Остап Терлецький, який у 1874 році писав у газеті «Правда»: «І от вийшло, що ми, така крайня опозиция в поглядах на народність, рука в руку ідемо з москвофільською партиєю в поглядах на нарід. Наша “Зоря” і їх “Наука” то собі ріднісінькі сестри»²⁶⁰. Такими ж близнюками були на Буковині українська газета «Буковина» (особливо до запровадження в ній фонетичного правопису) та часопис староруського напрямку «Буковински Вѣдомости». Обидві сторони визнавали, що національна культура буковинських русинів перебуває

²⁵⁷ «Буковина» (Чернівці). – 1886. – 1 (13) вересня.

²⁵⁸ «Буковина» (Чернівці). – 1905. – 22 травня (1 червня).

²⁵⁹ Огоновський О. Маркіянъ Шашкевичъ. Про его жите и письма. – Львів: Накладом товариства «Просвѣта», 1886. – С. 101.

²⁶⁰ Терлецький О. Москвофіли й народовці в 70-их рр. – Львів: Накладом українсько-руської видавничої спілки у Львові, 1902. – С. 47.

в зародковому стані і що потрібно докладати всіх зусиль для її розвитку. Суперечки велися через незгоду щодо мети та напрямку, в якому повинен відбуватися цей розвиток. Що повинно було прийти на зміну існуючому дуалізму «народна мова для народних видань – язичіє для літератури вищого штибу»? Чи модерна культура буковинських русинів мала створюватися на базі української літературної мови, що перебувала на початковому етапі свого становлення, чи на базі вже виробленої російської літературної мови, до якої все тісніше наближалось язичіє буковинських старорусинів?

Позицію буковинських діячів українського напрямку висловлено в цитованій вище статті «Хто ми?» – їхньою метою була розбудова окремого українського національного проекту, який би охоплював територію і австрійської, і російської України, та повна інтеграція буковинських русинів до складу модерної української нації, яка мала утворитися внаслідок реалізації цього проекту. Натомість діячі русофільської орієнтації розглядали культурне єднання населення австрійської та російської України лише як перший крок до повного інтегрування до складу «общерусскої» нації, яка мала утворитися на базі загальноруської літературної мови у складі великоруського, малоруського та білоруського племен. Обидві моделі національного розвитку мали право на існування, і лише від активності та працелюбності їхніх прихильників залежало, в якому напрямку піде подальший національний розвиток буковинської Русі.

Також помилкою було б уявляти собі формування модерної української нації на Буковині як прямолінійний процес від «старорусини» до «українщини». Переосмислення власних позицій аж до зміни орієнтації відбувалося як з діячами русофільського напрямку, так і з народовцями. Мотиви цих ідеологічних трансформацій могли бути різними – від намагання наблизитися до народу шляхом вживання народної мови до бажання використовувати «вчену» мову, мало зрозумілу для того ж народу.

Читач має змогу ознайомитися з авторськими розповідями про перехід з русофільських на українофільські позиції Іларія Карбулицького та Івана Бажанського, поданими у відповідних розділах. Втім, короткі згадки про власні світоглядні трансформації залишили нам і інші діячі українського національного відродження Буковини.

«Наше кацапство не виходило ніколи поза границі “вищої” чи там “образованої” мови, цебто язичія, – згадував про своє навчання в Чернівецькій учительській семінарії та участь у студентському товаристві «Согласіє» на початку 1870-х років Омелян Попович. – “Свята Русь” була в нашій уяві не Росія, а дійсно земля й громада всіх русинів. Майже всі, що були тоді в товаристві, залишилися вірними своїй нації; правда, деякі й повмирили «твердими», проте більшість стала з часом ширими українцями»²⁶¹.

Натомість Теодот Галіп у своїх спогадах так описав причини власного духовного пере-родження з російськомовного поета на діяча українського народного напрямку:

«Одного разу приїхав Григорій Купчанко з Відня і скликав до Кіцманя чи до Лужан своїх найближчих поплечників з-поміж селян на нараду. Купчанкові товаришував в роді ад’ютанта один з таких русофілів-студентів²⁶². Селяне говорили про потреби свого стану і жадали від свого покровителя поради. Між іншим зголосився до слова цей студент. Селяни були здивовані його промовою, якої не розуміли. Купчанко це зауважив і сказав так: “Цей молодий панич дуже вчений і тому говорив до вас вченою мовою”.

На те обізвався сивоусий Жураковський, селянин з Кіцманя: “Коли він такий вчений, то навчиться ще й по-нашому”.

Цей їдкий дотеп старого нашадка наддніпрянських козаків Жураковського мав такий наслідок, що студент так довго роздумував над мудрістю старого селянина, що небавом і сам перейшов до українства»²⁶³.

А ось як мотивував свій перехід на русофільські позиції колишній побратим Маркіяна Шашкевича Микола Устиянович, на той час греко-католицький священник в Сучаві, в датованих 10 вересня 1881 року своїх автобіографічних записках:

«Признаюсь, что я, не имѣя ни случайности, ни средствъ изъучити языкъ общелитературный русскій, я былъ приклонникомъ дуализма и отстоивалъ нарѣчіе галицкое, надѣясь, что оно сліється съ говоромъ украинскимъ и очистится вмѣстѣ съ тѣмъ отъ пест-

²⁶¹ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 17-18.

²⁶² В цитованому уривку Теодот Галіп пише про себе в третій особі. Свідчення про це знаходимо в листі до В. Сімовича від 30.04.1943 р. М. Галія, близького друга Т. Галіпа.

²⁶³ Архів УНДЧ. – Фонд Т. Галіпа. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 17.

роты, нанесенной сосѣднимъ языкомъ польскимъ. Но заглянувши въ продолженіе времени въ литературу велико-русскую и распознавши основнѣе галицкое нарѣчіе я убѣдился, что языкъ грамотный велико-руссковъ есть зданіумъ согубымъ, воздвигнутымъ однако на подвалинахъ южно-русскихъ, что къ тому письменность велико-росса а его говоръ не есть одно и то же, ибо онъ пишеть по нашему, а выговариваетъ по своему ладу, такъ якъ се дѣлають нѣмцы, итальяне, французы, у которыхъ еще большая находится розница въ нарѣчіяхъ; и что въ-конецъ, въ продолженіи развитія галицкого простолюдного говора по строгимъ правиламъ языкословія, послѣдуетъ безсомнѣнно то, о чемъ предвозвѣщаль А. С. Петрушевичъ на соборѣ интеллигеніи галицко-русской 1848 года: “Пускай россіяне начали отъ головы, а мы начнемъ отъ ногъ, то мы скорѣе или медленнѣе стрѣтимъ другъ друга и сойдемся въ сердцу”»²⁶⁴.

Зрештою, незважаючи на часом надмірно гострі лайки, якими взаємно обдаровували в пресі один одного представники українського та русофільського напрямку наприкінці XIX століття, все ж сторони конфлікту розглядали себе як частини політикуму одного і того ж народу, про що свідчать і часті переходи з табору в табір, які не вважалися національним ренегатством. Газета українського напрямку «Буковина» сердечно попрощала М. Устияновича некрологом, в якому, зокрема, писала: «Кромѣ истинно поетическихъ и численныхъ творѣвъ, лежитъ головна заслуга блаженной памяти отца Устияновича въ томъ, что онъ одинъ изъ першихъ зачавъ въ австрійской Русі писати рускимъ языкомъ, котрого придержовавъ ся до кѣнця своеи праведной жизни, о чѣмъ свѣдчатъ его рукописи. Дѣждавъ ся плодѣвъ своего труда, разбудивши письменность руску, а съ нею и духъ рускій»²⁶⁵.

Показовою є історія життя і смерті Івана Тимінського (1852-1902), котрий розпочав свою громадську і політичну діяльність як один з найактивніших діячів української орієнтації, ставши навіть депутатом буковинського крайового сейму. Потім, розчарувавшись у своїх колишніх соратниках, перейшов на бік старорусинів, намагаючись при цьому реалізувати окремих проект «автохтонних буковинців», однак через несприйняття радикальних москвофільських гасел відійшов і від цього табору, і взагалі від активного політичного життя. Ось що написала в некролозі про Івана Тимінського заснована ним українська газета «Буковина», котра, втім, більше десяти років завзято критикувала політичну діяльність покійного:

«Не хочемо пригадувати тих сумних часів братовбивчої боротьби, скажемо тільки, що до сего нещасливого кроку спонукала покійного Тимінського після нашого переконання не злоба і зрада, а легковірність супроти обіцянок ворогів, від котрих він справді надіявся користей для русинів, а слави для себе. За ту короткозорість відпокутував він тяжко і усунувся зовсім з політичного поля, але інтересувався й далі ходом руских справ, одобряючи відтак вповні політику, котру колись поборював. Прощаючи його в останнє, руский нарід простить йому і його гріх задля великої ширости і ревности, з якою він працював для свого народу в тяжких часах»²⁶⁶.

Про ворогів нації і ренегатів так не пишуть! До слів же некролога потрібно додати, що з нагоди смерті «старорусина» І. Тимінського його родина надрукувала оголошення і помертні картки українською (фонетичним правописом) та німецькою мовами, на похороні покійного прощав від української громади отець А. Манастирський промовою «руско патріотичного характеру», а проти виголошення промови російською мовою від москвофільського товариства «Карпат» рішуче виступила родина І. Тимінського. З цього стає ясно, що запекла боротьба між старорусинами і українцями на Буковині вже на той час (1902 рік) сприймалася як акт братовбивчої ворожнечі, котру нація повинна «пам'ятати, щоб забути» – для того, щоб стати зрілою нацією.

Наступного року буковинські українці навіки попрощалися з Сидором Воробкевичем, який впродовж майже півстоліття був творцем і символом русько-українського національного проекту на Буковині. Як і Юрій Федькович, Сидір Воробкевич належав до тих поетів, котрі були творцями своїх національностей; його безсмертний вірш «Рідна мова» донині закладає підвалини української національної свідомості в душах все нових і нових поколінь.

Сидору Воробкевичу судилося стояти біля початків національного пробудження буковинських русинів у 1860-х роках, десятиліттями працювати для перемоги народного напрямку в громадському житті Буковини і дочекатися рясних плодів своєї та своїх побра-

²⁶⁴ Литературный сборник издаваемый Галицко-Русскою Матицею. 1885. Выпускъ I. – Львів, 1885. – С. 45-46.

²⁶⁵ «Буковина» (Чернівці). – 1885. – 1 (13) листопада.

²⁶⁶ «Буковина» (Чернівці). – 1902. – 27 листопада (10 грудня).

тимів праці на ниві національного відродження. Він був свідомий своєї ролі поета-будителя, творця нової русько-української нації в поневоленому чужинцями краї вже тоді, коли в 1865 році писав до Данила Тянячкевича про рідну Буковину:

«Скрізь минули ті часи, коли руським полем золоті квіти цвіли, коли в гаю райські пташки співали; все загло, пощезало, поніміло, хиба лиш відгомін тих золотавих часів знайти, зачути можна в серці поета.

Коли Буковину другою Україною називаєте, то лиш шукайте її в серцях кількох ширих дітей Буковини. Коби так много чувствовали, як я, то би мож називати Буковину другою Україною, але річ не так ся має»²⁶⁷.

Похорон Сидора Воробкевича, проваджений самим митрополитом Володимиром Рептою у супроводі усіх членів консисторії, в якому взяли участь тисячі буковинців, своєю грандіозністю перевершив усі подібні церемонії, що їх до того часу бачила столиця Буковини. Почавшись о другій годині пополудні, похорон тривав аж до сьомої години вечора. За винятком делегатів від румунських товариств, усі надгробні промови виголошувалися українською мовою. Не відважився промовляти по-румунськи над прахом автора «Рідної мови», виступаючи від імені консисторії, навіть Мирон Калиновський-Калінескул – той самий, який всього двадцять років перед тим не допустив жодної української промови над гробом Григорія Воробкевича! Закінчила ж свій звіт про похорон газета «Буковина» словами не смутку, а надії: «Молодіж вернула з кладовища з патріотичними піснями на вустах. То була неначе пісня надії на гробі одного з головних робітників вітчизни, се гімн взнеслої ідеї відродження, в ім'я якого працював його добрий дух і шире серце»²⁶⁸.

На відміну від Юрія Федьковича, смерть якого дала привід для дошкульних коментарів у русофільських виданнях, з Сидором Воробкевичем прощалися як зі своїм апостолом всі політичні середовища буковинських українців. «Отошелъ въ вѣчность славный сынъ русскаго народа, не стало его мѣжду нами, поѣта Данила Млаки уже нѣтъ, пѣвецъ-музыкь о. Изидоръ Воробкевичъ скончался 6-го сентября с.[его] г.[ода] въ Черновцахъ»²⁶⁹, – такий некролог помістив Василь Козаришук у видаваному ним в Рогізни русофільському часописі «для русскаго народа» «Наука». Однак набагато повніше оцінили значення життя і творчості Сидора Воробкевича українські видання, вшановуючи покійного не лише як поета, композитора чи драматурга, не як сина «русскаго народа», а насамперед як одного з батьків української нації. Їх загальну думку висловив у віденському часописі «Ruthenische Revue» майбутній письменник, а на той час студент Мелетій Кічура:

«Дня 18 вересня біжучого [1903] року помер в Чернівцях Сидір Воробкевич. З ним кінчиться ряд тих Богом посланих людей, котрим припала завидна задача показати рускому народови, який давно находився в найбільшій політичній і культурній застою, нові путі, розбудити ті чувства, ту свідомість, через які маси людей організуються доперва в націю в правдивім значіню слова.

У русинів під російським панованем був сим чинником Котляревський, а по нім великий апостол всего руского народа Шевченко, котрий мав виповнити сю задачу, у галицьких русинів Маркіян Шашкевич, а у буковинських Юрій Федькович, і якраз померший Изидор Воробкевич.

Сі мужі є тими людьми, котрі довершили чуда, яке називається “воскресенем рускої народности”»²⁷⁰.

І справді, в час, коли писалися ці слова, формування модерної української нації на Буковині в цілому вже звершилося – створена зусиллями таких, як Сидір Воробкевич, поетів та вчених, священників та композиторів висока українська культура опановувала все нові й нові верстви буковинських українців через школу, церкву, пресу та культурно-просвітницькі організації. Однак для досягнення повної національної єдності з українцями Наддніпрянщини потрібно було зробити ще останній непростий крок – обрати загальноприйнятну для всіх частин української нації назву як самої нації, так і її Великої батьківщини. Саме це завдання успішно реалізувало молодше покоління діячів українського національного відродження Буковини впродовж наступних двох десятиліть.

²⁶⁷ Маковой О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича. – Чернівці: Золоті литаври, 2005. – С. 198.

²⁶⁸ «Буковина» (Чернівці). – 1903. – 21 вересня (4 жовтня).

²⁶⁹ «Наука» (Рогізна). – 1903. – Вересень. – Ч. 9.

²⁷⁰ «Буковина» (Чернівці). – 1903. – 1 (14) жовтня.

Головна трансформація русько-українського національного проекту – буковинські русини стають українцями

Розповідаючи про результати реалізації українського національного проекту на Буковині в ХІХ столітті, один з чільних діячів українського національного відродження Степан Смаль-Стоцький у своїй відомій книзі «Буковинська Русь», виданій у Чернівцях на зламі століть, висловив таке міркування:

«Між тим коли і галицька Русь, що оставала віками під лясцким панованем, оказує все ще признаки житя, ба навіть і угорска Русь рухає ся, пропадає молдавска Русь в тяжкій неволі так, що немов про ню і слух пропав, – вона майже конає.

Коли ж ми порівнаєм сей сумний і невідрадний образ бувальщини молдавської Русі з теперішнім станом буковинської Русі, де просвіта ширить ся невинним кроком і під найбільшійшу стріху і під тою стріхою бачимо жите і почуте народне, котре викликало аж потребу письменства; коли зважимо, що буковинська Русь видала кількох писателів знаних не лише на цілій Русі, але і поза її границями, і коли ми можемо напевно сказати, що вона відродила ся, то мусимо почути – а з нами і кождий добрий чоловік – в серці радість з того, що нарід, засуджений своїми давними обставинами на цілковиту загладу, не пропав, і судячи по теперішних ознаках его національного житя, вже таки не пропадає»²⁷¹.

Якщо використати сучасну термінологію, то сказане вище можна сформулювати за допомогою двох понять – модернізація та національна ідентичність. Модернізація буковинського суспільства та швидкий поступ її найважливішої складової – національної освіти привели до засвоєння буковинськими русинами модерної національної ідентичності в її русько-українській формі. «З цього часу існувала нація, яка вимагала свого об'єднання у Державу – душа, яка як би блукала у пошуках тіла, щоб у ньому розпочати життя заново»²⁷², – писав про розділену між чужими державами польську націю лорд Актон. Перед буковинцями ж як частиною розділеної між Австро-Угорщиною та Росією української нації стояло подвійне завдання – спершу визначити власну націю як батьківщину з тим, щоб згодом вимагати її об'єднання в єдину державу.

«Нічого не бажаємо, тільки свобідного розвою елементу малоруського, щоб тут в австрійській Русі утворив ся центр, до котрого би гравітувало руське тіло і руська душа, чи вона на Буковині, чи на Угорщині, чи в Галичині чи за кордоном...»²⁷³, – заявляв у своєму виступі в галицькому сеймі 26 листопада 1890 року український депутат Микола Січинський. А вже наприкінці цього ж десятиліття в своїй другій промові в шкільній справі, виголошеній 21 квітня 1899 року, його буковинський колега Степан Смаль-Стоцький відкрито виступив у буковинському сеймі на підтримку саме української ідеї: «Українська ідея є нічим іншим, як лише збудженем руського народу на Буковині до народної самосвідомости. Ця ідея не має жодного ірредентичного характеру і вона зовсім природно сама з себе повстала на Буковині»²⁷⁴.

В цій боротьбі українському національному проекту довелося відмовитися від назв «Русь-Україна» та «русини-українці», які впродовж останніх десятиліть ХІХ століття використовувалися українськими діячами і в Росії, і в Австро-Угорщині на означення української батьківщини та української нації. Недоліком цих назв, хоча вони й поєднували в собі історичну тяглість та модерну національну ідентичність українського народу, була їхня некомпактність, а також схожість з етнонімами «Русь» та «русский», що їх в цілком іншому значенні використовував конкуруючий російський національний проект. Проект, котрий, спираючись на потугу державної машини Російської імперії, намагався не допустити становлення окремої української нації ні в Росії, ні в Австро-Угорщині.

Українська відповідь «общерусским» опонентам була гідною і зрозумілою як для самих русинів-українців, так і для будь-кого, хто мислив звичними для демократичних країн Європи категоріями. «Земля, на якій живе наш народ, зветь ся Україна, а народ зветь ся

²⁷¹ Смаль-Стоцький С. Буковинська Русь. – Чернівці: Накладом «Буковини», 1897. – С. 10-11.

²⁷² Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене). – Київ: Смолоскип, 2006. – С. 42.

²⁷³ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1918. – Львів: Накладом власним, 1926. – С. 240.

²⁷⁴ «Буковина» (Чернівці). – 1899. – 30 квітня (12 травня).

українці, і говоримо ми українською мовою»²⁷⁵, – так лаконічно визначив у 1910 році позицію українського національного проекту з цього питання відомий буковинський журналіст і громадський діяч Лев Когут. Виходячи з цього твердження, вже напередодні I Світової війни широке поширення і в австрійській, і в російській частинах України здобули географічні карти, на яких зображалася Україна – земля, населена українцями. Десь поза межами цієї України, обрамленої портретами козацьких гетьманів та українських письменників, позначеної на карті окремим яскравим кольором, що простягалася від Сяну до Кубані і від Полісся аж до Чорного моря, існували «Москівщина, Білорусь, Польща, Кавказ», як це показано на виданій Григорієм Маркевичем у 1912 році в Полтаві «Географічній карті земель в Росії та Австро-Угорщині, де осіли українці». Подібну карту України, однак вже без жодних згадок про Російську та Австро-Угорську імперії, видало в 1910-х роках і видавництво «Вісти з Запорожжя» у Львові. На таких картах і Буковина, і Хотинщина неодмінно включалися до складу цієї України як єдиної української нації, яка ще мала об'єднатися в єдину державу.

«Звичайно водить ся так, що на означенє одного народу уживає ся лише одного імени, щоби уникнути баламуцтва, щоби не виходило, гей би то дві назви означають два ріжні народи, – детальніше мотивував необхідність прийняття всіма русинами етноніма «українець» у 1911 році буковинський автор, який вибрав собі псевдонім «руский православний панотець». – Тому годі нам придержувати ся на дальше, щоби в Австрії звати себе русинами, а в Росії українцями! Одні і другі, українці і русини, се один, той самий народ!! Тому треба доконче рішити ся на одну спільну назву. А пристанемо на таку назву, якої уживає більшість нашого народу. Тому називаємо себе українцями після найбільшого руского краю: України. Тим то й нічого дивного, коли мешканці Буковини і Галичини, що говорять тою самою мовою, як і властиві українці, будуть себе називати також українцями»²⁷⁶.

Пояснюючи ж найважливішу причину зміни етноніма «русини» на «українці», яка полягала в необхідності для української нації остаточно вилуштитися з-під російської непроханої «опіки», професор Степан Томашівський писав: «Ми свого імени не зрікаємося, ми є руський нарід і наша мова є руська мова, але щоби ніхто не міг баламутити що наш нарід і московський нарід – то одно – тому ми називаємо себе українцями. Бо ми що іншого, а росіяни, “русские” що іншого; наша історія одна, а їх друга»²⁷⁷. Подібне пояснення містить і присвячена проблематиці взаємовідносин українського та російського національного проектів спеціальна збірка статей, що вийшла на початку ХХ століття на Буковині. В статті «“Руський” і “русский”» читаємо: «Наші люди усі добре знають, що русин що інше а москаль що інше. Однак москалі називають себе також “рускими” і на відміну від нашого “русского” пишуть два “с”. В письмі-то “русский” (з двома “с”) значить російський або московський, а “руський” (з одним “с”) означає наш нарід. На письмі се видко, – але як хто говорить, то в бесіді не мож розрізнити, чи він сказав “русский” з двома “с” (в значіню “російський”), чи сказав “руський” з одним “с” (в значіню “руський”). Тому із того виходить часто баламуцтво»²⁷⁸.

І вже в часи кривавої Світової війни цілком політичні причини переходу на новий етнонім навів відомий український публіцист Осип Назарук: «Історія дала нам нове ім'я, мало що молодше, та краще від старого, забраного ворогами, ужитого до своїх поганих гнобительських цілей, що се новійше, здоровійше ім'я не допускає вже ніякого баламутства, не робить нашої землі ні польською толокою, ні московською займанщиною, тільки нашим власним прадідним добром, на котрім наш нарід повинен стати своїм виключним паном»²⁷⁹.

Процес присвоєння австрійськими русинами нового етноніма «українці» не був ані безпроблемним, ані безконфліктним явищем. На перешкоді йому стояла не лише інертність людського мислення, але й відверто ворожа політична пропаганда русофільської та москвофільської частини західноукраїнського політикуму. Часто українські патріоти в Галичині і на Буковині, намагаючись запровадити модерний етнічний термін «українець» се-

²⁷⁵ Когут Л. Як жив український народ. – Чернівці, 1910. – С. 3.

²⁷⁶ Русини а «волоска» віра. Написав руский православний панотець. – Чернівці, 1911. – С. 65-66.

²⁷⁷ Томашівський С. Притча про двох сусідів, що мали одне ім'я. – Львів, 1909. – С. 16.

²⁷⁸ Русини а москалі: Збірка статей і оповідань. – Чернівці: Руска Рада, 1911. – С. 3.

²⁷⁹ Назарук О. Як називається наш рідний край і нарід? – [Б. м.], 1915. – С. 3.

ред селян, натрапляли на цілковите нерозуміння. Священик Филімон Тарнавський в своїх спогадах описав правдиву історію, яка трапилася в його селі, де місцевий агітатор переконував селян, що вони повинні називати себе українцями:

«Коли зайшов до хати старого газди Михайла Калужки, сказав йому, що він українець. Михайло Калужка пішов до коршми і спитав орендаря Шаю Венгляр, що то є українець?

Шаю Венгляр сказав йому:

- Українець то такий бідака, що десь там скраю за селом мешкає, а ви, прецінь, господар в середині села, та де ж ви українець! Я б його до суду подав за таку велику образу!»

«Це свідчить, що назва українець в тих часах (рік 1897) ще многим навіть не була зна-на»²⁸⁰, – завершує свою оповідь отець Тарнавський.

В чернівецькій москвофільській газеті «Православная Русь» у статті «Українски политични дурьсвѣты передь гуцулами» знаходимо опис гуцульського віча в Путилові в 1909 році, де читаємо таке: «Коли виступив після Василька якийсь Огородник і почав читати резолюції за українську мову в урядах і називав гуцулів українцями, то тоді настав жакливий крик. Посипались слова: ми православний руский народ, тут нема українців»²⁸¹.

Якщо такий рівень національної свідомості панував на початку ХХ століття в Галичині і на Буковині, де національну свідомість люди могли отримувати зі школи, церкви, громадських організацій, української преси та літератури, то тим сумніше було становище в російській Україні, в тому числі й на Хотинщині, де щойно після революції 1905 року українська культура отримала мінімальні умови для свого розвитку. До того ж у більшості випадків офіційні кола Російської імперії розглядали «українськість» як ознаку політичного, а не національного самовизначення людини. Ось як описав обшук свого сина Левка на кордоні Євген Чикаленко, внісши до свого щоденника від 24 червня 1909 року такий запис:

«- А ви належите, очевидно, до української партії, – зазначив жандармський ротмістр, коли перечитав мої листи, писані українською мовою.

- Себто ви хочете сказати “до української нації”, – відповів Левко.

- Ні, я «тоже малоросс» по національності, але не розмовляю і не листуюся з своїм батьком по-“малорусски”»²⁸².

У травні 1918 року департамент зовнішньої розвідки британського міністерства зовнішніх справ підготував для військового міністерства меморандум про становище в Україні, автор якого дав вимовний опис рівня національної свідомості простих людей в колишній російській Україні; ці слова повною мірою стосуються і Хотинщини:

«Коли запитати простого селянина в Україні про його національність, він відповість, що є православним; коли змусити його сказати, чи він є великоросом, поляком чи українцем, він відповість, що він селянин; якщо ж наполягати на тому, якою мовою він розмовляє, то він скаже, що розмовляє “тутешньою мовою”. Можна, звісно, дістати від нього відповідь, що він “руський”, але ця заява навряд чи визначає питання про його стосунки до українства; він попросту не думає про свою національність у тих поняттях, що інтелігенція»²⁸³.

Та все ж для абсолютної більшості буковинців, котрі напередодні або в дні I Світової війни присвоїли собі модерну українську національну ідентичність, ця ідентичність аж ніяк не конфліктувала з їхньою давнішими «волоською» або «руською» віросповідними ідентичностями чи «русько-українською» модерною ідентичністю в її «руській» формі. Народна вчителька Корнелія Радиш-Левандовська (1897-1971) ◀142▶, згадуючи своє шкільне навчання в українській шестикласній початковій школі на Бангофштрассе в Чернівцях, зазначала, що в перших класах всі школярі були записані в шкільній матрикул як «русини», а в останніх класах вони вже зазначали свою національність як «українці». Очевидно, що свою роль у масовому та безболісному присвоєнні чернівецькими школярами (та й їхніми батьками) модерного етноніма «українці» відіграв авторитет національно свідомих та громадсько активних учителів школи, і в першу чергу директора школи Пилипа Федоровича.

²⁸⁰ Тарнавський Ф. Спогади. Родинна хроніка. – Торонто, 1981. – С. 171.

²⁸¹ «Православная Русь» (Чернівці). – 1909. – 2 (15) жовтня.

²⁸² Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 77.

²⁸³ Saunders D. What makes a Nation a Nation? Ukrainians since 1600, Ethnic Groups//International Periodical of Ethnic Studies. – 10, 1-3 (1993). – С. 111-112.

Якщо покоління Корнелії Радиш-Левандовської вступало в свідоме життя вже українцями, то старші буковинці, усвідомивши свою належність до української нації, інтерполювали власну українську ідентичність на домодерні часи. Яскравий приклад такого інтерполювання за схемою – якщо я сьогодні є українцем, то я завжди був українцем – наводить у своїх спогадах про Чернівці часів Української Центральної Ради Кость Смовський «85», на той час активний учасник руху за українізацію частин російської армії, а згодом старшина Буковинського Куреня другої формації:

«Про національну свідомість й українські соборницькі настрої буковинських українців може ілюструвати хоч би такий окремих факт з воєнного часу.

На військовому делегатському з'їзді українців румунського фронту в травні 1917 р. у Чернівцях, до якого як гості прислуховувалися й деякі місцеві українці, започатковано збірку в грошах і золотими ужитковими предметами на допомогу Українській Державі, яка тільки починала творитися. До збірки приєдналися й приєвні на з'їзді місцеві українці. Першою підійшла з золотим хрестиком і перстнем старша жінка, яка, жертвуючи, сказала:

“Вояки-українці! Я цей хрестик носила на собі 68 років і завжди мріяла про свою любу Україну, а тепер віддаю його і ось цей перстень на фонд України!”»²⁸⁴.

Нескладні хронологічні підрахунки кажуть нам, що ця жінка, яка в голодний воєнний рік по жертвувала для української ідеї найдорожчими своїми родинними коштовностями, народилася в 1849 році, а, отже, формувалася як свідомо особистість у 1850-1860 роках, коли українську національну свідомість утверджувала на Буковині лише нечисленна горстка діячів нашого національного відродження. Український (не русофільський) напрямок переміг у громадському житті Буковини лише в 1884 році, а національний етнонім «українець» набув широкого вжитку лише в 1910-х роках. І тим не менше, згадана Костем Смовським стара буковинка цілком широко стверджувала в 1917 році, що ціле своє життя вона мріяла про свою любу Україну і була щаслива з того, що дожила до дня воскресіння України.

²⁸⁴ Смовський К. Моя служба Батьківщині // Свобода (Нью-Йорк). – 1958. – Ч.4.39-62.

Зродилась мн великої годни з пожеж війни, із полум'я вогнів...

І Світова війна та пов'язані з нею потрясіння не лише завдали незліченних страждань буковинським українцям – найчисленнішій етнічній групі герцогства Буковина, але й вперше за багато століть дали їм шанс здобути разом зі своїми одноплемінниками з королівства Галичини і Володимирії самостійну українську державу. Десятиліття прискореного цивілізаційного поступу, що передували війні, підготували буковинців до практичної реалізації нової європейської системи цінностей, найвищою вартістю якої було створення власної національної держави.

Період Interregnum-у 1914-1921 років поставив остаточну крапку у формуванні модерної української нації на Буковині. В пожежах війни і полум'ї вогнів української революції загартувалися й стали незворотними результати більш ніж півстолітньої праці творців русько-українського національного проекту. Великою ж годиною для нашого краю стало Буковинське Віче 3 листопада 1918 року, коли під тиском непереборних обставин революції та розпаду Дунайської монархії всі без винятку українські політичні середовища ухвалили рішення про проголошення їхньої батьківщини частиною незалежної української держави. З цього історичного моменту в колективній свідомості буковинських українців навіки закарбувалося поняття «українська Буковина» як батьківщина, яку вони здобули для своєї нації, втратили і яку в наступні десятиліття намагалися визволити з-під чужинецького ярма. Буковинські українці, позбувшись згодом під новою румунською окупацією більшості зримих здобутків українського національного проекту з австрійських часів, здобули натомість щось не менш важливе – ясне усвідомлення своєї приналежності до великої української нації, свою культуру та політичну єдність зі всіма членами цієї багатомільйонної уявленої спільноти не лише на Буковині, але й у Галичині, Закарпатті та Великій Україні суціль.

З перших місяців війни її фронти неодноразово перекочувалися через Буковину «69», залишаючи руїни та згарища в містах і селах краю «73» і «74». Російська окупація Буковини принесла, окрім того, ще й ліквідацію українського громадського життя, знищення українського шкільництва «71», преси, театру, арешти та вивезення «мазепинців», себто національно свідомих буковинських українців «72». Натомість австрійські військові чинники та жандармерія вели проти справжніх чи уявних русофілів безжальний терор, що включав у себе арешти, страти, інтернування, запроторення в концентраційні табори на заході монархії.

Австрійські українці опинилися між двох вогнів. З одного боку, австрійська преса звинувачувала їх у зраді на користь Росії, з другого ж боку російська пропаганда обтяжувала українців відповідальністю за австрійський жандармський терор проти русофілів у перших місяцях війни. Однак якраз ці екстремальні умови сприяли кристалізації української, а не австро-рутенської самосвідомості буковинських українців. Зі сторінок тогочасної чернівецької преси, зі спогадів та щоденників учасників тих подій надзвичайно повно і реально постають проблеми, які хвилювали тоді буковинців та давали їм історичну перспективу, і найголовніша з них – звільнення цілої української нації та утворення самостійної української держави. Зокрема, ніколи до моменту вибуху війни не писалося стільки про необхідність визволення України та здобуття нею самостійності на шпальтах єдиного в той час українського часопису Буковини «Народний Голос» «151».

Зі статті «Ціла Європа в огні»: «Ми маємо в Бога надію, що розпаде ся тюрма народів і сонце волі засвітить всім поневоленим народам. А ми з пісню на устах йдім на наших воєводів за цісаря, за державу, а разом і за волю України!»²⁸⁵.

Зі статті «Борімо ся, поборемо!»: «Австрійські українці поспішили з одушевленням в військові ряди, щоби під австрійськими прапорами визволити своїх братів на російській Україні з кайданів московської неволі; російські українці діждались вкінці довго очікуваного часу, коли здійснить ся їх золота мрія освободження України з-під тяжкої московської кормиги. До побідної австрійської армії прилучать ся вже небавом численні наші українські стрільці-добровольці, що якраз тепер збирають ся в Галичині і Буковині і готовлять ся в похід проти Росії, щоби пімстити на Москві кривду України і помочи здобути для неї її давну волю»²⁸⁶.

²⁸⁵ «Народний Голос» (Чернівці). – 1914. – 7 серпня.

²⁸⁶ Там само. – 19 серпня.

Зі статті «Витайте наші війська!»: «Витайте нам, героїські армії, на рідній землі, скропленій рідною кровю. Витайте, сини Австрії і австрійської України, що сьміло йдете вперед на знищене східного тирана, на розбите тюми народів, віковічного ворога українського народу. Ось-ось настане час, як повитає вас, українські стрільці в злуці з австрійською і німецькою армією наша вольна Україна, аж по Кавказ. За Австрию і за волю України се наша девіза, а побіда се нам нагорода»²⁸⁷.

Зі статті «Воскресає Україна»: «В теперішній історичний час, коли не лише вся Європа палає в огні, але й повстають війни в Азії, в Африці, ба навіть в Америці, починає європейська преса інтересувати ся українським питанєм. Правительства всіх держав європейських приходять до переконання, що коли Україна стане самостійною, або бодай буде відірвана від Росії і прилучена до Австрії, тоді настане спокій в Європі. До тепер заявили ся за самостійністю України Німеччина, Австрія, Болгарія і Турція, ба навіть між румунами є багато прихильників самостійної української держави. Тож недалекий вже час, коли воскресне Україна!»²⁸⁸.

Зі статті «Горі ім'єм серця»: «Слава вам, наші герої, наші витязі! Дяка вам, наші рідні сини за вашу відвагу, за ваші героїські вчинки! Золотими буквами будуть записані ваші діла в історії дорогої нам Австрії, і в історії нашої рідної України! Перед нашими очима відграває ся велика історична подія і нас всіх чекає сьвітла будуччина. Валить ся тюма народів, воскресає зі сну український люд, здійснює ся наш ідеал самостійної України!»²⁸⁹.

Зі статті «Наша героїня при Січових Стрільцях»: «До Січових Стрільців, як ми вже писали, вступило багато й буковинців. Бо ми всі, чи буковинці, чи галичани брата, ми всі українці, і всі ми боремо ся за одну ціль!»²⁹⁰.

«Мільйони чоловіків і жінок жертвували собою, навіть життям заради батьківщини, “la patrie”, заради Франції, Італії, Ізраїлю, В'єтнаму, – писав Ентоні Сміт. – Чому стільки людей готові боротися й покласти життя заради етнічних спільнот, чия боротьба видається приреченою і де будь-які громадські блага постійно видаються невловимими? Звідки ця готовність до мучеництва заради справи меншості, що здається безнадійною?»²⁹¹. Нелегка відповідь на це запитання є ще важчою у випадку України – держави, якої не існувало на карті світу в роки I Світової війни, а процес формування модерної національної ідентичності українців на більшій частині її території на той час був ще дуже далеким від завершення.

Тож нам не залишається іншого вибору, як погодитися з вже цитованими на початку цієї книги словами іншого дослідника процесів формування сучасних націй Бенедикта Андерсона, який стверджував, що нація як уявлена спільнота завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство, яке, у кінцевому підсумку, й робило можливим протягом останніх двох сторіч для мільйонів людей не лише вбивати, але й охоче віддавати своє життя в ім'я таких обмежених уявлень.

Підтвердження цих слів знаходимо в історії українських військових формувань за часів Interregnum-у 1914–1921 років. Адже незважаючи на те, що впродовж чотирьох років війни мільйони австрійських та російських українців, будучи мобілізованими до лав австрійської чи російської армії, проливали свою кров за своїх імператорів і свої малі батьківщини, наші предки вже з перших днів війни створювали ще й добровольчі легіони гуцульських та січових стрільців, які були покликані боротися за волю України «155». України як модерної нації, що вже народилася, України як держави, яка ще мала тільки народитися, однак вже була реальністю в душах мільйонів людей, котрі присвоїли собі модерну українську національну ідентичність.

В роки Interregnum-у досягла свого апогею і боротьба за офіційне визнання саме української, а не руської чи руської національної ідентичності як в Австро-Угорській монархії, так і в Російській імперії. «Мушу зазначити, що 1915 р. обстоював я в “Буковині” назву “український” і “українці” замість “руський” і “русин” для нашого народу, за чим заступався відтак і Василько в правительстві, яке й погодилось прийняти їх як офіційні, видаючи відповідне доручення»²⁹², – згадував Омелян Попович. Цьому офіційному розпорядженню австрійського уряду передувало надзвичайно цікаве листування міністра внутрішніх справ з прем'єр-мі-

²⁸⁷ «Народний Голос» (Чернівці). – 1914. – 25 жовтня.

²⁸⁸ Там само. – 1914. – 15 листопада.

²⁸⁹ «Народний Голос» (Чернівці). – 1915. – 17 квітня.

²⁹⁰ Там само. – 1915. – 10 липня.

²⁹¹ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху. – Київ: Ніка-Центр, 2006. – С. 62-63.

²⁹² Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 95-96.

ністром Австро-Угорської монархії графом Черніним від липня-серпня 1917 року про доцільність вживання назви «Україна» чи «Рутенія», а саме питання на прохання президії української парламентарної репрезентації у Відні вивчалось найвизначнішими австрійськими славістами Австрії Ватрославом Ягичем, Йоганом Іберсбергером і Теодором Гартнером²⁹³.

Тим не менше аж до самого розпаду Австро-Угорської монархії місцеві державні установи краю так і не перейшли повністю на використання нових етнонімів. У середині липня 1918 року газета «Буковина» обурювалася таким станом справ: «“Ruthenen” і “ruthenisch” пишуть все ще наші уряди, староства, дирекція дібр і інші помимо розпорядку міністерства, щоби вживати виразів “Ukrainer” і “ukrainisch”. Може би президія краєвого правительства зарядила, щоби уряди придержували ся сего розпорядку. Просимо наших послів до ради державної припильнувати вже раз сеї справи, щоби пожити вже раз край самоволі кожного писарини. Мусимо додати, що й міністерство просвіти також уперто вживає тільки слова “ruthenisch”»²⁹⁴.

Наприкінці війни настало й фактичне визнання української національної ідентичності і в найвищих ешелонах влади Російської імперії. «Успіхи німців і поразки російської армії привели до того, що ідея окремого від Росії існування України під покровительством Німеччини з 1916 року вже перестала здаватися фантастичною, – стверджує А. Міллер. – Як наслідок, вже в 1915 році Микола II вперше використовує в публічному документі поняття “українці” в позитивному контексті і дякує їм за лояльність»²⁹⁵. Внаслідок такої зміни державної політики Росії стосовно українців, на окупованій російськими військами Буковині в 1916-1917 роках, наприклад, офіційні звернення до населення військового генерал-губернатора Трепова публікувалися в Чернівцях не лише російською, румунською та польською, але й українською мовою фонетичним правописом «80», що неможливо було б собі уявити ще два роки перед тим.

У 1914 році рамки національно-культурної екстериторіальної автономії були вже затисненими для національного розвитку буковинських українців, тож вони прагнули до здобуття автономії національно-територіальної. Спершу буковинці сподівалися отримати державність у вигляді окремого українського коронного краю в складі Австрії, який складався б із заселених українцями областей Галичини і Буковини. Коли ж переможена в Світовій війні та знесилена внутрішніми протиріччями Австро-Угорська монархія опинилася перед загрозою цілковитого краху, буковинські українці спільно з галичанами приступили до створення цілком самостійної української держави.

Перший етап державотворчих процесів тривав від серпня 1914 до жовтня 1918 року; його умовними хронологічними межами є проголошення маніфесту «Союзу буковинських парламентарних та соймових послів» 2 серпня 1914 р. та маніфесту «Головної Української Ради» 3 серпня 1914 р., якими буковинські та галицькі українці оголосили свій рішучий намір підтримувати Австро-Угорщину та її союзників у війні «проти заборчої російської політики» взамін за виділення українських земель Австро-Угорщини (в тому числі й Буковини) в окремий коронний край, та проголошення 16 жовтня 1918 року цісарем Карлом його маніфесту до народів Австро-Угорщини, яким передбачалося перетворити колишню дуалістичну монархію на федерацію національних держав. Головним досягненням українських політиків Галичини, Буковини та Наддніпрянщини в цей період стало укладення Берестейського мирного договору між Україною та центральними державами, в таємному додатку до якого австрійський уряд зобов'язався до 31 липня 1918 року внести в парламент законопроект про створення окремого коронного краю у складі Буковини та Східної Галичини.

Закладена з українського боку в Берестейські мирові домовленості між Україною і Австро-Угорщиною ідеологія «двох Україн» не була чимось новим для буковинсько-галицького політикуму «99». Вона ґрунтувалася на вимогах, що їх проголосила створена в травні 1915 року у Відні Українська Загальна Рада, а згодом Українська Парламентська Репрезентація – утворення цілком самостійної і ні від кого не залежної держави на визволених з-під російського ярма українських землях та об'єднання всіх населених українцями земель Австро-Угорщини в один коронний край з наданням українцям

²⁹³ Державний архів міста Відня. Архів цісарського дому, двору і держави. Gebrauch des Volknamens «Ukrainer» statt «Ruthenen» Haus, – Hof, – und Staatsarchiv in Wien, PAI 1042, Ukraine, 58.

²⁹⁴ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 18 липня.

²⁹⁵ Міллер А. Империя Романовых и национализм. – Москва: Новое литературное обозрение, 2008. – С. 183.

монархії національно-державної автономії. Очевидно, що ця ідея була кроком назад у порівнянні з постулатами Союзу Визволення України та програмних засад ряду українських партій (зокрема, Української хліборобської демократичної партії) про створення єдиної української держави у складі Наддніпрянщини та західноукраїнських земель. Однак після опублікування цісарського маніфесту від 4 листопада 1916 року, яким проголошувалося включення Галичини до складу проектованої польської держави та фактично ставилося хрест на сподіваннях українців монархії здобути свою державність у складі Австро-Угорщини, покликання до життя цієї ідеї розглядалося як незаперечний успіх української делегації на мирових переговорах у Бересті-Литовському.

Другий етап боротьби буковинців за українську державність тривав від жовтня 1918 до кінця 1921 року, відображаючи прагнення буковинських українців інтегрувати свій край у Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), а з січня 1919 року – в Західну область Української Народної Республіки (ЗоУНР).

З точки зору державного права Західно-Української Народної Республіки, яке ґрунтувалося на засадах маніфесту цісаря Карла I від 16 жовтня 1918 року та доктрини президента США В. Вільсона про право націй Австро-Угорщини на самовизначення, всі території колишньої наддунайської монархії з переважно українським складом населення розглядалися як вічні і невідчужувані володіння західноукраїнської держави. Це повною мірою стосувалося і буковинської України, окупованої румунськими військами в листопаді-грудні 1918 року. Законодавчо належність української частини Буковини до ЗУНР (ЗоУНР) була закріплена конституційними актами ЗУНР – Статутом Української Національної Ради як Конституанти всіх українців Галичини, Буковини і Закарпаття та Прокламацією української Конституанти про утворення української держави у складі Східної Галичини, Закарпаття та північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет «106» (обидва документи ухвалено 19 жовтня 1918 р.), Універсалом Буковинської делегації Української Національної Ради про перебрання нею влади над українською частиною Буковини від 6 листопада 1918 р. «113», Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії від 13 листопада 1918 р. «123», Актом Злуки УНР та ЗУНР від 22 січня 1919 р. «125». Приналежність української частини Буковини до ЗУНР підтверджують і численні закони, ухвалені Українською Національною Радою (парламентом ЗУНР), та розпорядження Державного Секретаріату (уряду) ЗУНР.

В державній системі ЗУНР Буковині відводилася роль невід'ємної складової частини західноукраїнської держави, яка, втім, мала різну вагу в різних сферах державного життя. Політичну вагу Буковини в ЗУНР, яка була рудиментом політичного статусу федеративного краю в Австро-Угорській монархії, відображало існування окремого передпарламенту – Буковинської делегації Української Національної Ради, гарантоване представництво буковинців у складі Державного Секретаріату ЗУНР, титул «Крайовий комісар» для голови буковинського крайового уряду Омеляна Поповича, що його не мав жоден інший повітовий комісар ЗУНР. Буковина займала особливе місце і в судустрої ЗУНР; у Чернівцях, як і у Львові замість цісарсько-королівських крайових судів було створено окружні суди Західно-Української Народної Республіки. Однак у військовій сфері, яка була багато важливішою в умовах безперервного ведення воєнних дій, військовий округ Чернівці підпорядковувався військовій області Станіславів, відповідно і військовий окружний суд Чернівці підпорядковувався військовому обласному суду Станіславів, і аж через нього – найвищому військовому трибуналові у Львові.

Не можна не підкреслити тут тієї обставини, що проголошений конституційними актами ЗУНР принцип невідчужуваності українських етнічних територій носив невідкличний характер. Його аж ніяк не могли підважити зроблені під впливом трагічної ситуації українських військ заяви послів УНР чи укладені поза рамками правового поля УНР міжнародні угоди, якими українські дипломати чи урядовці змушені були погоджуватися з існуючим статусом кво – окупацією частини української території Румунією, Польщею та Чехословаччиною. Ці поліцаї Антанти²⁹⁶ дуже виразно усвідомлювали, що саме по собі існування ЗУНР та УНР як визнаних міжнародною спільнотою державних організмів є найбільшою загрозою їхньому пануванню над окупованими буковинськими, галицькими та закар-

²⁹⁶ Поліцями Антанти в 1919 році називала румунські війська чернівецька преса.

патськими землями. Тому вони зробили все від них залежне, щоб ЗУНР зникла з карти Європи ще до початку розгляду питання про державну приналежність Буковини та інших західноукраїнських земель на мировій конференції в Парижі, та щоб на Наддніпрянській Україні запанував більшовицький режим, для якого наразі першочерговим пріоритетом була ліквідація УНР.

Наслідки I Світової війни та українських визвольних змагань були маловтішними для цілого українського народу з точки зору недосяжності головних цілей національно-державного будівництва – самостійності та соборності української держави. Однак саме завдяки участі у визвольних змаганнях мільйонів колишніх підданих Російської та Австро-Угорської імперій відбулося прискорене дозрівання української нації, яке за інших обставин могло б затягнутися на довгі десятиліття.

Найбільша частина української етнічної території – Наддніпрянина, не зумівши втримати повної незалежності від Росії, тим не менше здобула собі політичний статус національно-територіальної автономії в формі УРСР та зуміла за короткий час провести інтенсивну українізацію суспільного життя. «Революція 1917 року і створення української держави стали факторами бурхливого росту національної культури, – писав Георгій Касьянов. – Повернути назад цей процес було вже просто неможливим»²⁹⁷. Це дало змогу українському народові через два десятиліття відновити соборність, а ще через півстоліття вибороти і самостійність своєї держави, хоча впродовж «кривавого» ХХ століття він мусив зазнати багатомільйонних демографічних втрат у боротьбі з людиноненависницьким більшовицьким режимом. Закарпатські українці отримали національно-культурну автономію у складі Чехословаччини, зокрема мережу початкових, середніх та вищих шкіл, а також певні можливості для свого державного розвитку, вінцем якого стало проголошення 15 березня 1939 року самостійної держави Карпатська Україна. І навіть українці завойованих у ході кривавої польсько-української війни галицько-волинських земель зуміли зберегти та зміцнити не лише автономні ієрархічні структури традиційних українських церков – православної та греко-католицької, – але й налагодити систему українського початкового та середнього приватного шкільництва, українських економічних, громадських, культурних та політичних структур.

Для української ж суспільності Буковини наслідки Interregnum-у 1914-1921 років виявилися найзгубнішими в порівнянні з ситуацією інших українських країв. Буковинські українці після інкорпорації їхнього краю до складу Румунського королівства втратили всі свої довоєнні здобутки, якими справедливо гордилися перед цим. Обезголовлена майже тотальним емігруванням своїх передвоєнних провідників українська суспільність Буковини не зуміла в нових умовах відновити діяльність політичних партій (за винятком хіба соціал-демократичної), ані вберегти від розвалу широко розгалужену до війни мережу громадських та економічних організацій. Фактичне припинення публічної діяльності Буковинської делегації Української Національної Ради на території Буковини наприкінці листопада 1918 року позбавило буковинських українців можливості організовано відстоювати свої національні права в надзвичайно важливому перехідному періоді «між Австрією і Румунією», як це успішно робили за допомогою своїх Національних Рад буковинські євреї, німці та поляки. Небажання ж урядів ЗУНР та УНР псувати свої стосунки з сусідньою Румунією стало причиною дуже м'якої, «паперової» реакції з їхнього боку на окупацію Буковини румунськими військами в 1918 році; це мало своїм наслідком те, що справа державної приналежності української частини Буковини не стала міжнародною проблемою, а розглядалася в Європі як виключно внутрішня справа Румунського королівства. Традиційні внутрішні поділи серед буковинських українців на православних та греко-католиків, на австрофілів та москвофілів, на автохтонів та «зайд»-галичан не зникли; їх доповнив новий поділ на буковинців, регатників та басарабників. Закриття всіх без винятку українських та змішаних шкіл (включно з приватними), ліквідація українських кафедр у Чернівецькому університеті, втрата українцями будь-якого впливу в буковинській православної церкві лише доповнювали картину повного розгрому організованого національного життя буковинських українців на початку 1920-х років.

Утім, жодні заклинання румунських націоналістичних політиків про те, що Північна Буковина та Хотинщина є, мовляв, «землями Стефана Великого» і на цій підставі повинні

²⁹⁷ Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля. – Київ: Глобус, Вік, Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – С. 70.

належати до Румунського королівства, не могли нічого вдіяти з тим фактом, що це були майже чисто українські етнічні території, мешканці яких сприймали Румунію як ворожу державу-загарбника «140». Територіальні надбання коштом західноукраїнських земель лише на короткий (в історичній перспективі) час потішили імперіалістичне самолюбство країн Малої Антанти «131». Вони не врахували того, що політика збирання русько-українських земель є геополітичним імперативом кожного володаря матерії міст руських Києва, чи ними були династії Рюриковичів, Гедиміновичів, Ягеллонів або Романових, або ж політичні режими Центральної Ради, гетьманської держави, Директорії чи більшовиків. Якщо Франції знадобилося півстоліття для повернення Ельзасу, окупованого свого часу Німеччиною, то повернення Буковини, як і інших земель ЗУНР, до складу української держави відбулося вдвічі швидше. Колесо історії обернулося на Буковині впродовж життя одного покоління, і той самий барон Ніку Флондор, який 11 листопада 1918 року о 16 годині перебрав владу від українського бургомістра Чернівців Осипа Безпалка, 28 червня 1940 року в якості останнього румунського примаря Чернівців назавжди передав ключі від столиці Буковини представникам української радянської влади.

Однак в роки II Світової війни і Румунії, і Польщі, і Чехословаччині довелося мати справу не з безсилою у військовому відношенні державою, а з могутньою світовою потугою, однією зі складових частин якої була Українська Радянська Соціалістична Республіка. Тож замість рівноправних домовленостей про врегулювання спірних територіальних питань, які могли б бути укладені між цими державами та ЗУНР (чи УНР) у 1918-1920 роках, вони змушені були беззастережно погоджуватися на умови, безцеремонно диктовані їм переможцями II Світової війни. Зрештою, тепер справа не обмежувалася лише територіальними поступками на користь України; Радянський Союз домігся заміни незалежних політичних режимів у Румунії, Польщі та Чехословаччині на маріонеткові «народні» уряди, знищивши в цих країнах ринкову економічну систему та на півстоліття опустивши над ними залізну завісу терору. Іронією долі саме румунський «народний» уряд покарав довголітнім ув'язненням колишнього міністра Буковини Іона Ністора та інших членів Румунської Національної Ради Буковини, які вже в соціалістичній Румунії були змушені відпокутувати свої політичні гріхи, зокрема й свою активну діяльність на користь Уніря – приєднання Північної Буковини до Румунського королівства чверть століття перед тим. Ще більша іронія долі полягає в тому, що таку ж кару було виміряно румунським соціалістичним урядом і політичному противнику І. Ністора, лідерові румунських соціал-демократів Буковини Грігоре Грігоровічі, котрий і в австрійському парламенті, і на засіданнях Румунської Національної Ради відстоював позицію про необхідність віддати північ Буковини українцям.

Два десятиліття між Світовими війнами, коли ціла потуга державної машини Румунського королівства була спрямована на денаціоналізацію буковинських українців, стали для української національної ідентичності найважчим випробуванням на міцність. Після нетривалих (і невдалих) спроб заручитися підтримкою буковинських українців у справі легалізації румунської окупації Буковини на міжнародній арені, румунська держава приступила до радикального «вирішення» українського питання шляхом цілеспрямованого викорінення української національної ідентичності буковинців.

Демонтаж модерної української національної ідентичності румунська окупаційна влада здійснювала на Буковині кількома етапами.

Насамперед тисячі буковинців, не лише українців, але й євреїв, німців та інших, було позбавлено права румунського громадянства і змушено покинути межі краю. Так само були змушені виїхати з Буковини позбавлені посад колишні державні службовці, учителі та викладачі Чернівецького університету, котрих було звільнено під претекстом незнання ними нової державної румунської мови.

Далі нова влада заборонила використання етноніма «українці» в офіційному вжитку, повернувшись до терміна «рутяни», що відповідав старій австрійській офіційній назві «руте-ни». Однак навіть цю спільноту було розчленовано на декілька буцімто незалежних між собою етнічних груп (українців, рутянів, гуцулів), а також проголошено румунами цілу соціальну групу «резешів», тобто дрібної буковинської шляхти, яка компактно проживала в багатьох українських селах Північної Буковини. Саме на таких «наукових» засадах (автором яких був І. Ністор) румунська влада вже наприкінці 1920 року провела свій перший перепис населення Буковини, що не могло не викликати різкого протесту Буковинської делегації Української Національної Ради, котра в своєму зверненні до українського народу Буковини в грудні 1921 році писала «130»:

«Бажаючи збаламутити опінію культурного світа, хитрий воріг безправно, насильно й тенденційно перевів конскрипцію (перепись) людности цілої Буковини й одноцільний український нарід нарочно поділив на три нібито окремі народи, а се: українців, русинів і гуцулів. Се така сама нісенітниця, таке саме безглузде, якби хтось ділив одноцільний румунський нарід на румунів, волохів та молдаванів або одноцільний жидівський нарід на жидів, євреїв та ізраелітів. Одначе ті й тим подібні штучки румунських окупантів не зуміють збаламутити опінії культурного світа, ані ослабити єдності й відпорности одноцільного українського народу Буковини»²⁹⁸.

І все ж, румунська влада не могла на усвідомлювати, що українці продовжують складати найбільшу етнічну групу на Буковині, і що насправді їх можна було називати національною меншиною хіба що в загальнорумунському масштабі. Тож наступним її кроком стало позбавлення буковинських українців статусу національної меншини в законодавчому порядку та проголошення їх «румунами, що забули рідну мову». У §8 шкільного закону від 24 липня 1924 року вказувалося: «Громадяни румунського походження, котрі забули свою рідну мову, зобов'язуються посилати своїх дітей виключно в школи як народні, так і приватні з румунською мовою навчання»²⁹⁹. Ця абсурдна з точки зору європейського права новела румунського законодавства позбавила буковинських українців аж до 1940 року не лише державного шкільництва з українською викладовою мовою, але й навіть можливостей створювати приватні українські школи. Румунська влада розраховувала таким чином позбавити буковинських українців можливості плекати власну високу культуру, перетворивши єдину українську національну спільноту краю на сукупність відокремлених одна від одної дрібних спільнот неписьменних нижчих верств суспільства.

Через те, що українська суспільність Буковини ніколи не змирилася з фактом знищення українського шкільництва в краї, то 1920-1930 роки минули під гаслом всенародної боротьби за українську школу. Ця боротьба велася на всіх рівнях – від сільської примарії до румунського сенату і форуму Ліги Націй. Про її масштаби може засвідчити хоча б такий епізод цієї боротьби: в середині 1920-х років понад 40000 батьків з десятків населених пунктів Буковини підписалися під петицією з вимогою відновлення шкільного навчання українською мовою. Тимчасовим порятунком від лавини неписьменності, яка загрожувала створити непереборні перешкоди до оволодіння буковинськими українцями високою українською культурою, служили «курси неграмотних» та «вакаційні курси», що їх організували в Чернівцях та в десятках громад краю товариства «Українська Школа», «Жіноча Громада на Буковині», українські студентські корпорації «Запороже» і «Чорноморе».

Очевидно, що ліквідацією українського шкільництва румунська влада спричинила культурну деградацію населення півночі краю. Однак головної своєї мети, а саме масового заміщення української національної ідентичності буковинців румунською національною ідентичністю, окупаційна влада за два міжвоєнні десятиліття так і не досягла. Навіть ті окремі люди, котрі в офіційних документах декларували свою буцімто румунську національність для того, щоб отримати державну посаду чи більшу парцелю поля під час земельної реформи, з точки зору культурної ідентичності залишалися й надалі «тими волохами, що по-волоськи не балакають».

«Перед самою матурою 1929 року учням дали виповнити запитники, – згадував випускник колишньої української гімназії в Чернівцях Денис Квітковський. – Виповнюючи їх, під рубрикою “національність” всі написали: “українська”, хоча офіційно всюди їх записували як “рутєнців”. Запитників не прийняли, повернули назад із наказом під рубрикою національність написати “рутєн”. Учні зробили маленьку нараду й одногосно вирішили написати ще раз “українська”. Так і зробили. Запитники знову повернено й загрожено суворими карами за несубординацію. Проте учні стояли на своєму. Тоді дирекція сама виповнила запитники без відома учнів у канцелярії гімназії»³⁰⁰.

Того ж 1929 року Іларій Карбулицький на підставі порівняння даних статистики 1913 року та офіційного видання «Anuarul învățămîntului primar din Regiunea XIV Cernăuți pe anul 1929»³⁰¹ провів аналіз впливу десяти років румунської окупації на стан національної само-

²⁹⁸ «Український Прапор» (Відень). – 1922. – 14 січня.

²⁹⁹ Буковина 1918-1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – С. 158.

³⁰⁰ Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 712.

³⁰¹ Річник початкового навчання в області XIV Чернівці за 1929 рік (рум.).

ідентифікації серед українського учительства Буковини. З 405 учителів, які наприкінці 1913 року подали свою національність як рутенську (в австрійських урядових документах назва «українська» з'явилася аж 1917 року), в 1929 році українцями записалося 92 особи, рутенами 214 осіб, румунами 96 осіб і поляками 3 особи. Подібна пропорція між українською та рутенською самоідентичністю спостерігалася також і в середовищі українського учительства на Хотинщині, де в 1929 році 27 учителів заявили про свою українську національність, натомість 77 учителів визначили свою національність як рутенську.

Однак те, що під тиском вищої шкільної влади більшість українських учителів в офіційних документах стали декларувати свою національність як рутенську, зовсім не означало присвоєння ними якихось інших національних ознак, відмінних від українських. Це була вимушена поступка людей, котрі боялися втратити роботу (а отже й засоби для утримання своїх родин) у разі декларування ними їхньої української національної ідентичності. Більшість із цих «рутенців» вели активну громадську діяльність в українських громадських організаціях, таких як товариства «Українська Школа», «Український Народний Дім», «Український Кобзар», українських хорових та драматичних колективах.

Те, що Буковина та Хотинщина, як і інші західноукраїнські землі, майже на чверть століття опинилися під новим чужинецьким пануванням, зовсім не означало повної духовної ізоляції мешканців Чернівецької області від їхньої великої національної батьківщини, Великої України, як прийнято було називати Наддніпрянщину в період між двома світовими війнами. В Харкові та в Києві, столицях Української РСР, діяли об'єднання політичних емігрантів з Буковини та Бессарабії, Всеукраїнська Академія Наук опрацьовувала та видавала десятки томів етнографічних, літературних та історичних матеріалів, що стосувалися Галичини, Буковини та Бессарабії, натомість буковинці та бессарабці вели активну акцію допомоги голодуючим у рамках Громадського Комітету Допомоги Рятунку України. Видані в Харкові та Києві літературні та наукові твори через книгарню Наукового Товариства імені Т. Шевченка у Львові потрапляли і на Буковину; чимало українських видань з Великої України було в особистих книгозбірнях професорів колишньої української гімназії в Чернівцях Івана Василяшка, Миколи Равлюка³⁰² та інших.

Попри заборону румунської влади пропагувати досягнення високої української культури з гімназійної катедри, ці викладачі знаходили шляхи для ознайомлення зі своїми духовними скарбами бодай частини учнів. «Микола Равлюк запрошував і до себе додому здібніших учнів, — згадував згодом один з таких учнів Денис Квітковський. — Він мав багату бібліотеку, яку доповнював останніми роками українською підсоветською літературою. В останні роки належав до так званих радянофілів чи ліпше скрипниківців, які вірили в можливість розвитку української культури і духовності в рамках ССРСР»³⁰³.

А підсумовуючи укладені в 1943 році спогади «Українська Державна Гімназія в Чернівцях», Денис Квітковський завершує їх несподіваним, на перший погляд, твердженням: «Гімназія своєю формою стала не українською, але своїми настроями, своїм духовим наставленням, змістом і своїми можливостями більше українська, ніж будь-коли. Кожна дія викликає протидію. Здорова гімназійна протидія згодом перетворилася в гарну, творчу дію. Останні учні вже неукраїнської гімназії були на Буковині носіями нових державницьких українських ідей»³⁰⁴.

Ключовими в цьому твердженні є для нас слова про дію, яка викликає протидію. Адже опір, який чинили буковинські українці румунізаційній політиці окупаційної влади, мав, крім чисто національної, ще й дуже важливу загальноцивілізаційну складову. Буковинські українці, разом з іншими національними меншинами краю, опиралися також і тій варваризації суспільного життя, що її ніс новий режим.

Маріана Гаусляйтнер, досліджуючи міжвоєнний період буковинської історії, стверджувала, що румунізаційна модель розвитку пройшла шлях від модернізації до варваризації. «Національні меншини з колишнього Габсбурзького краю оцінювали румунізацію як деградацію і ремствували на втрату своїх колишніх прав. Вони розглядали під румунізацією закриття їхніх шкіл, дискримінацію під час проведення земельної реформи і відмову всіх урядів захистити законом про національні меншини їхні права, гарантовані Паризькою

³⁰² Микола Равлюк помер 2 вересня 1932 року.

³⁰³ Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 711.

³⁰⁴ Там само. – С. 712.

мирною конференцією»³⁰⁵. «Для нерумунів модель Ністора містила в собі лише дві альтернативи: асиміляцію або витіснення. Націоналізм трансформувалася з “засобу модернізації” в “сурогат модернізації”»³⁰⁶, – констатувала М. Гаусляйтнер.

Витіснення представників національних менших означало не лише позбавлення їх права на державну службу чи обмеження на діяльність нерумунських просвітніх, культурних та економічних структур. Для буковинських українців це витіснення означало ще й інтелектуальне «обезголовлення» української нації через вигнання з краю її національних провідників, і насамперед учительства, шляхом створення нестерпних умов для існування.

Один із таких витіснених з краю українців, учитель з села Веренчанка, письменник і громадський діяч Дмитро Макогон, так пояснював причини свого виїзду з Буковини в листі до поетеси Марійки Підгірянки: «Румунська влада вже з перших днів почала шаленіти. Українську інтелігенцію арештовувала або проганяла з робочих місць, українські школи насильно румунізувала, а вчителів переносила на полудне, а навіть у глибину Румунії»³⁰⁷. Власне національне кредо, яке Д. Макогон виклав у вірші «В тяжку годину» напередодні свого виїзду з Буковини восени 1923 року, свідчить про неможливість безконфліктного співіснування з румунською окупаційною владою людини з такими поглядами:

*В тяжку, безсонячну годину,
В часи кровавих сліз і мук, —
Любіть, кохайте Україну
І не щадіть для неї рук.*

Дочка Дмитра Макогона Дарка, майбутня відома українська письменниця Ірина Вільде, також описала в своїх спогадах втечу її родини з Буковини: «Сумна була осіння ніч, коли ми як злочинці переходили нишком через кордон у Польщу. Але й там ми не знайшли ні спокою, ні праці». Згодом у циклі буковинських повістей «Б'є восьма», «Метелики на шпильках», «Повнолітні діти» та «Весілля у Суховерхові» Ірина Вільде з глибоким психологізмом змальовує вплив нещадної румунізації на формування світоглядних позицій молодих буковинських українців. Даючи інтерв'ю журналу «Назустріч» у середині 1930-х років, Ірина Вільде оцінювала вимушену втечу з Буковини своєї родини в категоріях втраченої батьківщини, яку її покоління, котре пройшло «тверду румунську школу українського патріотизму», належить здобути для свого народу:

«Мій батько, позбавивши мене батьківщини, дав мені щось більше: дав мені віру, що в житті є щось, що треба ставити понад особисте. Тому, власне, так дуже мене болить докір, немовби я почувала себе замало українкою. Я перейшла тверду румунську школу українського патріотизму, й те українство занадто гострим і занадто глибоким клином врізалось у моє серце, щоб я могла хоч би на мент забути про нього».

Ернест Гелнер писав, що в сучасних національних державах панує принцип, за яким: «однорідність культури є політичним цементам, згідно з яким володіння певною високою культурою, тією, якою користується довколишнє чиновництво (і, можна було б сказати, адаптованість до неї), є передумовою політичного, економічного і соціального громадянства. Якщо ви відповідаєте цій умові, ви користуєтеся своїм *droit de cité*³⁰⁸, якщо ні – ви маєте або змиритися зі своїм другорядним статусом, або асимілюватися, або емігрувати, або намагатися змінити ситуацію засобами іредентистського націоналізму»³⁰⁹. Після *Interregnum*-у 1914-1921 років буковинські українці не бажали вже ані миритися зі своїм другорядним статусом у Румунському королівстві, ані асимілюватися з румунами, ані емігрувати. Вони вибрали останню з перерахованих Е. Гелнером альтернативу і впродовж усіх років румунської окупації намагалися змінити неприйнятну для них ситуацію засобами іредентистського націоналізму, легальним виявом якого була підтримка розвитку всіх форм високої української культури.

³⁰⁵ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 19.

³⁰⁶ Там само. – С. 456.

³⁰⁷ Письменники Буковини другої половини XIX – першої половини XX століття. Хрестоматія. Ч. 1. Чернівці: Прут, 2001. – С. 478.

³⁰⁸ Право громадянства (франц.).

³⁰⁹ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 224-225.

Інструментарій національного будівництва

На звороті вміщено репродукцію фронтиспісу антології української літератури «Викъ. (1798-1898)».

Київ, 1902.

Художник П. Шарварок.

Тритомну антологію «Викъ. (1798-1898)» видано з нагоди відзначення столітнього ювілею нової української літератури. В ній вперше введено до загальноукраїнського літературного канону твори буковинських письменників та поетів Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича, Ольги Кобилянської.

Незважаючи на дозвіл Санкт-Петербурзької цензури від 22 червня 1901 року, всі вміщені в антології прозові та поетичні твори українського письменства мусіли бути надруковані російським старорежимним правописом.

Створений учнем І. Реліна П. Шарварком фронтиспіс книги підкреслює роль базованої на народних джерелах та історичній традиції літератури, як і високого мистецтва загалом, у відродженні української нації.

Як уявляли собі батьківщину буковинські українці століття тому?

Для визначення модерної нації одним з наріжних каменів є поняття батьківщини, яке в модерну епоху набуває суттєво іншого змісту порівняно з архаїчною добою. В давнину під батьківщиною найчастіше розуміли батьківське господарство чи маєток, щонайбільше – поселення, в якому стояла батьківська хата (німецький відповідник *Heimat*, що походить від слова *Heim* – рідний дім). У ширшому розумінні батьківщиною могли ще називати край, де народилися батьки людини і де живе рід, що складається з її кривних родичів, себто, в сучасному значенні, малу батьківщину (німецький відповідник *Vaterland* – батьківський край). Обидва поняття не мали ні національного, ні етнічного змісту, вище над ними стояла хіба що держава як володіння монарха, котрому, зрештою, було байдуже, якою мовою розмовляють його піддані.

Натомість у модерну епоху під батьківщиною стали розуміти насамперед землю, яка є рідною для нації як уявленої спільноти. При цьому утвердження концепту України як рідного краю в українському національному проєкті спостерігаємо вже на першому його етапі, в той час як поняття України як нації, що складається з українців, утверджується значно пізніше. Яскравим прикладом цього є творчість Тараса Шевченка, який дуже часто говорить про Україну як батьківщину, але жодного разу не згадує про українців як про членів своєї нації. Потрібно було цілого століття національного розвитку, щоб люди, котрі населяли Україну, відчували себе свідомими членами української національної спільноти, і лише після цього з-під пера найвизначнішого буковинського дослідника творчості Кобзаря Степана Смаль-Стоцького на вигнанні у Празі міг народитися піднесений гімн батьківщині як нації:

«Велика сила рідної землі. Вона тісно держить роди прикупі, з її соків, із досвіду і традиції поколінь, що переходять “от рода в род”, виростає жива культура народу, його здорова природна етика, його жива релігія, увесь його світогляд, що дають йому силу устоятись як цілість супроти грізного наступу з усіх боків.

То тільки чоловік старіється, умирає, знаходить в землі вічний супочинок. Але його щира праця, його багатий досвід, його буйна смілива думка марно не пропадають. Від одного десятиро переймає все те, щоб його ще розмножити. Народ на землі серед живої природи все молодшає, росте, розвивається. Народ невмирущий»³¹⁰.

Наші предки, визначаючи в XIX столітті, яку ж спільноту вважати своєю батьківщиною, стояли перед нелегким вибором. На відміну від своїх західних сусідів, вони не мали ані власної сформованої модерної нації, здатної виконувати роль «уявленої спільноти», ані власної незалежної держави. Їх ідентифікація з Австро-Угорською монархією мала своєю підставою вірнопідданість цісарю, однак сукупність його клаптикових володінь мало хто вважав своєю батьківщиною. Глибоко закорінена прив'язаність буковинців до своєї малої батьківщини, свого рідного краю Буковини не задовольняла потреби в національній самоідентифікації як через його багатоплеменність, так і через те, що Буковина, будучи найменшим серед коронних країв Австрії, аж ніяк не надавалася на роль «Великої батьківщини».

В пошуках власної «Великої батьківщини», яка служила б моральним захистом і була б могутнішою від їхніх національних конкурентів (румунів, поляків та угорців), австрійські українці довго вагалися між Руссю, яка була б рідною землею для великорусів, малорусів та білорусів, і Руссю-Україною як батьківщиною лише українців. Свою «уявлену спільноту» і русофіли, і українофіли формували за зразком відомого рецепта Ернста Моріца Арндта, висловленого ним у вірші «Німецька батьківщина»:

*Якою є німецька батьківщина?
Назви мені нарешті цю країну!
Скрізь, де звучить німецька мова
І Бог пісень з небес співає —
Такою бути вона має,
Її, хоробрий німцю, зви своєю!*

³¹⁰ «Літературно-Науковий Вістник» (Львів). Кн. V. – 1932. – Травень.

Інверсією наведеного вище поняття батьківщини ставало поняття «чужини» як краю, де не живе рідний народ і де не звучить рідна мова. Класичний опис такої «не батьківщини» знаходимо в поезії «На чужині», написаній Сидором Воробкевичем у Відні в 1867 році:

*Буковино моя мила,
Мій солодкий краю!
Як на тебе, сиротина,
Нишком спогадаю,
То заплачу жалібненько
На чужій сторонці,
Бо тут в'яну і всихаю,
Як листок на сонці.*

*Рідне слово тут не чую,
Пустка тут усюди,
Тут не наші, щирі, руські,
Но чужії люди...*

«Посылаю вамъ изъ далекой чужины сію русску книжечку, – писав із того ж столичного міста Відня русофільський діяч Григорій Купчанко 6 грудня 1894 року і просив своїх земляків: – Ширѣть ею по всей нашой милѡй отчинѣ, Буковинѣ, где лишь звучитъ нашъ милый рѡднѡй русскій языкъ и наша мила рѡдна русска пѣснь»³¹¹. Коли ж напередодні I Світової війни серед буковинців та галичан перемогла українська орієнтація, то Україна як Велика батьківщина для буковинських українців стала уявлятися сукупністю австрійської, угорської та закордонної (російської) Україн, які в сумі покривали весь простір земної кулі, де компактно жили українці – люди, котрі спілкувалися українською мовою.

Подібні проблеми з національною самоідентифікацією мали в той час і буковинські румуни, а також молдавани Бессарабії з тою лише різницею, що крім австрійської, угорської та російської малих батьківщин вони мали ще невелике суверенне Румунське королівство, до складу якого було інкорпоровано західні повіти Молдавського князівства. З одного боку, формування румунської національної держави на базі Запрутської Молдови та Валахії сприяло росту національної самосвідомості румунської інтелігенції Буковини і Бессарабії, однак, з другого боку, воно посилювало процес відчуження селянських мас цих країв від культури регату (Румунського королівства). Вже на початку ХХ століття «офранцужена» мова бухарестських газет з їхньою латиницею була майже незрозумілою для простих бессарабських молдаван; дещо кращою була ситуація на Буковині, румунські мешканці якої встигли до того часу засвоїти нову латинську абетку.

Тому не дивно, що майже одночасно з'явилися друком народописні за своєю формою і націєтворчі за змістом праці Степана Смаль-Стоцького «Буковинська Русь» (Чернівці, 1897), Петра Несторовського «Бессарабські русини» (Варшава, 1905), Николає Йорги «Румунське плем'я на Буковині» та «Румунське плем'я в Бессарабії» (обидві: Бухарест, 1905). С. Смаль-Стоцький та П. Несторовський у своїх дослідженнях доводили культурну тотожність буковинських і бессарабських русинів з українцями Наддніпрянщини та Галичини, а Н. Йорга не менш аргументовано доводив тотожність культури буковинських румунів, бессарабських молдаван та мешканців королівства Румунія. Ксенофобські випадки Н. Йорги проти права на власну культуру українців Герцаївщини, яка входила тоді до складу регату, не повинні нас дивувати – цей румунський історик був водночас і активним політиком, для якого національним ідеалом була асиміляція всіх національних меншин на території румунської держави.

Однак літературні та наукові книги не були єдиними інструментами, завдяки яким формувалися сучасні нації у Східній Європі. Модернізація суспільства зробила можливим використання національними проектами й ряду інших інструментів націєтворення – переписів населення та етнографічних карт, національних паломництв та ювілеїв, преси та поштових листівок, закладів освіти, могил національних героїв, ба навіть таборів для військовополонених та переселенських таборів. Найпотужнішим же інструментом трансформації етнічних спільнот Буковини в політичні нації стали створені восени 1918 року Національні Ради. Належне використання всіх перелічених вище засобів дозволило сконсолідувати етнічні спільноти на території Чернівецької області, перетворивши їх на модерні українську, румунську, молдавську та інші нації.

³¹¹ Купчанко Г. Буковина и еи русскі жителі. – Відень: Накладомъ издателя, 1895. – С. 1-2.

Переписи населення та етнографічні карти як інструменти націєтворення

Напередодні I Світової війни найважливішими інструментами у боротьбі кількох модерних національних проєктів за землі Буковини і Бессарабії, заселені вперемішку українцями, румунами та молдаванами, були переписи населення та етнографічні карти, створені на підставі даних цих переписів.

Кінець XIX – початок XX століття позначився проведенням перших наукових з методологічної точки зору переписів населення як на австрійській, так і на російській Україні. І хоча якість проведення цих переписів не завжди була задовільною, а наукові засади переписів у різних державах кардинально відрізнялися один від одного, все ж після публікації їхніх результатів стало можливим укласти етнографічні карти як Буковини, так і Хотинщини.

Втім, для людей, вихованих у модерних національних державах, усі ці переписи й карти старих династичних держав здаються дивними і неповними. В них бракує найголовнішої для нас ідентифікаційної ознаки – національності. І австрійські, і російські переписи дуже докладно фіксували найтонші віросповідні особливості людей, а також їхню розмовну мову, однак жодним чином не зазначали їхньої національної самоідентифікації.

Чи означало це, що на початку XX століття мешканці Чернівецької області ще не визначилися зі своєю національною приналежністю, тож переписи і не могли зафіксувати того, чого ще в природі не існувало? Частково так, але не це було головною причиною відсутності графі «національність» в згаданих вище переписах населення. Адже тогочасні переписи проводилися за тією ж самою методикою і в західних провінціях монархії, мешканці яких належали до так званих «давніх націй», сформуованих набагато раніше. Також і на Буковині подвижницька праця інтелігенції над прищепленням національної свідомості селянським масам мала своїм результатом те, що чимраз більше вірних «волоської» (православної), «руської» (греко-католицької) чи «латинської» (римо-католицької) церков відчували свою єдність як члени єдиного русько-українського народу. В кожній буковинській родині нове покоління присвоювало собі нову форму самоідентифікації, щораз ближчу до сучасних національних ідеалів української нації, і цей процес на власному прикладі висвітлив відомий мистецтвознавець та громадський діяч Володимир Залозецький. Беручи участь у дискусії щодо можливості поділу Буковини на українську та румунську частини, яка велася на шпальтах чернівецької газети «Czernowitzer Morgenblatt» влітку 1918 року, Володимир Залозецький «103» у своїй статті «Чи буде Буковина розділена?» писав:

«У більшості листів, які є проти будь-якого поділу, вказується на мирне безладдя буковинського національного базару. Це є так, як ніби Буковина з фольклористично-естетичних підстав мала б залишитися цирком Буффало³¹² за будь-яку ціну! Мирним? Я хочу вказати на три етапи прискореного кроку національного розвитку, які завтра мають привести вже до рукопашних сутичок.

Мій дід, український священник, писав дома лише по-польськи, мій батько вже не дозволяв собі як українцю писати польською мовою, я не смію як українець вже писати іншою мовою, ніж українська! В такому темпі йдуть наші прискорені кроки. Буковина не є мирнішою, ніж інші західні багатомовні провінції, вона є відсталішою. Через одне покоління вже не буде нікого, хто хотів би застосувати до нас слово мирний. Цій боротьбі можна запобігти, поділивши цю провінцію.

Як сильно національна боротьба висмоктує всі інші сили, я бачив на різних учительських конференціях, де я на пропозицію міністерства освіти робив доповіді впродовж майже шести років.

У Чернівцях, де кожен учитель є політиком через подих багатомовних гасел, моя публікація сиділа удавано терпляче; жоден з цих панів не мав зрозуміння до мого піклування народним мистецтвом чи стародавніми пам'ятками. Їх політичний мозок не розумів моїх термінів, немовби вони походили з іншого світу.

³¹² Цирк Буффало (інша назва цирк «Дикий Захід»), організований у 1883 році антрепренером і актором Біллом Буффало в США. В цьому цирку ковбої та індіанці демонстрували спортивні ігри на конях (родео) та влаштували кінні пантоміми на сюжети війни білих переселенців з індіанцями. Буффало цирк став символом вічної беззмійовної бійки між представниками різних спільнот.

Натомість в Сучаві, в однорідному національному повіті, я зразу ж зауважував репліки, питання, жарти і те, наскільки теплішим є коло, яке зв'язує кафедру і лавки слухачів. Там люди мають вільний час, щоб працювати над собою і над культурним розвитком.

Я є за поділом. На одному полі можна вирощувати лише один вид пшениці. Лише там, де є також незатінені економічні і політичні стосунки, народ досягає своєї вищої культури. А соками культур окремих націй живиться культура цілого людства»³¹³.

Для династичної ж держави процес національного самоусвідомлення підданих становив фундаментальну загрозу самим підставам її існування, тому вона всіляко гальмувала цей процес. Доходило до абсурду. Наприклад, з австрійських переписів населення Буковини ми можемо найточніше визначити лише чисельність євреїв – етнічної спільноти, якій Австро-Угорська держава до останніх днів свого існування відмовляла у праві називатися окремою нацією. Однак навіть визначивши число євреїв як визнавців іудейської релігії, ми не зможемо довідатися, скільки з них розмовляло єврейською мовою, бо конскриптори фіксували цю мову (ідиш) як жаргон німецької мови.

І все ж саме ця національна «недомовленість» останніх перед I Світовою війною переписів населення Чернівецької області дала змогу використати їх як дійовий інструмент формування своїх «уявлених спільнот» політичним лідерам як буковинських українців, так і буковинських румунів. Наділяючи буковинців такою часткою національної свідомості, яка відповідала їхнім теоріям національного будівництва (в цих теоріях українською мовою розмовляли українізовані румуни, а румунською – румунізовані українці), створюючи нарративний ряд переписів і етнографічних карт від кінця XIX століття аж до сивої і ніякими документальними даними не підтверженої давнини, інтерполюючи гіперболізовану в історичному просторі власну «уявлену спільноту» на процес майбутнього будівництва своєї національної держави, вчені не лише описували справжню чи вигадану історію свого народу, але й реально творили свої модерні нації.

³¹³ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 9 серпня.

Етнографічні карти Буковини – знайдіть десять відмінностей!

Тож навіть базовані на чітких та однозначних даних перепису населення Буковини 1910 року етнографічні карти Іона Ністора та Аркадія Жуковського є кардинально відмінними у багатьох відношеннях.

«Етнографічна карта Буковини згідно з переписом населення 1910 року» І. Ністора «18» є додатком до його полемічного трактату «Національна боротьба на Буковині з особливим врахуванням румунів і рутенів», яка вийшла під маркою Румунської Академії Наук у Бухаресті в 1918 р. Ця книга починається із загально визнаного твердження про те, що «Буковина є класичним краєм для етнографічних досліджень; рідко де в Європі можна зустріти на такій тісній смузі землі скупченими так багато відламків різних народів, як у цій прикордонній австрійській провінції»³¹⁴. Однак буквально вже з наступних речень нас вражає в цій книзі не лише різкість ксенофобських нападок І. Ністора на адресу буковинських українців, але й ступінь свавільності інтерпретування ним даних перепису 1910 року, яка лежить уже в площині не наукової інтерпретації, але позанаукової фантастики.

Так, зокрема, І. Ністор згідно зі своїми власними переконаннями розполовинив буковинських українців на два народи – рутенів (власне українців) та гуцулів, хоча перепис 1910 року фіксує на Буковині лише одну етнічну групу «ruthenen» (українців). Позначивши на карті винайдених ним гуцулів кольором, майже тотожним до кольору, яким позначено євреїв, І. Ністор зорозумів для не дуже уважного глядача прадавні поселення українців у так званому Руському Довгопіллі, яке займає майже четвертину території Буковини. Так само цілком свавільно і не спираючись на жодні документальні дані І. Ністор вказує в кожному північнобуковинському селі наявність принаймні четвертини румунського населення, хоча перепис 1910 року і не зафіксував би у цьому селі жодного носія румунської мови. Дані офіційного перепису населення Буковини не важили нічого супроти переконання І. Ністора в тому, що православні буковинські українці насправді є буцімто українізованими румунами.

Укладена в такий спосіб І. Ністором етнографічна карта Буковини, будучи розтиражованою багатотисячними накладами, стала сполучною ланкою між доавстрійським минулим Буковини (де, як вважав І. Ністор, українців майже не було, а були самі румуни) і її післяавстрійським майбутнім, в якому І. Ністор також не бачив місця для буковинських українців. Ця сфальшована карта була одним з найважливіших аргументів, які представила на Паризьку мирну конференцію румунська делегація для підтвердження своїх прав на українську частину Буковини. Враховуючи наочність багатоколірної карти в порівнянні з нудними переліками населених пунктів у меморандумах української делегації, не підлягає сумніву роль цієї карти в тому, що рішення представників країн Антанти з буковинського питання випало саме на користь Румунії.

Сучасною відповіддю з українського боку на активність румунських діячів у буковинському питанні були не лише згадані вище меморандуми з описами української етнічної території, але й українська етнографічна карта Буковини, укладена восени 1918 року місцевими русофілами і додана до меморіалу, в якому обґрунтовувалася одвічна приналежність цього краю до України-Русі ще з княжих часів. На жаль, досі не розшукано і не опубліковано ані цієї карти, ані оригінального тексту самого меморіалу³¹⁵, про який пише в автобіографії відомий громадський діяч Буковини Касіян Богатирець:

«Повернувшись в вересні 1917 р. додому, я застав Буковину в надзвичайному хвилюванні. Тут говорилося у всіх вищих румунських колах, що ціла Буковина повинна увійти після укладення миру до складу румунського королівства і то на підставі «історичних прав», тому що Буковина перейшла свого часу під володарювання Австрії як колишня частина Молдави.

³¹⁴ Nistor I. Der nationale Kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen. – Бухарест: Ausgabe der Rumänischen Akademie, 1918. – С. 1.

³¹⁵ Кілька речень з цього меморіалу, що стосуються Буковини, І. Ністор в перекладі румунською мовою опублікував згідно з першодруком Supplique, Les Russes des Carpathes, delaissees, et dignes de protection. L'imprimerie S. Cyrillus, Marbourg, [без року видання], у своїй праці «Problema ucraïneană în lumina istoriei» (1934), зазначивши, що серед інших меморіалів підписав і буковинський священик Касіян Богатирець.

Буковинсько-русска інтелігенція вирішила подати в мирову конференцію енергійний протест проти цієї затії. Тоді я написав короткий історичний нарис, доводячи на підставі історії, що права Росії на Буковину старші від прав Румунії, тому що Буковина була частиною Київського Великого Князівства святого Володимира, а пізніше також частиною Галицького Князівства, кордони якого йшли глибоко в Молдову по річці Текуч і Берлад.

До цього нарису ми доклали і етнографічну карту, зроблену на підставі офіційної австрійської конскрипції з 1910 р., яка доводила, що в Буковині румуни в меншості. Наш протест ми передали чеськими делегатами мирової конференції в Парижі. Успіху ми, як відомо, не досягли, і цілу Буковину приєднано до Румунії. З того часу почалася історія страждання буковинсько-руського населення, вводилася насильницька романізація народу за допомогою школи і церкви, і хоча жменя нашої інтелігенції, що залишилася вірною своїй національності, вела непосильну боротьбу з румунською владою, всі ці зусилля не привели до бажаного результату»³¹⁶.

Ми можемо, втім, досить добре уявити собі згадану К. Богатирцем етнографічну карту Буковини станом на 1910 рік, оскільки маємо опубліковані його однопартійцями Григорієм Купчанком карти Буковини станом на 1890 рік та Дмитром Вергуном станом на 1910 рік. Як Г. Купчанко, так і Д. Вергун головною метою своїх книг вважали ствердження постулату про те, що австрійські та угорські українці є частинами «руського» народу, поряд з великоросами, білорусами та малорусами. Тому для обох карт характерна «русскоцентричність» – замість просторового позначення всіх найголовніших етнічних чи національних груп населення краю ми бачимо на цих картах виділення «русских» частин Буковини чи цілої «під'яремної Русі», яка, на думку Д. Вергуна, складалася з Угорської Русі, Галичини і Буковини «20».

В книзі Г. Купчанка відсутні будь-які критерії віднесення тих чи інших територій до «русської» чи «роминської» частин Буковини. Автор просто повідомляє, що «на тій карті Буковини русска половина Буковини представлена б'люю, а роминська половина Буковини представлена темною»³¹⁷, тож читач повинен повірити йому на слово, що поділ Буковини між «руськими» і «роминами» було проведено чесно. Так само треба повірити на слово Г. Купчанку, що в русській частині Буковини буковинські українці та росіяни «суть собѣ дуже близькі, суть собѣ рідні братья и сестры, бо всѣ ѓни говорятъ русскимъ языкомъ або русскимъ нарѣчіемъ, принадлежать до русской народности, составляютъ одинъ русский народъ»³¹⁸.

Д. Вергун же відверто стверджує, що для визначення чисельності Русі Галицької, Буковинської та Угорської не можна брати до уваги ані даних останнього перепису населення 1910 року, ані інших офіційних статистичних даних, оскільки ці дані, на його думку, завідомо підтасовані і неправильні. Натомість Д. Вергун формулює власні критерії, на підставі яких і укладено його етнографічну карту:

«Критерієм для визначення русської національності в Прикарпатській Русі повинно служити:

1. Православне віросповідання (в Буковині суцільне, – і окремі громади в Галичині і Угорщині).
2. Східний обряд греко-уніатської церкви.
3. Розмовне місцеве руске наріччя в частини населення, офіційно приписаного до римсько-католицької церкви в східній Галичині.
4. Свідомість приналежності до “старої віри” (o-hid) серед омадяреного населення північно-східної Угорщини і назва “ogosz” (русский)»³¹⁹.

Очевидно, що критерії Д. Вергуна не могли мати жодної вартості на Буковині, де абсолютна більшість і українського, і румунського населення належала до православного віросповідання, а значна частина румунів сповідувала греко-католицьку віру. Вони є регресом навіть порівняно з позиціями Г. Купчанка і нагадують аргументацію румунської газети «Visovina», яка в 1849 році зараховувала всіх православних буковинців до категорії румунів, навіть якщо їхня розмовна мова була українською. В порівнянні з на-

³¹⁶ Архів УНДЧ. – Фонд К. Богатирця. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 7-8.

³¹⁷ Купчанко Г. Буковина и еи русскіи жители. – Відень: Накладомъ издателя, 1895. – С. 14.

³¹⁸ Там само. – С. 45.

³¹⁹ Вергун Д. Что такое Галиция? – Петроград: Лукоморье, 1915. – С. 11.

ковоподібними твердженнями І. Ністора та його етнографічною картою, яка декларативно оголошувалася базованою на результатах перепису 1910 року, праці та карти буковинських москвофілів мали характер чисто політичних декларацій, не підкріплених ані науковим авторитетом, ані симпатіями більшості буковинських українців.

Однак справді симетричну відповідь І. Ністору буковинська українська інтелігенція спромоглася дати аж через чотири десятиліття, коли на Заході зусиллями і коштом сотень буковинців вийшло друком епохальне видання «Буковина – її минуле і сучасне»³²⁰. Назва книги виразно асоціюється з назвою націєтворчої поеми Тараса Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє», оскільки обидва твори ставили перед собою аналогічні завдання формування української національної спільноти. Прикметно, що авторами книги «Буковина – її минуле і сучасне» були вигнанці, котрі в 1918 році внаслідок румунської окупації Буковини втратили свою велику батьківщину – державу Україну, а в 1940 році, втікаючи від більшовицьких переслідувань, позбулися і своєї малої батьківщини – Буковини. Ставши громадянами демократичних держав Європи та Америки, вони здобули добробут та вимріяну особисту свободу, однак «біль по втраті України» спонукав їх до створення майже тисячорічної енциклопедії про епоху національного самоствердження буковинських українців, активними учасниками подій якої були більшість авторів книги.

Автором вміщеної в цьому виданні «Історії Буковини» був Аркадій Жуковський, один з найвизначніших вчених української діаспори, на той час молодий інженер та аматор історії рідного краю. Він же уклав «Етнографічну карту Буковини, опрацьовану на підставі перепису з 31 грудня 1910 року», яка є однією з найважливіших складових частин книги «Буковина – її минуле і сучасне» «19».

Етнографічна карта Буковини А. Жуковського набагато адекватніше відображає результати перепису населення Буковини 1910 року, вона не містить вифантазованих етнічних груп, маніпуляцій кольорами чи груп «румунізованих українців» у румунських селах за зразком карти І. Ністора. Втім, ретроспективне ототожнення всіх носіїв певної мови з носіями однойменної модерної ідентичності (наприклад, всі, хто розмовляв у 1910 році українською мовою, мали бути українцями, всі носії румунської мови – румунами тощо), а також вміщений на карті нарративний ряд результатів «офіційних переписів» 1930, 1910, 1900, 1880, 1851 та 1775 років, який є майже точним негативним відображенням такого ж ряду результатів «офіційних переписів» у праці І. Ністора³²¹, дозволяє нам віднести карту А. Жуковського до тих же інструментів будування модерної української національної спільноти на Буковині, якою була карта І. Ністора для будування в краї модерної румунської національної спільноти.

³²⁰ Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.

³²¹ Nistor I. Der nationale Kampf in der Bukowina mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen. – Бухарест: Ausgabe der Rumänischen Akademie, 1918. – С. 206.

Етнографічна карта Бессарабії – дещо про парадокси національної самоідентифікації

На відміну від переписів населення Австро-Угорщини 1890, 1900 та 1910 років, які подавали статистичні дані по кожному населеному пункту, чим давали можливість укласти достатньо точні етнографічні карти і цілої держави, і окремих провінцій, єдиний перед I Світовою війною перепис населення Росії 1897 року проводився на цілком інших засадах. У ньому подавалися статистичні дані в розрізі губерній та повітів (з виділенням повітових центрів), натомість інформація про демографічний склад населення в розрізі волостей та окремих населених пунктів була відсутня. Тому аж до початку I Світової війни у вчених не було можливості укласти етнографічну карту будь-якої губернії Російської імперії, базуючись на достовірних даних перепису населення.

Бессарабській губернії «пощастило», оскільки в 1907 році В. Бутовичем було проведено фахове анкетування учителів шкіл, православних і лютеранських священників щодо розподілу мешканців усіх сільських громад Бессарабії за мовою, віросповіданням тощо. Перевірені ще раз особисто В. Бутовичем дані цього анкетування були видані друком у Києві в квітні 1916 року³²². Через сім років Л. Берг уклав етнографічну карту Бессарабської губернії, використавши для неї дані перепису 1897 року та дані, зібрані в 1907 році В. Бутовичем³²³. Разом з етнографічними працями П. Несторовського, статистичні дані, зібрані В. Бутовичем, та етнографічна карта Бессарабії, укладена Л. Бергом, залишаються головними джерелами для вивчення етнічного складу населення Хотинщини на початку XX століття ◀28▶ і ◀29▶.

«Хотинські малоруси це ті ж самі русини, які заселяють прилеглі частини колишньої австрійської Буковини, і в літературі вони відомі під іменем “русини”, – писав академік Лев Семенович Берг. – Самі ж хотинські малоруси називають себе руськими або руснаками. За зовнішністю хотинські малоруси помітно відрізняються від своїх одноплемінників, які живуть в сусідній Подільській губернії, дуже сильно наближаючись до тих малорусів сусідніх частин Буковини, які носять назву подолян. За говором північнобессарабські “русини” займають середину між придністровськими малорусами Подільської губернії і подолянами сусідніх частин Буковини і Галичини»³²⁴.

Всі дослідники етнокультурних процесів у Бессарабії наприкінці XIX – на початку XX століття відзначали неусталеність меж між різними етносами та непоодинокі випадки зміни мовної ідентичності не лише окремими людьми, але й цілими селами. «В’їдеш інколи в тутешнє село, – стверджував у 1910 році Петро Несторовський ◀31▶, – і сам не знаєш, серед кого опинився – малоросів чи молдаван. Довкола чуєш малоруську мову, натомість решта все молдавське, принаймні з зовнішнього боку. Цей дивний вплив народу, який за своїм інтелектом стоїть не вище, але навіть нижче русинів, не припиняється і тепер. На моїх очах відбувається під молдавським впливом зміна в селянському одязі, в розвагах тощо»³²⁵.

Про труднощі, які поставали при спробах точної етнічної ідентифікації мешканців Північної Бессарабії, писав і відомий педагогічний діяч В. Бутович. «На кожному кроці зустрічаються в змішаних молдавсько-малоруських селах малоруські сім’ї, де старші члени сім’ї добре розмовляють своєю рідною мовою, а молодше покоління не вміє розмовляти нею і навіть інколи не розуміє її. Те ж нерідко трапляється навіть з цілими чисто малоруськими селами, закинутими в молдавську стихію. Саме з цієї причини дуже часто важко і навіть неможливо встановити без спеціальних наукових досліджень насправжню народність мешканців того чи іншого села; називати їх малоросами, які чудово розмовляють молдавською мовою, чи молдаванами, які розмовляють або тільки розуміють малоруську мову. Труднощі з цим виникають навіть у таких близьких до народу людей, як народні учителі чи священники. Нерідко один вважає мешканців даного села молдаванами, а інший малоросами. І кожен з них по-своєму має рацію.

³²² Бутович В. Материали для етнографической карты Бессарабской губернии. Киев, 1916.

³²³ Берг Л. Население Бессарабии. Этнографический состав и численность. – Петроград, 1923.

³²⁴ Там само. – С. 15.

³²⁵ Несторовський П. На севере Бессарабии. Путевые очерки. – Варшава, 1910. – С. 14.

Процес такої денаціоналізації малоросів у Хотинському повіті, де живе більше їх число, відбувається в дещо менших розмірах, ніж в інших повітах Бессарабії, де малороси складають меншість, але все ж таки він зустрічається на кожному кроці, хоча тут бувають, напевно, і зворотні явища, тобто повна чи часткова втрата своєї мови молдавською меншістю в змішаних селах»³²⁶.

Треба зазначити, що етнічні межі в Південній Буковині були в ХІХ столітті такими ж мінливими, як і в сусідній Хотинщині. «Історична правда полягає в тому, що більшість населення Буковини на час окупації була за національністю рутенською, – писав напередодні вибуху І Світової війни один з чільних політичних лідерів буковинських румунів Аурел Ончул. – З цим твердженням погоджується також і традиція. Старі люди ще добре пригадують собі, що на початку ХІХ століття майже всі села вздовж річки Сучави, починаючи від Вікова вниз аж до Іпотештів та Кілішенів, були рутенськими. Ще й сьогодні прізвища більшості мешканців цих сіл є рутенськими, вони мають слов'янські обличчя, рутенський одяг, рутенський уклад у хаті. Однак їхня мова є румунською. Від 1775 р. до 1910 р., дати останнього перепису населення, який встановив, що на Буковині є 305000 рутенів і 297000 румунів³²⁷, а отже майже рівна їх кількість, відбувається повільна, особливо в центральній частині Буковини, інтенсивна румунізація колись рутенського населення. Наскільки сильним був румунізаційний рух підкреслює той факт, що більшість національно свідомої румунської інтелігенції Буковини є рутенського походження (origine ruteană)»³²⁸.

Якою важкою і невдячною стосовно території Чернівецької області була справа створення наукоподібного нарративного ряду переписів від сьогодні вглиб історії, видно з таблиці, в якій наведено дані переписів населення кількох сіл Буковини, Хотинщини та Герцаївщини до і після І Світової війни. За браком опублікованих даних російського та румунського довоєнних переписів населення в розрізі окремих населених пунктів, ми використали свідчення Ніколае Йорги стосовно комуні Турятка в Герцаївській волості Дорогойського повіту та дані етнографічних досліджень Василя Бутовича стосовно сіл Берлінці та Білявинці в Липканській волості Хотинського повіту.

Назва села та повіту	Розмовна мова						Рідна мова		Національність	
	1890		1900		1910		1930		1930	
	Укр.	Рум.	Укр.	Рум.	Укр.	Рум.	Укр.+ Рос.	Рум.	Укр.+Рос.+Гуц.	Рум.
Милешівці (повіт Радівці)	1697	566	2248	168	457	2096	722+253	1715	182+33+72	2398
Мерецей (повіт Сучава)	1452	16	1500	6	447	1217	1312+10	704	212+133+0	1676
Данила (повіт Сучава)	564	100	543	290	1	866	449+11	1473	12+11+0	819
Іпотешти (повіт Сучава)	1491	10	1552	51	143	1637	574+0	275	0+0+0	1933
Турятка (повіт Дорогой)	В 1905 р. україномовне село						1856+0	139	0+0+0	1995
Берлінці (повіт Хотин)	В 1907 р. україномовне село						2172+29	77	1185+0+0	1088
Білявинці (повіт Хотин)	В 1907 р. україномовне село						1271+23	195	45+4+0	1435
Разом:								4578		11344

Дані австрійських переписів 1890-1910 років стосовно буковинських сіл Милешівці, Мерецей, Данила та Іпотешти академік Степан Рудницький назвав «офіційною тарбарщиною», яка не може бути правдивим джерелом ані для науки, ані для практичних цілей. Справді, неможливо уявити собі, щоб у мирний час, коли не спостерігалось ні природних катаклізмів, ні суттєвих міграційних рухів населення, тисячі малописьменних селян протягом десяти років перестали розмовляти українською мовою, а присвоїли собі румунську мову як розмовну.

³²⁶ Бутович В. Матеріали для етнографічної карти Бессарабської губернії. – Київ, 1916. – С. 10.

³²⁷ Помилка А. Ончула; насправді 273254.

³²⁸ Onciul A. Chestiunea Românească în Bucovina / Viața Românească (Ясси). – 1913. – Том XXXI.

«Несвідомий справи чужинець мусів би подумати, що протягом останнього десятиліття відбула ся в Чагрі ціла мандрівка народів: масова еміграція українців і сильний вплив волохів, – писав про подібне загадкове зникнення 20% українського населення в селі Чагор Мирон Кордуба. – Ми, знаючи дуже добре з автопсії відносини в тім селі, можемо впевнити, що нічого подібного тут не було, що те саме населення, ті самі родини, які тут жили в 1890 і 1900 рр., zostали і в 1910 р., одно тільки змінило ся, а саме солідність переписного уряду, що безцеремонно пофальшував правду»³²⁹.

Не менш цікавою є та обставина, що перший модерний перепис населення Чернівецької області, проведений румунською владою в 1930 році, запровадивши замість старого невиразного критерію «розмовна мова» нові критерії для визначення національної та етнічної ідентичності – «національність» і «рідна мова», виявив у нашому краї десятки тисяч осіб (від 6 до 8 відсотків населення), мовна та національна ідентичності яких конфліктували між собою. З-поміж 459477 мешканців Буковини, Хотинщини та Герцаївщини, які назвали своєю рідною українську мову, 47628 осіб (10,4%) подали в переписі населення 1930 року своєю національністю не українську (найімовірніше румунську). Натомість з-поміж 542147 осіб, які обрали собі румунську національність, аж 33633 особи (6,2%) назвали своєю рідною мовою не румунську (найімовірніше українську). На території ж нинішньої Чернівецької області цей показник був ще вищий, бо тут аж для 11,6% «румунів» рідною мовою була мова українська. Лише у вибраних для прикладу шести селах кількість «румунів за національністю» перевищувала кількість «румунів за мовою» в 2,5 рази!

Сучасні румунські дослідники етногенезу буковинських румунів І. Попеску та К. Унгуряну не завдають собі труда пояснити, чому буцімто румуномовне за часів Австро-Угорщини українське населення буковинських сіл Милешівці, Мерецей, Данила та Іпотешти за часів королівської Румунії раптом відчуло себе румунами за національністю, рідна мова яких є українською? Чому мешканці зразково українських перед І Світовою війною сіл Герцаївщини і Хотинщини Турятки, Берлінців та Білявинців у 1930 році перетворилися на таких же румунів за національністю, рідна мова яких є українською? І. Попеску та К. Унгуряну воліють розглядати це явище як абсолютний парадокс, який не має логічного пояснення:

«В багатьох місцевостях північних Буковини і Бессарабії велике число мешканців називали себе румунами, визнаючи натомість своєю рідною мовою українську. Така ситуація спостерігалася в ряді сіл зі змішаним населенням, найбільше на півночі Буковини.

Найбільші розбіжності стосовно кількості румунів і українців за національністю і мовою були зафіксовані в селах Великий Кучурів, Михальча, Кам'яна, Нові Бросківці, Комарівці, Костинці, Панка, Кабин, Бобівці, Давидени, Банилів на Сіреті, Глибока, Черепківці, Червона Діброва, Горбівці, Петричени, Вовчинець (всі з Північної Буковини); Шишківці, Реваківці, Михайляни, Вороновиця, Кормань, Кишла-Неджимово, Мошанець (Північна Бессарабія); Турятка з Герцаївської волості.

У всіх цих селах, а також в інших населених пунктах, було зафіксовано велику кількість мешканців, які вважали себе румунами, однак котрі і після 12 років румунського правління краще володіли українською мовою. Абсолютно парадоксальна ситуація спостерігалася в селах Кам'яна, Михальча, Реваківці, Шишківці та Турятка – абсолютна більшість мешканців цих сіл вважали себе румунами, однак значна більшість із них заявили, що їхньою рідною мовою є мова українська»³³⁰.

Для нас же, котрі пам'ятають настанови Ніколае Йорги про те, як треба перетворити українське село Турятку на румунське, цілком ясно, що тут маємо класичний приклад реалізації ідей «офіційного націоналізму» у ретельному виконанні румунських начальників громад, учителів та священників! Тим більше, що «абсолютні парадокси» румунського перепису 1930 року дивним чином стосуються лише зменшення кількості найбільшої національної спільноти на Буковині – української.

³²⁹ Кордуба М. Територія і населення України. – Відень: Видання «Вісника політики, літератури й життя», 1918. – С. 10.

³³⁰ Popescu I., Ungureanu C. România din Ucraina – între trecut și viitor. Vol. I. România din Regiunea Cernăuți. – Чернівці, 2005. – С. 127.

Паломництва та ювілеї як засоби для формування національної свідомості

Відомо, що образ нації та оформлення її кордонів виникає в процесі різноманітних дій, що їх Бенедикт Андерсон називає *pilgrimages* (паломництва) від периферії до центру й назворіт. Якщо в домодерну епоху паломництва мали чисто релігійний характер і були засобом зміцнення саме конфесійної самоідентифікації людей, то з другої половини XIX століття повторювані з покоління в покоління мандрівки людей в освітніх, службових чи громадських цілях стають інструментом виникнення і згуртування нових національних спільнот.

Для всіх мешканців герцогства Буковина, незалежно від їхнього етноконфесійного походження, адміністративним центром, куди спрямовувалася абсолютна більшість їхніх паломництв, була столиця краю Чернівці. Однак кожна релігійна і національна група мала й свої «сакральні центри» власної культурної традиції, що за тих чи інших обставин постали як центри тяжіння і згуртування цих спільнот. Паломництва до таких центрів влаштовувалися і принагідно, і періодично, однак у пам'яті людей найчастіше закарбовувалися багатотисячні маніфестаційні віча, влаштовувані там з нагоди відзначення ювілеїв тих чи інших історичних дат. Окремими і дуже важливими для творення національного Пантеону були й похорони визначних діячів національного відродження, окремі з яких (Г. Воробкевича, Ю. Федьковича та С. Воробкевича) описано вище.

Відомо, яке значення для трансформації буковинських молдаван у членів модерної румунської нації мало святкування 14-16 серпня 1871 року 400-ліття посвячення головного храму монастиря Путна. Це храмове, здавалося б, чисто релігійне свято, за словами Міхая Емінеску «перетворило Путну в Єрусалим румунської нації, а могилу Стефана у вітвар національної свідомості». «На пропозицію румунського поета і політичного публіциста Міхая Емінеску та румунського студентського товариства в 1871 році з нагоди 400-го ювілею в Путні на могилі Стефана Великого відбулася імпонуюча демонстрація національного почуття, яке згодом мали поширити серед народу прибулі зі всіх місцевостей студенти»³³¹, – писав Еріх Прокопович. При цьому трансформації з молдаван у румуни зазнали не лише сучасні мешканці Буковини, але й нічого не підозрюючий про це воевода Стефан «132», котрий завжди ставився до мунтянських волохів як до найлютіших ворогів, пишучи, зокрема, в своєму відомому листі від 20 червня 1475 року: «Для нас волохи як турки»³³². Тим не менше, як стверджує румунський дослідник Александру Добре, саме в ході ювілейних святкувань 1871 року «Стефан Великий перестав бути відомим і легендарним воеводою Молдови і став румунським господарем»³³³.

Характер вже чисто політичного панрумунського свята мав і наступний Путнянський ювілей воеводи Стефана в 1904 році, приурочений до 400-ліття від дня його смерті. «До його могили в монастирі Путна прибули офіційні делегації бухарестського уряду і гості з Семигороду. З-поміж усіх промовців особливо виразно сформулював мету об'єднання всіх румунів Ніколае Йорга. Наслідком його промови стало те, що коли в 1907 році Йорга хотів приїхати до Буковини, австрійські установи пред'явили йому декрет з вимогою виїхати з країни»³³⁴. Відтоді частиною національної самоідентифікації румунів є сприйняття Буковини і Бессарабії як «краю Стефана чел маре», а надгробок воеводи Стефана в Путні став найголовнішим межовим каменем, який уже в середині XX століття визначив лінію українсько-румунського державного кордону на Буковині³³⁵.

Натомість перший національний ювілей, який відзначили буковинські русини на зорі свого національного відродження 24 червня (6 липня) 1886 року, був річницею двадцятип'ятилітньої літературної діяльності Юрія Осипа Федьковича – одного з тих поетів Центральної і Східної Європи, які, за словами Ганса Кона, були творцями своїх національностей.

³³¹ E. Prokopowitsch. Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus. – Грац-Кельн, 1965. – С. 112.

³³² Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. Vol. I. Hrisoave și cărți domnești 1457-1492. – Бухарест, 1913. – С. 325.

³³³ Dobre A. Idealul unității naționale în cultura română. – Бухарест, 1988. – С. 183.

³³⁴ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 58.

³³⁵ Після II Світової війни кордон між Україною та Румунією прокладено в семи кілометрах на північ від монастиря Путна, а отже, і від могили воеводи Стефана.

Вручаючи ювілярові грамоту про іменування його почесним членом товариства «Руська Бесіда», голова товариства Єротеї Пігуляк, зокрема, заявив: «Чверть століття многоважної и неоцѣненної праці во славу и добро Руси лежить за тобою. Сміло можеш ты нею гордитись, а разом съ тобою и цѣла широка Русь-Украина. Прійми, Вѣщій Кобзарю, въ имени всего руского роду-народу подяку ширу, непритворну, якъ голосъ твоєї нуты, глубоко, якъ твоя думка»³³⁶.

Професор Степан Смаль-Стоцький, заступник голови товариства, виступив того вечора з докладною промовою не лише про творчість Юрія Федьковича, але й подавши в ній розгорнуту програму українського етапу русько-українського національного проекту, який щойно почав реалізовуватися на Буковині:

«Мало ще є русинівъ на Буковинѣ, що відчувають належито велику важність нинішнього нашого свята, велике его значення въ житю буковинської Руси; а багато ледви чи и догадає ся, що у насъ сегодня велике, превелике народне свято! Тай не диво! Зрозуміти се можуть тільки люди з цѣлковито виюбразованимъ почуттямъ народнимъ, люди, що прийшли вже до самопідзнання народного, що стрясали зъ себе оковы духового рабства, на котрихъ видно слѣды поступу и признаки свободнѣйшого вѣку; однимъ словомъ: люди, одродивші ся національно. А такихъ людей у насъ ще мало, дуже мало.

Такимъ способомъ мы нині не тільки віддаємо заслужену честь 25 лѣт трудамъ Осипа Федьковича, и величаємо великого нашого поета и писателя, но обходимо велике свято одродження нашого народа, до котрого онъ першій поклавъ могучу, сильну, вѣковѣчну підвалину – рідне слово. Тому-то у насъ сегодня велике, превелике народне свято – празникъ національного одродження буковинсько-русского народа.

Его заслуги для Буковини величезні и черезъ то, що онъ розвѣявъ у насъ темряву вузкоглядности, що онъ першій показавъ, що намъ нема що віддѣлювати ся одъ ріднихъ братівъ въ Галичинѣ, на Украинѣ, бо мы одинъ народъ, одна наша мати, одинъ нашъ языкъ»³³⁷.

Небувалий досі в Чернівцях масштаб свята, участь в ньому численних делегацій зі всіх кінців Буковини, десятки привітань на адресу ювіляра з Галичини та Наддніпрянщини дали підстави Омеляну Поповичу підсумувати головний результат цього першого для Буковинської Русі національного ювілею: «Такимъ чиномъ стала ся рѣчниця Осипа Федьковича, на що и вповнѣ заслугоє, величавимъ празникомъ цѣлого народа руского»³³⁸.

Однак для буковинських українців, крім столиці їхньої малої батьківщини Чернівців, існувало принаймні ще два загально визначені центри їхніх великих батьківщин, Львів і Київ, столиці австрійської України та російської України. Всі три столиці адміністративно були незалежними одна від одної центрами, оскільки формальний статус Чернівців і Львова як столиць окремих коронних країв Австрії був однаковим, а жодного адміністративного підпорядкування Києву як губернському центру Російської імперії тим більше не могло існувати.

І все ж у масовій свідомості буковинських українців Львів, який ще зовсім недавно (до 1849 року, а з перервами аж до лютого 1861 року) був адміністративним центром для цілого королівства Галичини і Лодомерії, що включало в себе і Буковину як звичайний округ, був визнаним центром українського життя цілої Австро-Угорщини і як столиця найбільшого коронного краю Австрії, і як столиця провінції, в якій жило найбільше українців. Київ же в уявленні більшості православних буковинців виступав не тільки як центр російської України, продовжуючи відігравати роль сакральної столиці русько-українського православ'я, освяченого іменами не лише князя Володимира, але й буковинця Петра Могили. З другої половини XIX століття обов'язковим пунктом паломництва буковинських українців на російській Україні стає Канів як місце останнього спочинку Тараса Шевченка, згодом до нього додаються Полтава як місце пам'яті Івана Котляревського та Катеринослав як місце розташування Музею запорозької старовини професора Дмитра Яворницького. Варти уваги є й те, що після 1905 року до цих об'єктів паломництва австрійських українців на Наддніпрянщині додаються ще й ті села, які здобули собі всеукраїнську «знаменитість» активною діяльністю місцевих «Просвіт» – наприклад, катеринославська Мануйлівка.

Вже згадувалося про масову участь (гостей з Буковини доставив на свято спеціально замовлений окремий потяг) буковинських українців у святкуванні сторічного ювілею

³³⁶ «Буковина» (Чернівці). – 1886. – 1 (13) липня.

³³⁷ Там само. – 1 (13) липня.

³³⁸ Там само. – 1 (13) липня.

Т. Шевченка, який відбувся 28 червня 1914 р. у Львові і став найпотужнішою демонстрацією сили й згуртованості української національної спільноти в Австрії «147». Важливим є й те, що святкування Шевченківського ювілею в 1914 році в австрійській Україні, в тому числі й на Буковині, мало безпрецедентно широкий характер і охопило чи не всі міста й села, населені українцями. «Рік 1914 зазначив ся небуденними подіями, – записав у своїй «Хроніці» чернівецький священик Костянтин Балицький. – У сей рік підпав столітний ювілей уродин Шевченка. Вся Україна рушилась достойно помянути сі роковини. Не по нутру се стало москалям і їх прихвостням кацапам. Ударили у великий дзвін тривоги, бач сепаратисти, мазепинці лучат із сею нагодою революційні заміри. І пішов пропамятний заказ по всій закордонній Україні – не вільно помянути безсмертного Кобзаря. Не помогли жадні заходи українців, ні свідомих москалів, все розбило ся о холодне “нельзя”».

Отим то з більшою силою, врочистістю і жаром прийнялись австрійські українці за належний обхід столітних роковин. Чимало труду се стояло, бо і тут домашні непрошені опікуни кидало заядло колоди. Та труд даром не пішов. По всіх селах, читальнях, школах, бурсах, захоронках, ліцях, гімназіях, товариствах пішли концерти, відчити по селам. Памятні таблиці, назви улиць, площ, бурс іменем Шевченка, школи теж его імени, все те жаром прийняло ся. У найтемнішій закутині помянуто Батька, та короною всего мав бути величезний злет-здвиг Січій і Соколів у Львові на 28 червня 1914, получений з величезним концертом і академіями»³³⁹.

Тут треба згадати і про кілька інших ювілеїв, які в перших десятиліттях ХХ століття стали своєрідними віхами на шляху утвердження національної свідомості мешканців Чернівецької області.

Безпосереднім прологом до величавої львівської маніфестації «Січей» та «Соколів» з цілої Галичини та Буковини стало «Перше Січове свято», яке відбулося в Чернівцях 12 липня 1910 року, та сполучене з ним велелюдне посвячення прапора «Січей». Тут уперше зійшлися тисячі січовиків з різних куточків краю, для того щоб відверто заявити про свою відданість ідеалу самостійної України «145».

«В році 1910 відбувся в Чернівцях січовий здвиг, на який з'їхалися тисячі січовиків з краю, – згадував один з головних організаторів січового руху на Буковині Теодор Галіп. – Січових товариств було около ста, загальна кількість 9000 членів – так подавали свого часу “Вісти з Січи”. Чернівці зароїлися молодими, кременними подолянами і зграбними гуцулами. Всі ті козаки, як у народі почали звати січовиків, виступили в мальовничих одягах народної ноші з нагрудними лентами, з топірцями, а дехто в новім січовім однострої (чумарка, шаровари, висока смушева шапка).

Романтичний здвиг розпочався походом головними вулицями міста з прапорами та січовими оркестрами. Великим числом учасників та зразковим, військовим порядком викликав здвиг загальний подив в місті, для якого ця українська селянська демонстрація була несподіваною новиною, не для всіх милою.

У здвизі взяли участь всі національносвідомі круги. Стара Громада мала свого представника, який виголосив палку промову. Українське громадянство, що заповнило трибуну чернівецького грища, де відбувся здвиг, з одушевленням вітало січовиків, представників молоді, народної сили»³⁴⁰.

«“Січ” гартує нашу фізичну силу, “Січ” підбадьорює нашого духа, “Січ” ставить перед нами ідеал самостійної України, – читаємо в тогочасній січовій відозві. – Зійдімося там тисячами, почислим свої сили, почислим січові ряди, випробуємо січову карність, січовий послух і помилуймо свої серця любов'ю до ідеалу самостійності нашого народу»³⁴¹.

У решти буковинських хроністів пам'ять про ці Січові свята витіснили події I Світової війни, однак з повідомлень преси та чудом збережених фотографій ми можемо чітко уявити собі роль цих маніфестацій у формуванні національної свідомості буковинських українців та ієрархічну структуру всередині тогочасної української спільноти Буковини.

На помості сидять Омелян Попович, Єротей Пігуляк, Кирило Трільовський, чільні діячі того політичного проводу, який, за словами Василя Сімовича, впродовж тридцяти років створював українську націю на Буковині «спроквола, в мозольній праці думки й

³³⁹ Архів УНДЧ. – Фонд К. Балицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1.

³⁴⁰ Архів УНДЧ. – Фонд Т. Галіпа. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.

³⁴¹ Позір! Чуйно!// Нова Буковина (Чернівці). – 1912. – 7 липня.

рук, зносячи камінчик по камінчику на будову національного храму». Ці діячі, які, на їхню власну думку, займали в національному Пантеоні буковинських українців найпочесніше місце *Patres Patriae*, батьків батьківщини, символічно передають свої повноваження у вигляді булав та прапорів наступному поколінню діячів – Гаврилу Гордому, Ільку Поповичу, Теодоту Галіпу «146».

Довкола ж помосту бачимо тисячі простих селян та селянок з Неполоківців, Глибокої та інших місцевостей (назви яких годі розглядіти на січових стрічках), які 12 липня 1910 року склали присягу на вірність українському народові та Україні як своїй великій батьківщині. Ці люди, яким відводилося місце на найнижчому шаблі національної ієрархії як рядових членів національної спільноти, залишилися назавжди вірними своїй вимріяній українській батьківщині. Вони не подалися, як їхні політичні провідники, на еміграцію, коли під румунською окупацією умови для національного розвитку буковинських українців стали нестерпними, і насправді саме ці прості буковинці стали нездоланною для нової влади перешкодою на шляху до повної румунізації краю.

Однак безперечно, що найважливішим загальнонаціональним ювілеєм, після якого дуже багато буковинських українців усвідомили свою українську національну ідентичність, було відзначення столітнього ювілею нової української літератури. Ось як описав свої враження від цієї першої в Чернівцях величавої української національної маніфестації Іларій Карбулицький, свідчення якого є для нас тим більш цінними, що з батьківського дому І. Карбулицький міг винести лише негативне ставлення до всього українського³⁴²:

«Восени 1898 року святкували українські товариства в Чернівцях соті роковини народження народно-української літератури (з «Енеїдою» та «Наталкою Полтавкою» Котляревського). Були святочні величаві збори з концертом і прекрасним відчитом професора доктора Смаль-Стоцького.

Пополудні поставила трупа Львівського українського театру в тодішньому старому міському театрі «Наталку Полтавку». Перед представленням віддекламував Лев Лопатинський на театральній сцені, прибраній з відповідною декорацією, Франкові «Великі Роковини». Незабутній образ, що ще й нині стоїть перед моїми очима: На сцені козацька могила... З могили піднімається старий сивий запорожець, і декламує... А коли скінчив словами: «Ще не вмерла і не вмер!» – публіка піднімається на ноги, плеще зі всієї сили в долоні, але цей плескіт заглушує гімн «Ще не вмерла Україна!», який співає все і вся, що тільки знає цю мелодію. Я співаю тремтячим голосом, а сльози так і котяться лицем додолу... Опісля побачив я перший раз в житті українську театральну виставу...

Після цього свята я кілька днів ходив мов запаморочений, а довший час дзвеніли в моїх вухах Франкові слова: «Ще не вмерла і не вмер!». Я в душі лихословив на всіх «твердо-руських» редакторів і дуже жалував, що мій батько лежав вже півроку в могилі, і я не зможу різдвяними святками побалакати з ним дещо про «україноманських перекинчиків», що так завзято «продають святу Русь полякам»³⁴³.

Сторічний ювілей нової української літератури та пов'язані з ним національні паломництва тривали найдовше в історії українського національного руху. Почавшись у 1898 році, ювілей завершився аж через п'ять років відкриттям пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві влітку 1903 року. Всі учасники ювілею І. Котляревського добре усвідомлювали той факт, що вони є свідками не рядового літературного відзначення, а першої відкритої демонстрації сили та єдності української національної спільноти в Росії. «Українсько-руський народ, другий за чисельністю в Слов'янщині і ображений історією, піднімається зі свого приниження», – писалося в розісланих по всій Україні запрошеннях на свято. Не випадково Леся Українка та Михайло Коцюбинський в листі до Ольги Кобилянської (котра через хворобу не могла прибути до Полтави) вітали її «з першим великим національним святом на Україні». Так само підкреслювали значення ювілею «Енеїди» для пробудження до життя української нації його учасники В. Самійленко, І. Липа, В. Кошовий та інші, надіславши Іванові Франкові з Полтави листівку з фотографією пам'ятника І. Котляревського, на якій написали промовисті слова:

³⁴² «Мій батько, як взагалі більшість тодішніх наших інтелігентів і півінтелігентів на Буковині, почував себе «старо-руським» або «твердо-руським» патріотом, ненавидів, як це вчили всі тодішні «руські» видання, «україноманів-перекинчиків», які будили народно-український дух в народі». (І. Карбулицький, Мої спомини, арк. 54).

³⁴³ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 60.

*Пам'ять поета, що вмер, урочистим обходячи святом,
Згадуєм тих, що живуть, будячи й нас до життя.*

Про те, наскільки серйозно ставилися до можливостей пропагувати українську національну справу під час різних ювілейних свят члени створеної в 1897 році Загальної Української Безпартійної Організації, що координувала діяльність всіх Громад у російській Україні, читаємо у спогадах її активного керівного діяча Євгена Чикаленка:

«Коли стало відомо, що Полтавська Міська дума дістала від уряду дозвіл на відкриття пам'ятника Котляревському, то на чергових зборах Організації постановлено було взяти в цьому святі якнайактивнішу участь, вирядити від кожної громади делегатів з адресами, писаними українською мовою і поширити якнайширше відомість про це свято, щоб з'їхалося якнайбільше українців не тільки тутешніх, а й закордонних і таким чином заманіфестувати силу українського руху.

Такі самі постанови роблено було на Загальних Зборах і щодо ювілею Лисенка, І. Нечуя-Левицького і перед кожним Археологічним З'їздом в Україні – 1899 року у Києві, 1902 року в Харкові, потім в Катеринославі і так далі. Так само організація дбала про щорічне, коли можливо прилюдне святкування роковин Шевченка.

На всіх цих ювілеях, з'їздах, роковинах Організація намагалася показати світові, що українська нація живе, а що її тільки придушено»³⁴⁴.

Роль буковинських і галицьких делегатів полтавського свята годі переоцінити – адже лише їм царський уряд дозволив виголошувати вітання українською мовою, забороненою для публічного вжитку в Російській імперії впродовж багатьох десятиліть. «Виходило таким чином, що мова Котляревського і Шевченка, яка привабила в російську Україну закордонних паломників, є законною тільки в Австрії. На своїй батьківщині, в своїй колісці, вона заборонена, – писав в петербурзькому журналі «Русские записки» за свіжими слідами цих подій їхній свідок полтавчанин Володимир Короленко. – Цей грубий і дикий епізод немовби говорив представникам закордонної інтелігенції: ви вважаєте нашу Україну метрополією і центром вашої культури і вашої мови. Ми цього не бажаємо; нехай вона залишається у вас, за кордоном: краще нехай всі наші українці, котрі цінують скарби рідної мови, здійснюють паломництва до вас у Львів, до ваших шкіл, музеїв і університетів. А в себе ми цього не допустимо. Краще ми створимо новий привид “неблагонадійності” і “зради”».

В розповіді Дмитра Дорошенка про свято відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві влітку 1903 року знаходимо ще одне цікаве свідчення про участь нашого земляка з Хотинщини доктора П. І. Немоловського³⁴⁵. Виявляється, що доктор Немоловський став єдиним підданим Російської імперії, котрий, незважаючи на урядову заборону, зумів безперешкодно виголосити своє привітання українською мовою. Цьому значною мірою посприяло те, що українська мова бессарабця з Хотина звучала так само природно, як і мова двох інших буковинських делегатів Мирона Кордуби та Василя Сімовича, а привітання від імені «Зеленої Буковини», до якої, на думку доктора Немоловського, належала також і бессарабська Буковина, цілком заплутало царських посіпак.

«У кінці літа 1903 року сталася подія, певною мірою переломна для українського руху в Росії: це було урочисте відкриття у Полтаві пам'ятника батькові нової української літератури Івану Котляревському. Ця подія несподівано для усіх обернулася на величаву національну маніфестацію, зробилася справжнім “святом української інтелігенції”, як влучно назвав його Сергій Єфремов, подаючи звіт зі свята на шпальтах “Киевской старины”, одинокого в тих часах українського органу в Росії. Та “головний бій” мав бути даний увечері на академії.

Вже перед самими зборами розійшлася чутка, що гостям з Галичини та Буковини дозволено виголосити привіти українською мовою, та більше нікому. Тільки-но з'явився на сцені Романчук, залунали такі овації, що він довго не міг говорити. Коли ж промовив перші слова: “Честь тобі, славний городе...” – знову овації струсували залу, й по скінченні привіту – знову буря оплесків. Здавалося, що від гуркоту заваляться стіни! Безкінечні овації супроводили слова кожного промовця. Вся зала злилася в одному пориві, люди впадали в екстаз, звуки рідної мови електризували публіку, і тяжко передати словами той настрій, який опанував усіх нас.

³⁴⁴ Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). Ч. II. – Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло», 1925. – С. 127.

³⁴⁵ Немоловський Пилип Іринеєвич – лікар, влітку 1906 року видавав у Хотині місячник для селян «Хата».

Та ось з'являється ще один промовець, він говорить від імені "Зеленої Буковини" і кінчає своє слово енергійним віршем: «Мусить ширю наше серце за народ свій битись! Будь що буде, грім чи пекло – не будем журитись!» "Хто ж це такий?" – питаємо один одного, коли трохи стихли оплески. Та це, кажуть, доктор Немоловський з Хотина, з північної Бессарабії, що прилягає до Буковини. Це спантеличило голову зборів, що мав нещасливий обов'язок не допустити до слова українських промовців з Росії: він поражував Немоловського за гостя з-за кордону і тому не перепинив його»³⁴⁶.

Ревнителі ж «общерусской» ідеї сприймали полтавське свято, як і інші українські національні маніфестації, з цілком інакшої точки зору. Ось що писав про цей ювілей автор найоб'ємнішої праці про український рух як прояв південноруського сепаратизму С. Щоголев: «В передреволюційному 1903 році українська партія провела огляд своїм силам в Полтаві при відкритті пам'ятника Котляревському; там були присутні і гості зі Львова. Промови ораторів були різко сповиті соборно-українською думкою; аплодував натовп, що складався переважно з земського третього елементу (учителів, статистиків), розпропагованого доморощеною і привозною підпільною літературою. Вийшла антиросійська демонстрація, що й вимагалось довести»³⁴⁷.

Однак для українських діячів було очевидним, що Полтавське свято 1903 року стало для українців не лише реваншем за Полтавський погром 1709 року, але й днем триумфу української національної самосвідомості. «Ювілей Котляревського 1903 року зробив величезне враження не тільки на присутніх на ньому, а через російську пресу і на широкі кола всієї України, – писав згодом Є. Чикаленко. – Заборона читати адреси українською мовою і протест українців проти цього, приїзд великого числа делегатів від різних інституцій з Галичини на чолі з старим Романчуком, головою Українського Парламентарного Клубу у Відні, їх промови українською мовою, проголошені звиклими»³⁴⁸, часом дуже талановитими промовцями, багатьом людям вперше розкрили очі на український рух, так що потім з'явилося багато дуже активних українських діячів, що свою національну свідомість датували від свята Котляревського. Багато й селян жалкувало, що не знали про цей ювілей і не приймали в ньому участі, і вже на ювілей Лисенка та Нечуя Левицького 1904 року приїздили до Києва в значній кількості»³⁴⁹.

З-поміж непоодиноких прикладів участі буковинців у різних національних маніфестаціях в сусідній Галичині не можна обминути увагою численне паломництво українських діячів Буковини на Перший український просвітньо-економічний конгрес у Львові, який відбувся на відзнаку 40 роковин діяльності товариства «Просвіта» 1-2 лютого 1909 року.

«Се ж одна з тих немногих нагод, – писалося в заклику до участі в Конгресі, – коли сини одного народу можуть разом зійти ся, ближше себе пізнати, обговорити разом так много пекучих а спільних питань, та порозуміти ся, що і як робити далі, щоби прискіпити просвітний та економічний, досі так страшно спинюваний розвиток старокультурного українського народу.

Будучи разом, зможемо дати конгресови загальне всеукраїнське значінє. Жива та численна участь закордонних українців стане ясним доказом, що хоч розділені кордоном, ми все ж таки сини одного народу, що спільна нам не тільки дорога минувшість, але одні і ті самі інтереси, одні і ті самі цілі на тепер і на будуче»³⁵⁰.

Конгрес відбувся за участю 768 учасників з Галичини, Буковини, західних провінцій Австрії та російської України. Відкриваючи конгрес, його почесний голова Юліан Романчук висловив особливу радість «з приїзду учасників з-поза Галичини, а передовсім закордонних українців, що перший раз прибули до нас в більшім числі, щоб приглянути ся нашій народній роботі та й взяти в ній участь. Такі сходини і спільні наради повинні принести велику користь усьому нашому загалови.

Учім ся одні від одних, користаймо взаїмно з наших досвідів та працюймо згідно всі разом, а можемо сподівати ся, що розумною та невсипучою працею на національній основі дійдемо до рівної з другими культурними народами просвіти і економічного розвитку»³⁵¹.

³⁴⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901-1914 роки). – Київ: Темпора. 2007. – С. 67-73

³⁴⁷ Щоголев С. Украинское движение, какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма. – Київ, 1912. – С. 139.

³⁴⁸ Досвідченими.

³⁴⁹ Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). Ч. II. – Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло», 1925. – С. 130.

³⁵⁰ Перший український просвітньо-економічний конгрес, уладжений Товариством «Просвіта» в сорокліте заснованя у Львові в днях 1 і 2 лютого 1909 року. Львів: Накладом товариства «Просвіта», 1910. – С. VII.

³⁵¹ Там само. – С. 5.

Наскільки відрізнялися національні паломництва буковинців на Наддніпрянську Україну від давніх релігійних паломництв, виразно бачимо з опису Григорія Андріяшука «110» екскурсії по Україні 1911 року випускників Чернівецької учительської семінарії, що зберігся, вписаний в спогади Іларія Карбулицького.

«1905 р. я поступив на перший підготовний курс учительської семінарії в Чернівцях. З-поміж всіх викладачів семінарії професор української мови вложував душу не тільки в свій предмет навчання, але також у виховання будучих учителів. Був це професор доктор Сімович Василь.

“Як ви будете добре вчитися, – говорив він нам, – то по скінченні семінарії поїдемо на Україну”. Свого слова професор доктор Василь Сімович додержав.

В перших днях липня 1911, після закінчення іспитів зрілості, ми переїхали границю в Новоселиці... В Києві на станції нас стрічала делегація української громади. Вітальні промови перепліталися сльозами радості.

Ми, ще молоді хлопці, заледве покинули шкільну лавку, кругозір почав лише розширюватися і оформлятися, порівнювали вивчений матеріал з книжки з дійсністю. Ми вчилися про Нестора – нам показано його гробницю в Києво-Печерській Лаврі, причім професор Сімович нам звернув увагу, що нас не інтересує Лавра як церковна інституція, а тільки як місце, де знаходяться останки нашого першого історика. Ми докладно оглянули Софійський собор, де на стіні при вході на хори видно ще первісний малюнок “князь іде на лова”, котрий не має нічого спільного з церковними іконами. Ми відвідали монастир Межигорського Спаса не тому, що там ченці виконують свої релігійні обряди, а тому, що Семен Палій запорожець, як згадує Т. Шевченко, там проживав свої останні роки.

З Києва ми поїхали парохомом по Дніпрі в Канев на могилу Т. Шевченка. Там вшановано пам'ять нашого Кобзаря “Заповітом”, сльози смутку і радості зрошували траву могили. Переночували в хаті сторожа могили, в світлиці, прибраній в чисто українським стилі. Кождий з нас своїм підписом в пам'ятній книжці закріпив свої почуття пошани і любови до великого поета.

Не обійшлося і без царського жандарма, що зараз по наших прибуттю прилетів з Канева перевіряти наші паспорти.

З Канева ми направилися до Кременчуга парохомом, а з Кременчуга вже поїздом до Полтави. Тут з станції прямо прийшли ми в зал, де відбувалися учительські курси. Якийсь старенький професор читав там лекцію на російській мові. Ми стояли в дверях. З ложі появився голова учительського товариства Полтавської губернії і в палких словах привітав нас як братів, і ми плакали всі з радості, для нас тоді не існували кордони, що ділили нас.

Ми оглянули пам'ятник Івана Котляревського, відвідали будинок правління земства – величаву будівлю, побудовану в чисто українським архітектурнім стилі, потім їхали на шведську могилу і тому, що царська поліція слідила за нами, ми поїхали в Катеринослав.

В Катеринославі опікувався нами, що лишилося мені в пам'яті, професор Еварницький, археолог. Він завідував музеєм і під його керівництвом розкопували козацькі могили. При цій нагоді ми відвідали Ненаситицький поріг на Дніпрових порогах і бачили власними очима бурхливі хвилі, місця козацької слави і відваги.

Одного вечора ми переїхали Дніпро лодкою в селі Мануйлівка³⁵². Там в одній хаті-читальні ми виступали, співали українські пісні і декламували вірші з “Кобзаря”.

Гейби сон минула наша обмежена мандрівка по Україні, і ми з Катеринослава вернулися на Буковину з глибоким почуттям задоволення, що бачили власними очима історичні місцевості нашого краю»³⁵³.

Не можна не зауважити, що процес присвоєння української національної ідентичності учасниками описаних вище ювілейних свят і паломництв мав глибоко емоційний характер. Сльози радості, смутку та розчулення, екстаз, який відчували люди, вперше чуючи зі сцени звуки рідної мови, відчуття глибокої солідарності зі всіма членами своєї уявленої української національної спільноти – все це ставало міцною підвалиною національної свідомості буковинських та бессарабських українців, яку згодом не змогли порушити вже жодні випробування.

³⁵² Село Мануйлівка Новомосковського повіту Катеринославської губернії прославилося місцевою «Просвітою», яка своєю активністю перевершила всі інші «Просвіти» в Росії.

³⁵³ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 222-230.

Чернівецькі ювілеї 1901 та 1908 років як індикатори стану розвитку національної самосвідомості буковинців

Упродовж першого десятиліття ХХ століття чернівчани, окрім національних ювілеїв, відзначили ще два солідних ювілеї загальнокрайового характеру, які цілком вписувалися в мультикультурну модель проекту Буковина, що його реалізовувала Австрійська монархія аж до вибуху I Світової війни. Незважаючи на свою підкреслену національну безсторонність, результати цих свят дають нам змогу зафіксувати динамічні зміни, які відбувалися у свідомості буковинців у тому часі.

Насамперед треба ствердити, що українська спільнота Буковини прийшла до ювілеїв 1901 та 1908 років уже цілком самостійною та рівноправною національною групою поряд з двома іншими найважливішими спільнотами краю, румунською та німецькою. Свідченнями ж динамічної еволюції, яку пройшли буковинці від «руськості» до «українськості» впродовж кількох попередніх десятиліть, залишилися три пам'ятні дошки на фасаді Чернівецької ратуші, встановлені там з нагоди попередніх цісарських ювілеїв 1873, 1888 та 1898 років. Про ці кам'яні індикатори змін національної самосвідомості буковинців у статті «Українізація Буковини» так писав запеклий противник цієї українізації Олексій Геровський:

«На фасаді міського дому красувалися три величезних мармурових дошки на відзначення двадцятип'ятиліття, сорокаліття і п'ятдесятиліття царювання Франца-Йозефа. Написи на таблицях були укладені німецькою, румунською і русською мовою. На перших двох таблицях руский текст був складений чистою літературною русською мовою. Франц-Йозеф на них величався: “Его Императорское Величество”. Лише на третій таблиці (1898-го року) текст було укладено українською мовою, і Франц-Йозеф з “Императорского Величества” перетворився на “Найяснійшого Пана”»³⁵⁴.

Першим же святкуванням у новому столітті став двохсотрічний ювілей 41-го піхотного полку імені архієпископа Євгенія, який складав основу крайової оборони (Landwehr) Буковини. Ювілей припав на 1901 рік, хоча урочистості з цієї нагоди тривали ще принаймні чотири роки. Центральною подією святкувань стало посвячення пам'ятника воякам 41-го піхотного полку 2 грудня 1902 року, спорудженого на зібранні серед буковинців кошти «32».

В лавах полку архієпископа Євгенія впродовж двох століть несли військову службу представники усіх етнічних груп, котрі замешкували край, однак напис на цоколі пам'ятника було викарбувано лише трьома мовами – німецькою, румунською та українською. Український варіант напису звучав так: «Полеглим на полі слави синам-борцям 41-го піхотного полку імені архієпископа Євгенія вдячна Буковина». Жодного слова про Австро-Угорщину чи про вірність цісарю – лише полеглий вояк та його батьківщина-Буковина заслужили на вічну вдячну пам'ять буковинців...

Так само лише німецькою, румунською й українською мовами було видано пам'ятну ювілейну брошуру, в якій висловлювалося побажання: «Нехай же цей пам'ятник буде свідком ще багатьох щасливих епох, нехай він переживе бурі століть». На жаль, сьогодні в Чернівцях міська влада свято береже пам'ять не про полеглих на полі слави німецькомовних, румуномовних та україномовних буковинців, а про комуністичних варварів, котрі на засіданні виконкому Чернівецької міськради депутатів трудящих від 26 грудня 1949 р. ухвалили рішення про зруйнування пам'ятника:

«З метою благоустрою площі на розі вулиць проспекту Сталіна і Леніна виконком міськради вирішив: Дозволити тресту благоустрою зняти пам'ятник, що знаходиться на розі вулиць Сталіна і Леніна, для чого затвердити кошторис на дані роботи в сумі 15.525 крб. 42 коп.».

Портрет же чернівецького Герострата, котрий підписав це рішення та знищив найвишуканіший, найулюбленіший і найшанованіший у Чернівцях пам'ятник, тодішнього голови міськвиконкому Івана Козачука, досі висить на найпочеснішому місці в залі засідань Чернівецької міської ради, освячуючи народних обранців на нові «подвиги»!..

В рамках ювілею було завершено видання тритомної історії 41-піхотного полку, останній том якої вирішили прикрасити серією фотографій його солдатів, що належали до різних етнічних груп Буковини³⁵⁵. Ці фотографії одягнених в національні строї бравих буковин-

³⁵⁴ Геровский А. Украинизация Буковины // Подкарпатская Русь (Ужгород) – 1994. – №15.

³⁵⁵ Dvořák K. Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Erzherzog Eugen Nr.41. III Band. 1888-1905. – Чернівці: Im Selbstverlag des Regimentes, 1905.

ських оборонців краю є не лише чудовою ілюстрацією рівня національної свідомості наших предків у 1905 році, але й втіленням ідеальних стосунків між людьми різних національностей, як це уявлялося тогочасним ідеологам «буковінізму».

Серія складається з фотографій дев'яти національних груп та підсумкової десятої фотографії, на якій у дружніх позах стоять разом дев'ятеро старшин усіх цих груп («Gruppenführer»), одягнених кожен у свій національний одяг ◀32▶. Символічний зміст цієї серії словами можна висловити так: «Кожна етнічна спільнота вільно розвивається відповідно до своїх національних звичаїв, узгоджуючи свої дії з іншими спільнотами через своїх старшин, а в разі небезпеки всі разом дружно захищають свою батьківщину – Буковину». Історія показала, що цей ідеал не витримав випробування в роках I Світової війни, поступившись на Буковині брутальному націоналізмові нового румунського режиму.

Цікавими є підписи до фотографій, які дають уявлення про тогочасні назви етнічних груп і про форми їхньої самоідентифікації. Тож головними гравцями на сцені буковинського театру національних ідентичностей у 1905 році були:

Гуцули («Huzulen»)◀34▶; Євреї («Juden») ◀37▶; Липовани («Liprowaner»)◀39▶; Поляки («Polen») ◀36▶; Румуни («Rumänen»)◀35▶; Рутени («Ruthenen») ◀33▶; Угорці («Ungarn») ◀39▶; Цигани («Zigeuner») ◀34▶; Шваби («Schwaben») ◀38▶.

Лише п'ять з цих етнічних груп визнавалися народами в рамках перепису населення Австро-Угорщини (німці, поляки, румуни, угорці та українці), мови лише трьох народів (німців, румунів та українців) були визнані офіційними в межах цілої Буковини; решті доводилося вдовольнятися правами національно-культурної екстериторіальної автономії. Гуцули офіційно зараховувалися до українців, євреї до німців, липовани (росіяни-старовіри) під час перепису населення також за мовою відносилися до «рутенів» і їх, як і євреїв, можна було виділити з рутенської маси лише за релігією. Цигани не визнавалися офіційно окремим народом ні за мовною ознакою (вони в більшості розмовляли румунською мовою), ані за релігією. Шваби під час перепису населення зараховувалися до німців, хоча їхній діалект досить сильно відрізнявся від літературної «гохдойч».

Святкування останнього з грандіозних чернівецьких ювілеїв австрійської доби, 500-ліття першої згадки про столицю Буковини, збіглося в часі з останнім ювілеєм цісаря Франца Йозефа I, котрий того року святкував 60-ліття свого вступу на престол. Здавалося б, що з нагоди відзначення таких двох ювілеїв чернівчани більше демонструватимуть свій австрійський патріотизм та відданість монархії, відсунувши набік власні національні патріотизми. Однак аналіз пам'ятних стрічок, подарованих національними товариствами та окремими аристократами для міського прапора, приводить до інших висновків.

До сьогодні збереглося п'ять таких вигаптуваних геральдичних стрічок – від українців, поляків, німців та двох баронес – фон Бляйлебен та фон Василько. Про лояльність до Австро-Угорської монархії свідчила лише жовто-чорна стрічка баронеси Бляйлебен, що й не дивно, оскільки її чоловік був тоді президентом Буковини, якого на цю посаду призначив сам цісар. Про лояльність до коронного краю Буковини говорила синьо-червона стрічка баронеси Василько, чоловік якої був чільним діячем буковинського сейму ◀32▶.

Натомість жодна зі стрічок національних громад не містила і натяку на лояльність до Австро-Угорської монархії. Синьо-жовта стрічка української громади з написом «Українці для рідного міста» ◀33▶ однаково пасувала би для подарунка будь-якому місту Буковини, Галичини чи Наддніпрянщини, однак вона була би недоречною, коли б йшлося про міста західної Австрії. Червоно-біла стрічка польської громади з написом «Кресові поляки своєму містові» ◀36▶, очевидно, натякала на креси (околиці) давньої Речі Посполитої, і аж ніяк не на креси Австро-Угорської монархії. Та найбільше вражає подарунок від чернівецького товариства німецьких жінок, які вигаптували свою стрічку на кольорах прусського (!), а не австрійського прапора ◀38▶. Тож навіть буковинські німці були швидше національними патріотами «Великої Німеччини» на чолі з Пруссією, а не старезної і немічної Австро-Угорської монархії, яку після її поразки у війні з Пруссією 1866 року вже ніхто не розглядав як німецьку державу.

Чи ж варто дивуватися, що в перших днях листопада 1918 року в Чернівцях на захист Австрії не пролунало жодного пострілу ані з гармат бравих вояків 41-го піхотного полку, ані з рушниць добровольців численної та згуртованої німецької громади Буковини?

Роль буковинської преси у формуванні модерних національних спільнот

Читаючи зворушливі описи національних паломництв та маніфестацій початку ХХ століття, що їх залишили буковинські учасники цих націєтворчих заходів, все ж мусимо ствердити, що участь у них могла брати лише дуже незначна кількість людей. Їх число коливалося від трьох буковинських учасників ювілею української літератури в Полтаві в 1903 році до 516 буковинських учасників Січового свята у Снятині в липні 1912 року та кількох тисяч учасників Шевченківського ювілею, які спеціальними потягами прибули до Львова з Буковини в 1914 році. Найбільші національні маніфестації буковинських українців збирали по кілька тисяч учасників, наприклад, документально засвідченою є кількість учасників Січового свята в Чернівцях 12 липня 1910 року 2000 осіб. Лише у виняткових випадках (свято української державності у Вижниці 14 квітня 1918 року чи Буковинське Віче в Чернівцях 3 листопада 1918 року) число учасників оцінювали в 10 тисяч осіб, утім документально підтвердити чи спростувати ці цифри сьогодні немає змоги. Реальний вплив національних паломництв на формування модерної національної ідентичності буковинських українців можна оцінити лише з врахуванням того могутнього фактора мультиплікації, яким в індустріальному суспільстві є друковане слово і, зокрема, преса.

Г. Ф. Гегель стверджував, що для сучасної людини газети відіграють роль ранкової молитви; його слова стосуються першої третини ХІХ століття. Натомість відомий літературний критик кінця ХІХ століття Георг Брандес запевняв, що 90% тих, хто уміє читати, читають лише газети. До цього треба додати, що до читання газет масово долучалися також і неписьменні, оскільки в ХІХ столітті виник звичай публічного читання вголос. Цей звичай прийнято пов'язувати з переходом від традиційного сільського до модерного міського способу життя, однак досвід Галичини і Буковини показує, що нові форми читання ставали популярними й на селі. Часописи з новинами про те, що діється у світі, написані зрозумілою для простих людей мовою, займали високе місце в рейтингу популярних на селі видань. Газети читалися вголос біля церкви після недільної служби Божої або у сільських читальнях, від першої до останньої сторінки. Для буковинських українців початку ХХ століття читання українських газет стало ритуалом, який не лише зміцнював їхню належність до української спільноти, але й був одним з найдієвіших інструментів формування такої спільноти.

В 1910 році рівень письменності серед носіїв української та румунської мов в Австрії складав відповідно 38,98% та 39,61%, що в порівнянні з іншими етнічними групами ставило українців на дев'яте, а румунів на восьме місце. На той час перше місце щодо кількості письменних займали чехи (97,6%) та німці (96,9%).

Ситуація з поширенням письменності на Буковині була набагато гіршою за всіма параметрами. Українці займали останнє місце за рівнем письменності (28,3%), не досягаючи навіть середнього по державі рівня, за ними йшли румуни (39,1%), а перше місце надійно утримували німці (78,4%). Хоча впродовж першого десятиліття ХХ століття рівень письменності серед буковинських українців зріс з 19,3% до 28,3%, однак за цей же період інші етнічні групи досягли значно більшого успіху.

Ще гіршою була ситуація в сусідньому Хотинському повіті Бессарабської губернії. Станом на 1897 рік загалом у Росії письменними були лише 18,9% українців, займаючи десяте місце в рейтингу культурних народів. Ненабагато випереджала їх і пануюча нація росіяни, котрі перебували на сьомому місці з їх 29,3% письменних. Як це не здаватиметься дивним, але найкультурнішими в Російській імперії були в той час найменші за чисельністю народи естонці та латиші, котрі займали відповідно перше (94,1%) і друге (85%) місця за поширенням письменності серед членів своїх спільнот.

Натомість частка письменних серед українців – найчисленнішої етнічної групи Хотинщини в 1897 році складала всього 5,5%, рівень письменності серед молдаван Хотинщини був майже вдвічі нижчим і складав 3,6%. Рівень письменності росіян Хотинщини майже досягав середнього по імперії і становив 28%; лідерами з поширення письменності серед великих етнічних груп у Хотинському повіті були євреї, серед яких письменних було «аж» 32%.

Тому з такою гіркою писав про стан освіти своїх земляків Петро Несторовський: «Шкільна справа у хотинських русинів залишає бажати багато кращого. Письменність по селах розвинута слабо. Більшість русинів не вміє ані читати, ані писати. Якщо в цьому виникає потреба, то селяни звертаються до доморошених сільських грамотіїв, завжди готових обміняти свої послуги на чарку-другу горілки»³⁵⁶.

Спроби видавати українську пресу робилися не лише на Буковині, але й на Хотинщині. Відомий громадський діяч, лікар Пилип Немоловський у липні – серпні 1906 р. випустив два числа місячника для селян «Хата» з відділами: політичним, господарським і лікарським. Звертаючись «До читачів» у передовій статті, редактор констатував: «У газеті для селян кожна стрічка повинна мати якийсь практичне значіння у щоденному житті... Ми видаємо “Хату” для того, щоб селяне наши призвичаювалися, приохочувалися до читання часописей та щоб ширити серед селян правдиві, розумні і корисні вісти». Другий номер за вміщення статті «Про податі» було арештовано, і, хоча арешт за постановою суду відмінили, але видання «Хати» припинилося.

І все ж перед початком I Світової війни третина мешканців північних повітів Буковини уміла читати і писати українською мовою, а 97% дітей шкільного віку навчалися в школах, і це давало змогу консолідувати українську спільноту за допомогою газет, брошур та листівок, що видавалися з нагоди різних громадських подій.

Українські газети Буковини початку ХХ століття оперативні і професійно інформували про всі події, які відбувалися в українській національній спільноті. Завдяки цьому кожен буковинець ставав співучасником національних паломництв та маніфестацій, він знав про те, які питання обговорювалися на зборах українських товариств чи партій у кожному куточку краю, які концерти чи театральні вистави відбувалися в найменшому населеному пункті. Щоденні публікації дописів сільських активістів про події в малих локальних спільнотах перетворювали ці незначні факти на важливі події для цілої української національної спільноти Буковини. Натомість інформація про події з українського життя в Галичині чи Наддніпрянщині за посередництвом газет дуже швидко доходила до найглухіших буковинських сіл і містечок, спонукаючи наших предків співпереживати проблеми інших українців, часто віддалених від Буковини на багато сотень кілометрів.

Надзвичайно важливу роль української преси в зміцненні національної самосвідомості позбавлених української школи російських українців, у тому числі й мешканців Хотинщини, відзначав Євген Чикаленко, видавець єдиної в Росії української щоденної газети «Рада». 31 травня 1912 року Є. Чикаленко записав у своєму щоденнику:

«У всіх шарах української людности вже є національно свідомі українські одиниці. І всі вони безпосередньо чи посередньо витворилися нашою пресою, літературою... Колись, коли розів'ється наша преса, коли ми доб'ємося своєї школи, оці “русини”, “малороси” і “хахли” постають свідомими українцями від Сяну аж по Волгу»³⁵⁷.

Розуміючи небезпеку, яку несли українські часописи для імперіалістичної політики Росії, вже в середині вересня 1914 року російська окупаційна влада заборонила на Буковині читання українських та німецьких газет під страхом кари в 5000 рублів або трьох місяців арешту. «Якась туга лягла на груди та смутком давить серце. Чоловік живе переважно сплетнями. Часописий ніяких. Москалі побріхують здорово»³⁵⁸, – писав про перші тижні московської окупації Кость Балицький.

Відсутність свіжих газет сприймалася буковинцями як нещастя, сумірне з голодом, холодом чи іншими лихами війни. «Часописий ніяких, відтяти від сьвіта стали потопати у морі сплетень, які зроджувались шохвили та блискавкою поширяли ся, – писав про інформаційний голод у Чернівцях восени 1914 року Кость Балицький. – Всі ждали лакомо новостий і кожний вертав обтяжений превсякими, густо-часто найсуперечнішими вістями»³⁵⁹.

«Коби хоть яку газету де дістати, а то ні відки – як в неволі!»³⁶⁰ – написав 27 липня 1916 року Іван Бажанський, нарікання якого на брак газет дуже часто надбуємо на сторінках його щоденника. «Вже місяць не читав я газети: нічо не знаємо. І почти нема, і так

³⁵⁶ Несторовський П. Бессарабські русини. – Варшава, 1905. – С. 159.

³⁵⁷ Чикаленко Є. Щоденник (1907-1917). – Львів: Червона Калина, 1931. – С. 308-309.

³⁵⁸ Архів УНДЧ. – Фонд К. Балицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 36 зв.

³⁵⁹ Там само. – Арк. 28.

³⁶⁰ Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка 1914-1918/22. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 102.

і про своїх рідних нічо довідатись не можемо. Хіба ненароком зачнеш на торзі яку непевну вістку про світ божий від посторонніх людей, а то сидиш як в криміналі»³⁶¹, – запис від 28 листопада 1916 року. «Як голоден до хліба, так я до газети беруся, як єї від кого дістану», – запис від 14 грудня 1916 року. «Ще від 09.08 не читав я жадної газети; про світ нічого не знати»³⁶², – нарікає Іван Бажанський 18 серпня 1917 року.

Натомість зі спогадів Василя Руснака та інших учасників Буковинського Віча бачимо, яке значення мав регулярний вихід українських газет навіть у дні революцій та хаосу.

«Під час цих моїх занять наступив уночі з 30 на 31 жовтня 1918 року розпад Австро-Угорської імперії, – пише В. Руснак. – Та ми довідалися про це аж в суботу, 2 листопада, коли дістали газету “Буковину”, в якій українська націонал-демократична партія Буковини, під проводом Миколи Василька, закликала всіх українських громадян на всенародне віче, яке було наказане на 3 листопада в Народному Домі в Чернівцях. В нас на Буковині тоді ще не слідно було того розгардіяшу, що охопив всю Австро-Угорщину, почавши вже з ночі 30/31 жовтня. Ми навіть не знали, що українські військові відділи захопили в свої руки тієї ж ночі місто Львів.

Мій брат, я та ще кілька хлопців, молодших річників та старших громадян, бо в той час мало хто з військових повернувся додому, поїхали ранішим коломийським поїздом до Чернівців. Мені було дивно, що проте, що Австрія перестала існувати, як імперія, поїзди між Чернівцями і Коломиєю і Станиславом, курсували за старим графіком»³⁶³.

Сьогодні ми добре усвідомлюємо той факт, що якби номер газети «Буковина» від 1 листопада 1918 року не був би вчасно надрукований і розісланий до передплатників у всіх куточках краю ◀111▶, то Буковинське Віче, ця найбільша національна маніфестація буковинських українців, рішення якої визначили історичну долю Буковини, просто не відбулася б, бо ніхто про неї не довідався би.

³⁶¹ Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка 1914-1918/22. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – С. 115.

³⁶² Там само. – С. 149.

³⁶³ Архів УНДЧ. – Фонд В. Руснака. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 128.

Українська поштова листівка як дзеркало українського національного проекту

Відзначаючи вирішальну роль преси як одного з найважливіших інструментів національного будівництва, не можна не вказати і на обмеження, які перешкоджали її впливу на членів національних спільнот (або на потенційних членів цих спільнот). Газети, як і будь-яка інша друкована літературна продукція, були розраховані насамперед на письменних людей, що передбачало наявність бодай мінімального освітнього рівня у їхніх читачів. З другого боку, виключно текстовий характер та майже повна відсутність ілюстративних матеріалів в українських газетах і австрійської, і російської України наклали ще одне обмеження на їх сприйняття широкими масами населення – людина змушена була сприймати їх логічними категоріями, а не образно, розумом, а не серцем, нерідко уявляючи невідомі для неї поняття в дуже примітивізованій або викривленій формі.

Цю нестачу емоційної складової успішно компенсував ще один інструмент розбудови української модерної нації як уявленої спільноти – українські поштові листівки, які є досі недооціненим засобом національного будівництва в Україні, а зокрема, і на території Чернівецької області. Виготовлені масовими тиражами з використанням можливостей графіки, малярства та фотомистецтва листівки відігравали на межі XIX–XX століть ту ж роль передавача художніх образів, яку нині має хіба що телебачення. Лише в ілюстративній частині цієї книги використано майже дві сотні листівок, всього ж каталоги українських листівок (далеко не повні) фіксують у часах перед 1921 роком до десяти тисяч виданих в Україні поштівок. Друковані і у великих містах, і у невеличких повітових містечках та селах, українські поштові листівки поширювалися не лише в межах однієї держави, але й перетинали австро-російський кордон, об'єднуючи членів української національної спільноти міцними емоційними зв'язками.

Коли ми переглядаємо українські поштові листівки, які поширювалися на Буковині наприкінці XIX – на початку XX століття, на думку приходять відомі слова Ернеста Ренана: «Нація – це кінцевий результат довготривалої роботи, жертвності й відданості. Спільна слава в минулому; прагнення разом ще раз здійснити велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією. Існування нації – це щоденний плебісцит...»³⁶⁴. Кожного разу, заходячи на пошту або в книгарню перед святами, буковинець самостійно проводив цей плебісцит – адже він міг купити листівки і німецькі, і румунські, і польські, і українські. Якщо ж він зупиняв свій вибір на українських поштівках, то це й означало перемогу української нації в щоденному плебісциті.

«Україна на сторінках буковинських родинних альбомів» – цей розділ ілюстративної частини книги побудовано на листівках з двох старих родинних альбомів. Перший зберігався в родині сестер Корнелії та Євгенії Левандовських, другий належав їхнім приятелькам, сестрам Романі та Вірі Павлюк. Народжені між 1890 і 1901 роками, вони були типовими представниками буковинського «покоління 1918 року» і походили із звичайних українських інтелігентських та дрібношляхетських родин. В обох сім'ях ці листівки перетривали майже століття, незважаючи на війни, евакуації, та головне – на загрозу суворого покарання радянськими репресивними органами за зберігання публікацій «антирадянського» змісту.

Насправді, як може переконатися кожен читач цієї книги, нічого кримінального в змісті наведених листівок не було. Містили вони, натомість, майже повний набір культурних кодів, необхідних для ствердження української національної свідомості і для підтримки цієї свідомості впродовж довгих десятиліть комуністичного панування. Нагадаємо, що коди культури базуються на організації знання через образи, коли суб'єкт бачить не схему образу, сприймає не значення, а означений образ. Свідомість виділяє у відображеній реальності значимі для суб'єкта ознаки і якості, конструюючи їх в ідеальні узагальнені моделі дійсності. Такою ідеальною моделлю дійсності в українському національному проекті була Україна як модерна нація, себто спільнота, всі суспільні прошарки якої під проводом національно свідомої культурницької та

³⁶⁴ Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія. 2-ге видання (перероблене і доповнене). – Київ: Смолоскип, 2006. – С. 118.

політичної еліти прагнуть до об'єднання всіх частин цієї спільноти в одних державних кордонах та створення національної держави.

Базовий рівень формування в свідомості буковинців України як ідеальної моделі забезпечувався вже звичайнісінькими різдвяними та великодніми поштовими листівками, які, крім українського напису, майже нічим не відрізнялися від подібних листівок інших народів. Однак саме такі листівки були наймасовішим інструментом плебісциту на користь української нації серед тисяч буковинських поздоровників. При цьому перша частина плебісциту, як вже зазначалося, відбувалася під час купівлі української листівки, а друга – під час її адресування саме українською (а не німецькою чи румунською) мовою. З часом у сюжети і різдвяних, і великодніх листівок проникає все більше українських етнографічних та патріотичних мотивів, які стають особливо відчутними вже після закінчення I Світової війни. Втім, українського патріотизму не бракувало на цих листівках і в часи австрійського панування. Свідченням того є видана в 1907 році «Карта кореспонденційна» під назвою «Хвала во вишних Богу», на якій зображено ангела, що сходить на землю під покровом двох синьо-жовтих українських прапорів, а вінчає всю композицію тогочасний український герб – лев ◀40▶. Воскресіння української нації передвіщає і видана в тому ж 1907 році видавництвом «Сокільський базар» листівка «Христос Воскрес – Воскресне Україна!», на якій у барвисті великодні писанки вмонтовано портрети трьох поетів, творців української модерної нації – І. Котляревського, Т. Шевченка і М. Шашкевича ◀43▶.

Наступним кроком людини, яка ототожила себе з модерною українською національною спільнотою, було засвоєння нею української культури. Причому не місцевої низької культури, зразки якої ми бачимо на серіях листівок «Буковинські селянські типи» чи «Вітання з Бессарабії», а української високої (писемної та забезпеченої фахівцями) культури, пов'язаної з традиційними місцевими звичаями і діалектами не лише Буковини, але й інших країв України. «Дами з вищого світу з'являлися в будапештському оперному театрі, вбрані в селянські сукні "a la paysan"»³⁶⁵. У Радянському Союзі покупці платівок з народною музикою – це не сільське населення, а нещодавно урбанізоване, квартирне, освічене й багатомовне середовище, яке любить демонструвати свої справжні чи уявні вподобання та походження, і яке радо тішить себе виявами націоналізму»³⁶⁶, – писав з цього приводу Ернест Гелнер.

Якими подібними до наведених вище прикладів були блискучі бали українських студентських корпорацій в Чернівцях на початку ХХ століття, вступ на які дозволявся лише «у вечірніх або в народних строях», де, отже, вишиванки були прирівняні до фраків і вечірніх суконь! А вишивані сорочки та блузки «a la paysan» на тогочасних фотографіях гімназистів ◀161▶ та студентів ◀143▶, професорів та депутатів, попівен та шляхетних панночок! Любов до українського народного одягу (не місцевого селянського, а стилізованого міського, в оздобленні якого використовувалися попередньо класифіковані етнографами народні орнаменти) поширилася цілою Україною і Буковиною завдяки ілюстрованим книгам, а ще більше завдяки різнобарвним поштовим листівкам.

В описуваних нами буковинських альбомах збереглися три серії таких листівок, які на початку ХХ століття служили зразками для гаптування тим буковинцям, котрі хотіли демонструвати свою українську ідентичність українськими вишивками як елементами власного одягу. Перші дві серії «Народне мистецтво» («Гердани») містять мальовничі орнаменти українських гуцульських вишивок, розроблених Теодором Гриневичем і виданих Катрею Гриневичевою у Львові в 1908 і 1911 роках. Третю серію впорядкованих Емілією Стернюковою великоформатних листівок «Буковинські подільські вишивки» видано в Чернівцях накладом товариства «Жіноча Громада на Буковині» в 1911 році. Ця остання серія навіть здобула золоту медаль на Першій міжнародній виставці мисливських трофеїв, що відбулася в 1910 році у Відні під патронатом цісаря Франца-Йозефа I.

Згадані Ернестом Гелнером платівки з народною музикою не могли стати масовим інструментом поширення на Буковині музичного коду української культури як невід'ємної складової українського національного характеру, оскільки на початку ХХ сто-

³⁶⁵ По-селянськи (франц.).

³⁶⁶ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 94.

ліття придбати грамофонний апарат і платівки до нього могли дозволити собі хіба що дуже заможні люди. Однак українські народні пісні в класичних обробках Миколи Лисенка та інших українських композиторів уже напередодні I Світової війни здобули собі серед буковинців неймовірну популярність в живому виконанні, що ґрунтувалося на рукописних і друкованих співаниках, а в набагато ширшому масштабі – на листівках популярних серій «Українські народні пісні».

В альбомі сестер Левандовських збереглися листівки з неповторними акварелями на теми українських народних пісень народженого в Ізмаїлі та похованого в Одесі художника Амвросія Ждахи (1855-1927). Його праці були не просто ілюстраціями до пісенних сюжетів, а глибоко символічними образами долі чи то окремої людини, чи то козаччини, чи цілої України як нації і держави. Надруковані українським правописом тексти пісень (а не російським, як цього вимагала російська цензура ще перед 1905 роком), довершений нотний ряд, взятий з класичних «Збірників українських пісень» М. Лисенка, бездоганні з художньої точки зору малюнки в стилі українського модерну – все це робило листівки А. Ждахи потужним інструментом виховання любові до України серед сотень тисяч українців і в Росії, і в Австрії ◀44▶, ◀45▶, ◀46▶, ◀47▶.

«Цей український митець знаний передовсім як неперевершений ілюстратор українських народних пісень, – писав про А. Ждаху дослідник українських поштових листівок Володимир Яцюк. – Взятися до їх ілюстрування ще 1893 року спонукав художника славнозвісний композитор Микола Лисенко. Від часу створення акварелей до їх репродукування сплигло немало літ. Лише на початку 1911 року заходами київського видавничого товариства “Час” у Лейпцигу стотисячним тиражем було надруковано першу серію з десяти кольорових листівок.

Високохудожні та глибоко національні за формою і змістом композиції українського митця користувалися великим попитом. Кожен свідомий українець залюбки купував ці поштові картки ще й тому, що частина прибутку від їхньої реалізації призначалася на спорудження пам’ятника Великому Кобзареві України»³⁶⁷.

Українська народна пісня, що її вважали рідною і буковинці, і кубанські козаки, лама ла кригу недовіри між австрійськими та російськими українцями, які в роки I Світової війни змушені були воювати один проти одного в лавах ворожих армій. «Російські війська ввійшли до Чернівців щойно на третій день, – згадувала свої враження від першої зустрічі з ворожими російськими солдатами у вересні 1914 року Ольга Кузеля, дружина відомого вченого, а на той час бібліотекаря Чернівецького університету Зенона Кузелі ◀70▶. – Перші в’їздили на конях козаки, співаючи українських пісень. Це нас ніяк не розвеселяло, бо думалося – наступає ворог і співає наших пісень!»³⁶⁸.

Та вже невдовзі прості буковинці перестали сприймати українців у російських солдатських шинелях як ворогів. Василь Руснак ◀71▶ описує в своїх спогадах, як влітку 1916 року через його рідне село Неполоківці проходили козацькі сотні, і з яким захопленням і він, і його односельці слухали українські народні пісні у виконанні козаків. Деякі з цих пісень (явно не буковинського походження) були буковинцям на той час уже відомі. «Одного святкового дня, здається на святого Іллі, переходила через наше село велика кількість російської кавалерії. Найбільш зацікавили мене кубанські козаки. Раз тому, що вони українці і нащадки наших славних запорожців, а даліше через те, що кожна їх сотня мала коней іншої масті і всі тої самої. Були там сотні на конях буланних, білих, чорних, червоних та гнідих у яблуко, які робили дуже миле враження. Та ще сильніше враження зробили на мене українські пісні, які співала дуже гарно кожна сотня кубанців. Зі всіх пісень, які вони співали, я знав тільки пісню: “Гей, на горі там женці жнуть...””, а найсильніше враження зробила на мене пісня “Ой закувала та сива зозуля...” Ніщинського, яку я тоді вперше почув та ще й у такому чудовому виконанні. Тому що було свято, то на шляху зібралось майже все село, щоб прослухати прекрасний концерт кубанців, кожна сотня яких співала іншу українську пісню»³⁶⁹.

³⁶⁷ Яцюк В. Не забудьте пом’янути... Шевченківська листівка як пам’ятка історії та культури 1890-1940: 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка присвячується. – Київ: Криниця, 2004. – С. 381.

³⁶⁸ Кузеля О. З чернівецьких і віденських споминів// Збірник на пошану Зенона Кузелі. Записки НТШ, том CLXIX. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962. – С. 40.

³⁶⁹ Архів УНДЧ. – Фонд В. Руснака. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 83.

Засвоєні за посередництвом поштових листівок з українськими народними піснями козацькі пісні буковинські стрільці в 1918-1919 роках співали вже на Великій Україні, завоюючи ними прихильність наддніпрянців. Про це збереглося чимало свідчень сучасників, зокрема, так описує похід Буковинського Куреня подільськими селами та містечками в травні 1919 року «166» і «167» один з його вояків: «Переночувавши в Ориніні, вирушили ми на другий день рано в дальшу путь. Через ніч захмарилось і тепер падав дощ, що мочив нас цілу дорогу. А все ж таки “Буковинський Курінь” маширував бадьоро, а хор, зложений з старшин і підстаршин-однорічників, колишніх студентів і гімназистів – отже співаків давньої дати, виспівував, як і передше, весь час різні стрілецькі та козацькі пісні, котрим закордонці прислухувалися з признанням і очевидною насолодою»³⁷⁰.

В переліку стандартних для XIX століття методів, якими створювалися національні культури в Східній Європі, Ернест Гелнер поставив національний театр на перше місце. Значення театру для національного самоусвідомлення буковинських українців добре розуміли і фундатори українського національного проекту на Буковині Юрій Федькович та Сидір Воробкевич, які самі писали п'єси та організаційно сприяли розвитку українського театрального життя в краї.

Вже у вересні 1864 року, першого року свого існування, український професійний театр товариства «Руська Бесіда» у Львові відвідав з гастрольми і Чернівці. І в наступних роках, аж до вибуху I Світової війни, Львівський український театр під орудою Омеляна Бачинського, Теофіли Романович, Йосипа Стадника, Романа Сірецького неодноразово гастролював у Чернівцях, в 1912-1914 роках даючи вистави в переповненому залі Чернівецького міського театру деколи і по шість тижнів підряд. Слова Степана Чарнецького про те, що «український дух запанував непереможно й на сцені українського театру», підтверджують занотовані в щоденниках та спогадах враження буковинців Іларія Карбулицького, Василя Руснака, Корнія Савицького та інших. Не пропускали цих вистав і сестри Левандовські та Павлюк, до останнього подиху зберігаючи не лише незабутні враження від гри акторів театру «Руської Бесіди», але й поштові листівки зі сценами з улюблених п'єс.

На цих мальовничих, виданих «Салонем малярів польських» у Кракові в 1916 році листівках бачимо Леся Курбаса в ролі Петра Дорошенка («Сонце Руїни» В. Пачовського), а також блискучу акторську пару Леся Курбаса і Амбросія Бучму в цій же драмі, Леся Курбаса та Катерину Рубчакову («Осінь буря» Й. Войтановича) «48», Софію Стадникову в ролі Гандзі («Гандзя» І. Карпенка-Карого), Катерину Рубчакову в ролі Гальки («Галька» С. Монюшка), Качмариківну («Верховинці» Ю. Корженевського), Івана Рубчака («Чорноморці» М. Лисенка), Амврозія Нижанковського («Кохання і смерть»), Катерину Пилипенко («Кармен») «49», інших акторів та актрис українського театру, які були кумирами тогочасної публіки. Всі листівки оздоблено мальовничими орнаментами української вишивки, що підкреслювало єдність українського народного та високого мистецтва. Окрема листівка, видана в Києві у 1912 році, містить групу фотографію акторів тамтешнього українського театру, засвідчуючи інтерес буковинців і до театрального життя Наддніпрянщини «48».

Крім суто мистецького впливу на глядачів, український театр товариства «Руська Бесіда», представляючи на чернівецькій сцені драми, опери та оперети українських і європейських композиторів, утверджував у буковинських українцях впевненість у рівновартості української високої культури в порівнянні з культурами інших народів. На це звертав увагу буковинський громадський і театральний діяч Модест Левицький, коли в 1911 році описував свої враження від першої постановки в Чернівцях опери Д. Січинського «Роксоляна»:

«“Роксоляна” повинна стати тим, чим є “Галька” С. Монюшка для поляків і “Продана наречена” Б. Сметани для чехів, вона повинна знайти дорогу в Європу. Публіка, йдучи до театру, була досить скептично настроєна. Та ось почалась вистава. Зі сцени ллються голоси і полонять слухачів. Здається, все так, як і в модних європейських операх, хоч вухо вловлює і щось своє. І створюється враження, що українці мають свою оперу, котру можна хвалити без скидки на те, що, мовляв, у нас ще нема відповідної школи, традиції»³⁷¹.

³⁷⁰ «Час» (Чернівці). – 1933. – 14 червня.

³⁷¹ «Народний Голос» (Чернівці). – 1911. – 5 травня.

Були, однак, в репертуарі Львівського українського театру і вистави, в яких зображалися героїчні й трагічні сторінки української історії, розглядалася проблематика сучасного буття української нації. Ці твори виховували патріотизм та піднімали національну свідомість буковинських українців, що відзначали навіть німецькомовні критики. Один з них, Фердинанд Матрас, написав у своїй рецензії:

«Уже два дні у міському театрі грає трупа товариства “Руська Бесіда” зі Львова під керівництвом Сірецького. Другий вечір подарував справжню насолоду. Акторський ансамбль – добрий, протагоністи у ньому – прекрасні, герой і героїня – надзвичайні. Трагедія “Сонце Руїни” В. Пачовського показує долю останньої української гетьманської родини Дорошенків, ідеаліста і обдарованого полководця Петра Дорошенка, діяльність якого через трагічний збіг політичних і людських обставин повернулася на зло і для його сім’ї, і для України. Побудова п’єси дієва вже тому, що автор, за оцінкою справжніх знавців української історії, достовірно відтворив ті трагічні події.

Головну і багатогранну роль Петра Дорошенка виконував пан Лесь Курбас; цей ще молодий митець, який, як ми чули, лише недавно вступив на сцену після закінчення університету і драматичної школи у Віденській консерваторії, вже сьогодні є виконавцем, наявності якого в українському театрі можна лише позаздрити. Його гнучка висока і струнка постать, його красива голова з шляхетним профілем і його дзвінкий трагічний і проникливий голос з привабливим тембром – це риси, які відкривають перед ним майбутнє справжнього актора. Його висока інтелігентність і його справжнє чуття пронизують кожне слово, яке він промовляє. Міміка і жести виважені, не такі, які ми зазвичай бачимо, але саме через те вони виразні і впливові. Жодної фальші.

Поруч з ним виблискує панна Кушнір у ролі дружини Дорошенка. Своєрідна краса, чарівна посмішка, багатий модуляціями голос, який звучить однаково спокусливо як у коханні, так і в розпачі. Виконавець ролі митрополита Тукальського С. Дорошенко, могутній поважний старець, пані А. Осипович, дієва та приваблива мати героя. Решта виконавців заслуговують загального схвалення. А що самі виконавці були сповнені національного піднесення, то зрозуміло, що повний театр нагородив їх бурхливими оплесками»³⁷².

«Знаменита була Осиповичева в ролі Дорошенківської мами, – згадував два десятиліття згодом Степан Чарнецький у новелі «Моя мандрівка з Мельпоменою». – Ця талановита, рутинувана й нечувано амбітна артистка опанувала пам’яттево свою важку роль – просто напрочуд. А грала з таким переконанням, з такою силою внутрішнього переживання, що були моменти, які мене, старого театральника, прошибали морозом. Були вони у першій дії, коли говорила сталевим голосом: “Прилетіли й до мене недобрії вісті, мов чорні орли воду сколотили”... Ще кращою була наприкінці другої дії, коли гляділа крізь вікно на похід орленят, що під звуки “Ой у лузі червона калина” під проводом Дорошенка минали гетьманську палату в Чигирині. Пречудова і як усе солодка була Рубчакова»³⁷³.

Тож, відчуваючи незбагненне піднесення при звуках пісні «Ой у лузі червона калина», яка супроводжувала українське національне відродження від часів Interregnum-у 1914-1921 років і аж до останнього десятиріччя ХХ століття, не забуваймо й про те, що вперше цю улюблену народом пісню буковинці почули саме наприкінці другої дії драми «Сонце Руїни» у виконанні акторів театру товариства «Руська Бесіда». Давно вже немає серед нас тих чернівецьких глядачів, які напередодні I Світової війни нагороджували бурхливими оплесками сповнених національного піднесення акторів українського театру, сучасний же глядач не має шансів побачити на сцені бодай окремі націєтворчі вистави з репертуару театру «Руської Бесіди», такі, як «Сонце Руїни». Тож пам’ять про цю виставу, про «Червону калину» і про незрівнянного гетьмана Петра Дорошенка у виконанні Леся Курбаса, актора, замордованого більшовиками на Соловецьких островах 3 листопада 1937 року, найвірніше бережуть старі листівки з буковинського родинного альбому.

Велика популярність Шевченківських поштових листівок на Буковині в перших десятиліттях ХХ століття була не лише виявом пошани до хрестоматійного письменника, твори якого всі українські діти вивчали в школі. Ще більшою мірою ця популярність ґрунту-

³⁷² «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» (Чернівці). – 1914. – 17 травня.

³⁷³ «Новий час» (Львів). – 1933. – 16 грудня.

валася на усвідомленні того, що саме життя і творчість Тараса Шевченка, Шевченковий міф є тим наріжним каменем, на якому розбудовувався український національний проєкт. Вшанування буковинськими українцями свого найбільшого поета мало настільки масовий характер, що москвофіли навіть звинувачували «україноманів» у тому, буцімто вони навіть моляться не до Бога і до святих, а до Шевченка. Очевидно, що це було звичайнісінькою дезінформацією політичних опонентів, котрі не розуміли або не хотіли розуміти національного, а не релігійного характеру культу Кобзаря. Правдою ж було те, що кожна українська хата мала або хотіла мати якусь Шевченківську пам'ятку – бюст чи літографований портрет, «Кобзар» на покутті чи видані в Чернівцях книжечки-«метелики» з творами поета, або ж, і це було найчастіше, Шевченківські листівки.

Представлена в обох буковинських альбомах шевченкіана є невеликою, але добірною. Тут і скромні чорно-білі чернівецькі випуски портретів Т. Шевченка, і його графічні роботи («Автопортрет зі свічкою», «Хата Шевченка»), і малюнки на теми його творів інших художників (В. Різниченко). Цікавими є кольорові Шевченківські листівки, перша з яких видана у Львові в 1900 році. Цілий ряд листівок є свідченнями національного піднесення, яке відчували буковинські українці, відзначаючи Шевченківські ювілеї 1911 та 1914 року «50». Показово, що такі ювілейні листівки видавалися не лише в Чернівцях (у друкарні товариства «Руська Рада») чи у Львові (переписний листок «Бюст долота Годабського з Парижа»). Шевченківські листівки виходили навіть і в невеликих буковинських селах та містечках – Брідку, де видавцем був комітет «Народного Дому» імені Тараса Шевченка, Стрілецькому Куті, де видавцем був учитель Іван Данилевич, Кіцмані, де українська громада з нагоди святкування сторічного ювілею поета домоглася перейменування центральної вулиці міста на вулицю Шевченка. Останню з представлених листівок видало в Чернівцях у 1931 році товариство «Українська Школа» з нагоди сімдесятих роковин від дня смерті Т. Шевченка «51». На той час румунська влада закрила всі до єдиної українські школи та гімназії, ба навіть у приватних школах вивчення української мови як предмета було суворо заборонено. Тарас Шевченко та його твори залишилися для буковинських українців чи не найсильнішою опорою, на яку вони могли розраховувати в своєму спротиві державній політиці тотальної румунізації. «Кобзар» став підручником, за яким діти могли навчатися української грамоти та української мови, а скромні листівки, видані ледь животіючим товариством, нагадували буковинським українцям про те, що вони належать до великої української нації і що їхньою єдиною перспективою як національної спільноти є об'єднання з Великою Україною.

В альбомі сестер Павлюк збереглася і унікальна серія поштових листівок «Українські письменники», виданих у Відні Петром Дятловим у 1917-1918 роках «52». Унікальних не лише тому, що містять майже повний канон постатей модерної української літератури європейського рівня. Унікальним був і зворот листівок з цієї серії, про який відомий дослідник українських поштових листівок Володимир Яцюк написав так: «З портретом Шевченка, рядками його вірша, у вишуканій українській орнаментатії, в яку органічно вкомпановані тризуби, ці листівки були об'єктами "полювання" енкаведистів і долучалися до справ заарештованих патріотів як речові докази їхнього націоналізму»³⁷⁴. Однак не лише тризуби на листівках були страшними для НКВС, а й справжній видавець цієї серії. Видання П. Дятлова можна було замовляти не лише за адресою Львівської «Прогресу» (Львів, Ринок, число 10), але й за адресою у Відні (Wien, VIII, Josefstädterstrasse, 79, 14). Остання ж адреса була місцем перебування «Союзу Визволення України», з яким упродовж війни співробітничало й багато визначних українських діячів Буковини – Василь Сімович, Зенон Кузеля, Степан Смаль-Стоцький, Омелян Гнідий та інші. Одним з цієї когорти був Євген Павлюк, брат Віри та Романи, який як православний священник у таборі для українських військовополонених Фрайштадт тісно співпрацював з «Союзом Визволення України». Тож честь пам'яті двох сестриць-жалібниць, як називав їх Євген у своїх листах, виразно нав'язуючись до однієї з народних пісень А. Ждахи «Три сестриці-жалібниці», котрі не знищили ці чудові листівки, в яких нерозривно сплелася пам'ять і про брата, і про визвольні змагання часів Interregnum-у.

³⁷⁴ Яцюк В. Не забудьте пом'янути... Шевченківська листівка як пам'ятка історії та культури 1890-1940: 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка присвячується. – Київ: Криниця, 2004. – С. 558.

Події, пов'язані з буковинськими добровольчими легіонами гуцульських та січових стрільців також знайшли своє відображення на листівках зі старих буковинських родинних альбомів. Буковина відгукнулася на заклик ставати в лави українських добровольців уже в перші дні війни. «Рада українців на Буковині, що складає ся з заступників всіх політичних партій, звертає ся до нашого громадянства, щоби воно не припустило сеї важної для цілої будучности нашого народу хвилі і поперло всіма силами сю нашу військову організацію, яка має сповнити велику історичну задачу. З кожного села повинні всі, що лиш можуть носити оружє, вступити в ряди Українських Січових Стрільців. Крім того, повинен кождий українець зложити хоч би найменшу жертву на скарб сеї організації»³⁷⁵, – писала вже 30 серпня 1914 року чернівецька газета «Народний Голос». А вже через кілька місяців Союз українських послів на Буковині в своєму зверненні «До українського народу на Буковині» висловлював вдячність оборонцям рідного краю: «На отсім місци дякуємо широсердечно нашим славним хоробрим воякам, нашим жвавим Січовим і Гуцульским Стрільцям, і всім а всім тай кождому, хто по усім своїм силам боре ся проти клятого ворога москаля»³⁷⁶. «Згадую нині з горячою вдячністю хоробрих борців, які по ледви десятиденній військовій вправі вже 29 листопада 1914 року ступили до бою і в тім часі, як і пізніше, відзначили ся незвичайною бодрістю»³⁷⁷, – писав про гуцульських стрільців у листі до Миколи Василька командир крайової оборони Буковини полковник Е. Фішер.

Символом боротьби проти російського війська на Буковині стало невеличке, мало кому до того відоме село Кирлібаба. Тут у січні 1915 року легіон Гуцульських Стрільців, а в 1916-1917 роках Гуцульська сотня легіону Українських Січових Стрільців стримували наступ російської армії, здобувши собі невмирущу славу. Тож не дивно, що саме «Гуцульською серією» поштових листівок, виданою в 1915 році українським видавництвом у Селятині, центрі формування Гуцульського Легіону, розпочинаються воєнні сторінки описуваних нами альбомів. Декілька листівок розповідають про мальовничу природу та пам'ятки села Кирлібаба та його околиць, настільки ідилічних, що лише підпис до однієї з цих листівок пояснює причину такої уваги до цього села в кривавий воєнний час: «Православна деревяна гуцульська церква, навкруг котрої відбула ся кінцем січня 1915 р. велика битва, в котрій австро-угорські війська і охотники кроваво відбили москалів» ◀153▶. Ще одна листівка з цієї серії так ідилічно і називається: «Українська народна іділя 1915 р.», хоча за внутрішнім змістом зображена на ній сцена носить глибоко трагічний характер. «Гуцульські жінки питають ворожку про судьбу своїх у війні знаходячих ся мужів», – читаємо в підписі до листівки, хоч знаємо і без ворожки напевно, що далеко не кожна гуцульська жінка дочекалася повернення свого чоловіка з війни ◀53▶.

Не менш цікавими є і воєнні листівки ліричного характеру, що їх видавав легіон Українських Січових Стрільців. На одній з них «В маю 1916» (фотографія І. Іванця) бачимо закохану пару, молодого стрільця та дівчину з довгою косою в квітучому весняному саду. Мовби і не гриміли в цей час залпи Світової війни, не лилася кров та не гинули в боях стрільці Українського Легіону! Ще одна серія «Бо війна війною. Українські Січові Стрільці (типи в рисунках та малюнках)» продовжує традицію листівок з малюнками до українських народних пісень А. Ждахи. У ній вміщено нотний ряд до стрілецьких пісень Лева Лепкого, проілюстрованих характеристичними, сповненими знаменитого стрілецького гумору малюнками Осипа Куриласа ◀53▶.

Ці та інші стрілецькі пісні буковинці вперше почули восени 1918 року, коли легіон Українських Січових Стрільців охороняв від нападу румунів кордони Буковини. «Влітку і восени 1918 р. на Буковині перебував кіш УСС і на честь нашого стрілецтва “Жіноча Громада” влаштувала зустріч-комерс у великій залі готелю “Під Чорним Орлом”, – згадувала згодом Лідія Бурачинська ◀156▶. – Радісно зустріло буковинське громадянство молодих старшин і вояків, овіяних славою походу, які саме повернулися із Правобережжя. Натхненно говорив сотник Вітовський, співав ліричний тенор Андрух, гримів хор УСС Гайворонського. Вперше полились у Чернівцях пісні, що їх створило під час походу наше

³⁷⁵ «Народний Голос» (Чернівці). – 1914. – 30 серпня.

³⁷⁶ «Народний Голос» (Чернівці). – 1915. – 8 травня.

³⁷⁷ «Буковина» (Відень). – 1917. – 1 вересня.

стрілецьтво. Зустріч ця зробила якнайкраще враження; крім того, усі відчули, що стоять напередодні чогось дуже важливого»³⁷⁸.

І остання з поштових листівок Українських Січових Стрільців, про яку ми тут згадуємо, це видана в березні 1917 року Центральною Управою Українського Легіону символічна картина «Дорога століть на Україні» «156». Ця листівка, концепція якої належить Івану Боберському «105», є мовби ілюстрацією до вже цитованих слів Е. Ренана: «Спільна слава в минулому; прагнення разом ще раз здійснити велике в сучасному – ось головна умова для того, щоб бути нацією».

На невеличкому просторі листівки, обрамленому тогочасним українським гербом – левом та українським гімном «Ще не вмерла Україна», художник помістив своє бачення тисячолітнього минулого та майбутнього України. Спільну славу в минулому символізують постаті київських князів Ігоря (914), Володимира Великого (1014), Володимира Мономаха (1114), Мстислава Удатного (1214), галицько-волинського короля Юрія Львовича (1314), литовсько-руського князя Свидригайла (1414), козацьких гетьманів Остапа Дашковича (1514), Петра Сагайдачного (1614), Пилипа Орлика (1714), кошового Задунайської Січі Самійла (1814), першого командира Українських Січових Стрільців Михайла Галушинського (1914). Сьогодні ж української нації символізувала карта «Українці», на якій зображено заселені українцями землі від Сяну до Дону, від Берестейщини до Чорного моря. Перетворити всіх цих українців, русинів та малоросів у модерну європейську націю, об'єднати їх в одну державу та вибороти самостійність цієї держави – ось те велике в сучасному, що його хотіло досягнути «покоління 1918 року» на Буковині, в Галичині та на Наддніпрянщині. Завдання, яке для буковинців та галичан у стрілецькій формі здавалося таким досяжним у березні 1917 року після падіння царського режиму в Росії та початку української революції.

³⁷⁸ Буковина – її минуле і сучасне. – Париж-Філадельфія-Детройт: Зелена Буковина, 1956. – С. 839.

Буковина на фронтах правописних воєн

Виникнення модерних націй – великих, культурно однорідних, з централізованою освітою спільнот є специфічним явищем, притаманним лише індустріальному суспільству. Найголовнішою ж загальною базовою рисою індустріального суспільства є суцільна письменність населення, яка є необхідною передумовою функціонування сучасної держави. Члени індустріального суспільства «повинні вміти спілкуватися між собою за допомогою письмових неперсоналізованих неперсоніфікованих стандартних послань, – стверджував Ернест Гелнер. – Відповідно, це спілкування має спиратися на стандартизовану, спільну для всіх мову і спільний правопис»³⁷⁹.

Запровадження спільної мови і спільного правопису в шкільництво цілої нації було непростим завданням навіть для тих народів Східної Європи, котрі в другій половині XIX століття зуміли створити незалежні держави. Пам'ятаємо, як довго і боляче тягнувся процес нескінченних правописних змін, що включали і перехід від кириличної системи письма до латиниці, у буковинських румунів та бессарабських молдаван. Незрівнянно важчим був цей процес для українців, національна територія яких була розділена між імперіями Романових та Габсбургів, а системи шкільництва були цілком незалежними на Наддніпрянщині, Галичині, Буковині та Закарпатті.

Лише в другій половині XIX століття українці вживали, крім латиниці та церковної кирилиці, етимологічну систему правопису Максимовичівку та багато різновидів фонетичної системи, з яких найважливішими були Кулішівка, Драгоманівка, Желехівка, Грінченківка. До того ж у Російській імперії до 1905 року у всіх українських виданнях, які зуміли пробитися через суворі цензурні перепони, обов'язковим було використання російського імперського правопису. Різницю між всіма цими системами читач може легко побачити з наведених у цій книжці висловлювань українських авторів, які в більшості подані відповідно до тогочасного правопису.

Великою перешкодою для уніфікації української мови та українського правопису було й надзвичайно багате різноманіття говорів та діалектів. «Знов і народня мова на Україні не однакова: полтавці не розуміють і обурюються словами подільськими, навіть київськими, – скаржився в своїх спогадах Євген Чикаленко, описуючи перший рік (1907) видання першої київської щоденної української газети «Громадська Думка». – Окрім того, багато шкодив і правопис: всі звикли до російського і зразу не розбирають нашої газети. Тільки через який десяток років люде привикнуть до газети і тоді вона стане на ноги. Якби у нас була своя школа, то діло пішло-б далеко швидше, але школи ще не видно: принаймні за свого життя я й не сподіваюся її побачити»³⁸⁰. Іронія долі, але Є. Чикаленко (помер у 1929 році) все ж дочекався майже повної українізації шкільництва на Наддніпрянщині руками тих самих українських більшовиків, котрі знищили іншу справу його життя – незалежну українську пресу!..

Прихильники і етимологічної системи правопису (системи зі збереженням традиційних знаків та традиційних правил давнього правопису), і фонетичної системи (базованої на принципі «пиши як чуєш, а читай як бачиш») однаково бачили майбутнє рідної мови – запровадження в шкільництві однакової для цілої нації стандартної літературної мови, залишаючи для місцевих діалектів та говірок маргінальну роль інструменту усного спілкування неосвічених класів суспільства. Обидві системи правопису мали б однакове право на існування, якщо б їх відстоювали вчені, котрі працювали в рамках українського національного проекту. Однак на Буковині, як і в Галичині і в цілій Україні, наприкінці XIX століття український фонетичний правопис став найголовнішим інструментом українського національного проекту, в той час як етимологічний правопис став прапором общерусскої партії. Принципова різниця між обома таборами полягала в тому, що для діячів українського національного проекту літературною мовою їхньої нації була мова українська, в той час як діячі русофільської орієнтації вважали своєю літературною мовою общерусську, залишаючи для малоруської мови роль місцевого наріччя; для москвофільських же діячів рідною літературною мовою взагалі була мова великоруська.

³⁷⁹ Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм. – Київ: Таксон, 2003. – С. 68.

³⁸⁰ Чикаленко Є. Спогади (1861 – 1907). Ч. III. – Львів: Накладом Видавничої спілки «Діло», 1925. – С. 108-109.

Тому мав велику рацію Іларій Карбулицький, коли писав, що «помимо множества різних причин, які промовляли за фонетичною правописом, то мало котра суспільна реформа мала тільки фанатичних ворогів, як власне ся правопись»³⁸¹.

Класичним прикладом агітації галицьких русофілів на користь общерусскої літературної мови є відома заява Антона Петрушевича в газеті «Слово» в 1866 році. Цей діяч наводив дивну для нас сьогодні мотивацію, стверджуючи, що російська літературна мова ще більш незрозуміла для селян з-під Москви, ніж для галицьких селян. Така незрозумілість мови, якою він хотів просвічувати австрійських і російських малоросів, не лякала А. Петрушевича в його намаганнях злити в одну націю малоросів і великоросів на базі «общерусского языка», залишаючи для української мови місце говору («наречия») цього «языка»:

«Язык, на якомъ имѣемъ просвѣщати нашъ народъ, не можетъ быти другій, якъ только общерусскій литературный языкъ употребляемый въ Россіи, на которомъ издаются книжки и въ Кіевѣ, Полтавѣ, и въ Москвѣ и Петербурзѣ. То языкъ, созданный общими усилями малороссовъ и великороссовъ, языкъ исторической русской, соотвѣтствующій природѣ русского духа и на немъ только можетъ быти истинное просвѣщеніе. Называютъ тотъ языкъ «россійскимъ» или «московскимъ», но простой народъ подъ Москвою иначе говоритъ, якъ писано въ книжцѣ на его литературномъ языкѣ. Книжку на русскомъ литературномъ языкѣ нашъ селянинъ даже лекше пойметъ, якъ селянинъ изъ-подъ Москвы...»³⁸².

Буковинські старорусини лякали народ неможливістю створення окремої української літературної мови на засадах фонетичної системи правопису. На їхню думку, процес відділення від общерусскої мови неминуче мав би привести до створення серед австрійських русинів принаймні кількох нових мов – гуцульської, лемківської, подільської тощо. Автор опублікованої в 1897 році статті «Якь вводять фонетику» взагалі вважав прийняття фонетичної системи правопису рівнозначним до підписання смертного вироку русинам як народові.

«Що фонетика есть тільки переходовою правописію, то не підлежить найменшому сумнію. Бо если мала бы фонетика существовати долшій часъ, то въ такѣмъ случаѣ въ самѣй австрійскѣй Руси сотворилось бы що найменше кѣлька русскихъ языкѣвъ. Руски поднарѣчія въ австрійскѣй Руси суть ѣтъ себе такъ ѣтмѣнни, що если бы на примѣрѣ буковинско-русскій гуцуль почувъ своего едино-кровного брата и едино-племенника руского лемка ѣтъ Горлицъ, а если бы они были простыми людьми съ первоначальнымъ образованіемъ, то смотрѣлъ бы одинъ на другого якъ китаецъ на турка. Гуцуль не вѣрилъ бы, що лемко русинъ, а лемко не вѣрилъ бы, що гуцуль русинъ.

Мы, руски братья, обдумаймо собѣ добре и розважмо тѣ факты добре. Смотрѣмъ съ ѣтки вѣтеръ въ очи вѣетъ и куда хочетъ насъ нагнути або и цѣлкомъ загнати. Стоймо твердо при нашѣй правѣковой правописи, учѣмъ ей наши дѣти, бо въ минутѣ коли мы поддались, подписали мы собѣ яко русины засудъ на неминуему смерть»³⁸³.

Ще через кілька років буковинські москвофіли з жахом констатували, що завдяки діяльності «ворогів» на Буковині замість «русских» людей з'явилися українці, літературна мова яких була для москвофілів синонімом фонетичного правопису: «Вороги добираються уже и до рускости нашего народа, до русской национальности и до нашего правѣдного съ поконъ вѣка русского языка. Они уже совѣмъ зрелися своего русского имени, они уже называютъ себя украинцами, а изъ нашего русского языка выробляютъ они штучный нашому буковинско-русскому народови чужый языкъ, такъ звану фонетичну правопись»³⁸⁴.

Однак цитовані вище заклики старорусинів та москвофілів не витримали випробування часом; єдність з великоросами не надихала буковинських та галицьких селян. Можливо, що для великоруських селян тогочасна літературна мова була важкою для сприйняття, однак не підлягає сумніву, що для буковинських русинів жодна інша літе-

³⁸¹ Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці, 1905. – С. 102-103.

³⁸² «Слово» (Львів). – 1866. – № 59. – 27 липня.

³⁸³ «Буковински Вѣдомости» (Чернівці). – 1897. – № 7. – 16 (28) лютого.

³⁸⁴ «Народна Рада» (Чернівці). – 1904. – Ч. 1.

ратурна мова не була такою доступною та зрозумілою, як нова українська літературна мова. Українська нація на Буковині завдячує своєму існуванню модерному українському національному проекту, який формував українську національну ідентичність на народній основі, без оглядання на давні церковнослов'янські зразки староукраїнської літератури, послідовно відділяючи її від мовних впливів не лише сусідніх польської, румунської та угорської націй, але й від впливу нації російської. Відповідаючи в своєму вірші «Антошкові П.» на статтю Антона Петрушевича «Тщетная работа сепаратистов», Іван Франко в 1902 році яскраво висловив точку зору творців українського національного проекту на мовну проблему:

*Діалект чи самостійна мова?
Найпустіше в світі се питання.
Міліонам треба сього слова,
І гріхом усяке тут хитання.*

*Діалект, а ми його надишем
Міццю духу і огнем любови
І нестертий слід його запишем
Самостійно між культурні мови.*

В тому ж, що критичною точкою біфуркації, після якої російський проект на Буковині почав котитися до повного занепаду, стало введення в 1895 році в школах відмінного від російського українського фонетичного правопису, а зовсім не політичні поразки та судові процеси проти буковинських москвофілів, однакостайні в своїх спогадах всі буковинські діячі як української, так і москвофільської орієнтації.

«Рік 1895 є для української мови в буковинському шкільництві великого значіння тим, що з початком шкільного року 1895/1896-го запроваджено в усіх українських народних і всіх середніх школах на Буковині, в яких вчили української мови, українські шкільні учебники, надруковані виключно новим фонетичним правописом. Всі українські шкільні учебники рівночасно із запровадженням фонетичного правопису були справлені й щодо чистоти української мови. І так то з тим роком українська шкільна наука освободилась не тільки від чужого етимологічного письма, але й від всякої мовної “тарабарщини”, якою наш народ не говорив в ніякій області нашої широкої української землі»³⁸⁵, – згадував відомий педагогічний та громадський діяч Буковини Іларій Карбулицький. У написаній десять років після цього правописного перелому праці про буковинське народне шкільництво, цей же автор дав вичерпне пояснення переваг нової фонетичної системи правопису:

«Вважаю злишнім розводитись тут про значінне фонетичної правописи для руского шкільництва, бо здаєсь нема щирого і свідомого русина, що заперечив би велику вагу, яку має упорядковане нашої правописи для рускої мови в народних, середних і висших школах, в публичних урядах і приватнім житю. Для нас вистарчать тільки два факти: Нова правопись положила ріжній правописній путаниці кінець і очистила нашу мову від шкідливих чужих слів (московских, церковнославянских а то і польских). В першім випадку улєкшила фонетична правопись правильне писанє і читанє молодіжи, а науку того писаня і читаня учителям, бо опирає ся вона на чистім виговорі, а не на сухих правилах та формулках; по-друге дала нашій літературі можність розвивати ся на власнім чисто-народнім ґрунті»³⁸⁶.

«Останній та головний розрахунок українства з кацапством на Буковині прийшов при вирішенні правописного питання, – писав у своїх спогадах активний учасник процесу українізації буковинського шкільництва Омелян Попович. – Встановлено комісію для тієї справи, до котрої “Бесіда” вислала й мене. Проти ухвал кацапської більшости виступив з пропамятним письмом професор учительської семінарії Лев Галицький і загнав кацапів так у кут, що нікуди їм було рушитися. З того приводу комісія

³⁸⁵ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 41.

³⁸⁶ Карбулицький І. Розвій народного шкільництва на Буковині. – Вашківці, 1905. – С. 102-103.

більше вже не сходилася. Побачивши, що справа “етимольогії” нечиста, коли її заступники не нашли відповіді на заміти одинокого українського речника, попрашався я з язичієм і його какографією на все»³⁸⁷.

На схилі віку це визнав у своїй статті «Українізація Буковини» один із найактивніших буковинських москвофілів Олексій Геровський: «Коли уряд вирішив ліквідувати в школах [Буковини] старий общерусский правопис і замінити його фонетичним, то він зустрів однастайний опір з боку усіх вчителів початкових шкіл. Уряд влаштував щось на зразок плебісциту вчителів, який дав цілком несподівані результати для їх начальства. За “фонетику” висловилися тільки два вчителі, обидва “зайди”, тобто прибулі галичани. Один з них був Ярошинський. Незважаючи на це, було наказано запровадити фонетику. Але назву мови було залишено “рускою” (через одне “с”). Однак через двадцять років уже майже всі народні вчителі були самостійники, як і значна частина інтелігенції нових поколінь»³⁸⁸.

Однак плебісциту серед буковинських учителів, котрим не хотілося переучуватися, який випав на користь етимологічної системи правопису, українські діячі Буковини протиставили плебісцит серед учнів, для яких фонетична система правопису виявилася незрівнянно легшою для засвоєння в порівнянні до значно складнішої етимології. Один з таких міні-плебісцитів описує в своїх спогадах Омелян Попович:

«Саме в той час побідила фонетика в правописній боротьбі, яку провадили в новій правописній комісії д-р Стоцький і д-р Гартнер не тільки проти кацапів, але й проти галицьких українців, які казали, що фонетика ще “не на часі”. На доказ того, котрий правопис для народної школи відповідніший, пояснив я під час візитації українських шкіл в Серетському повіті ученикам шостого шкільного року за п'ять хвилин суть фонетичного правопису та заставив їх написати фонетикою диктант, який перед поясненням написали вони етимольогією. І виявилось, що наука п'яти хвилин видала в пересіч на 30 разів ліпший успіх, як за п'ять літ вправи в етимольогії.

Ті диктанти, остемпльовані учителями, вислав я з офіційним справозданням Серетської Повітової Шкільної Ради до буковинської Краєвої Шкільної Ради. Однак про-тектор кацапщини, тодішній краєвий інспектор Висловжіль, запроторив їх. Та все ж таки, мимо всіх противних заборон, запровадили 1895 р. в буковинських народних, а опісля і середніх школах фонетичний правопис, який згодом прийняли також в галицьких школах. Цей перелім в правописному питанні був заразом побідою й української мови над язичієм і розпочав нову добу в українському шкільництві по цім і тім боці Черемошу, що залишиться великою заслугою д-ра Степана Смаль-Стоцького»³⁸⁹.

Лише два десятиліття відділяє запровадження фонетичного правопису в українське шкільництво Буковини від часів Interregnum-му 1914-1921 років, однак за цей короткий час відбулася повна нормалізація як у сфері взаємовідносин літературної української мови і місцевих говорів в українських школах краю, а також сприйняття буковинськими школярами української літературної мови. Бачимо це з підручника для студентів учительських семінарій, укладеного відомим педагогічним і громадським діячем Буковини Миколою Гаврищуком «114», в якому вже немає навіть натяку на традицію етимологічного правопису чи якої-небудь общерусскості:

«Учитель не сміє вживати місцевої вимови і місцевих форм при науці, й коли він говорить правильно, то вже самою своєю мовою зверне увагу дітвори на різниці. Доки дітвори ще не вірить учителеви, то думає, що він, а не вона говорить неправильно, бо в цілім селі, крім учителя, ніхто так не говорить. Пізнійше дітвори сама, без ніякої принуки, стараєть ся говорить так, як говорить її вчитель.

Німці, на приклад, мають більший клопіт з наукою мови, бо у них дуже часто учитель-німець і діти-німці не розуміють себе, і вчитель мусить учить ся говору дітей, щоб порозуміти ся з ними. В українців сього не буває, хоч би звести вчителя й дітвору з двох противних кінців України»³⁹⁰.

³⁸⁷ Попович О. Відродження Буковини. (Спомины). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 28.

³⁸⁸ Геровський А. Українізація Буковини//Подкарпатська Русь (Ужгород). – 1994. – №15.

³⁸⁹ Попович О. Відродження Буковини. (Спомины). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 47-48.

³⁹⁰ Гавришук М. Методика початкової науки в народній школі. (Перший шкільний рік). – Чернівці: Накладом книгарні С. Равха (Равх і Лебединський), 1913. – С. 74-75.

Те, що Буковина першою зі всіх українських земель (навіть на декілька років швидше від Галичини) запровадила в своєму шкільництві та в офіційному діловодстві фонетичну систему правопису української мови, є результатом і наукової праці, і того, що ми нині називаємо «політичним лобізмом», проведених професором української філології Чернівецького університету і депутатом буковинського сейму Степаном Смаль-Стоцьким. Професора, котрий ще перед зайняттям кафедри в Чернівцях у 1885 році дав обітницю захищати наукову точку зору, що руська мова є самостійною мовою і не є жодним діалектом російської мови, а згодом майже три десятиліття боровся за здобуття українською мовою всіх належних їй прав. Була це самовіддана праця, більше громадська, ніж наукова, що викликала спротив не лише інертної маси чи політичних противників, але й більшості тогочасних вчених у Галичині та на Буковині.

«В урядовім запровадженні фонетичного правопису в Галичині дуже багато попрацювали проф. Ст. Смаль-Стоцький та д-р Ф. Гартнер, що року 1893-го випустили у Львові свою відому працю “Руска граматика”; книжку цю шкільна влада допустила до шкіл як підручника, – писав Іван Огієнко в своїй праці, присвяченій історії української літературної мови. – Властиво, в правопису Ст. Смаль-Стоцького, в порівнянні з правописом Ом. Огоновського та Євг. Желехівського, нового було зовсім мало, а може навіть були кроки й убік; але важне було те, що цей правопис здобув собі урядове затвердження. З того часу фонетичний правопис узяв гору в Галичині. Ця перемога фонетики над етимологією в Галичині та Буковині, по семилітній впертій боротьбі, сталася головню тому, що за неї стояли й урядові чинники, бо їх Смаль-Стоцький та Гартнер переконали в великій користі правописної реформи. Справа доходила навіть до того, що російський уряд дипломатичною дорогою протестував проти зміни етимологічного письма на фонетичне»³⁹¹.

Ось так Буковина, найменший край Австро-Угорської монархії, виграла дуже важливий у наслідках бій за самостійність української літературної мови проти могутньої Російської імперії. Немає сумніву в тому, що в цій правописній війні Степану Смаль-Стоцькому присвічували віщі слова Пантелеймона Куліша: «Мужицька мова, ставши літературною, розколе імперію на самій серцевині».

³⁹¹ Огієнко І. Історія української літературної мови. – Київ: Либідь, 1995. – С. 237-238.

Табіри школа українського патріотизму

Ходіння буковинців колами таборового пекла мало багато вимірів і тривало воно весь час буковинського Interregnum-у. Табори для запідозрених у зраді Австро-Угорської монархії, сибірські та туркестанські табори для «мазепинців» з Буковини і Галичини, переселенські табори для евакуйованих на захід буковинців, австрійські табори для військовополонених українців у російських мундирах і такі ж російські табори військовополонених українців в австрійських мундирах, табори для інтернованих вояків українських армій у Польщі, Чехословаччині та Румунії, більшовицькі табори для інтернованих вояків та старшин Української Галицької Армії, з яких мало хто врятувався живим.

У таборах для російських військовополонених Фрайштадт, Раштат, Зальцведель, Вецляр національно-культурну працю серед наддніпрянських українців вели люди, які належали до української еліти Буковини – Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Зенон Кузеля, Осип Безпалко, Роман Смаль-Стоцький, Омелян Гнідий, Євген Павлюк та багато інших. Ця праця мала не абстрактно гуманітарний характер, а була виразом усвідомленої державотворчої діяльності з метою підготувати кваліфіковані й патріотично настроєні кадри для майбутньої української армії та українського державного апарату «75». «Російські полонені української народності вернуть з Габсбурзької монархії до своєї держави не ті, що попали в полон, – писав Михайло Лозинський. – Завдяки приналежності часті української землі до Габсбурзької монархії й тим вищим формам національного життя, які тут виробив український нарід, їм також відкриються очі на українську національну справу й їх обов'язки перед нею»³⁹².

Досі не оприлюднено вичерпних статистичних даних про всіх мешканців Чернівецької області, яким довелося побувати у всіх вищеназваних таборах, однак рахунок їх треба вести на десятки, або й сотні тисяч осіб. Ці дані важливі для нас не лише як свідчення мартирології буковинців у роки I Світової війни. В цих таборах кувалася українська національна свідомість українців Буковини і Хотинщини, тож саме з цієї точки зору ми спробуємо розглянути табірний досвід наших предків.

Уже з перших днів війни буковинські українці опинилися в нещадних лещатах – їх звинувачено у зраді Австрії на користь Росії і піддано жорстоким репресіям як спільноту, а для Росії вони були й залишалися «мазепинцями», які підлягали арештам і висилці до Сибіру.

До репресій з боку окупаційної російської влади українські діячі Буковини були морально готовими, вони з дня на день очікували арештів та переслідувань, які тільки зміцнювали їхній патріотизм щодо України та цісаря.

Натомість безпричинні в більшості випадків репресії з боку австрійської військової влади стосовно буковинських українців ламали усталені уявлення про лояльність та патріотизм, позбавляли ілюзій щодо можливих перспектив розвитку української спільноти в Австрії. Адже серед повішених без суду і слідства виявлялися жінки і неповнолітні діти, яких страчували для залякування їхніх односельчан, до концентраційних таборів відправляли не лише прихильників русофільської партії, але й цілком лояльних до Австрії українських патріотів. Жертвами найстрашнішого з цих таборів – Талергофа – були православні і греко-католицькі священники з Буковини, урядовці, професори, селяни і студенти; далеко не повний їх перелік зібрав у своїх спогадах Денис Кисіль-Кисілевський «68».

«Як отець Любич зів'язав невинно засуджений на донос жандармерії, так і многу наших священників зістало яко підозріні виведені до Талергофу, где над ними яко російськими шпіонами дуже знущали ся і до тяжких робіт заставляли, хотяй они були з переконання українцями і ворогами москалів»³⁹³, – записав у своїй «Хроніці» Келестин Костецький у вересні 1914 року, пояснюючи, що «отець Миколай Любич, попередний сотрудник Чернівецький і опісля завідатель Сторожинця, ув'язнений ц.[ісарсько] к.[оролівською] жандармерією яко підозріний».

³⁹² Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень: Накладом «Союза Визволення України», 1916. – С. 45.

³⁹³ Архів УНДЧ. – Фонд К. Костецького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 99.

Але зі спогадів буковинських жертв Талергофа ми дізнаємося не лише про страхіття табірної існування, але й про те, як людям вдавалося зберегти гідність у справді не-людських умовах. Як допомагали вижити один одному колишні політичні противники, які перед війною запекло дискутували між собою, як міцніло в них відчуття належності до однієї національної спільноти – можливо, ще не усвідомленої виразно української, але вже точно не австро-рутенської.

Крім концентраційних таборів для політично неблагонадійних, десятки тисяч буковинців зазнали табірної життя в таборах для виселенців (евакуйованих з театру бойових дій та з території, зайнятої російськими військами). Утікаючи від російської окупації, державні службовці, залізничники, вчителі, священники та їхні родини опинялися без будь-яких засобів до існування в переселенських таборах у Богемії, Моравії, Долішній Австрії та інших західних провінціях монархії.

«Світова війна спричинила багато лиха особливо на тих областях, де вона вела ся, а властиво все ще далі веде ся, – писав у 1918 році Ілля Семака. – Найбільше потерпіли українці східної Галичини і Буковини, бо на сих областях відбували ся кроваві битви та повторяли ся кілька разів ворожі наїзди. Хто переїздив через Галичину, той бачив знищені села, міста та цілі сторони, спустошені ворогом. Значна часть населеня покинула рідні сторони, одні втікали зі страху перед неприятелем, а дуже много наших людей мусіли опускати рідні села зі стратегічних або з політичних причин. Їх вивезено в західні краї Австрії та розміщено одних по громадах, а других по бараках, збудованих державним коштом»³⁹⁴.

Спершу всі втікачі жили в спільних таборах, але невдовзі стараннями українських заповомових комітетів було організовано окремі переселенські табори для буковинських українців. Тут відновили свою діяльність українські школи, хоріві та драматичні колективи, налагодилося розповсюдження української преси. Багато буковинців, які виїхали з дому невизначною русинською етнічною свідомістю, через кілька років повернулися на Буковину вже українцями, свідомими членами української національної спільноти. Немало посприяло цьому й те, що українська адміністрація цих таборів послідовно вживала у виховній та навчальній роботі етнонім «українці» замість колишніх етнонімів «русини» або «рутени» задовго до 1917 року, коли подібні зміни були запроваджені в Австро-Угорщині на офіційному рівні.

Прикладом патріотичного виховання школярів в одному із таборів для евакуйованих галицьких та буковинських українців у Долішній Австрії поблизу містечка Гмінд є поштова листівка для дітей, надрукована в 1915 році заходами українського учительства цього табору. На листівці, поруч з тогочасним українським гербом – левом – є невеликий віршик, котрий мала знати кожна українська дитина:

*Хто ти? — Українець зроду.
Пощо жиєш? — Для народу.
Який знак твій? — Лев в блакиті.
Любиш нарід? — Над все в світі.
Не покинеш? — Радше згину!
А в що віриш? — В Україну!*

Автори вищенаведеного вірша взорувалися на добре відомому їм «Катехизмі польської дитини»: «Kto ty jesteś? – Polak mały. – Jaki znak twój? – Orzeł biały!»³⁹⁵. Однак важливо не це, а те, що вірш, котрий виховував у дітях, підданих Австро-Угорської монархії, почуття національної ідентичності, не містив жодної згадки ані про Австрію, ані про династію, ані про цісаря. Український народ та Україна – ось у що вірили, для чого жили і задля чого готові були вмирати вихованці табірної школи українського патріотизму.

Найбільшим табором для українських виселенців з Буковини був табір Обер-Голабрун у Долішній Австрії, який дав притулок майже двом тисячам наших земляків ◀76▶ і ◀77▶. Тут, крім задовільних як на воєнний час побутових умов, буковинські

³⁹⁴ Буковинський православний календар на звичайний рік 1918. – Відень, 1918. – С. 99.

³⁹⁵ Хто ти? – Малий поляк. – Який твій герб? – Білий орел! (польськ.).

біженці мали всі можливі умови для ведення освітньої та культурної діяльності. Багато буковинців працювали в адміністрації табору як інженери, інспектори, наставники тощо. Збереглася фотографія одного з них, кандидата богослов'я Івана Магаса «79», котрий написав на її звороті: «Фотографувався у першій половині грудня 1917 року, від'їжджаючи з табору буковинських збігців в Обер-Голабруні до Черновець». Не знаємо, з якими відчуттями від'їжджав на Буковину Іван Магас, однак в масі своїй, як засвідчив Микола Василько, «збігці повезуть зі собою болюче почуте того, що з ними обходжено ся як з надокучливими чужинцями» і що «буковинське населенє як раз і з сеї війни виводить свої претенсії до держави»³⁹⁶.

«Всі наші тамошні збігці, що не мали ніякого заняття, діставали даром помешканє, начине кухонне, постіль, убрane, харч три рази денно, мило, сірники, лікарську поміч і ліки і взагалі все те, що потрібне для людского житя, – писав про умови життя в таборі Обер-Голабрун Микола Спинул. – Правда, страви, якими живили ся сі наші люди, не все були добрі і у відповідній скількості, та треба тут зазначити, що управа табору задля браку поживних средств при найліпшій волі не мала спроможности заспокоїти скарги і наріканя наших людей. Ми були часто наочними свідками, як тутейші жителі були примушені живити ся бураками, гарбузами, капустою і морквою.

Та наші народні провідники подбали й про душевний корм для наших збігців, про народну освіту. У сім таборі засновано всякі наукові заклади, де наша молодіж виобразовувала ся, набираючи знаня та ріжних зручностей, що конечно потрібні кожній дитині пізнійше у її практичнім житю. Так отворено там шестиклясову народну школу, до якої ходило близько триста дітий. Управителем тої школи був надучитель із Виженки Юрій Гордийчук, дальше уділяли там науки наші учителі Дамян Сімович, Дольницький, Іля Данчул і учительки Євгенія Тарновецка, Ляшкевич, Шорш і Ронгуш. У діючій захоронці, де були діти й інших націй разом, були заняті наші ширі учительки Івасюкова і її сестра. Була ще й школа різбярська гуцульських виробів, де наші хлопці старшого віку виучували ся даром нашої питомої штуки. Всі видатки на сю інституцію платила держава. Управителем сеї школи був директор Лишовський, а учителями Франц Вагнер і Зеновій Альбота, всі знамениті робітники із різбярської школи у Вижниці. Щоби й жінки та старші дівчата мали яке хосенне занятє, засновано у сім таборі курс домашних вишивок під умілою управою учительки Іванни Гордийчукової. Так із сеї школи як і з різбярської передано сего літа, як відомо з нашої газети, подарунки цісарській парі і престолонаслідникові»³⁹⁷.

Згадані вище подарунки – це вишукана колекція творів народного мистецтва «79», яка є виявом українського патріотичного духу, що панував у 1917 році не лише в таборі Обер-Голабрун, але й скрізь, де перебували в той час буковинські українці. Головний експонат цієї колекції – великоформатна скриня, інкрустована рідкісними породами дерева (в тому числі й рожевим тисом) «78». Її прикрашають не лише традиційні гуцульські орнаменти, але й ціла серія стилізованих тризубів. Не менш вимовними є два картуші з написами німецькою та українською мовами: «Українські збігці з Буковини свому цісареві – 1917». Національна ідентичність авторів виходить тут на перше місце, залишаючи позаду прив'язаність до рідного краю чи вірність цісареві. Про те, наскільки формальною була на той час вірність українців Австро-Угорщини габсбурзькій династії, свідчить історія з портретами останнього цісаря Карла I на поштових марках – ці портрети вже наступного 1918 року українці Західно-Української Народної Республіки без найменшого жалю задрюкуватимуть державним українським тризубом «104».

³⁹⁶ «Буковина» (Відень). – 1917. – 6 серпня.

³⁹⁷ Буковинський православний календар на звичайний рік 1918. – Відень, 1918. – С. 115-116.

Національні ради як повиоправні представники модерних національних проектів

Наприкінці згадаємо ще про один інструмент формування модерних націй – Національні Ради найбільших спільнот краю, котрі, проіснувавши на теренах колишньої Австро-Угорської монархії з кінця 1918 до кінця 1919 року, стали на цей короткий час важливим державотворчим чинником нових національних держав. Національні Ради виявилися унікальними органами національного представництва в момент розпаду монархії, отримавши від старої династичної держави конституційні владні повноваження для побудови нових держав на засадах вільного самовизначення націй. Унікальними тому, що ані до 1918 року, ані після того жодна європейська держава не визнавала окремі нації багатонаціональної держави суб'єктами державотворення. Унікальність Національних Рад полягала ще й у тому, що їх було визнано легальними політичними представництвами цілих націй, а не окремих партій, класів чи станів, а це робило Ради ефективними інструментами трансформації етнічних націй у нації політичні.

В маніфесті останнього цісаря Карла I від 16 жовтня 1918 року «104» містилася формула, котрою не лише створювалися повноправні представництва народів Австро-Угорської монархії у формі національних рад, але й делегувалися їм права на утворення нових державних органів та представлення їх назовні. «До народів, на яких самовизначенні буде основана нова держава, звертаю мій заклик, щоб вони співдіяли в цьому великому ділі через Національні Ради, які, створені з послів до державної Ради кожної нації, мають заступати справи народів у відношенні до себе та до мого правительства»³⁹⁸. Проголошеною в цісарському маніфесті можливістю скористалися на Буковині п'ять національних спільнот, які дозріли до того, щоб реалізувати своє право на самовизначення – українська, румунська, німецька, єврейська та польська. Створені ними національні представництва, хоча й мали однакові повноваження та однакове правове підґрунтя для своєї діяльності, носили дещо різні назви. «Національними» називали себе румунська, польська та єврейська ради («Consiliului național român», «Rada narodowa polska», «jüdische Nationalrat»), «народною» звалася німецька рада («deutsche Volksrat»), що ж до національного представництва буковинських українців, то в тогочасній пресі можна зустріти обидва варіанти назви («Українська Національна Рада» та «Українська Народна Рада»).

Потрібно сказати, що політична орієнтація найбільших етнічних груп Буковини наприкінці війни була позбавлена будь-яких сентиментів і визначалася чисто прагматичними (щоб не сказати – цинічними) розрахунками відповідних національних еліт. На момент формування нової політичної карти тієї частини Східної Європи, яка впродовж століть належала до габсбурзької спадщини, політичні лідери національних спільнот вже не згадували ні про слов'янську єдність українців, росіян, чехів та поляків, ні про католицьку солідарність галицьких українців та поляків, ні про належність до спільної православної цивілізації буковинських українців та румунів, ні про спільну культурну спадщину австрійських німців та євреїв. Символом народного успіху стало загарбання націями якомога більшої території своєї та сусідніх держав або ж створення ними якомога впливовіших у політичному значенні національних меншин – часто без врахування інтересів менш чисельних національних спільнот чи тих, права яких переможці I Світової війни не бажали визнавати.

Румунська Національна Рада

Буковинські румуни після розпаду Австро-Угорської монархії в абсолютній більшості не уявляли собі майбутнього Буковини (цілого краю чи його румунської частини) поза Румунським королівством, так само як для буковинських українців без різниці політичних поглядів чи віросповідання належність української частини Буковини до української (чи західноукраїнської) держави була очевидною аксіомою. Ностальгійні вияви прив'язаності до династії Габсбургів як з боку частини простолюду, так і з боку частини колишньої політичної еліти цих двох найбільших етнічних груп були не стільки виявом чітко усвідомленої політичної позиції, скільки ірраціональним страхом перед невідомим майбутнім.

Уже з перших днів після проголошення цісарського маніфесту проявився конфлікт між румунськими консервативними політиками, які домагалися інкорпорації цілої Буковини

³⁹⁸ Нагаєвський І. Історія української держави двадцятого століття. – Рим, 1989. – С. 435.

до складу Румунського королівства (група Я. Флондора і група І. Ністора) та ліберальними політиками, які готові були визнати право українців бодай на чотири суцільно українських повіти Буковини (група А. Ончула та група Г. Грігоровічі). Фактично заявили про своє створення не одна, а дві Румунські Національні Ради – одна у Відні, що складалася з румунських депутатів австрійського парламенту від Буковини, а друга – в Чернівцях, членів якої призначали лідери консервативних румунів. Обидві Національні Ради вважали себе виразниками інтересів цілого румунського народу Буковини, обидві проголосили себе румунськими Конституантами, хоча їхні позиції з багатьох проблем кардинально різнилися.

Зібравшись у Чернівцях 27 жовтня 1918 року, прихильники Я. Флондора проголосили себе Конституантою Буковини як румунського краю і ухвалили такі рішення:

«1. Представники румунського народу Буковини, що зібралися сьогодні, 27 жовтня 1918 р. у столиці краю Чернівцях, оголошують себе на основі свого національного права на самовизначення Конституантою цього румунського краю.

2. Конституанта прийняла рішення про об'єднання неподільної Буковини з іншими румунськими землями в одну незалежну національну державу, оголошуючи про свій намір діяти з цією метою у повній згоді з румунами Угорщини й Семигороду.

3. З метою представлення і керівництва румунським народом Буковини, для налагодження тісних стосунків з усіма румунами Конституанта обрала [Румунську] Національну Раду з 50 осіб. Ця [Румунська] Національна Рада обере своїх представників на мирну конференцію.

Крім [Румунської] Національної Ради ніхто не має права приймати рішення і вести переговори від імені румунів Буковини.

4. Конституанта енергійно відхиляє будь-які спроби порушити територіальну цілісність Буковини, однак бажає дійти згоди з усіма національностями, що населяють край»³⁹⁹.

А вже 29 жовтня 1918 року чернівецькі газети опублікували відкритого листа лідера румунських соціал-демократів Буковини Грігоре Грігоровічі до голови консервативної Румунської Національної Ради Янку Флондора, в якому піддавалася сумнівові законність формування цієї ради та висловлювалася принципова незгода з декларованими нею принципами як такими, що суперечать консолідованій думці представників усіх румунських партій Буковини. Г. Грігоровічі писав:

«Збори 27 жовтня 1918 року оголосили себе Конституантою румунського краю Буковини, незважаючи на те, що вони склалися з запрошених, а не вибраних осіб. Рішення цих зборів не відповідають тим принципам, які були одноставно прийняті як керівні настанови на попередній нараді всіх румунських партій. Зокрема, обрана цими зборами Румунська Національна Рада не визнає прав решти національних меншин, а також права української нації на чисто українську частину краю. Румунська Національна Рада засудила також спроби румунських депутатів парламенту за допомогою переговорів з Українською Національною Радою домовитися про кордони між румунською та українською частинами краю. З усіх цих причин, доки принципи Румунської Національної Ради не будуть змінені відповідно до постанов усіх румунських партій, я не є в стані брати участь в засіданнях цієї Румунської Національної Ради і прийняти мандат комісії зовнішніх справ»⁴⁰⁰.

Того ж дня орган консервативних румунів газета «Glasul Bucovinei»⁴⁰¹ висловив своє бачення румунсько-українських стосунків (зауважимо, що слово «українці» використовується тут виключно в лапках):

«Українці нічого не зрозуміли і нічого не навчилися впродовж цієї війни. Вони досі не знають, що так само, як в Україні не існує «українців», так і «українська» держава є штучною вигадкою Черніна і Кюльмана, що ця «держава» після відходу німецьких та австрійських військ розвалиться безслідно, що Буковина є румунським краєм з молдавським автохтонним населенням, частина якого сьогодні розмовляє по-руськи, однак яке ніколи не забувало про своє походження і яке в деяких селах вело боротьбу з австрійською адміністрацією за румунську школу. Вони забули, що Буковина є нашою Ельзас-Лотарингією, що лише її «деанексія» може бути рішенням, що відповідає духові часу»⁴⁰².

В подальшому депутатська Румунська Національна Рада розкололася на дві частини. Одні депутати визнали чинність рішень флондорівської Національної Ради і оголосили

³⁹⁹ «Glasul Bucovinei» (Чернівці). – 1918. – 29 жовтня.

⁴⁰⁰ «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung"-"Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 29 жовтня.

⁴⁰¹ Голос Буковини (рум.).

⁴⁰² «Glasul Bucovinei» (Чернівці). – 1918. – 29 жовтня.

про свій намір діяти у відповідності до її постанов (К. Ісопеску-Грекул та Т. Сіміоновічі), інші ж (А. Ончул та Г. Грігоровічі) публічно проголосили своє принципове неприйняття позицій цієї Ради. У відповідь на повторне запрошення, яке надіслав Я. Флондор до Г. Грігоровічі з пропозицією до участі в очолюваній ним Раді останній опублікував у чернівецьких газетах свою відмовну відповідь. У ній Г. Грігоровічі заявляв:

«Доки Румунській Національній Раді не вдасться домовитися з Українською Національною Радою про територію, доки не буде проголошено принципу абсолютно демократичного виборчого права, захисту національних меншин і аграрної реформи, я не є в стані брати участь у засіданнях [Румунської] Національної Ради, не кажучи вже про зайняття посади державного секретаря»⁴⁰³.

В ході переговорів між Омеляном Поповичем та Аурелом Ончулом 6 листопада 1918 року було досягнуто виваженого взаємопогодженого рішення про спільне перебрання державної влади на Буковині Українською та Румунською (депутатською) Національними Радами. Наступного дня чернівецька преса повідомляла: «Пан депутат д-р Аурел фон Ончул, оголосивши себе легітимним представником створеної у Відні з депутатів парламенту румунської Конституанти, від імені румунського народу Буковини на підставі перед кількома днями зробленої пропозиції спільно з Українською [Національною] Радою перебрав урядову владу на Буковині. Румунська Конституанта під головуванням пана д-ра фон Флондора має намір не чинити опору діям нового уряду, натомість ставитиметься пасивно до всіх його заходів і спокійно очікуватиме подальшого розвитку подій»⁴⁰⁴.

Це «спокійне очікування» Я. Флондора полягало в закидуванні румунського королівського уряду в Яссах панічними благаннями про вступ румунської армії на Буковину. «Ситуація ставала все критичнішою і нагально вимагала невідкладного втручання румунської армії, – виправдовував через п'ять років свої дії Я. Флондор. – Більше того, несамовитий більшовицький рух міг мати серйозні наслідки для румунської проблеми»⁴⁰⁵. Таке трактування діяльності Буковинської делегації Української Національної Ради як несамовитого більшовицького руху, а реалізації права буковинських українців на своє національне самовизначення як серйозної загрози для румунської проблеми не можемо розглядати інакше, як тенденційне пересмикування фактів.

На другий день після окупації Чернівців румунським військом у приміщенні колишнього буковинського крайового сейму відбулося урочисте засідання Румунської Національної Ради, головним рішенням якого було запровадження стану облоги в населеній українцями північній частині Буковини. На фоні щойно розпочатого антиукраїнського терору гіркою іронією звучали слова Я. Флондора з промови, якою він відкрив засідання Ради: «Ми хочемо справедливо і у взаємній згоді жити з усіма націями, з тим, щоб показати, що ми можемо справедливо управляти краєм. Своїм закликком про допомогу ми примусили румунський уряд тісніше зв'язатися з Антантою. Фактично досягнуто домовленості між румунським урядом і Антантою про те, щоб було здійснено окупацію цілого краю Стефана Великого (а не Буковини по Серет чи по Прут)»⁴⁰⁶.

Втім, уже наступного дня прихильники Я. Флондора почули на засіданні Румунської Національної Ради нищівну критику своїх дій від Грігоре Грігоровічі «134», який, зокрема, наголосив на такому:

«Ця [Румунська] Національна Рада не є жодним представництвом народу і невдовзі буде виметена. В справжньому народному представництві ми б почули слова про пошанування праці, а не шовіністичні висловлювання.

Я несу повну відповідальність за політику румунських парламентських депутатів з моменту їх конституювання в [Румунську] Національну Раду. Ми підготували ґрунт для порозуміння з українцями, переговори з якими дійшли до сприятливого завершення. Ви не розумієте, що Україна є частиною Російської імперії, і що вони залишаються частиною приблизно 124-мільйонного слов'янського народу. Ми мусимо досягнути порозуміння з нашими сусідами: угорцями і слов'янами. Безперервне наголошування на

⁴⁰³ «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung" - "Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 3 листопада.

⁴⁰⁴ Там же. – 7 листопада.

⁴⁰⁵ Bălan T. Suprimarea mișcărilor naționaliste pe timpul Primul Războiului Mondial (1814-1918). – Чернівці: Societatea tipografică bucovineană, 1923. – С. 9.

⁴⁰⁶ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 13 листопада.

цілісності Буковини є шкідливим для наших національних інтересів. Залишмо північ краю українцям і цим забезпечмо собі зв'язок решти краю з Румунією і Бессарабією»⁴⁰⁷.

Однак це був голос волаючого в пустелі. Проігнорувавши думку Г. Грігоровічі, керівники Румунської Національної Ради енергійно взялися за румунізацію Буковини, обговорюючи при цьому і такі пропозиції, як проект Лаурентія Томояги про депортацію усіх українців з Буковини. Їх ідеалом була румунська Буковина як автономний край, де діяли б подібні до старих федеративні закони, лише б усе німецьке було замінене румунським, а підпорядкованість Бухаресту обмежувалася б вірністю королю та династії Гогенцолернів-Зігмарінгенів.

Та минуло всього два тижні, як стало зрозуміло, що румунська армія окупувала край зовсім не для того, щоб допомогти прихильникам Я. Флондора попризначати себе на найвищі урядові посади, і не для того, щоб допомогти їм будувати автономну румунську Буковину. Метою окупації була повна і безумовна анексія Буковини та її цілковита уніфікація з іншими територіями Румунського королівства. На шляху до цього Румунська Національна Рада з її автономістською більшістю була перепорою, тож належало негайно перетворити її на ефективний інструмент уніоністської політики.

На засіданні Румунської Національної Ради 25 листопада 1918 року Георгі Тофан від імені колишніх втікачів, котрі в період війни перебували на території Румунського королівства, вніс пропозицію про здійснення безумовного приєднання Буковини до складу Румунії. Ця пропозиція, однак, не знайшла підтримки тогочасної «автономістськи» налаштованої більшості Ради, очолюваної Я. Флондором та Д. Бежаном. Після довгої дискусії з І. Ністором, лідером прибулих з Румунії втікачів, дванадцятьох цих втікачів та ще 39 буковинських прихильників І. Ністора було кооптовано до складу Румунської Національної Ради; поіменний перелік цих 51 нових членів помістили чернівецькі газети⁴⁰⁸. Ось звідки в 74-членній Румунській Національній Раді взялася монолітна уніоністська «більшість», котра на румунському об'єднавчому конгресі 28 листопада 1918 року ухвалила рішення про безумовне «приєднання Буковини в її старих кордонах по Черемош, Колачин і Дністер до королівства Румунії»⁴⁰⁹.

Німецька Народна Рада

Провідники німецької меншини Буковини з властивою їм пунктуальністю прорахували, здавалося б, усі параметри – який відсоток населення складатимуть німці в румунській державі після можливого включення до неї Буковини, Семигороду і Банату, чи буде цей відсоток нижчим або вищим від аналогічного показника для Галичини і Буковини, що обіцяють німцям українці та румуни в разі підтримки їхніх національних вимог. Тож на велелюдних зборах у Німецькому Народному Домі 27 жовтня 1918 року представники усіх німецьких партій прийняли виважену, прийнятну і для українців, і для румунів заяву, в якій погодилися на можливий поділ Буковини за мовною ознакою:

«Якщо поділ коронного краю за мовною ознакою є неминучим, тоді ми бажаємо дотримуватися тісного зв'язку з румунським народом через те, що наші поселення лежать винятково на південь від Пруту в мовному ареалі румунів, з якими нас вже більше ніж століття зв'язують численні спільні інтереси. Для створення життєздатної державної будови і для об'єднання нині відокремлених державними кордонами карпатських німців нам видається необхідним об'єднати Південну Буковину з Семигородом і Банатом в один державний організм»⁴¹⁰.

У подальшому обіцянки румунів щодо збереження на Буковині німецького університету, театру та інших культурно-освітніх установ виявилися щедрішими від обіцянок українців. До того ж в українській пресі в останні місяці австрійського панування з'явився ряд нетактовних виступів проти «німецьких» зазіхань на Буковину – тож Німецька Народна Рада наприкінці листопада 1918 року дала офіційну «умовну» згоду на приєднання не лише Південної, але й Північної Буковини до Румунії. Озвучена на об'єднавчому румунському конгресі 28 листопада 1918 року заява Німецької Народної Ради була короткою:

«За умови приєднання Семигороду і Банату до Румунії і в повній довірі до представленої тимчасовим урядом Буковини на пленарному засіданні Румунської Національної Ради з 13 листопада 1918 р. і нею одностайно прийнятої програми уряду, на підставі якої культурні потреби замешкалих край нерумунських народів уповні будуть

⁴⁰⁷ «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung" - "Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 15 листопада.

⁴⁰⁸ Там само. – 28 листопада.

⁴⁰⁹ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 29 листопада.

⁴¹⁰ Там само. – 29 жовтня.

задоволені, а всі решта інтересів будуть вирішуватися лише на основі принципу права і справедливості, заявляється Німецька Народна Рада в імені німців Буковини за приєднання Буковини до королівства Румунії»⁴¹¹ ◀136▶.

Для українців, які завжди були впевнені в прихильності до них німців, це було справжнім розчаруванням. Втім, уже через півроку і буковинські німці зрозуміли, як жорстоко їх обманули нові володарі краю, однак було пізно.

Польська Національна Рада

Безумовна і демонстративна підтримка буковинськими поляками румунської окупації Буковини стала класичним виявом чисто політичного розв'язання проблем двох народів за рахунок третього. В цьому розв'язку не згадувалося про віковичну ворожнечу між поляками та молдаванами і румунами, ані про світоглядний антагонізм між православною та католицькою цивілізаціями. Православні румуни і католицькі поляки об'єднали свої зусилля, щоб не дати об'єднатися православним українцям Буковини та греко-католицьким українцям Галичини й не допустити до створення західноукраїнської держави. При цьому провідники буковинських поляків керувалися не стільки потребами власної невеликої локальної спільноти, скільки чітко дотримувалися вказівок від варшавського уряду, які отримували по радіо.

Польську Національну Раду було організовано найпізніше, бо лише 31 жовтня 1918 року «польський клуб депутатів крайового сейму на своєму багатогодинному засіданні, яке відбулося під головуванням свого голови пана д-ра Каетана барона фон Стефановича, одноставно ухвалив розширити свій склад до національного виконавчого комітету за рахунок залучення делегованих представників усіх польських партій»⁴¹².

Ще перед вступом румунських військ у Чернівці Польська Національна Рада прийняла рішення про всебічну підтримку румунської окупації Буковини. «За результатами наради місцевих поляків було вирішено привести інтереси польського народу на Буковині до згоди з інтересами румунів. Відповідно до цієї тенденції місцеві польські легіонери стали на службу нового румунського уряду. В неділю [10 листопада] пополудні бачили, як загін польських легіонерів з піднятим польським прапором марширував перед Румунським Національним Домом. Вони ніби передали румунам привіт польського народу на Буковині»⁴¹³.

Декларація Польської Національної Ради щодо Буковини, оголошена на румунському об'єднувачому конгресі 28 листопада 1918 року, мала довгий романтичний вступ про історичну місію польського народу; справжня ж суть цієї декларації містилася в двох останніх її абзацах:

«Нині, коли польський народ після 150-літнього розділення досягнув об'єднання всіх польських земель між Балтійським морем і Дністром, ми, поляки східних кресів, вітаємо сьогоднішній день створення об'єднаної румунської держави. Ми повністю визнаємо право румунської нації, що не втратило силу, на всі землі південніше Дністра загалом і на Буковину зокрема.

Буковинські поляки, які тут в краї дали доказ своєї національної життєвості, висловлюють у своїй славній батьківщині вираз непохитної довіри, що румунський народ, пам'ятаючи про виразну заяву теперішнього буковинського уряду, забезпечить польській меншині свободу католицького віросповідання, свободу вживання польської мови в церкві і школі, свободу поселення та працевлаштування і відповідну конституційну участь в управлінні провінцією»⁴¹⁴.

На віддяку за безумовну підтримку румунської окупації Буковини Станіслав Квятковський ◀136▶, який зачитував цю заяву, а згодом особисто вручив її королю Фердинанду в Яссах, отримав у 1919 році депутатський мандат за списком румунської національно-ліберальної партії Іона Ністора. Польська ж громада отримала державну реальну гімназію та учительську семінарію з польською мовою викладання в Чернівцях, які вже з перших днів мали великі проблеми з наповнюваністю їхніми учнями. В 1923 році обидва польських навчальних заклади було румунізовано, як і решту подібних шкіл національних меншин Буковини. Наразі ж співпраця Польської і Румунської Національних Рад виглядала непорушною, хоча представники інших національних спільнот Буковини сприймали її критично.

⁴¹¹ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 1 грудня.

⁴¹² «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung" – "Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 8 листопада.

⁴¹³ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 12 листопада.

⁴¹⁴ Там само. – 29 листопада.

10 квітня 1919 року буковинська сторінка газети «Покутський Вістник» помістила статтю «Польсько-румунське збратання», в якій писала:

«Те саме румунське міністерство, що замикає українські школи, удержавило польську реальну гімназію в Чернівцях та оснувало там же польський державний учительський семінар. Біда тільки, що ті школи світять пустою. Черновецький «Głos ludu» кличе і визнає тих родичів-поляків, які посилають далі свої діти до німецьких шкіл, щоби для ратования польських шкіл, мерщій дали туди свої діти.

З приводу оснування сих шкіл польська «Rada narodowa» складає колінопреклонну, аж гидку через лизунство, чолобитню румунському королеви Фердинандови»⁴¹⁵.

Єврейська Національна Рада

23 жовтня 1918 року в єврейському залі «Тойнбігалле» відбулася конференція представників усіх єврейських партій, яка одностайно ухвалила рішення про створення Єврейської Національної Ради Буковини. Як об'єднані від імені всіх присутніх проголосив право євреїв Буковини на самовизначення і заявив, що євреї бажають жити в мирі і дружбі зі всіма іншими націями в краї. За допомогою власної Національної Ради євреї мали намір вирішувати всі питання загальнонаціонального значення. Немає сумніву, що на дуже стриманий характер рішень конференції єврейських партій Буковини мало вплив проголошене тижнем раніше рішення галицьких євреїв дотримуватися суворо нейтральної позиції в національній суперечці між українцями і поляками.

Напередодні Буковинського Віча 3 листопада 1918 року Єврейська Національна Рада розпочала надзвичайно важливі і важкі переговори з метою погодити позиції Української та Румунської Національних Рад. «Вчора увечері розпочалися переговори щодо порозуміння між румунами і українцями. Ці переговори були двоякого роду: насамперед йшлося про те, щоб знайти спільну мову між румунськими партіями, примиривши засновану в Чернівцях [Румунську] Національну Раду з [Румунською] Національною Радою, заснованою румунськими депутатами, спонукавши виконувати її рішення. Виглядає, що на цій базі можна прийти до порозуміння між українцями і румунами. Бо українці погодилися відкласти остаточне розв'язання питання про Чернівці до мирних переговорів, а до того часу задовольнятимуться кондомініумом, при якому представники обох національностей спільно переберуть управління Чернівцями. В той же час вже зараз українські області краю можуть бути передані в управління Українській Національній Раді, а румунські – Румунській Національній Раді. Тепер це залежить від того, чи порозуміються між собою румуни. Переговори провадили пани комерційний радник Ангаух, д-р Білліг і д-р Пістінер, котрі намагалися привести до порозуміння між групою Ончула-Грігоровічі і Румунською Національною Радою, а також між українцями і румунами»⁴¹⁶.

Ці переговори, на жаль, виявилися безуспішними через відмову Румунської Національної Ради Я. Флондора погодитися на поділ краю за національною ознакою. Успішнішими виявилися переговори між Єврейською та Українською Національними Радами в справі створення бюргерверу – міщанської самооборони, яка спільно з патрулями Січових Стрільців поборювала анархію та наводила лад і спокій в місті.

В останній день української влади в місті Чернівці, 10 листопада 1918 року Єврейська Національна Рада провела своє чергове засідання в тому ж таки «Тойнбігалле» за участю депутата парламенту Б. Штраухера, п'яти єврейських депутатів буковинського сейму та 51 представника від різних єврейських партій. У привітальному слові старший рабин Йозеф Розенфельд «теплими словами відзначив, що Єврейська Національна Рада зібралася на своє засідання в історичний день». Після виборів до всіх виконавчих органів Ради цього ж дня було ухвалено два важливі рішення. Перше – про створення в цілому краї місцевих комітетів Єврейської Національної Ради, друге – про підпорядкування існуючих ізраїльських культурних громад Єврейській Національній Раді як найвищому органу єврейського народу.

«Головний лікар д-р Фердинанд Штернліб, обер-лейтенант д-р Леон Шмельцер та інші міські мешканці у військовій уніформі спонтанно створили організований, добре озброєний бюргервер і зберегли зразковий порядок. В серцях місцевих дітей війни все ще жили залишки дисципліни. Жодному євреєві не впала ані волосина з голови, – пи-

⁴¹⁵ «Покутський Вістник» (Коломия). – 1919. – 10 квітня.

⁴¹⁶ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 3 листопада.

сав у своїх спогадах Герман Штернберг про короткий період української влади. – Коли ж 11 листопада 1918 року румунські війська увійшли в Чернівці, всі мешканці міста опустили голови, однак єврейські мешканці були вражені найважче. Тепер надіям на краще життя настав раптовий кінець. Всі достатньо чули про позбавлення євреїв громадянських прав у Румунії, щоб зі страхом чекати від нового режиму рецидивів середньовічного варварства. Всіх охопив відчай»⁴¹⁷.

Спокій, налагоджений в краї Українською Національною Радою, швидко минув після приходу румунських військ. Уже 12 листопада за наказом військових властей було розпущено чернівецький бюргервер, тож мешканці Чернівців залишилися безборонними проти сваволі грабіжників і мародерів. Загонам румунської самооборони на півдні краю була дана виразна вказівка охороняти лише майно християн, що сприяло роздмухуванню погромного руху в Сучавському та Кімполунзькому повітах. Уже в тій самій газеті від 14 листопада 1918 року, в якій було надруковано звіт про описане вище засідання Єврейської Національної Ради, майже цілу сторінку зайняла стаття «Єврейські погроми на півдні Буковини». Захист жертв єврейських погромів став на довгий час основним напрямком діяльності Єврейської Національної Ради:

«Антисемітські ексцеси в Дорна-Кандрени, Бояна-Стампі, Пілугені і Теодорештах змусили Єврейську Національну Раду зайняти своє становище з цього питання. Вчора перед полуднем депутація Єврейської Національної Ради у складі панів старшого рабина д-ра Розенфельда, д-ра Ноймана Вендера, д-ра Маера Ебнера і професора Вользама інтервеніювала до керівника державного секретаріату з питань оборони краю д-ра Ніку Флондора і, після представлення йому стану справ, просила негайної допомоги і повернення на старе місце вигнаних зі своїх осель і пограбованих 71 єврейської родини»⁴¹⁸.

Наступного тижня Єврейська Національна Рада звернулася з черговим закликом до євреїв Буковини з приводу єврейських погромів:

«Жахливі новини приходять до нас зі всіх частин краю. Добре організовані банди грабіжників волочаться по селах, грабуючи і палячи. Багато сотень єврейських сімей втратили своє майно і були вигнані з своїх сіл, де вони досі жили в злагоді і мирі з рештою населення, віддаючись своїм заняттям. Старі і молоді, жінки і діти були позбавлені своїх набутків і викинуті на вулицю голими й босими, причому їм загрожували смертю, якщо вони негайно не покинуть своїх рідних громад. Тепер вони ринули в міста.

В маленьких містечках, де зосередилися великі маси єврейського народу, як в Кімполунзі, Сучаві і Вижниці, нужда досягла найвищого ступеню. Голодні і холодні, нужденні і злиденні вони чекають – цього разу не на маленькі подачки – але на великосердечну і щедрю милостиню.

Єврейська Національна Рада вирішила негайно звернутися до уряду краю, щоб він гарантував захист і безпеку особи і щоб послав достатню кількість продовольства в залишені напризволяще перед голодом місцевості»⁴¹⁹.

Серед таких драматичних обставин голова Румунської Національної Ради Янку Флондор звернувся до Єврейської Національної Ради з пропозицією взяти участь у румунському об'єднавчому конгресі та висловити офіційну підтримку окупації Буковини Румунією. Після довгих дискусій, які, напевно, не були легкими для їхніх учасників, Єврейська Національна Рада 27 листопада 1918 р. за підписом Маера Ебнера, Якоба Пістінера «135» та Бертольда Фрідмана направила листа з відмовою брати участь у конгресі. В ньому, зокрема, стверджувалося таке:

«З огляду на дотеперішню безправність євреїв у Румунії та з огляду на те, що майбутня рівноправність євреїв ще не є запевнена, Єврейська Національна Рада мусить вимагати, щоб євреям в Румунії державним законом була надана необмежена політична і громадянська рівноправність, а також були допущені і неспростовно гарантовані права національних меншин.

Беручи це до уваги і зберігаючи нейтральне становище стосовно вирішення територіального питання, яке досі виявляв єврейський народ з огляду на своєрідність свого поселення, Єврейська Національна Рада не може взяти участь в конгресі»⁴²⁰.

⁴¹⁷ Geschichte der Juden in der Bukowina. I. – Тель-Авів: Olamenu, 1958. – С. 70.

⁴¹⁸ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 14 листопада.

⁴¹⁹ Там само. – 21 листопада.

⁴²⁰ Geschichte der Juden in der Bukowina. I. – Тель-Авів: Olamenu, 1958. – С. 71.

Наприкінці листопада 1918 року Єврейська Національна Рада звернулася до президента США Вудро Вільсона з проханням захистити євреїв від погромів у зайнятій поляками Галичині, Румунії та в окупованій румунськими військами Бессарабії. Це звернення підписав депутат Бенно Штраухер «35» як парламентський представник Єврейської Національної Ради, звертаючись до президента Вільсона з такими словами:

«В Румунії рівноправність єврейського народу, яка йому належала згідно з Берлінським трактатом 1878 року, до сьогодні ще не надана. Цілих сорок років Румунія ухитряється ухилитися від виконання цього прийнятого на себе договірною обов'язку.

З надією звертається до Вас, пане президенте, єврейський народ, котрий мешкає в Польщі, Галичині, Румунії і в окупованих Румунією частинах Бессарабії, і просить вжити енергійних заходів для остаточної, повної, політичної, громадянської і національної емансипації румунських євреїв.

Обіцяні охоронні заходи, котрі могли би бути корисними для єврейського народу, на папері виглядають інакше, ніж в дійсності. Якщо цей захист не залишатиметься, як досі, лише акторським жестом для закордону, тоді повинні бути створені реальні гарантії для безпеки. Тут не говориться про загальну і проти всіх спрямовану анархію. Якщо стається така катастрофа, тоді ми не вимагаємо ніякого окремого захисту. Однак тепер ми вимагаємо захисту і гарантій такого захисту, тому що насильницькі напади звертаються систематично проти тих, хто належить до єврейського народу»⁴²¹.

Українська Національна Рада

Створена 19 жовтня 1918 року Українська Національна Рада, яка на підставі маніфесту цесаря Карла I від 16 жовтня 1918 року проголосила себе Конституантою всіх українців Австро-Угорської монархії, того ж дня утворила три делегації: репрезентативну і виконавчу (у Відні), галицьку (у Львові) і буковинську (в Чернівцях). Українська Конституанта прокламувала створення української держави у складі Східної Галичини, Закарпаття та північно-західної Буковини з містами Чернівці, Сторожинець і Серет, базованої на демократичних засадах, що включали якнайширше пошанування прав національних меншин:

«Стоячи на становищі самоозначення народів, Українська Національна Рада як Конституанта рішає:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини творять одноцільну українську територію.

2. Ся українська національна територія уконституовується отсим як українська держава та рішається поробити приготівні заходи, щоби сю постанову перевести в жите.

3. Взивається всі національні меншости на сій українській області, причім жидів визнається за окрему національність, щоби уконститувалися і негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради відносно до їх числа населеня.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної повисшим способом держави, а то на основах загального, рівного, тайного і безпосередного права голосованя з пропорціональним заступством з правом національної культурної автономії та з правом заступства при правительстві для національних меншостей.

5. Українська Національна Рада жадає, щоби ся українська територія мала безуслівно своїх заступників на Мировій Конференції.

6. Теперішньому австро-угорському міністрові заграничних справ, графові Бурянові, відмовляється права пересправляти іменем сеї української території»⁴²².

Буковинська делегація Української Національної Ради того дня складалася з 21 члена – до неї входили депутати парламенту М. Василько, А. Лукашевич, І. Семака, М. Спинул, С. Смаль-Стоцький, депутати буковинського сейму О. Бурачинський, Т. Драчинський, Т. Іваницький, Т. Левицький, Ю. Лисан, О. Попович, а також представники буковинських партій – М. Драгомирецький, О. Іваницький і В. Федорович від національно-демократичної, К. Білинський, М. Кордуба і Р. Цегельський від народної, Г. Андріяшук, О. Безпалко і В. Сороневич від соціал-демократичної та І. Карбулицький від радикальної «107», «108», «109» і «110».

⁴²¹ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 12 грудня.

⁴²² «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 25 жовтня.

Повний склад же Буковинської делегації Української Національної Ради, у відповідності до встановленої квоти (по 3 представники від кожної партії та всі українські депутати парламенту і крайового сейму), складав 30 осіб. Крім перерахованих вище учасників Львівської Конституанти до цього числа входили ще неprisутні у Львові депутати буковинського сейму М. Гавришук, Т. Галіп, А. Малик, М. Куриш, М. Осадець, І. Павлюк «114» і двоє представників від радикальної партії Ю. Сербинюк та І. Попович «110».

На першому ж засіданні Буковинської делегації Української Національної Ради 24 жовтня 1918 року до її складу введено представника українського православного духовенства К. Бриндзана; педагогів А. Артимовича та І. Кавулю; юристів М. Литвиновича, Г. Лисинецького і Л. Когута; представника залізничників М. Левицького «115». Того ж дня Буковинську делегацію доповнено представниками міщанства О. Мицаком та А. Левандовським, а також введено до її складу двох представниць буковинського жіноцтва – М. Левицьку та К. Добрянську «117». Наступного дня членом Буковинської делегації став представник українських залізничників Буковини С. Ганчерюк та два офіцери з 22 стрілецького та 41 піхотного полків, сотник С. Іванович та сотник І. Радомський. Третій з'їзд українського православного духовенства Буковини, який відбувся 1 листопада 1918 року, ухвалив рішення про те, що: «користаючи права самоозначення народів, українське православне духовенство Буковини заявляє ся однодушно за зєдиненнем всіх українських земель у одну українську державу, уважає на часі “Українську Народну Раду” за дуже потрібну найвищу організацію і владу українців та домагаєть ся в ній, зглядно в буковинській делегації “Української Народної Ради”, свого заступництва в особі архимандрита Т. Тимінського і трох відпоручників, мужів довіря українського православного духовенства Буковини. (На відпоручників вибрав зїзд священника д-ра Ф. Григорія, священника Івана Щербановича і священника д-ра С. Смереку)»⁴²³ «116». Вже в перших числах листопада до складу Буковинської делегації Української Національної Ради було кооптовано В. Залозецького як представника урядовців. Так доповнена до 49 членів Буковинська делегація Української Національної Ради отримала назву Крайового Комітету.

Нас не повинен дивувати різний персональний склад Буковинської делегації Української Національної Ради, яким ми його бачимо в різних документах того часу. Її основу і незмінну більшість складали 30 найповажніших політичних діячів буковинської України (5 депутатів парламенту, 13 депутатів буковинського сейму та 12 представників від чотирьох найвпливовіших партій). Підписи саме цих людей, так званих політичних членів Буковинської делегації, бачимо під історичним «Універсалом до вільних громадян усіх народностей та верств в краю» від 6 листопада 1918 року, хоча зі спогадів М. Кордуби знаємо, що цей документ ухвалювався на засіданні Національної Ради, в якому брало участь 50 осіб.

Лише 21 представник зі згаданого вище основного складу Буковинської делегації Української Національної Ради зміг прибути до Львова 19 жовтня 1918 року для участі в роботі української Конституанти, тож лише їхні підписи стоять під рішенням про утворення української держави в межах Австро-Угорщини від 19 жовтня 1918 року. І найповніший перелік членів Буковинської делегації Української Національної Ради (39 осіб) бачимо під зверненням «До українського народу Буковини», опублікованим в газеті «Буковина» 1 листопада 1918 року, в якому, зокрема, говорилося:

«По наші села й по наші міста посягають безправно своїми руками ромуни. На своїх національних зборах минулої неділі 27-го жовтня зажадали вони для своєї румунської держави цілу Буковину по Дністер, нехтуючи тим самим права українського народу на самовизначенне, признане цілим світом і цісарським маніфестом і бажають прилучити її до Семигороду.

Ніякого Семигороду ми не знаємо і не хочемо знати. Нам наша Україна мати!

Своїх сіл і міст та столиці Чернівців ми не дамо нікому відобрати. Ми вистоїм їх для себе. Чужого не бажаємо й свого не дамо.

Тут на нашій землі, під нашою управою не будуть вже бояри панувати.

Докажіть свою готовність все служити тепер собі і зійдіть ся всі, з цілого краю, з кожного села в неділю, 3 листопада до Чернівців, щоби там повселюдно об'явити свою волю цілому світові. Там зійдемо ся на всенародне віче в “Народнім Домі” о 10 годині рано»⁴²⁴.

⁴²³ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 10 листопада.

⁴²⁴ Там само. – 1 листопада.

Це звернення було прийняте о 17 годині 27 жовтня 1918 року і негайно відправлене в друкарню, тож підписи до цього документа відображають персональний склад Буковинської делегації станом саме на цей момент.

Окупація Чернівців румунським військом 11 листопада 1918 року, терор, який розв'язала нова влада проти українських діячів уже з перших тижнів свого перебування в краї, унеможливили продовження нормальної роботи Української Національної Ради в Чернівцях. За винятком голови Ради Агенора Артимоновича та діючого президента української частини Буковини Володимира Залозецького, який вже 11 листопада заявив прилюдний протест румунському генералові Задіку проти румунської окупації краю від імені Української Національної Ради, в Чернівцях не залишилося керівних діячів цієї Ради. Вони подалися до Львова, Станіслава та Києва в надії отримати там дипломатичну і військову допомогу для звільнення української частини краю. «Ті ж члени, котрі залишилися, як Володимир Сас-Залозецький, були ув'язнені румунською армією»⁴²⁵, – підкреслює М. Гаусляйтнер, слова якої в надто неточній і викривленій формі цитує Д. Гренчук: «В умовах вступу румунських військ українці втекли до Галичини на чолі з Омеляном Поповичем, Агенором Артимовичем і Володимиром Залозецьким»⁴²⁶.

Вже 17 листопада 1918 року один з провідних діячів Буковинського Крайового Комітету, український бургомістр Чернівців Осип Безпалко «125» виступив на засіданні Української Національної Ради у Львові з інформацією про ситуацію на Буковині. Наступного дня звіт з цього засідання помістила газета «Діло»:

«До слова зголошується Осип Безпалко, який вичерпуючо представляє положення в Чернівцях і на Буковині. Делегація Української Національної Ради в Чернівцях погодилась була з румунсько-буковинською [Національною] Радою під проводом Ончула на тій основі, що Буковина ділиться на часті українську і румунську згідно з етнографічним принципом. Черновецька делегація, спираючись на отсей мирний договір, перейняла адміністрацію українських повітів Буковини. На жаль, в останнім часі взяла верх по румунським боці партія Фльондора, котра й покликала на Буковину державно румунські війська. Таким чином наступила поліційна обсада також української Буковини. Замітне, що враз з румунським військом оперували в Чернівцях також польські легіоністи в числі кільканадцяти людей. [Українська Національна] Рада приймає до відома звіт О. Безпалка, а пан секретар заграничних справ заповідає дипломатичні кроки із-за насильства, заподіяного на частині державного організму республіки»⁴²⁷.

Мирон Кордуба в своїх спогадах «Переворот на Буковині» так описав останнє засідання Української Національної Ради в Чернівцях 11 листопада 1918 року: «Прихід румунської армії до Чернівців примусив нас до переміни тактики і перенесення осередка нашої діяльності. Національна Рада, зійшовшись сього-дня пополудни, рішила з огляду на те, що румунські війська обсадили Буковину поки що лише по лінію Прута, перенести українське правління до Кіцманя, де воно мало вести урядованне під кермою д-ра Залозецького. Заразом кіцманська повітова Національна Рада мала перебрати функції краєвої, а чернівська перемінилася на повітову. Про сі зарядження рішено повідомити населення окремою відозвою і візвати, щоби не тратило віри в побіду нашої справи»⁴²⁸.

Це й стало останньою публічною акцією членів Буковинської делегації Української Національної Ради, які залишилися в Чернівцях. Про їхній протест проти вступу румунських військ на Буковину лаконічно повідомили чернівецькі газети 16 листопада 1918 року: «Протест українців. Українці заявили протест проти вступу румунських військ і заявили, що делегація [Української Національної] Ради далі існує і захищає їхні права»⁴²⁹. Однак вже наступного дня в тих же газетах з'явилася уточнююча інформація: «Зважаючи на замітку у вчорашньому номері нашої газети нам було повідомлено з боку українців, що політичні члени делегації [Української Національної] Ради разом з українським урядом відійшли пе-

⁴²⁵ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 100.

⁴²⁶ Hrenciuc D. Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918-1940). V. I (1918-1928). – Радівці: Septentrion, 2005. – С. 42.

⁴²⁷ «Діло» (Львів). – 1918. – 18 листопада.

⁴²⁸ «Літературно-науковий Вістник» (Львів). – 1923. – Т. LXXXI, кн. XII.

⁴²⁹ «Gemeinsame Kriegsausgabe "Czernowitzer Allgemeine Zeitung"-"Czernowitzer Tagblatt"» (Чернівці). – 1918. – 16 листопада.

ред румунським військом. Неполітичні члени цієї делегації, які залишилися в Чернівцях, припинили свою діяльність»⁴³⁰.

Дивна, на перший погляд, непослідовність пояснюється терором румунської окупаційної влади проти членів Буковинської делегації Української Національної Ради. В своїй праці «Румунізація Буковини» Маріана Гауляйтнер, говорячи про причини того, чому перед 1922 роком на Буковині не було самостійного політичного представництва українців, ставить на перше місце саме цю обставину: «Під час перших трьох років румунської окупації вони відмовлялися від цього, оскільки вважали своїм легітимним представником створену в листопаді 1918 року крайову Українську Національну Раду. Більшість її членів діяли спершу з території Західно-Української Народної Республіки, а згодом з екзилу у Відні. Ті ж провідники українських організацій, котрі не рятувалися втечею на чужину, відбули декілька місяців в ув'язненні, а згодом перебували під поліційним наглядом»⁴³¹.

Взагалі кажучи, методи поліційного, ба навіть військового втручання, які застосовувала Румунська Національна Рада під керівництвом Я. Флондора після окупації краю румунськими військами для ліквідації крайової та повітових Українських Національних Рад, далеко виходять за рамки хваленої буковинської толерантності «139»-«142». «Застосувавши військову силу, генерал Задік швидко вирішив проблему з українцями в Кіцмані, які побажали створити власну державу (республіку)»⁴³², – лаконічно повідомляє сучасний румунський дослідник Д. Гренчук про ліквідацію Кіцманської Української Національної Ради, котра, як знаємо, після румунської окупації Чернівців перебрала функції крайової Ради.

Натомість в серпні 1919 року румунська проурядова газета «Голос Буковини» обурювалася «негостинним» ставленням членів Кіцманської Української Національної Ради до перших підрозділів румунської армії, які увійшли до міста: «А як собі поступали декотрі з оставшихся руских (українських) інтелігентних людей зглядно фактичного стану на Буковині вже тоді, коли прийшли румуни, то можна судити з того, що відбуло ся в Кіцмані: українська депутація з українским священником заявляє ромунській команді: “До Кіцманя не входіть, бо ми оголосили там українську республіку!”»⁴³³.

Наскільки ж брутальним насправді виявилось ставлення румунських військових до представників Української Національної Ради, бачимо зі спогадів капітана румунської королівської армії Арделяну, котрому припала місія ліквідації повітової Української Національної Ради в Кіцмані. Отримавши виразні інструкції з Чернівців, цей бравий капітан об 11 годині ранку 17 листопада увірвався до зали засідань Кіцманської ратуші, де встановив, що члени Кіцманської Ради «переслідували мету здійснення українських політичних планів». «Коли справа стала ясною, – продовжує Арделяну, – “уряд республіки Кіцмань” було оголошено арештованим. Повним складом його було посаджено на два реквізованих вози і доставлено надвечір до командування полку, де з першим потягом відправлено до командира дивізії, пана генерала Задіка, від якого ми отримали з цієї нагоди подяку і поздоровлення»⁴³⁴.

З тих же спогадів капітана Арделяну ми знаємо про морозну погоду та хурделиці, які панували в той час на Буковині, завдаючи додаткових страждань арештованим українським діячам, котрих відкритими возами майже шість годин транспортували з Кіцманя в Чернівці. Кіцманський повітовий староста Леон Гоян усвоєму звіті до державного секретаріату внутрішніх справ від 28 листопада 1918 року залишив персональний список керівників повітової Української Національної Ради, серед яких Іван Щербанович був водночас і членом Буковинської делегації Української Національної Ради: «Президент: професор отець [Петро] Катеринюк, державний секретар внутрішніх справ: професор [Євзебій] Галендзовський, державний секретар зовнішніх справ: отець [Іван] Щербанович; державний секретар фінансів: професор [Осип] Доспіль і директор [Євген] Жуковський, державний секретар народної освіти: професор [Омелян] Цісик, державний секретар для загального контролю: господар [Іван] Гишка»⁴³⁵ «120». Гарний же це був «несамовитий більшо-

⁴³⁰ «Gemeinsame Kriegsausgabe “Czernowitzer Allgemeine Zeitung”-“Czernowitzer Tagblatt”» (Чернівці). – 1918. – 17 листопада.

⁴³¹ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukovina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 176.

⁴³² Hrenciuc D. Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918-1940). V. I (1918-1928). – Радівці: Septentrion, 2005. – С. 43.

⁴³³ «Голос Буковини» (Чернівці). – 1919. – 19 серпня.

⁴³⁴ Nistor I. Amintiri răzlețe din timpul Unirii. – Чернівці, 1938. – С. 38.

⁴³⁵ ДАЧО. – Фонд 12. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2 зв. – 3.

вицький рух» (так характеризував його Я. Флондор), очолюваний майбутнім депутатом румунського парламенту І. Гишкою, двома православними священниками, трьома професорами гімназії та директором вищої сільськогосподарської школи!

І все ж навіть після повної окупації краю румунськими військами (Вижницю і Путилу румунська армія зайняла щойно 2 грудня 1918 року) Буковинська делегація Української Національної Ради продовжувала розглядати Буковину як частину української держави. Свідчення цього знаходимо в статті під назвою «В Західно-Українській Народній Республіці» про справи, що діялися на Буковині в другій половині листопада 1918 року. Ця стаття була надрукована в останньому перед остаточним закриттям її румунською владою числі газети «Буковина» від 10 грудня 1918 року:

«Буковинська делегація Укр.[аїнської] Національної Ради вислала відпоручників до генерала Задіка до Глибокої з протестом проти переступлення української території. Та на письмо не дістала Українська Національна Рада ніякої відповіді. Буковинська делегація покинула в виду цього Буковину і перенесла ся до Станиславова, відки заступає справи української частини Буковини. Румунські війська вмаршували до Чернівців, звідки оголосили виїмковий стан облоги для північної частини Буковини, почім заняли цілу Буковину. Опираючи ся на румунські війська в краю, перебрала Румунська Національна Рада власть в краю, а другі національності завізвала піддати ся в своїм власнім інтересі румунському правительству. Румуни скликали до Чернівців також конгрес, який рішив злучити цілу Буковину з Румунією. З ними згодили ся без застережень поляки, із застереженнями німці, українців не питали, а жида заявили свою неутральність. Остаточне рішення долі Буковини западе на мировій конференції в Парижу»⁴³⁶.

Солідарність національних спільнот Буковини

Національні спільноти Буковини серед дуже непростих обставин кінця 1918 року виявили зразкову національну солідарність, обстоюючи рішення, прийняті їхніми Національними Радами як спільну думку цілого народу. Румунській владі не вдалося переконати жодного члена Української та Єврейської Національних Рад, ба навіть жодного більш-менш впливового українського чи єврейського діяча, публічно виступити на підтримку приєднання Буковини до Румунії чи то з трибуни румунського об'єднаного конгресу, чи то на шпальтах преси. Несанкціонована Національними Радами Буковини співпраця українських, єврейських чи німецьких діячів з румунськими партіями під час виборів до румунського парламенту оцінювалася як національна зрада і тягнула за собою бойкот таких діячів відповідними національними спільнотами. Перша українська колаборантська партія (Українська Народна Партія), яка декларувала мету «широ підпомагати правительству в його великих і тяжких змаганнях до запровадження ладу і порядку у нашій краї» з'явилася в Чернівцях щойно у вересні 1921 року і сприймалася загалом буковинських українців як партія зрадників. Ось як схарактеризував цю партію у своїх спогадах Іларій Карбулицький: «Члени сеї партії це були перші “реальні” українські політики, які відважно і без усякого сорому плювали публічно в свої зрадницькі морди»⁴³⁷.

Тому особливо показовою є історія з так званими «неофіційними представниками» рутенських громад, які буцімто представляли частину буковинських українців на румунському об'єднаному конгресі 29 листопада 1918 року. Вперше про них згадав у своєму привітальному слові на конгресі Янку Флондор: «Маю особливу честь засвідчити, що буковинські німці і поляки офіційно, а рутени в неофіційний спосіб беруть участь у конгресі. Ми сердечно поздоровляємо делегатів Німецької і Польської Національних Рад і вітаємо численних представників рутенських громад, які перебувають серед нас»⁴³⁸.

Така увага до кільканадцяти безсловесних селян була тим більше дивною, бо про десятки таких же неофіційних єврейських учасників конгресу ніде не згадується ані словом. Між тим про свою участь у конгресі згадує, зокрема, відомий єврейський лікар Макс Вітнер у своєму щоденнику, а взагалі-то кожен чернівчанин міг отримати запрошення на конгрес «у лейтенанта Пріди в бюро державного секретаря пана Ніко Флондора»⁴³⁹.

⁴³⁶ «Буковина» (Чернівці). – 1918. – 10 грудня.

⁴³⁷ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 392.

⁴³⁸ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 29 листопада.

⁴³⁹ «Gemeinsame Kriegsausgabe “Czernowitzer Allgemeine Zeitung” – “Czernowitzer Tagblatt”» (Чернівці). – 1918. – 26 листопада.

Десять років пізніше І. Ністор надрукував перелік прізвищ цих «представників рутенських громад з-за Прута»⁴⁴⁰ (13 осіб з Раранча, Топорівців, Малого Кучурова, Іванківців і Сторонця-Путилова) в своєму відомому збірнику, присвяченому об'єднанню Буковини з Румунією. Відтоді кожен румунський історик, котрий писав про події на Буковині в 1918 році, неодмінно передруковував цю інформацію, відверто чи приховано натякаючи, що буцімто бодай частина буковинських українців схвалила окупацію краю королівською Румунією.

Однак маємо всі підстави стверджувати, що тут йдеться про намагання апологетів «Уніря» зберегти гарний вираз обличчя при поганій грі, щоб замаскувати перед сторонніми очима виразну відмову Української Національної Ради як загально визнаного політичного представництва найбільшої національної спільноти Буковини схвалити окупацію краю румунськими військами. Наголошуємо саме на «зовнішньому» призначенні історії з «неофіційними представниками рутенів», оскільки буковинці з газет знали вже в день проведення румунського об'єднаною конгресу, що «провідники румунського народу намагалися отримати згоду інших націй. Поляки погодилися з об'єднанням повністю і безумовно, німці лише умовно, в той час як українці відкрито сказали “Ні!”»⁴⁴¹.

В цій ситуації кільканадцять начальникам та секретарям громад, які на вимогу військової влади прибули до Чернівців і були присутніми в синодальній залі архієпископської резиденції в момент проголошення інкорпорації Буковини до складу Румунського королівства, відводилася роль безсловесних статистів (якими, зрештою, були і єврейські учасники конгресу). Пам'ятаючи про те, як зіпсував церемонію привітання румунського генерала Задіка 11 листопада 1918 року сміливий публічний протест Володимира Залозецького, проголошений від імені Української Національної Ради, організатори румунського об'єднаною конгресу 29 листопада 1918 року не ризикнули допустити будь-кого з українців чи євреїв до бодай короткого привітального слова. Зрештою, так само були позбавлені можливості виступити на конгресі навіть ті члени Румунської Національної Ради, котрі виступали проти безумовної анексії Буковини Румунським королівством.

Майбутні історики ще дослідять справжнє ставлення кожного з цих «неофіційних» буковинських українців до румунської окупації їхнього краю. Втім, уже сьогодні ми можемо чітко пояснити, чому на конгресі не дали слова присутнім в залі представникам громади Раранча Теодору Красовському та Василю Лупулу – вони обоє були «українськими агітаторами», якщо висловлюватися термінологією румунської сигуранци.

Василь Лупул, господар і присяжний, був організатором українського віча, яке відбулося в селі Раранча вранці 1 вересня 1918 року. Він не лише вітав хлібом-сіллю українського депутата Іллю Семаку, але й першим виступив в обговоренні його звіту, присвяченого питанню ратифікації мирного договору між Україною та Австро-Угорщиною, закликаючи уряд якнайшвидше ратифікувати Берестейський мир та приступити до створення окремого українського коронного краю у складі Буковини і Галичини⁴⁴².

Теодор Красовський, примар (голова громади) села Раранча, в тогочасних румунських офіційних документах взагалі характеризується як свідомий противник румунської держави. Вже в червні 1919 року повітова префектура почала розслідування антирумунської діяльності Т. Красовського і висунула йому звинувачення з цього приводу. Новопризначений румунський директор школи в селі Раранча Тоаке доносив до повітової префектури в Чернівцях:

«Маю честь доповісти, що звинувачення, висунуті примареві, секретареві громади та українським учителям з нагоди заснування румунської школи, підтвердилися. Доказом цього є депутація на чолі з примарем Теодором Красовським до пана генерального секретаря Тофана, яка протестувала проти румунської школи.

Зараз агітація припинилася, оскільки жандармерія вжила необхідних на той час заходів, а українським учителям заборонено з'являтися в Раранчі. Я тішуся з того, що вдалося за короткий час навести спокій і завдяки великим зусиллям поліції захистити румунських керівників школи»⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Nistor I. Unirea Bucovinei 28 Noemvrie 1918. Studii și documente. – Бухарест: Cartea Românească, 1928. – С. 169.

⁴⁴¹ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1918. – 29 листопада.

⁴⁴² Буковина» (Чернівці). – 1918. – 6 вересня.

⁴⁴³ ДАЧО. – Фонд 15. – Оп. 1. – Спр. 24. – Арк. 2.

Антирумунські виступи Т. Красовського стали об'єктом листування найвищих посадових осіб тогочасної буковинської влади. До генерального субінспектора сигуранци із закликом про негайне втручання на початку серпня звернувся сам уповноважений міністр Буковини І. Ністор, який писав:

«Маю честь повідомити, що в громаді Раранча, повіт Чернівці ведуться найбезсормніші агітації проти проведення там румунських заходів, як і проти румунської держави загалом. Треба вжити негайних заходів, поки ще не є надто пізно.

Тамтешній примар Тоадер Красовський та секретар громади – єврей на прізвище Грінберг разом з українськими учителями Щербановичем, Товстюком і Масьянчуком не дозволяють місцевим румунам почати навчання з румунською викладовою мовою, заборонивши їм заходити всередину приміщення, спеціально визначеного раніше для цієї мети.

Як може таке відбуватися? Чекаю на вашу відповідь, пане субінспекторе!»⁴⁴⁴.

В більшості випадків описане вище втручання каральних органів закінчувалося звільненням зі служби або арештом «антирумунських елементів». І тим не менше, в 1928 році І. Ністор не соромився представляти Т. Красовського з Раранчі як прихильника приєднання Буковини до Румунії, мотивуючи це явно недобровільною участю останнього в румунському об'єднувачому конгресі. Сказане вище зайвий раз дає нам вичерпне свідчення про людську і наукову порядність міністра Буковини професора І. Ністора і водночас характеризує Теодора Красовського як мужню людину, котра, незважаючи на тиск з боку румунської окупаційної влади, в міру своїх можливостей, відстоювала право української національної спільноти, підтримуючи цим аналогічні зусилля Буковинської делегації Української Національної Ради.

В перші місяці після окупації Буковини румунськими військами та оголошення надзвичайного стану на півночі краю діяльність Національних Рад могла продовжуватися в дуже обмежених масштабах. Однак час від часу нова влада намагалася при різних нагодах використати ці загальновизнані політичні представництва найбільших національних спільнот для демонстрації підтримки цими спільнотами румунського панування. Демонстративним було запрошення представників різних національностей на банкет з нагоди приїзду з Ясс англійської місії на чолі з генералом Грінлі, яка прибула в Чернівці для вивчення спеціального питання про кордони Буковини. Банкет відбувся 16 травня 1919 року в будинку крайового уряду в присутності найвищих керівників військової, цивільної та духовної влади краю. В офіційному повідомленні про перебіг урочистостей особливо підкреслювалося, що запрошеними були «д-р Квятковський за польську, урядовий радник Козак за українську, д-р Кольрус за німецьку, д-р Кінсбрунер за єврейську Національні Ради» як «представники всіх націй»⁴⁴⁵. Зауважимо, що Українська Національна Рада не уповноважувала представляти себе Корнелію Козаку, котрий ніколи не був її членом, на офіційному заході, метою якого було виявити ентузіазм буковинців з приводу об'єднання їхнього краю з «Румунією-мамою». Просто він як професор та колишній директор української гімназії в Чернівцях, а отже як підлеглий владі державний службовець найкраще надавався на роль статиста в зіграному того дня фарсі.

Справжня ж позиція всіх Національних Рад Буковини (крім польської) щодо порушення прав національних спільнот була публічно заявлена на багатолюдних зборах представників цих рад 2 червня 1919 року «144». Відомий румунський дослідник Даніель Гренчук так описує це зібрання, що «мало на меті привернути увагу до потреб та інтересів національних меншин, які представляли більшість населення Буковини», унікальне хоча б тим, що його ініціатором виступив лідер автономістської групи румунських політиків краю Янку Флондор:

«Янку Флондор, отримавши дозвіл генерала Ніколае Петала, скликав 2 червня 1919 року публічні збори в залі Чернівецької мерії, в яких взяли участь представники румунів, німців, українців та євреїв. Національні громади висловили різкі обвинувачення на адресу румунської адміністрації: Маер Ебнер, Якоб Пістінер від євреїв, Альберт Кольрус, Рудольф Гайдош від німців, Касіян Богатирець від українців та Георге Грігоровічі від буковинських румунів. Прихильники Янку Флондора (Штефанеллі, В. Григорча, Прідіє, Е. Ботезат) разом із багатьма румунськими селянами також взяли участь у цих зборах.

⁴⁴⁴ ДАЧО. – Фонд 1241. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 41.

⁴⁴⁵ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1919. – 17 травня.

Учасники вимагали забезпечення власної адміністрації Буковини, збереження автономії провінції за допомогою адміністративної ради, створеної з представників національних меншин та політичних партій. У своїх виступах представники меншин піддали критиці заходи румунської влади, підкреслюючи, що вони не погодились на “приєднання” до Румунського королівства, яке представляло “окупаційну владу”. Дуже жорстку, але реалістичну позицію зайняв лідер сіоністських євреїв Маєр Ебнер. Учасники схвалили і направили звернення до Паризької мирної конференції.

Янку Флондор висловився за впровадження “санітарного кордону” і висловив свій жаль з приводу того, що він проголосував за “безумовне об’єднання Буковини з Румунським королівством”. Янку Флондор засудив також інтервенцію румунських військ у Покуття»⁴⁴⁶.

Налагодження тісної співпраці між всіма Національними Радами знайшло свій вияв і в їхній солідарній позиції щодо бойкоту виборів до румунського парламенту восени 1919 року. Вибори бойкотувала численна група Янку Флондора, яка складала більшість Румунської Національної Ради в листопаді 1918 року. Німецька Народна Рада та Єврейська Національна Партія опублікували 18 вересня 1919 року ідентичні заяви про свою відмову брати участь у виборах шляхом невисунення власних кандидатів, «тому що виборчий закон для Буковини не містить принципів справедливого, демократичного виборчого порядку ані через встановлення національних виборчих курій, ані через пропорційність виборчих повітів населенню провінцій; тому що внаслідок протиприродного розподілу виборчих округів через об’єднання провінційних міст із сільськими громадами результати виборів у жодному разі не відповідатимуть національній та економічній структурі населення; тому що виборчий закон безсумнівно має на меті порушити права національних меншостей на представлення в парламенті відповідно до їхньої чисельності, податкової спроможності і культурного значення; тому що велике число представників національних меншостей не допущено до виборів внаслідок несправедливого позбавлення права громадянства; і нарешті даліше існування стану облоги і цензури преси після оголошення виборів робить неможливою справедливу виборчу акцію»⁴⁴⁷.

Так само гідно обґрунтували свою відмову брати участь у виборах до румунського парламенту представники українських політичних середовищ, опублікувавши її в буковинській пресі наступного дня:

«В неділю, дня 14 цього місяця, представники російсько-національної і української фракцій були запрошені міським головою Сіміоновичем на політичну нараду. Від імені неприсутнього уповноваженого міністра міський голова заявив, що уряд надає великого значення тому, щоб рутени Буковини брали активну участь у виборах, та щоб вислали своїх представників як до парламенту, так і до сенату; уряд згоден відпустити рутенам кілька мандатів.

На це повідомлення міського голови запрошені представники обох фракцій заявили, що через продовження існування стану облоги і через невблаганну пануючу цензуру преси вони не мають можливості порозумітися з широкими масами народу. Нехай уряд спершу відновить свободу зборів і свободу висловлювання думки, бо лише після з’ясування народної думки запрошені представники фракцій зможуть уточнити уряду точку зору рутенського народу.

А тому що уряд до сьогоднішнього дня, 20 вересня, дня останнього строку висунення кандидатів, не задовольнив справедливих бажань поставлених з рутенської сторони, що не дає рутенському народові можливості брати участь у виборчій кампанії, то представники обох фракцій ухвалили одноголосно проголосити про свою відмову від участі у виборах, а отже і про відмову від висунення кандидатів.

За російсько-національну фракцію: проф. д-р Євген Козак, д-р Касіян Богатирець.

За українську фракцію: д-р Володимир Филипович, д-р Касіян Бриндзан»⁴⁴⁸ ◀72▶.

Аналізуючи бойкот виборів 1919 року Національними Радами Буковини, румунська проурядова газета «Голос Буковини» найбільше дивувалася поведінці буковинських німців і українців. Щодо німців, то перехід їх в опозицію до румунського панування підважував позицію Румунського королівства з міжнародного визнання окупації Буковини. Не менш неприємною новиною для урядових кіл було об’єднання буковинських політиків української та моск-

⁴⁴⁶ Hrenciuc D. Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari. (1918-1940). V. I (1918-1928). – Радівці: Septentrion, 2005 – С. 76.

⁴⁴⁷ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1919. – 20 вересня.

⁴⁴⁸ Там само. – 21 вересня.

вофільської орієнтації у боротьбі проти несправедливостей нового окупаційного режиму, тим більше, що наміри обох партій залишалися неясними для румунського уряду.

«Коли Буковину прилучено перед роком до матірнього краю, то на конгресі 15/28 листопада 1918 р. за сею злукою заявили ся й тутешні німці. Видно, що німці вже тоді добре зрозуміли, що найрозумнійше є добровільно заявити ся за злукою, бо се мало стати ся хоть і проти їх волі. Але пізніше буковинська німецька Народна Рада чогось не була задоволена румунським правительством і зазначила се невдоволене безінтересованем при бувших парламентарних виборах, бо не оголосила зі своєї сторони ані одного кандидата.

Дуже є дивне поступоване руских Національних Рад, чи то фракцій. Тутейші русини здаєть ся в деяких намірах також однастайні, позаяк «старорусини, чи то москвофіли» і «українці» також при минувших парламентарних і сенатских виборах заявили своє безінтересоване, значить також заховували пасивну резистенцію. Справді, не раз бачить ся, що рускі провідні особи одної і другої партії пересправляють, але що за вислід з їх дискусій, то не знати, бо то остаєть ся їх тайною»⁴⁴⁹.

Тож заборона діяльності Національних Рад Буковини румунським урядом відразу після листопадових виборів 1919 року не стала великою несподіванкою. В середині грудня 1919 року чернівецькі газети помістили офіційне повідомлення, в якому уряд заявляв, що «Румунська Національна Рада, як і всі решта Національних Рад, котрі утворилися в жовтні 1918 р. припинили своє існування з днем проголошення приєднання Буковини до Румунії. Як адміністрація Буковини, так і центральний уряд в Бухаресті розглядають Національні Ради як розпушені і не існуючі. Делегати, котрі були послані Єврейською Національною Радою до Парижа, були виряджені в дорогу без відома адміністрації Буковини і бухарестського центрального уряду»⁴⁵⁰. Преса рясніла запитаннями, які цікавили всі кола населення краю, найголовніше з яких було: «Чи справді Національні Ради більше не можуть розглядатися як легальні представники різних націй?».

Найгостріше засудила адміністративну заборону діяльності Національних Рад чернівецька газета «Воля Народу», орган українських соціал-демократів Буковини. В першому числі за 1920 рік вона писала:

«Є се свіжий акт насильства. Поминувши навіть той факт, що Національні Ради на Буковині є великим здобутком поодиноких народів, досягненим ще від австрійського правління на основі державних законів, через що знести їх може лише новий закон, а не розпоряджене, є й коментар *Administrația Bucovinei*⁴⁵¹ до сего розпорядження зовсім не уаргументований. Національні Ради мають велике значінє не так для самого правління, як для народу взагалі. Нарід одної нації є нічого иньшого як одна рідня, громада, а виконавчий орган сеї громади є саме Національна Рада. Така Національна Рада носить характер безпартійний, бо заступлені тут всі політичні партії. Головною задачею Національної Ради є властиво берегти культурні інтереси народу. Знести Національну Раду се нічого иньшого як унеможливити народови дбати про свій культурний розвиток, є се тому стремліне до того, щоб поневолити иньший нарід»⁴⁵².

Буковинська делегація Української Національної Ради не визнала правочинність згаданого розпорядження румунського уряду, як не визнавала законною і саму румунську окупацію Буковини. Тож спершу в Галичині і на Наддніпрянщині, а згодом у Відні продовжили свою діяльність еміграційні Національні Ради, які представляли інтереси буковинських українців.

На вигнанні

Після окупації Буковини румунськими військами більшість членів Буковинської делегації Української Національної Ради продовжили свою діяльність у складі Української Національної Ради ЗУНР-ЗоУНР у Львові, Тернополі, Станіславові, Заліщиках. В протоколах Української Національної Ради ЗУНР-ЗоУНР знаходимо імена щонайменше 25 членів Буковинської делегації Української Національної Ради, які брали участь у роботі сесій та комісій Ради ЗУНР-ЗоУНР. Двох з них (А. Артимова «123» та О. Бу-

⁴⁴⁹ «Голос Буковини» (Чернівці). – 1920. – 15 лютого.

⁴⁵⁰ «Czernowitzer Morgenblatt» (Чернівці). – 1919. – 16 грудня.

⁴⁵¹ Адміністрація Буковини (рум.).

⁴⁵² «Воля народа» (Чернівці). – 1920. – 1 січня.

рачинського «108» було обрано Державними секретарями (членами уряду) ЗУНР-ЗоУНР; окрім того, О. Поповича було обрано членом Виділу Ради ЗУНР-ЗоУНР, який виконував права голови західноукраїнської держави. За їхньою участю 9 червня 1919 року у Заліщиках, перед переходом апарату влади ЗоУНР і УГА за Збруч, Президія виділу УНРади і Рада державних секретарів ухвалила спільну постанову про передачу своїх конституційних повноважень уповноваженому диктатору Євгену Петрушевичу, надавши йому право виконувати всю військову і цивільну владу до моменту відкликання.

До традицій Буковинської делегації Української Національної Ради нав'язувалася і створена на початку 1919 року в тогочасній столиці ЗоУНР Станіславові «Буковинська Рада». «Ми заклали “Буковинську Раду”, яка при “Покутськім Вістнику”, що виходив у Коломиї, мала свого сталого співробітника для зв'язку з Буковиною, відтак тут і в Снятині своїх мужів довіря, – згадував згодом Омелян Попович. – “Буковинська Рада” спомогала буковинських емігрантів, до чого пристарав засоби Василько за допомогою президента Петрушевича»⁴⁵³. Цю Раду було сформовано, як писав О. Попович у повідомленні до Директорії УНР від 10 березня 1919 року «з буковинських членів Української Ради і їхніх мужів довіри». Не маючи точних даних про фактичний склад цієї Буковинської Ради, зазначимо лише, що її президія майже повністю складалася з членів Буковинської делегації Української Національної Ради формату осені 1918 року – голова О. Попович, І заступник О. Бурачинський, ІІ заступник А. Артимович, І писар І. Цурканович, ІІ писар М. Кочерган, референт дипломатичних справ О. Безпалко, референт військових справ І. Попович, референт заповомог і фінансів М. Драгомирецький, референт пресових справ Ю. Сербинюк. З протоколів Української Національної Ради ЗоУНР знаємо, що в її роботі брали участь, окрім того, ще такі члени Буковинської Ради – К. Білинський, О. Іваницький, І. Карбулицький, М. Кордуба, М. Левицький, В. Федорович. В Станіславові Буковинська Рада містилася за адресою: вулиця Вірменська, 7, де, як зазначив в своєму щоденнику Іван Боберський, Рада «має кімнату в домику при Вірменській вулиці, за домом санітетського складу, в городі» «126».

Після катастрофи Української Галицької Армії в червні 1919 року та окупації території ЗоУНР польськими та румунськими військами, частина членів Буковинської Ради евакуювалася разом з урядом ЗоУНР до Придніпрянської області УНР, де на своєму засіданні 18 серпня 1919 року вирішили відновити діяльність Ради. Так само не маючи даних про фактичний склад Буковинської Ради кам'янецького періоду, можемо лише констатувати, що до складу її керівного органу – управи Ради не входив уже ані один з членів-засновників Буковинської делегації Української Національної Ради. В листі до Симона Петлюри від 23 серпня 1919 року зазначено такий склад управи Буковинської Ради: голова М. Кочерган, секретар Р. Жуковський, референт для фінансових справ О. Штробель, референт для військових справ С. Іванович, референт для пресових справ І. Герасимович. У цей період Буковинська Рада користувалася круглою гербовою печаткою з написом «БУКОВЕНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РАДА», державним тризубом по центру та аббревіатурою УНР довкола нього; чи означало це, що їй було делеговано виконання якихось повноважень державними органами УНР – невідомо.

В Кам'янці-Подільському Буковинська Національна Рада розташовувалася за адресою: вулиця Московська, 30 «128»; саме на цю адресу 16 вересня 1919 року президія Трудового Конгресу направила своє запрошення прислати представника Буковинської Національної Ради на засідання всіх політичних партій та громадських організацій, які мали б обговорити справи скликання майбутнього передпарламенту.

Водночас Буковинська Національна Рада сформувала свою делегацію до складу прибічної ради диктатора ЗоУНР Євгена Петрушевича, який також перебував на той час у Кам'янці-Подільському. Одним із членів цієї делегації Буковинської Національної Ради був Модест Левицький, якого президія Буковинської Національної Ради на своєму засіданні 1 жовтня 1919 року відкликала зі складу своєї делегації, «узглядяючи повний брак часу у високоповажаного пана радника, який не дозволяє йому брати сталого уділу в засіданнях Буковинської Національної Ради».

Варто зазначити, що період перебування Буковинської Національної Ради в Кам'янці-Подільському в 1919 році мав особливе значення для формування соборницьких пере-

⁴⁵³ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 109.

конань серед української еліти Буковини. Так, наприклад, пишучи про члена Буковинської Ради Модеста Левицького вже після його смерті, Василь Сімович прирівнював цей період за значимістю до Світової війни та еміграції: «Перебув щасливо війну, кам'янецький період; по війні ж, приневолений був покинути Чернівці...»⁴⁵⁴.

За своєю назвою Буковинська Національна Рада була в кам'янецький період своєї діяльності дивним як на часи Interregnum-у 1914–1921 років анахронізмом – немов би існувала така національність як «буковинець»!.. Може тому дехто з її провідних членів (зокрема, референт пресових справ Іван Герасимович «161» у автобіографії, написаній ним з метою отримати посаду в українській громадській структурі в Галичині) вже через кілька років навіть не згадував про свою участь в діяльності Буковинської Національної Ради. Зрештою, тим же 1919 роком датується й діяльність Хотинської Директорії, яка в своїх документах не згадувала ані про українців, ні про молдаван, займаючись виключно проблемами «бессарабського народу» та його боротьби проти румунської окупації «118».

Не маємо даних про продовження діяльності Буковинської Національної Ради на Наддніпрянщині після кам'янецької катастрофи кінця 1919 року. Натомість відомо, що після переїзду до Відня диктатора ЗоУНР (з початку 1920 року ЗУНР) Є. Петрушевича та його уряду там активізувалася діяльність Буковинської делегації Української Національної Ради, повністю інтегрованої в еміграційну урядову структуру Західно-Української Народної Республіки. Місцезнаходженням цієї структури, як і еміграційного уряду ЗУНР, було місто Відень, де на вулиці Mariahilferstrasse в другому під'їзді будинку №88а й розміщувалася Буковинська делегація УНР «129». Її керівники Ілля Семака (голова), Агенор Артимонович (заступник голови), Дмитро Коропатницький (секретар) та інші публікували статті та заклики до українського народу Буковини в органі диктатури ЗУНР «Український Прапор», що виходив у Відні з 1919 по 1923 рік. Потрібно з вдячністю наголосити, що після підписання С. Петлюрою Варшавської угоди з Польщею в 1920 році та переорієнтування уряду Директорії УНР на якомога тіснішу співпрацю з Польщею та Румунією диктатор ЗУНР Євген Петрушевич залишився чи не єдиним українським державним керманічем, котрий упродовж довгих років невтомно відстоював національні права буковинських українців на міжнародній арені та протестував проти румунської окупації краю.

Активна діяльність екзильної Буковинської делегації Української Національної Ради тривала аж до 1923 року. Вище згадувалося про звернення Буковинської Ради із закликом до боротьби проти румунських окупантів з грудня 1921 року, яке у вигляді листівок поширювалося на Буковині, – «З рук до рук, з хати до хати!». В ньому, зокрема, так сформульовано національний ідеал буковинських українців: «Кожда визвольна боротьба вимагає жертв. Але через ті жертви стають звичайні люде безсмертними героями, яких пам'ять записує історія і хоронить свято від покоління до покоління, з роду в род! Тому не страшні нам ніякі перепони до осягнення святої волі-свободи – нашого національного ідеалу: злучення з цілим великим українським народом. У визвольній боротьбі за сей найвищий ідеал кожного українця буде злука української часті Буковини з вільною українською Східною Галичиною першим етапом до осягнення злуки всіх земель Великої України в одно державне тіло»⁴⁵⁵.

Ось як описує Маріана Гаусляйтнер останні роки діяльності віденської Буковинської делегації Української Національної Ради:

«В серпні 1920 року перейшла маленька частина Буковини до Польщі, натомість найбільшу частину залишено Румунії. Представники колишнього українського Крайового Комітету Буковини, який вважався частиною діючого в екзилі західноукраїнського уряду, протестували проти цього рішення. Коли наприкінці 1921 року вони зверталися до Ліги Націй, незалежної України уже не існувало, вони все ж противилися поділові українських територій між багатьма країнами.

В лютому 1922 року колишній депутат австрійського парламенту Ілля Семака передав меморандум про ситуацію на Буковині до президента Ради Послів. Буковинська делегація Української Національної Ради наголошувала в ньому на прагненні українців Північної Буковини жити в одній державі з українцями Галичини.

Наприкінці березня 1922 року Семака вимагав від президента Ради Послів анулювання статей Севрського договору, які стосувалися українських земель. Він мотивував це

⁴⁵⁴ Сімович В. Праці в двох томах. Том 2. – Чернівці: Книги – XXI, 2005. – С. 723.

⁴⁵⁵ «Український Прапор» (Відень). – 1922. – 14 січня.

тим, що румунська влада з часу від 1918 року доклала усіх зусиль для зруйнування культурних інституцій українців. Також, внаслідок репресій, буковинські українці, котрі перед 1918 роком були належно представлені в парламенті та в крайовому сеймі, не брали участі у виборах до румунського парламенту. В 1923 році Буковинська делегація повторно звернулася до союзних держав і вимагала об'єднання буковинських українців зі Східною Галичиною. Це прагнення, яке буковинські українці виразно висловили в листопаді 1918 року, ще більше зміцніло внаслідок репресій румунського уряду»⁴⁵⁶.

Однак всі дипломатичні заходи, що їх робила екзильна Буковинська делегація Української Національної Ради, в найкращому разі приносили лише частковий успіх. Остаточно ж Рада Послів у Парижі 14 березня 1923 року ухвалила рішення про прилучення Галичини до Польщі, яке водночас припечатало і долю Буковини як румунської займанщини. Євген Петрушевич від імені екзильного уряду ЗУНР наступного дня заявив Раді Послів рішучий протест, який не приніс вже жодних політичних наслідків. У травні 1923 року припинив своє існування екзильний уряд ЗУНР, а разом з ним перестала існувати і Буковинська делегація Української Національної Ради, яка чотири з половиною роки, найдовше зі всіх Національних Рад Буковини, виконувала роль політичного представництва буковинських українців як невід'ємної частини модерної української національної спільноти. Надалі інтереси буковинських українців відстоювали вже новостворені українські політичні партії Буковини, а на форумі Ліги Націй продовжував домагатися виконання Румунією взятих на себе обов'язків щодо захисту прав національних меншин голова Української Національної Ради ЗУНР Євген Петрушевич.

Пантеон національної слави Буковини

Останній голова Буковинської делегації Української Національної Ради Ілля Семака, котрий очолював її діяльність понад три роки, вже ніколи не повернувся на батьківщину. Переїхавши з Відня до Словаччини, він жив і помер 4 січня 1929 року в невеликому місті Привідзі. «Покойник був надзвичайно чесним і щирим українцем, – записав у своїх спогадах Іларій Карбулицький. – Його тлінні останки були перевезені на Буковину і 23 червня [1929 року] похоронені в родинному гробі у Чернівцях»⁴⁵⁷.

Ця гробниця стародавнього українського рицарського роду Семак є нині єдиним надгробком у Чернівецькій області, на якому викарбувані слова «Член Української Національної Ради». Саме їх заповідав написати на своїй могилі Ілля Семака, колишній депутат австрійського парламенту і високопоставлений судовий урядовець Австро-Угорської монархії та Чехословацької республіки. Напевно, він вважав найважливішою справою свого життя участь як члена Української Національної Ради у проголошенні української держави 19 жовтня 1918 року, а згодом цивілізоване і безкровне перебрання влади над українською частиною Буковини від останнього австрійського президента краю графа Ецдорфа, яке він здійснив від імені української держави разом з Омеляном Поповичем та Миколою Спинолом 6 листопада 1918 року. «Депутат парламенту фон Семака заявив мені, що будинок крайового уряду зайнятий українськими військовими і закликав мене передати Українській Національній Раді державну владу над українськими областями Буковини і містом Чернівцями»⁴⁵⁸, – це свідчення Йозефа Ецдорфа з офіційного протоколу передачі влади назавжди закарбувалося в пам'яті Іллі Семаки, останнього голови Буковинської делегації Української Національної Ради ◀122▶.

Неподалік, у гробівці не менш старовинного румунського рицарського роду Ончулів, знайшов вічний спочинок інший буковинський вигнанець – Аурел Ончул, котрий того ж дня в порозумінні з О. Поповичем та І. Семакою перебрав владу над румунською частиною Буковини від імені утвореної румунськими депутатами австрійського парламенту Румунської Національної Ради. «По румунській окупації осів Ончул в Букарешті, бо не смів вернути на Буковину, – згадував Омелян Попович, перший голова Буковинської делегації Української Національної Ради. – Там помер 1921 р., проживши ледви 50 літ. Був це між румунами білий крук, що шанував права українців»⁴⁵⁹ ◀122▶.

⁴⁵⁶ Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944. – Мюнхен: Oldenbourg, 2001. – С. 123.

⁴⁵⁷ Архів УНДЧ. – Фонд І. Карбулицького. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 465.

⁴⁵⁸ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, відділ рукописів. – Фонд НТШ. – Спр. 790. – Арк. 1.

⁴⁵⁹ Попович О. Відродження Буковини. (Спомини). – Львів: Червона Калина, 1933. – С. 105.

Сьогодні неподалік могили Іллі Семаки поховані й інші члени Буковинської делегації Української Національної Ради – Філемон Григорій, Микола Драгомирецький, Євген Жуковський, Тодор Іваницький, Іларій Карбулицький, Михайлина Левицька, Антон Лукашевич, Осип Мицак, Микола Спинул, Іван Щербанович. Разом з могилами члена Головної Руської Ради 1848 року Павла Максимовича, поетів-творців української нації на Буковині Юрія Федьковича, Сидора Воробкевича та Григорія Воробкевича, засновників першого українського товариства «Руська Бесіда» в 1869 році Олександра Прокоповича, Осипа Оробка, Теодора Максимовича та Сидора Мартиновича, засновника першої української газети «Буковина» в 1885 році Івана Тимінського, українських педагогів Сергія Шпойнарівського, Корнелія Козака, Пилипа Федоровича та Олександра Купчанка, полеглого у вересні 1914 року першого українського героя Світової війни Івана Вишньовського, літописця українського громадського життя Келестина Костецького, захисників української національної спільноти перед румунською окупаційною владою в 1919 році Володимира Филипівича та Касіяна Богатирця, оборонців української духовності в роки румунської окупації Ольги Кобилянської, Миколи Равлюка та Володимира Гузара, акторів та організаторів українського театру Івана Дутки й Івана Дудича – всі вони творять Пантеон української національної спільноти на Буковині.

Так само і могила Аурела Ончула лежить в центрі Пантеону румунської національної спільноти Буковини, який, спільно з могилами інших членів Румунської Національної Ради Флорі Лупу, Теофіла Сіміоновічі, Дімітріе Дана, Іполіта Тарнавського, Георге Шандру творять гробниці всіх діячів румунського національного проекту – Ніколае Гормузакі, Арона Пумнула, Сильвестра Мораря-Андрієвича, Іона Сбери, Мирона Калінеску-Калиновського. В центрі Пантеону польської національної спільноти Буковини завжди буде могила голови Польської Національної Ради Базиля Дузинкевича, так само як і гробниця співголови Німецької Народної Ради Альфреда Кольруса символізувати-ме центр німецького Пантеону на Руському цвинтарі в Чернівцях.

З протилежного боку вулиці Зеленої, на стародавньому єврейському цвинтарі Чернівців збереглися могили визначних членів Єврейської Національної Ради Бенно Штраухера, Якоба Пістінера, Вендера Неймана. Ці діячі, захищаючи права євреїв на місцевому, державному та міжнародному рівнях, не лише довершили процес створення єврейської нації з аморфної маси «німців іудейського віросповідання», які не визнавалися окремим народом в часи Австро-Угорської монархії. Вони широко намагалися погодити між собою позиції щодо майбутнього Буковини представників консервативних та ліберальних румунських партій, а всіх їх разом довести до компромісу з Буковинською делегацією Української Національної Ради. Коли ж румунська окупація Буковини стала реальністю, керівники Єврейської Національної Ради знайшли в собі мужність відмовитися від офіційного схвалення цієї окупації, чим назавжди закріпили за нею нелегітимний статус.

Присвятивши діяльності Єврейської Національної Ради окремий розділ в «Історії буковинських євреїв», А. Д. Шмельцер закінчив його такими словами:

«25 грудня 1919 року було розпущено всі Національні Ради, утворені на Буковині в жовтні 1918 року. Припинила свою діяльність також і Єврейська Національна Рада. В найважчі часи нужди цей національний орган захищав євреїв перед безчинствами і зловживаннями державних і військових установ, творячи для єврейських народних мас національний провід. Цим завершується найцікавіший розділ історії буковинського єврейства»⁴⁶⁰.

Наведений вище висновок повною мірою стосується і всіх решти Національних Рад Буковини. Їх діяльність – це найцікавіша сторінка в історії становлення не лише єврейської, але й української, румунської, німецької та польської модерних національних спільнот у нашому краї. Сторінка історії, яку нам годиться не лише належно вшанувати, але й засвоїти її уроки, щоб у майбутньому не повторювати помилок попередніх поколінь.

⁴⁶⁰ Geschichte der Juden in der Bukowina. I. – Тель-Авів: Olamenu, 1958. – С. 72.

Василь Сімович⁴⁶¹ про особливості формування модерної української нації на Буковині

«Про Буковину, буковинських українців, про їх участь у політичному й національному житті – в Галичині перед війною знали мало, і ще менше знають тепер. Час від часу по часописах проскакували, звичайно у зв'язку з виборами, чи з якими святами – короткі вістки, але ж психології буковинського “патріота”, його духових потреб і світогляду по цей бік Черемоша чи Дністра тут не знали, а як хто знав, то знання це було дуже поверхове.

А тим часом буковинський “патріот” був для себе своєрідний тип. Правда, коли ми про нього говоримо, то маємо на думці те покоління, що перед війною мало деяке суспільне значіння, брало на свій спосіб участь у громадському житті. Молодші і все те, що щойно підростало, що вже вчилася по своїх школах – усе те жило іншим життям, ширшим, і коли б не війна, воно ухопило б було згодом у свої руки дишель народного воза й потягло б було його, той віз, трохи инакше. Куди, сказати важко, невідомо. Зате ж відомо, що це покоління поповняло ряди Січових Стрільців «162», утворило окремих курінь, у визвольній московсько-українській війні дуже багато молодих інтелігентів було старшинами армії УГА, для якої зберегло досі свій великий пієтизм, сила цих молодих тоді людей понаклало своїми головами на полі бою за волю рідного народу, а то потратило своє життя в льохах чеха та по румунських тюрмах. То їх Святослав Лакуста увіковічнив у своєму літописі героїв, що згинули за добру справу. Їх було багато: Малишук, Павнелъ, Кантемири «164», Томоруги, Діакон, Тупкало, Формаджів і багато-багато інших. У часі, який змальовують ці образки – всі вони або щойно заковували рукави до громадської роботи або билися в каламуті різних течій, що понаростали були перед війною на тому тлі, на якому розпановився був і сильне запустив коріння старший буковинський патріот.

Та все те з цього покоління, що зберегло життя, ставши серед нових обставин до практичної громадської роботи, – порозгублювалося в житті, і ми маємо тепер на Буковині те, що маємо... До національно-політичної праці те, ідеалістично виховане покоління не мало підготовки, а старший “патріот” не міг бути для нього авторитетом. Воно ж його поборювало в юних днях весни (“Каменярі”)... Лишившись без проводу, без життєвої практики, це покоління після невдалих бунтарських спроб – заламалося. І стало на Буковині глухо й мертво.

У Галичині, кажу, не було ясного образу розвитку національно-політичної думки на Буковині. Шляхи, якими йшла ця думка, відомі були тільки в головних, але ж дуже притемнених рисах. Щойно тоді, коли політичний буковинський провід міг виказати деякими здобутками, тут забалакали про розумну політичну лінію буковинських політичних верхів. Але ж розуміння політичної праці в обидвох колишніх австрійських коронних краях було таке різне, що коли доля злучила була на віденській арені народніх представників із обидвох країн – та злука довго втриматися не могла, й українським послам у парламенті доводилося мати два окремі парламентарні клуби.

Шлях національного розвитку на Буковині був цілком не той, що в Галичині. Він був зовсім інший. Уже хоч би через те, що він був коротший, куди коротший, і промощувати його доводилося серед цілком інших обставин. Уже те, що ні одна нація на Буковині (а їх було чотири, коли не шість) не мала абсолютної переваги в краю, вже те давало підставу до того, щоб розвиток ішов инакше. Всім було ясно, що верховідне становище німців, чи з перебудовою Австрії, чи хоч би з новими реформами – мусить захитатися, а що двом найчисленнішим народам, волохам і українцям, треба буде за-

⁴⁶¹ Василь Сімович (1880-1944), видатний український мовознавець і педагог, дійсний член НТШ і комісії української мови УВАН. Професор учительської семінарії в Чернівцях до 1914 р., потім працював у таборах Союзу Визволення України для полонених українців, як керманіч табірних курсів і шкіл: Фрайштадт – Горішня Австрія, Раштат, Зальцведель, Вецляр – Німеччина, редактор таборових часописів «Розвага», «Розсвіт», «Вільне Слово», «Просвітний Листок», календаря полонених українців «Розвага» на 1916/17 р. та інших табірних видань в роках 1915, редактор видавництва «Українська Накладня» в Берліні 1918-1920 рр. З 1923 року був ректором Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі. В 1933-1939 роках редактор журналу «Життя і Знання» Товариства «Просвіта» у Львові. З 1940 року був професором української мови і деканом університету ім. І. Франка у Львові. Свою цінну бібліотеку та архів заповів Чернівецькому університету.

хопити вплив у свої руки. Але ж бо доля собі над нами на Буковині заглузувала. Волохи (румуни) до такої хвилини вже здавна були готові. Вони вже мали довгий шлях свідомої національної праці за собою тоді, коли нам доводилося щойно самих себе творити. Так, творити! Бо ми за собою мали тільки сіру масу, темну, безпросвітне темну, економічно залежну, національне непевну; ми мали тільки масу з її цікавим, для невтаємничених незрозумілим національним самовизначенням “волохи, що не говорять по-волоськи”, масу, що й коли видавала зі себе вряди-годи інтелігентів, то ті інтелігенти ставали не в ряди своєї нації, а спливалися з морем свідомих волоських патріотів, поверталися, мовляв, до прадідньої волоської народности, як це злегка, але цинічно зазначували румуни.

Творити ж себе було невимовне важко; але ж коли політичний провід (С. Смаль-Стоцький «148») націю таки створив, то треба було нараз позаповнювати всі прогалини народнього життя. Та виявилось, що заповнити їх не так-то легко, бо нема – людей. Ні, люди були, але ж то були не ті люди, що спроквола, в мозольній праці думки й рук, зносять камінчик по камінчику на будову національного храму. Ні! Це були люди, що зі зростом впливу політичного проводу повлізали до готового храму, поприлипали до меду, люди з поглядами, що думати вони не потребують, бо за них думають ті, що в їх руках зібралися всі нитки національно-політичного життя.

Був би великий і непростимий гріх, якби ми заплющили очі на ту муравлячу, чорну, невдячну роботу між масами, на ту роботу, що її рівночасно робив сам провід (читальні, школи, каси, Січі і т. д.). Той провід (С. Смаль-Стоцький) розумів, що для політичної роботи треба створити широку в масах підставу, що в цій масі її, ту роботу, слід закріпити, закріпити її руками робітників на місцях. Та робітників таких не було, а як роботу робилося, то не тому, що вона потрібна нації, а тому, що за неї може спасти благодать із рук проводу. До того ж частина проводу (М. Василько «148») – той погляд не тільки недооцінювала, але він у його очах був чимось надто дрібним і нікчемним. Зі зростом політичного впливу українців на Буковині, вона, ця праця, мусіла природно перейти на робітників на місцях – і вона й перейшла, але ж справжній народній робітник мусів щойно виховатися, а до того треба було більше часу, ніж яких 20-30 років... Тим-то будинок, збудований поквапом, будинок зі слабими, легенькими основами, а то й без них – мусів завалитися.

Та винні тут не – будівничі, борони Боже, – вони ж хотіли мати добрий будинок – а винні ті, що носили до будівлі цеглу, але ж складали її, щоб будівничому приподобатись, а не, щоб побудувати сильний будинок, який хотіли мати будівничі!

Такого одного досить типового “цегольника” найде читач у цій книжці. Міркуємо, що тип такий уже вигибає. Нове життя змітає його з усім, що непотрібне. На його місце стає дебелий, із мозолистими руками робітник. На руїнах чудово задуманого палацу – наростають поволі фундаменти нової хати. Наростають із важкими зусиллями, серед мозолів, сліз та кривавого поту. В ній буде вузько, дуже вузько. Але ж, міркуємо, підвалини міцні, не так легко буде її звалити.

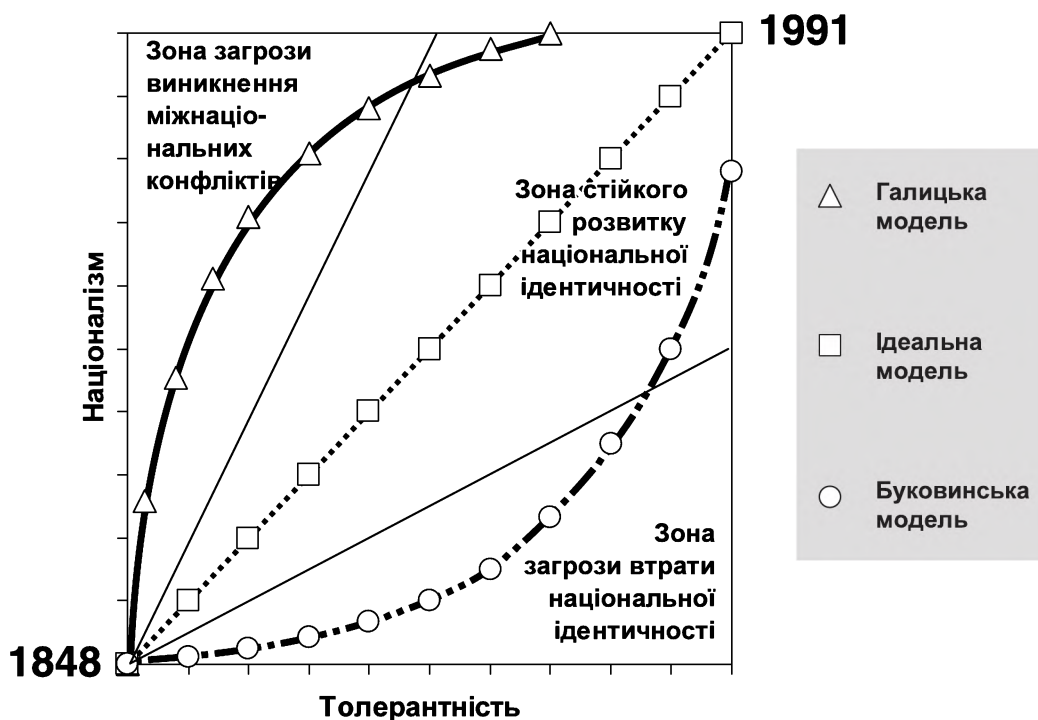
1925 р.»⁴⁶².

⁴⁶² Учора й завтра Буковини: Передмова// Лукіянович Д. Я – з більшістю. Писання Дениса Лукіяновича. Вип. 1. – Львів, 1925. – С. 5-9.

Націоналізм та толерантність як основи параметри становлення модерних національних спільнот

Дослідивши процес виникнення та становлення різних національних проєктів на Буковині та порівнявши їх з аналогічними національними проєктами, які розбудовувалися протягом XIX–XX століть у Галичині та на Наддніпрянщині, маємо підстави стверджувати, що скрізь у Східній Європі найбільший вплив на розвиток національних спільнот мало співвідношення двох ключових факторів – націоналізму та толерантності. Під націоналізмом розуміємо рух за створення та поширення серед народних мас модерної національної ідентичності, одним із найважливіших завдань якого було досягнення національної автономії (національно-культурної чи національно-територіальної) або ж навіть заснування окремої національної держави. Толерантність же на початковому етапі розвитку модерних національних проєктів виступала як стримуючий фактор у конкуренції різних проєктів за обмежений демографічний ресурс, а на пізніших етапах дозволяла налагоджувати співжиття різних національних спільнот, включно з інтеграцією національних меншин у політичне, культурне та громадське життя нових національних держав, що виникли на руїнах давніх династичних монархій – Австро-Угорської та Російської.

Моделі розвитку національної ідентичності у Східній Європі

На схемі зображено три моделі розвитку національних ідентичностей у Східній Європі між 1848 роком (умовна дата початку розбудови модерного українського національного проєкту в Західній Україні) та 1991 роком (роком остаточного утвердження незалежної української національної держави). Модель, в якій рівень національної самосвідомості виразно домінує над розумінням потреби керуватися засадами толерантності стосовно представників інших національних спільнот, ми умовно назвали «галицькою моделлю», хоча її з таким же успіхом можна було б назвати румунською, польською, угорською, сербською чи німецькою моделлю. Модель з протилежним співвідношенням факторів націоналізму та толерантності отримала умовну назву «буковинської моделі», натомість модель з однаковими впливами націоналізму та толерантності на розвиток національної ідентичності ми розглядатимемо як «ідеальну модель». Весь простір, на якому відбу-

вається розвиток національних проєктів, у свою чергу, умовно поділяється на три зони: зону стійкого розвитку національної ідентичності, зону загрози втрати національної ідентичності та зону загрози виникнення міжнаціональних конфліктів.

Найсприятливіші умови для розвитку своїх національних спільнот забезпечує «ідеальна модель», в якій зростання національної свідомості відбувається нерозривно в парі із засвоєнням принципів толерантності. Реалізація такого національного проєкту відбувається в зоні стійкого сталого розвитку національної ідентичності, тож навіть у найнесприятливіших умовах воєнного часу, комуністичних режимів чи навіть розпаду держави не існує загрози втрати національної ідентичності або виникнення кривавих міжнаціональних конфліктів. Прикладами національних проєктів, які розвивалися в рамках описаної вище «ідеальної моделі», є литовський, латвійський, естонський, чеський та словацький проєкти.

«Галицька модель» розвитку національної ідентичності характерна для тих національних спільнот, яким вдалося поставити на службу модерній національній ідентичності архаїчні династичні чи релігійні ідентичності. Підсилена таким чином національна ідентичність формується насамперед на радикальних націоналістичних гаслах, ігноруючи (принаймні на початковому етапі) національні вимоги інших спільнот і застосовуючи засади толерантності в обсягах, недостатніх для того, щоб запобігти виникненню кривавих національних конфліктів. У цьому випадку навіть висока національна свідомість членів спільноти не дає гарантії забезпечення їхніх національних прав, а зазнані спільнотою під час конфліктів багатотисячні втрати формують в її членів комплекс жертви, який гальмує нормальний розвиток національного проєкту. Засвоєння принципів толерантності членами національних спільнот, що розвивалися за «галицькою моделлю», є необхідною вимогою для виходу їх за межі зони загрози виникнення міжнаціональних конфліктів та входження в зону стійкого розвитку національної ідентичності.

«Буковинська модель» розвитку національної ідентичності реалізовувалася тими національними спільнотами, які формували свій модерний національний проєкт всупереч архаїчним релігійним чи династичним ідентичностям, що були взяті на службу конкуруючими національними проєктами. На території Чернівецької області за такою схемою реалізовувалися український та молдавський національні проєкти, в межах Російської імперії можна назвати також український та білоруський національні проєкти, кожен з яких на певному етапі розвитку опинявся в зоні загрози втрати власної національної ідентичності. Брак національної свідомості на початковому етапі розвитку не дозволяв мобілізувати більшість членів згаданих національних спільнот на боротьбу за свої права, і це сприяло уникненню загрози гострих міжнаціональних конфліктів. Однак без присвоєння членами цих спільнот модерної національної свідомості їм неможливо буде досягнути зони стійкого розвитку національної ідентичності та забезпечити функціонування конкурентоспроможної національної культури.

Підсумовуючи, можемо стверджувати, що націоналізм та толерантність у стосунках між різними національними спільнотами є такою ж дихотомічною парою понять, якими є поняття егоїзму та гуманності в стосунках між окремими людьми. Так само як без дитячого егоцентризму та базованого на ньому егоїзму неможливим є формування окремої людської особистості, так і без націоналізму неможливим є формування модерної нації. Втім, як неврівноважений гуманізм егоїзм не здатний забезпечити повно-цінного розвитку людської особистості, так само і неврівноважений толерантністю націоналізм веде націю до звірства, а не до зрілої людської спільноти.

Від Сараєва до Парижа. Буковинський Інтерв'ю 1914-1921

Володимир Старик

До українського народу Буковинки!